

HELSINGFORS UNIVERSITET
HUMANISTISKA FAKULTETEN

BIDRAG TILL FENNOSKANDIENS SPRÅKLIGA FÖRHISTORIA I TID OCH RUM

MIKKO K. HEIKKILÄ

BIDRAG TILL FENNOSKANDIENS SPRÅKLIGA FÖRHISTORIA I TID OCH RUM

Mikko K. Heikkilä

Akademisk avhandling som med tillstånd av Humanistiska fakulteten vid Helsingfors universitet framlägges till offentlig granskning i auditorium I i Forsthuset lördagen den 23 augusti 2014 kl. 12.

HELSINGFORS UNIVERSITET

På pärm bilden en utsikt över sjön Kulovesi i Kumo älvs vattendrag i Sastamala

Foto Mikko Heikkilä 2014

ISBN 978-951-51-0065-8 (hft.)

ISBN 978-951-51-0066-5 (PDF)

Unigrafia

Helsingfors 2014

Boken är tillägnad mina morföräldrar.

LITE SNILLE OCH SMAK

”Mindre rådfrågande mina krafter, än min kärlek för Fäderneslandets häfder och min håg att i någon mon gagna i den vetenskap, hvaråt mina lediga stunder varit egnade, har jag företagit utarbetningen af en *språkhistoria* öfver de tider, som föregått våra, och fullbordande nu Första Bandet af detta Verk, är det i tillförlit till ämnets vikt och storhet, jag vågar nedlägga denna *doktorsavhandling* för *offentlig granskning*.”

En aning modifierat utdrag ur förordet till första bandet (*Skandinavien under hedna-åldern*) i verket *Svenska folkets historia från äldsta till närvarande tider* av Anders Magnus Strinnholm (1834).

”Det är bättre [...] att säga sanningen på ett oskickligt sätt än att vältaligt frambära vad som är lögnaktigt.”

”Därför överlämnar jag djärvt mina försök åt Din kritik, och jag ber om Ditt omdöme. Jag vet emellertid, att, som vanligt är när det gäller något nytt, jag kommer att få åtskilliga kritiker, som hävdar, att mina ord är uppdiktade och osanna, liknande de Scipios drömmar, som Cicero diktade om. Ja, om de vill, kan de t.o.m. säga, att de orden passerat Vergilius's elfenbensport. Jag åberopar sanningen¹ själv som vittne till att jag inte profeterar något på lösa grunder. Även om jag själv inte har kunnat uträtta något på rätt sätt, har jag åt andra överlämnat ett stoff att behandlas med större lycka.”

Ur Företal till magister Adam av Bremens verk *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* (ca 1075), översatt av Emanuel Svenberg.

1 Obs. *etymologi* betyder ordagrant 'läran om det sanna' (Elmevik 2011a: 61).

TIIVISTELMÄ

Väitöskirjassani *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum* (”Aikapaikkaisia lisiä Fennoskandian kielelliseen esihistoriaan”) tutkin poikkitieteellistä lähestymistapaa noudattaen Pohjois-Euroopan kielellistä esihistoriaa erityisesti rautakaudella (n. 700 eKr.–1200 jKr.), mutta jonkin verran myös pronssikaudella (n. 1700–700 eKr.) ja Suomen varhaiskeskiajalla (n. 1200–1323 jKr.). Tieteenaloista edustettuina ovat germanistiikka, nordistiikka, fennougristiikka, historiatiede ja arkeologia. Keskeisintä väitöskirjassani on germaanisten kielten, (itämeren)suomen ja saamen kielten esimuodoissa (kantagermaanissa, kantaskandinaavissa, kantasuomessa ja kantasaamessa) tapahtuneiden ääntenmuutosten tapahtumajärjestyksen ja tapahtuma-ajan eli suhteellisen ja absoluuttisen kronologian selvittäminen historiallis-vertailevan kielitieteen ja erityisesti lainasanatutkimuksen avulla. Äännehistoria on kielten ajallista muuttumista tutkivan historiallisen kielitieteen perusta. Mainittujen kantakielten äännekehityksen systemaattinen ajoittaminen suhteessa toisiinsa tehdään väitöskirjassani ensimmäistä kertaa edellä mainittujen tieteenalojen pitkässä historiassa. Kantakielissä tapahtuneen äännekehityksen ajoituksen ja toisiinsa suhteuttamisen lisäksi tutkin väitöskirjassani Fennoskandian paikannimiä. Vanhimmat ajoitettavissa ja etymologioitavissa eli alkuperältään selvitettävissä olevat paikannimet tuovat arvokasta uutta tietoa Pohjois-Euroopan asutushistoriasta ja etnisestä historiasta. Kantakielten äännekehityksen tutkiminen on kielten tutkimusta ajassa. Paikannimistötutkimus on puolestaan kielten tutkimusta paikassa ja ajassa, mikä näkyy myös väitöskirjani nimessä. Käsittelen väitöskirjassani muun muassa seuraavien paikannimien etymologiaa eli alkuperää: *Ahvenanmaa/Åland*, *Eura(joki)*, *Inari(järvi)*, *Kemi(joki)*, *Kokemäki*, *Kvenland*, *Kymi(joki)*, *Kymmene* ’Kymi(joki)’, *Köyliö*, *Lappi*, *Ounasjoki*, *Sarsa*, *Satakunta*, *Vanaja*, *Vantaa*, *Vånå* ’Vanaja’ ja *Ähtäri*.

Väitöskirjani osoittaa, että kantasuomi, kantasaame, kaikkien germaanisten kielten esimuoto kantagermaani ja pohjoisgermaanisten eli skandinaavisten kielten esimuoto kantaskandinaavi ajoittuvat kaikki rautakauden eri vaiheisiin. Väitän väitöskirjatutkimukseni sekä aiemman tieteellisen tuotantoni (ks. lähdeluettelo) myös osoittavan, että (länsi)uralilaista kieltä – suomen ja saamen kielen esimuotoa – on puhuttu nykyisen Suomen valtion alueella jo pronssikaudelta alkaen, muttei sitä aiemmin. Kantasaamea on ennen ajanlaskun

alkua puhuttu koko nykyisen Suomen alueella Lappia lukuun ottamatta. Ajanlaskun alussa kantasaamea puhuttiin koko nykyisen Suomen alueella, Etelä-Suomi mukaan luettuna, mistä saamen kieli on sittemmin ensimmäisenä väistynyt. Nykyisen Suomen alueella ja sen lähialueilla lienee puhuttu hyvin vanhakantaista (luoteis)indoeurooppalaista kieltä ja sittemmin kadonnutta muinaiskieltä, kun suomalaisten ja saamelaisten kielelliset esi-isät saapuivat maahan (Itämeren alueelle) itäkaakosta Volgan-Kaman alueelta luultavasti pronssikauden alussa. Esimerkiksi nimet *Suomi* ja *Viro* lienee lainattu kyseisestä indoeurooppalaisesta kielimuodosta. Skandinaviasta on pronssikaudelta alkaen tullut nykyisen Suomen alueelle (kanta)germaanisista vaikutusaloja. Itämerensuomen ja saamen sanastosta huomattava osa onkin eri-ikäisiä germaanisista lainasanoja, jotka muodostavat kielessä eriaikaisia kerrostumia. Nämä lukuisat ja eri-ikäiset germaanisista lainasanat mahdollistavat pelkän etymologisen eli sanahistoriallisen tutkimuksen lisäksi kontaktissa olleiden kielimuotojen kehityksen ajallisen suhteuttamisen toisiinsa, minkä olen tehnyt käsillä olevassa, aiheeltaan ja aineistoltaan laajassa väitöstutkimuksessani, jonka pyrkimyksenä on olla yhtä aikaa sekä yksityiskohtainen että kokonaisvaltainen esitys. Toivon, että monen menneisyyttä tutkivan tieteenalan tutkijat voivat hyödyntää joko koko tutkimustani tai sen osia omissa tutkimuksissaan.

ABSTRACT

My academic dissertation *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum* (“Spatiotemporal Contributions to the Linguistic Prehistory of Fennoscandia”) is an interdisciplinary study of the linguistic prehistory of Northern Europe chiefly in the Iron Age (ca. 700 BC–AD 1200), but also to some extent in the Bronze Age (ca. 1700–700 BC) and the Early Finnish Middle Ages (ca. AD 1200–1323). The disciplines represented in this study are Germanistics, Nordistics, Finnougristics, history and archaeology. The language-forms studied are Proto-Germanic, Proto-Scandinavian, Proto-Finnic and Proto-Sami. This dissertation uses historical-comparative linguistics and especially loanword study to examine the relative and absolute chronology of the sound changes that have taken place in the proto-forms of the Germanic, Finnic and Samic languages. Phonetic history is the basis of historical linguistics studying the diachronic development of languages. To my knowledge, this study is the first in the history of the disciplines mentioned above to examine the systematic dating of the phonetic development of these proto-languages in relation to each other. In addition to the dating and relating of the phonetic development of the proto-languages, I study Fennoscandian toponyms. The oldest datable and etymologizable place-names throw new light on the ethnic history and history of settlement of Fennoscandia. The study of the diachronic development of proto-languages is linguistic research in time. Onomastics is in turn linguistic research in space and time. The origin and age of many place-names is studied in the dissertation. For instance, I deal with the etymology of the following place-names: *Ahvenanmaa/Åland*, *Eura(joki)*, *Inari(järvi)*, *Kemi(joki)*, *Kvenland*, *Kymi(joki)*, *Sarsa*, *Satakunta*, *Vanaja*, *Vantaa* and *Ähtäri*.

My dissertation shows that Proto-Germanic, Proto-Scandinavian, Proto-Finnic and Proto-Sami all date to different periods of the Iron Age. I argue that the present study along with my earlier published research (see References) also proves that a (West-)Uralic language – the pre-form of the Finnic and Samic languages – was spoken in the region of the present-day Finland in the Bronze Age, but not earlier than that. In the centuries before the Common Era, Proto-Sami was spoken in the whole region of what is now called Finland, excluding Lapland. At the beginning of the Common Era, Proto-Sami was spoken in the whole region of Finland, including Southern Finland, from where the Sami

idiom first began to recede. An archaic (Northwest-)Indo-European language and a subsequently extinct Paleo-European language were likely spoken in what is now called Finland and Estonia, when the linguistic ancestors of the Finns and the Sami arrived in the eastern and northern Baltic Sea region from the Volga-Kama region probably at the beginning of the Bronze Age. For example, the names *Suomi* 'Finland' and *Viro* 'Estonia' are likely to have been borrowed from the Indo-European idiom in question. (Proto-)Germanic waves of influence have come from Scandinavia to Finland since the Bronze Age. A considerable part of the Finnic and Samic vocabulary is indeed Germanic loanwords of different ages which form strata in these languages. Besides mere etymological research, these numerous Germanic loanwords make it possible to relate to each other the temporal development of the language-forms that have been in contact with each other. That is what I have done in this extensive dissertation which attempts to be both a detailed and a holistic treatise.

INNEHÅLL

Tiivistelmä	5
Abstract.....	7
Teckenförklaring.....	12
Förord	16
1 Inledning.....	19
1.1 Presentation av avhandlingsämnet och syftet.....	19
1.2 Disposition.....	23
1.3 Om termer, begrepp och notation	23
1.4 Upptakt: Fenni et Germani antiqui – <i>samā kansā</i> ('samma folk')? ...	24
1.5 Material och metoder.....	27
1.6 Det ljudhistoriska värdet av lånordens vittnesbörd	33
1.7 Tidigare forskning	36
1.8 Om forskningsämnets (språk)politiska och etiska anknytningspunkter	40
2 Om den relativa och absoluta kronologin i de urgermanska, församiska och medelurfinska ljudövergångarna	41
2.1 Inledning.....	41
2.2 Stommen i den relativa kronologin i ljudövergångarna	42
2.2.1 Grimms lag och Verners lag.....	43
2.2.2 Ljudövergångarna närmast efter den germanska ljudskridningen	58
2.3 De ursamiska ljudövergångarnas inbördes kronologi	64
2.4 Datering av de ursamiska metafoniska ljudövergångarna i förhållande till de urgermanska och urfinska ljudövergångarna	71
2.5 De (för)urfinska substitueringarna av urgermanskt (indoeuropeiskt) * <i>Tj</i> och Sievers lag.....	80
2.6 Datering av de ursamiska sibilanternas ljudövergångar	85
2.7 Slutsatser.....	95
2.8 Sammanfattning.....	103

3 De urnordiska, senursamiska och senurfinska ljudövergångarnas relativa och absoluta kronologi	104
3.1 Inledning.....	104
3.2 Kronologin i de viktigaste ljudövergångarna i Nordens språk under det första årtusendet efter tideräkningens början.....	105
3.2.1 Appellativerna <i>biksa</i> och <i>napakaira</i> samt de symmetriska urnordiska ljudövergångarna <i>ai</i> > * <i>æi</i> , <i>au</i> > * <i>ou</i> och <i>i-</i> och <i>u-</i> omljud.....	110
3.2.2 Datering av ursamiskans andra, tredje och fjärde period.....	118
3.2.3 Datering av den urnordiska ljudövergången <i>z</i> > <i>R</i>	121
3.2.4 Undantag från <i>z</i> > <i>R</i> och dateringen av den begynnande uppsplittringen av urgermanskan och nordvästgermanskan	123
3.3 Slutsatser.....	125
3.4 Sammanfattning.....	127
 4 Om Finlands samiska förhistoria	133
4.1 Ursamernas och ursamiskans nordliga expansion.....	133
4.1.1 Ursprunget till etnonymen <i>lapp</i>	136
4.1.2 En <i>terminus ante quem</i> för kontinuerlig uralisk närvaro i Finland.....	139
4.2 Nya språkliga spår av den i södra och västra Finland en gång talade ursamiskan	141
4.2.1 Åland är nordgermanskt, finskt och även samiskt	145
4.2.2 Etymologisk nativisering	150
4.2.3 Samiskt i södra och västra Finland och finskt i Nordbotten	151
4.3 Etymologin av den norska ön <i>Senja</i> ~ saN. <i>Sázžá</i>	161
4.4 Forskningsrön	164
4.5 Sammanfattning.....	165
 5 Om Finlands äldsta ortnamnsskick.....	166
5.1 Inledning.....	166
5.2 Uppkomsten av landskapsnamnet <i>Satakunta</i>	167
5.2.1 ”Sanoi herra Heinärikki: Lähkämme Hämeheh maallen.”	169
5.2.2 ”Kyllä kierrän Kiulon järven, ymmärrän koveron joen.”	177
5.2.3 <i>Satakunta</i> och <i>Kainuu</i> (<i>Kvenland</i>).....	181
5.2.4 <i>Satakunta</i> – ”hundare” eller/och ”strandland” eller/och ” <i>Sata</i> älvs landskap”?	181
5.3 Samer i Nedre Satakunta?	199

5.4	Svenskt i det finska <i>Satakunta</i> – om ursprunget till namnet <i>Kumo</i> och några andra gamla ortnamn i <i>Kumo älvs</i> vattendrag	205
5.4.1	<i>Kumo</i> och <i>Kokemäki</i>	205
5.4.2	<i>Vanaja</i> , <i>vana</i> , <i>vuotna</i> och <i>vuono</i>	214
5.4.3	<i>Vånå</i>	219
5.4.4	Slutsats	224
5.5	<i>Anår/Inari/Enare</i>	225
5.6	<i>Ähtäri</i> , <i>Etseri</i> , <i>Esse</i> , <i>Peränne</i> och <i>Alajärvi</i>	229
5.6.1	Det mytiska <i>Pohjola</i>	238
5.6.2	Sydsamiskt substrat i sydösterbottnisk dialekt?	241
5.7	Om ursprung och datering av <i>Kvenland</i> och <i>kvener</i> – stridsmör, hundhuvud eller fårskallar?	243
5.8	Appellativet <i>kausi</i> ~ <i>guovda</i> - och ortnamnet <i>Kauttua</i>	246
5.9	<i>Sarsa</i> – ”Ilkiä Iharin koski saatti Sarsan waiwaisexi.”	250
5.10	<i>Kemi</i> , <i>kemi</i> , <i>kemä</i> , <i>Kiminki</i> , <i>Kymi</i> , <i>Kemiö</i> och <i>Kimito</i>	255
5.11	<i>Ounasjoki</i>	260
5.12	<i>Vantaa/Vanda</i>	262
5.13	<i>Kymmene</i>	263
5.14	De nya rönen och deras implikationer för Finlands språkliga förhistoria	267
5.15	Slutsatser	270
6	Sammanfattning och slutdiskussion	271
6.1	Vetenskapspolitiska och samhällseliga kontaktpunkter	272
6.2	Framtida forskningsbehov	273
	Källor	274
	Ordindex	314
	Bilagor	344

TECKENFÖRKLARING

A > B = utvecklas från form A till form B

A >> B = utvecklas via mellanstadier från form A till form B

A → B = lånas från språk A till språk B; ljudövergångarnas inbördes ordning i förteckningar

A -> B = avledning

V – V = vokalkombinationen i ordets stavelser

. = stavelsegräns

* = rekonstruerad ord(form)

** = ogrammatisk ord(form); utebliven utgång

'X' = betydelse; officiell översättning

”X” = min egen inofficiella förtydligande översättning av det ifrågavarande namnets språkliga innehåll

>< = (nästan) synonyma ord, men av olika ursprung i släktspråk

A ~ B = etymologiska motsvarigheter i två språk

ä = kort vokal

å = främre *a*-ljud i ursamiska rekonstruktioner

B, D, G = halvtonande klusiler i ursamiska rekonstruktioner

δ = tonande dentalspirant i urfinska och ursamiska rekonstruktioner

ḏ = tonande dentalspirant i samisk ortografi

ð = tonande dentalspirant i fornvästnordiska, urnordiska och urgermanska

ɛ̥ = halvslutet bakre *e*-ljud i medelursamiska rekonstruktioner

ɛ̝ = öppnare bakre *e*-ljud i senursamiska rekonstruktioner

ĩ = bakre *i*-ljud

ɔ̥ = slutet *o*-ljud i ursamiska rekonstruktioner

ϕ = bilabial tonlös frikativa

͡ = affrikata

Ø/_ = bortfallet ljud

da. = danska

dial. = dialekt(alt)

eng. = engelska

est. = estniska

estS. = sydestniska
 fda. = forndanska (ca 800–1525 e.Kr.)
 feng. = fornengelska (ca 700–1100 e.Kr.)
 fgu. = forngutniska (ca 900–1500 e.Kr.)
 fhty. = fornhögtyska (ca 750–1100 e.Kr.)
 fin. = finska (1543 e.Kr.–)
 finsv. = finlandssvenska
 fisl. = fornisländska (ca 1100–1400 e.Kr.)
 ffin. = fornfinska (ca 500–1543 e.Kr.)
 fkelt. = fornkeltiska (f.Kr.)
 flty. = fornågtyska (ca 800–1200 e.Kr.)
 fno. = fornorska (ca 750–1350 e.Kr.)
 fornord. = fornordiska (vikingatiden)
 fra. = franska
 fry. = fornryska (ca 900–1400 e.Kr.)
 fsax. = fornsaxiska
 fsv. = fornsvenska (ca 1225–1526 e.Kr.)
 furfin. = förurfinska (ca 1500–700 f.Kr.)
 furgerm. = förurgermanska (ca 1000–600 f.Kr.)
 fursa. = förursamiska (ca 700–300 f.Kr.)
 fvn. = fornvästnordiska = norrönt
 fön. = fornöstnordiska
 gfin. = gammal finska (medeltiden)
 got. = gotiska (de första århundradena e.Kr.)
 gotl. = gotländska
 gr. = grekiska
 gsv. = gammal svenska (ca 1526–1906)
 H, h₁, h₂, h₃ = det indoeuropeiska urspråkets olika laryngalljud
 hett. = hettitiska
 holl. = holländska = nederländska
 indoir. = indoiranska
 isl. = isländska
 kar. = karelska
 kelt. = keltiska
 ko. = komi

lat. = latin
li. = liviska
lit. = litauiska
lyd. = lydiska
meng. = medelengelska (ca 1100–1500 e.Kr.)
mhity. = medelhögtyska (ca 1100–1350 e.Kr.)
mlty. = medellågtyska (ca 1200–1600 e.Kr.)
mord. = mordvinska
murfin. = medelurfinska (ca 700–1 f.Kr.)
mursa. = medelursamiska (något före och efter tideräkningens början)
m ö.h. = meter över havet
N = nasal
ngerm. = nordgermanska
no. = norska
nsv. = nusvenska (1906 e.Kr.–)
nord- och östurfin. = nord- och östurfinska
nvgerm. = nordvästgermanska (vid tideräkningens början)
nvie. = nordvästindoeuropeiska
nyno. = nynorska
nösf. = nordöstersjöfinska
PIE = det indoeuropeiska urspråket (Proto-Indo-European) (–ca 3500 f.Kr.)
post-PIE = senurindoeuropeiska (ca 3500–2300 f.Kr.)
pregerm. = pregermanska
prenvgerm. = prenordvästgermanska
preursa. = preursamiska
rsv. = runsvenska (ca 800–1225 e.Kr.)
runnord. = runnordiska
ry. = ryska
sa. = samiska
saE. = enaresamiska
saL. = lulesamiska
saN. = nordsamiska
saS. = sydsamiska
saSk. = skoltsamiska
saT. = tersamiska

saU. = umesamiska
sansk. = sanskrit
surfin. = senurfinska (ca 1–500 e.Kr.)
surgerm. = senurgermanska (vid Kristi födelse)
surnord. = senurnordiska (ca 500–800 e.Kr.)
sursa. = senursamiska (ca 200–600 e.Kr.)
sv. = svenska (1526 e.Kr.–)
sösfin. = sydöstersjöfinska
t.a.q. = terminus ante quem
t.p.q. = terminus post quem
tokh. = tokhariska
turfin. = tidig urfinska (ca 1000–700 f.Kr.)
turnord. = tidig urnordiska (ca 200–500 e.Kr.)
ty. = tyska
ung. = ungerska
urbalt. = urbaltiska (ca 1500–500 f.Kr.)
urfin. = urfinska (ca 1000 f.Kr.–500 e.Kr.)
urgerm. = urgermanska (ca 600–100 f.Kr.)
urkelt. = urkeltiska (ca 1200–500 f.Kr.)
urnord. = urnordiska (ca 200–800 e.Kr.)
ursa. = ursamiska (ca 700 f.Kr.–600 e.Kr.)
urural. = ururaliska (ca 3000–2000 f.Kr.)
vgerm. = västgermanska
vot. = votiska
vural. = västuraliska
änysv. = äldre nysvenska (1526–1732 e.Kr.)
ynysv. = yngre nysvenska (1732–1906 e.Kr.)
ösfin. = östersjöfinska (e.Kr.)

FÖRORD

Det hela började när jag fick filosofie magisters examensbetyg till handa från Tammerfors universitet den 8 juni 2009. Avhandlingsämnet började gro – dock ännu mig ovetandes – redan följande dag när jag reste till mitt sommarställe i Rovaniemi och lånade en ordbok över det nordsamiska språket från Lapplands landskapsbibliotek. Jag kände urnordiskans ljudhistoria från förut genom de språkhistoriska specialiseringsstudierna i min nordistiska utbildning, hade ett växande intresse för samiskan och bestämde mig då för att börja studera hur den relativa kronologin i samiskans germanska lånord förhåller sig till de viktigaste urnordiska ljudövergångarnas relativa kronologi. Jag märkte snart att lånordsforskningen förefaller erbjuda mycket goda möjligheter för mellanspråklig diakronisk forskning. Jag hade framför mig ett jättepussel att bygga. Lånordens ljuddrakter och kunskaper i flera urspråks ljudhistoria utgjorde mina bruksanvisningar i pusselbyggandet. I september 2009 utvidgade jag mitt forskningsobjekt till urgermanskan och urfinskan och började sätta också de här urspråkens ljudövergångar på rätt ställe i den långa raden av ljudövergångar. På den vägen är jag fortfarande med de enda ändringarna att min sommarhobby har utvecklats till en profession och att jag inte längre kan betraktas som enbart nordist utan också fennougrist (fennist och sameforskare), germanist och även historiker. Så kan det gå.

På begäran av den dåvarande sittande professorn i nordiska språk vid Tammerfors universitet Gunilla Harling-Kranck blev jag doktorand i nordiska språk vid Tammerfors universitet i december 2009 efter att jag på eget initiativ hade dragit upp konturerna till ett forskningsämne för min blivande doktorsavhandling. Det är därför avhandlingen är skriven på svenska. Vid sidan av forskningen jobbade jag som timlärare i tre års tid vid universitetet. Med anledning av mångahanda för mig ogynnsamma förändringar på Tammerfors universitet fann jag sedermera för gott att flytta till Helsingfors universitet och allmän språkvetenskap efter att jag länge och troget hade varit lojal mot min *alma mater*. De fem gångna åren har varit synnerligen lärorika. Jag har fått erfara den akademiska världens alla sidor.

I det mest intensiva skedet av det ovan nämnda pusselbyggandet försökte jag avsiktligt att låta bli att influeras av andra forskares resonemang kring forskningsobjektet. Jag ville nämligen bygga mitt eget pussel, d.v.s. åstadkomma de behandlade ljudövergångarnas inbördes kronologi oberoende av andra

forskares rön för att våra resultat skulle förbli jämförelsebara med varandra och således möjliggöra komparativ analys, vilket säkerligen gagnar vetenskapen.

Mitt forskningsämne genomsyras av stort och detaljrikt omfång samt tvärvetenskaplighet. Under arbetets gång har jag bl.a. fått uppleva den välsignade förbannade tvärvetenskapligheten. Det är visserligen mycket lättare och tryggare för forskaren att bedriva forskning bara inom en disciplin än att vara interdisciplinär. Tvärvetenskaplighet innebär ju per definition att man bör behärska flera discipliner och bör kunna överskrida disciplingränser på rätt sätt. Men jag hävdar att tvärvetenskaplighet ändå inbringar de inblandade vetenskapsgrenarna mera än den tar från vetenskapsutövaren. I dagsläget diskuterar nordistiken/germanistiken och fennistiken/fennougriken alltför lite med varandra.

Vid det här laget vill jag uttrycka ett antal uppriktiga tacksägelser. Allra först vill jag tacka den store finske etymologen professor emeritus Jorma Koivulehto. Utan hans omfattande och omdanande livsverk skulle föreliggande avhandling inte ha varit möjlig för avgörande bevismaterial skulle ha saknats (jfr Kaisa Häkkinens (1996a: 10) och Tapani Lehtinens (2007: 213) respektive konstaterande om Koivulehto). Härnäst vill jag framföra ett stort och varmt tack till min mångåriga substanshandedare PhD Petri Kallio som är verksam vid Helsingfors universitet. Petris exceptionellt breda och djupa kunskaper i otaliga områden av den historiska språkvetenskapen har gjort ett djupt intryck på mig och varit till stor nytta på vägen till doktorsexamen. Den nyblivne sittande professorn i allmän språkvetenskap vid Helsingfors universitet Matti Miestamo förtjänar ett uppriktigt tack trots att han hann vara min förste handledare endast en kort tid på slutrakan av mitt avhandlingsprojekt.

Den numera pensionerade långvarige lektorn i nordiska språk vid Tammerfors universitet docent Kari Leinonen bär en stor ”skuld” till mitt intresse för språkhistoria. Hans kompetenta och medryckande undervisning i bl.a. svensk språkhistoria samt många långa språkrelaterade pratstunder i hans arbetsrum i tiderna bidrog väsentligen till att jag blev språkhistoriker. Historia var mitt favoritämne redan i grundskolan. Jag känner tacksamhet mot Kari för hans ”skuld”. Jag vill härnäst framföra ett innerligt och ödmjukt tack till min före detta lärare i allmän språkvetenskap och universitetsmentor, ”Tammerfors kommunallingvist” och mångfaldige docent Urho Määttä, som i skrivande stund just har avslutat sitt arbete som tjänstgörande professor i allmän språkvetenskap vid Helsingfors universitet och återvänt till sitt arbete som ordinarie lektor i allmän språkvetenskap vid Tammerfors universitet.

Ett tack riktar jag till Gunilla Harling-Kranck och Kristina Nikula, professorer emeritae i nordiska språk vid Tammerfors universitet, av vilka

den förstnämnda var min handledare innan hon gick i pension, och av vilka den sistnämnda har granskat språket i avhandlingen. Jag tackar vidare professor emeritus Fred Karlsson som läste igenom det färdiga avhandlingsmanuskriptet och kom med uppmuntrande ord och beaktansvärda synpunkter, vilka var värdefulla i finslipningen av manuskriptet. Ett tack går också till mina före detta lärare vid Tammerfors universitet. Vid namn vill jag nämna lektorerna Marja Kivilehto, Juhani Norri och den nyligen pensionerade Ian Gurney. Därtill tackar jag professor Anneli Pajunen och professor emeritus Esa Itkonen för deras stöd och uppmuntrande ord i svåra tider. Därutöver vill jag ödmjukt tacka mina vidsynta bidragsgivare, nämligen Finska Vetenskapsakademiens (Suomalainen Tiedekatemias) akademiker Eino Jutikkalas fond och Tampereen kaupungin tiederahasto. Forskning är inte möjligt utan gedigen mängd forskningslitteratur. Jag tackar Tammerfors universitets Humanika-bibliotek och Linna-huvudbibliotek och dess fjärrlånsservice, vilka alla jag flitigt har använt, samt Lapplands landskapsbibliotek i Rovaniemi för dess omfattande och uppdaterade lappologiska boksamlingar samt flexibla låningsvillkor. Lapplands landskapsbiblioteks slagord ”vet mycket om Norr” träffar rätt. Ett tack för gott samarbete går till Eeva-Liisa Stenhammar, den numera pensionerade chefen för Namnarkivet vid Institutet för de inhemska språken. Under mina år som medlem i den nationella språkforskarskolan Langnet har jag lärt känna många kända språkforskare, t.ex. professor Riho Grünthal. I samband med BEDLAN-projektets seminarier har jag lärt känna bl.a. FD Outi Vesakoski.

Sist men ingalunda minst riktar jag ett enormt gemensamt tack till mina nära och kära som har stött mig på många sätt under årens lopp. *Acta est nunc dissertatio mea.*

I Tammerfors den 20 januari 2014,
på den ursprungliga, medeltida minnesdagen för
Finlands skyddshelgon Sankt Henrik
Mikko Kalevi Henrikki Heikkilä

Jag tackar förhandsgranskarna professor Ante Aikio, professor emerita Sirkka-Liisa Hahmo och professor emeritus Unto Salo för deras kommentarer. I synnerhet lyfter jag hatten för professor emeritus Unto Salo som sin höga ålder till trots utarbetade ett synnerligen grundligt, sakkunnigt och moget förhandsgranskningsutlåtande på en kort tid.

I Rovaniemi på midsommardagen den 21 juni 2014
Mikko K. Heikkilä

1 INLEDNING

1.1 PRESENTATION AV AVHANDLINGSÄMNET OCH SYFTET

Syftet med föreliggande tvärvetenskapliga doktorsavhandling är att bidra till den vetenskapliga kunskapen om Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum huvudsakligen på järnåldern. Betraktelsetiden sträcker sig därmed huvudsakligen från ca 700 f.Kr. till ca 1200 e.Kr. Tyngdpunkten ligger på det geografiska område som idag utgör Finlands rike. Fennoskandien eller Fennoskandia är ett etablerat geografiskt begrepp som omfattar den skandinaviska halvön (= Sverige och Norge), Finland, det ryska Karelen och Kolahalvön (NE s.v. *Fennoskandia*). Namnen på samtliga nordiska länder bör i den förhistoriska kontexten uppfattas som geografiska begrepp och inte som namn på nutida stater. Detta gäller Finland i synnerhet för Finland är rätt ungt som nation. Ordet Finland är senuppkommet i dess nutida geografiska bemärkelse och således något anakronistiskt, men något ord måste användas och frasen Finlands språkliga förhistoria är helt analog med de gängse och hävdvunna, men strängt taget likaså anakronistiska begreppen Finlands respektive Sveriges historia om man hänvisar till förhistorisk tid. På ett icke-anakronistiskt men mera komplicerat sätt uttryckt handlar min doktorsavhandling i främsta rummet om det nordöstliga Östersjöområdets språkliga förhistoria på järnåldern.

Forskningsobjektet granskas genom den relativa och absoluta kronologin i urgermanskans, urnordiskans, urfinskans och ursamiskans ljudövergångar och i ljust av etymo-onomastisk evidens från Fennoskandien med omnejd. Ljudhistoriens relativa kronologi åstadkoms väsentligen med hjälp av lånordsforskning (mellanspråklig forskning) samt historisk-komparativ analys av urspråken (språkfamiljeintern forskning). Den absoluta kronologin innebär att de försiggångna ljudövergångarna kan anknytas till daterbara utomspråkliga händelser exempelvis genom lingvistisk paleontologi eller gamla språkminnesmärken. Ljudhistorien och dess åstadkomna kronologi främjar forskningen i Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid, medan etymologisk ortnamnsforskning främjar forskningen i Fennoskandiens språkliga förhistoria i rum (bebyggelsehistoria). Ljudhistorisk forskning och

etymologisk ortnamnsforskning kompletterar varandra och bidrar således till forskningen i Nordens tidiga språk- och bebyggelsehistoria. Avhandlingens allmänlingvistiska, språkhistoriska målsättning är att kunna relatera kronologin i de många enskilda urspråkens ljudhistoria till varandra och därmed kunna bilda en helhetsbild av den försiggångna språkutvecklingens kronologi i Nordeuropa i förhistorisk tid.

Evidens från förhistorisk tid måste samlas ihop från små eller pyttesmå bitar. För att man ska kunna uttala sig om de inblandade språkens förhistoria måste undersökningsmaterialet vara så stort som möjligt trots att det är mycket krävande. Min korpus kan sägas bestå av östersjöfinskans och samiskans hela (lånade) lexikon, även om det skulle låta överdrivet. Det förhåller sig emellertid precis så, för vilket som helst av östersjöfinskans eller samiskans sedan förut kända (germanska) lånord eller ett lexem som visar sig vara det i mina undersökningar kan nämligen vara beviskraftigt i dateringen av en ljudövergång, i synnerhet när evidensen som lånordets ljuddräkt tillhandahåller tilläggs till den historisk-komparativa språkvetenskapens uppgifter om ljudhistoriens kronologi i långivarspråket och låntagarspråket. Att olika kronologiska skikt av (germanska) lånord existerar i östersjöfinskans och samiskans lexikon är ett känt faktum (se t.ex. Koivulehto 2002; Aikio 2006; Bentlin 2008: 12; Kallio 2012b). Jag strävar emellertid efter en mycket mer sofistikerad indelning. De inom- och mellanspråkliga slutsatserna drar jag utifrån språkens lexikon där de enskilda lexemens ljuddräkt analyseras på jakt efter ljudövergångar och ljudsubstitutionsregler. Föreliggande undersökning är således empirisk till sin natur eftersom undersökningsmaterialet inte är skapat på basis av forskarens intuition (jfr Pyysalo 2013, passim). Föreliggande undersökning är vidare huvudsakligen kvalitativ till sin natur, men den inrymmer också inslag av kvantitet i form av numeriskt flankstöd från ett så stort antal beviskraftiga lexem som möjligt för de framförda kronologiska argumenten, för att vi ska kunna undvika *hapax legomena* för beviskraftens vidkommande. Det sammanlagda antalet sökord i Ordindex är 2076.

Min avsikt är däremot inte att uttryckligen forska i de inblandade vetenskapsgrenarnas långa forskningshistoria i detta arbete utan ljudövergångarna behandlas i ljuset av den vetenskapliga kunskap som föreligger i skrivande stund.

Att titta på stjärnhimlen är att titta in i det förflutna. Att betrakta ord i ett mänskligt språk innebär samma sak. Ord innehåller kunskap om det ifrågavarande språkets historia. Germanska lånord i östersjöfinskan och samiskan har ända fram till nu använts i föga utsträckning vid utforskandet av de germanska språkens historia trots att det finns rikligt med gamla

germanska lånord av mycket olika ålder i dessa språk. Detta sakförhållande är något märkligt eftersom keltiskt och latinskt lånordsgods i urgermanskan framgångsrikt har använts i samma syfte (se Stifter 2009). Indoeuropeisten och germanisten Winfred P. Lehmann (2007) har även konstaterat att "because pertinent evidence from borrowings into and out of early Germanic is lacking, there is no external evidence for the date of the Germanic change", något som jag inte alls instämmer i. Det språkhistoriska bevisvärdet av de germanska lånorden i finskan förstås däremot nog av Rudolf E. Keller (1995: 69–71), men han använder dem inte systematiskt utan närmast som kuriositet, och hans uppgifter om finskans gamla germanska lånord är dessutom föråldrade fast hans verk annars är helt i takt med tiden. Med anledning av det ovensagda är ett av avhandlingens syften att demonstrera vad östersjöfinskan och samiskan har att erbjuda de (nord)germanska språkens (för)historia.

Att forska i språk i förhistorisk tid liknar detektivarbete. Bevismaterial kan uppdagas på de mest underliga ställen. Kronologiarbetet kan illustreras med följande naturvetenskapliga metafor: Paleontologerna har hittat ett förhistoriskt fossilfynd och paleogenetikerna har lyckats isolera skadad arvs massa där delar av gensekvenserna, de långa nukleotidkedjorna, har gått förlorade under tidens gång. DNA-molekylen är som bekant en s.k. dubbelhelix, d.v.s. en tvåfaldig spiral. Låt oss föreställa oss att båda spiralerna är mer eller mindre ofullständiga men den ena spiralen (= urgermanskans och urnordiskans ljudhistoria) är helare än den andra (= urfinskans och ursamiskans ljudhistoria), varav bara spillror kvarstår. Den ena spiralen kan rekonstrueras om den andra spiralen har bevarats och tvärtom eftersom varje nukleotids bägge kvävebaser låter sig kombineras med endast en viss annan kvävebas. Analogin till lånordsforskning är uppenbar. Ett lånords låneoriginal kan definitivt inte vara vilket ord som helst och låneoriginalen kan lika lite lånas i vilken form som helst. Kvävebaserna är sammanbundna med vätebindningar. Med denna metod kan genetiker rekonstruera den förhistoriska artens (= Fennoskandiens språkliga förhistoria) genuppsättning, d.v.s. ordningen i den långa nukleotidkedjan (= ljudhistoriens relativa kronologi).² På ett analogt sätt kan språkhistoriker rekonstruera kronologin i de inblandade urspråkens ljudhistoria. Ett lånord-låneoriginalpar motsvaras av en kvävebas och en vätebindning motsvaras av ett lånords ljuddräkt som visar vilka ljudövergångar som har skett respektive inte ännu skett på det ifrågavarande stället såväl på långivarhåll som på låntagarhåll i ljudövergångarnas kronologiska kedja. Målet och utmaningen är att kunna

2 Om DNA-molekylens uppsättning se t.ex. <http://www02.oph.fi/etalukio/biologia>.

placera spillrorna på rätt ställe. Därför bör en större vikt läggas vid de här spillrorna än vid stommen. Om man lyckas med att placera spillrorna rätt gagnar det mest helheten, d.v.s. samtliga inblandade vetenskapsgränar.

Det är precis det ovan beskrivna som av forskningsobjektets natur bör göras också i mitt fall, d.v.s. en betydande del av forskningsarbetet bör ägnas åt rekonstruktionen av östersjöfinskans och samiskans ljudhistoria, men detta förfarande kommer att gagna såväl germanistik och nordistik som fennistik och (lingvistisk) sameforskning (traditionellt kallad lappologi)³, i bästa fall även arkeologi och historievetenskap. De germanska språkens utvecklingshistoria och dess kronologi är nämligen bättre utforskad i stort sett tack vare att de germanska språken har skrivits och utforskats betydligt längre än de östersjöfinska och samiska språken, vilkas lexikon (och ortnamnsbestånd) emellertid visar sig vara av stort värde i utforskningen av Nordens språkliga förhistoria och dess kronologi. Språkutvecklingens kronologi är i sin tur viktig i historisk språkvetenskap för många hypoteser antingen bekräftas eller kullkastats av kronologin (jfr Parpola 2012: 120).

Jag närmar mig de huvudsakligen från förut kända ljudövergångarnas okända kronologi från flera håll. När man lär känna den inbördes ordningen av somliga ljudövergångar här och där, får man flera korta kronologiska ljudövergångskedjor. Hela den kronologiska ljudövergångskedjan byggs till slut genom att man sätter ihop bitarna på rätt ställe. Det finns skäl att poängtera att uppkomsten av en ljudövergång och dess spridning till sin fulla utbredning är två olika saker och potentiellt åtminstone tiotals eller till och med hundratals år kan skilja tidpunkterna från varandra. Det finns likväl skäl att betona att detta faktum inte drar mattan undan forskningsämnet, för en ljudövergång innebär ju en språklig (fonologisk) novation och jag forskar i när och hur de här novationerna har uppstått. Om inte annat anges, syftar de absoluta årtalen på tidpunkter då den ifrågavarande ljudövergången har uppstått. I en språkhistorisk betraktelse som handlar om förhistorisk tid är varje åstadkommen *terminus post quem*, d.v.s. tidsgränsen efter vilken en viss ljudövergång har skett, särskilt värdefull, för man får alltid en *terminus ante quem*, d.v.s. tidsgränsen före vilken en viss ljudövergång har skett, om inte annars så genom det första skriftliga belägg som avslöjar huruvida någon ljudövergång redan har skett eller ej. Det äldsta belägget berättar däremot

3 Jag föreslår att uttryckligen språkvetenskaplig sameforskning (m.a.o. forskning av de samiska språken) i fortsättningen ska kallas för *samistik* (<- *same*) (jfr *fennistik*, *nordistik*, *germanistik* osv.) som ersättande term för den traditionella termen *lappologi* (<- *lapp*) i vetenskapliga sammanhang.

inte hur mycket tidigare ljudövergången har skett, vilket just är av intresse i mitt fall.

1.2 DISPOSITION

Föreliggande avhandling är till sin övergripande struktur sådan att ljudhistoria och appellativers etymologi står i fokus i första hälften av boken, men ju längre fram man kommer i texten och ju längre de behandlade ljudövergångarnas kronologi har klarnat, desto starkare blir det onomastiska inslaget, eftersom den nyss åstadkomna kronologin därmed kan utnyttjas i etymologiseringen och dateringen av enskilda ortnamn, vilket i sin tur gör de föreslagna nya ortnamnsetymologierna mera trovärdiga. Avhandlingens kapitelvisa uppläggning är följande: Det första kapitlet utgör en inledning till forskningsämnet. Det andra kapitlet handlar om de urgermanska ljudövergångarna och hur de förhåller sig kronologiskt till urfinskans och ursamiskans ljudövergångar. Det tredje kapitlet handlar om urnordiskans ljudövergångar och de samtida senursamiska ljudövergångarna. I dessa två kapitel rekonstrueras de behandlade urgermanska, urnordiska, urfinska och ursamiska ljudövergångarnas kronologi. Det fjärde kapitlet handlar om Finlands samiska förhistoria. Det femte kapitlet handlar om Finlands äldsta urskiljbara ortnamnsskikt. Ordet Finland avser i bägge fall det geografiska område som idag utgör Finlands rike. Forskningsrönen om de relevanta ljudövergångarnas kronologi utnyttjas i etymologiseringen och dateringen av ortnamn. Avhandlingens viktigaste forskningsrön sammanfattas kortfattat i det sjätte kapitlet. Varje innehållskapitel avslutas dessutom med en sammanfattning. I slutet av boken finns en förteckning över de i avhandlingen behandlade appellativerna och proprierna försedda med sidnummer.

1.3 OM TERMER, BEGREPP OCH NOTATION

De viktigaste operativa begreppen i min avhandling är följande: ljudövergång/ljutförändring, ljudlag, lånord och ljudsubstitution samt ortnamn. Ljudövergång avser förändring av ett språkljud till ett annat språkljud. Ljudlag avser en språkvetenskaplig regel som anger den/de regelbundna betingelsen/betingelserna för en viss ljudövergång i ett språk under en viss period av dess ljudhistoriska utveckling. Lånord är ord som har tagits upp i ett språk

från ett annat språk. Ljudsubstitution innebär ersättning av långivarspråkets främmande ljud med dess fonetiskt närmaste fonologiska motsvarighet inom ramarna för låntagarspråkets fonemparadigm och fonotax. Ljudsubstitutioner sker när ord lånas från ett språk till ett annat språk, och de förändras över tiden i och med att låntagarspråkets fonemuppsättning och fonotax förändras. (se t.ex. Anttila 1989; Campbell 2004). Ett ortnamn är namnet på en ort (Zilliacus 2002: 167–173).

De behandlade språkformerna är i sin tur följande: urgermanska (fin. kantagermaani), urnordiska (fin. kantaskandinaavi), västuraliska (fin. länsiurali), förurfinska (fin. varhaiskantasuomi/suomalais-saamelainen kantakieli), urfinska (fin. kantasuomi), ursamiska (fin. kantasaame), samiska (fin. saame/saamelaiskielet) och östersjöfinska (fin. itämerensuomi). Urgermanska är namnet på de germanska språkens rekonstruerade urspråk och urnordiska är namnet på de nordgermanska eller skandinaviska språkens delvis belagda, delvis rekonstruerade urspråk. Begreppet samiska är analogt med östersjöfinska: båda är namn på grupper av närbesläktade uraliska språk. Samiskan och östersjöfinskan är de västligaste uraliska språkgrenarna och båda grenarna har under historisk tid bestått av ett antal (cirka 10) närbesläktade språk, av vilka flera numera är (så gott som) utdöda. Begreppet förurfinska eller det östersjöfinsk-samiska urspråket står likaså för ett hävdvunnet rekonstruktionsstadium och avser östersjöfinskans och samiskans gemensamma västuraliska urspråk (se Kallio 2007: 229; Saarikivi 2011: 108–109). De östersjöfinska språken är i sin tur dotterspråk till urfinska. De ovan uppräknade övergripande språkformerna indelas i successiva tidsperioder med preciserande förleder som följer: pregermanska (fin. esigermaani), förurgermanska (fin. varhaiskantagermaani), urgermanska och senurgermanska (fin. myöhäiskantagermaani); medelurfinska (fin. keskikantasuomi) och senurfinska (fin. myöhäiskantasuomi); förur-samiska (fin. varhaiskantasaame), medelursamiska (fin. keskikantasaame) och senursamiska (fin. myöhäiskantasaame); urnordiska, tidig urnordiska och senurnordiska. I transkriptionen av språkljud följer jag respektive disciplins hävdvunna notationssätt.

1.4 UPPTAKT: FENNI ET GERMANI ANTIQUI – *SAMĀ KANSĀ* (‘SAMMA FOLK’)?

Morfologiskt avviker östersjöfinskan och samiskan som bekant stort från de (moderna) germanska språken, men lexikaliskt och ljuddräktsmässigt är

särskilt finska språket egentligen mera (ur)germanskt än de moderna germanska språken, så omfattande är de germanska lånordens antal och så ålderdomlig är deras ljuddräkt i finskan. De nedanstående exempelnominalfraserna talar sitt tydliga språk och fungerar som bra startskott för avhandlingen:

surgerm. **Harjawaldaz kuningaz rīkaz, wīszaz jah hurskaz*⁴

fin. *rikas, viisas ja hurskas Harjavalta-kuningas*⁵

sv. *den rike, vise och förståndige kung Harald*

ty. *der reiche, weise und verständige König Herold*

eng. *the rich, wise and understanding King Herald*

(f)isl. *inn ríki, vísi og horski konung(u)r Harald(u)r*

Vi ser att finskan har bevarat de gamla germanska lånorden i en arkaistisk ljuddräkt. Vi ser vidare att finskan utan tvivel är det fonetiskt ålderdomligaste ”germanska” språket (jfr Lehtinen 2007: 233). Finskan är följaktligen av stort värde för historisk nordistik och germanistik (jfr Koivulehto 1984b: 15; Palviainen 2004: 223). Det finns dessutom talrika germanska lånordsskikt i såväl östersjöfinskan som samiskan (se Kallio 2009; J. Häkkinen 2010b). De här lånordsskikten utgör en stor förhistorisk kunskapskälla för dem som poetiskt uttryckt kan tyda deras budskap. Det är precis det här tydningsarbetet

4 Den för urgermanskan rekonstruerade ordföljden grundar sig på Nielsen (2000: 169–174, 2006: 262–267).

5 ”Ljudövergångarna” (läs: ljudsubstitutionerna) från urgermanskan till finskan är inte särskilt många och liknande riktiga ljudövergångar har även skett i de äkta germanska språken: urgerm. **rīkaz* → fin. *rikas* (jfr slutljudsskärpningen i surgerm. **sunuz* > got. *sunus*; surgerm. **halluz*, got. *hallus* och fin. *Hallusvuori*; jfr liknande vokalförkortning i eng. *rich* och uttalet av *rike* och *riksdag*), surgerm. **wīszaz* → fin. *viisas* (jfr eng. *will* och sv. *vilja*), germ. *jah* → fin. *ja_* (jfr bortfallet av **χ* i surgerm. **feχu* > isl. *fǣ*, sv. *fä* och surgerm. **pauχ* > fisl. *pó*), urgerm. **hurskaz* → fin. *hurskas* (jfr urgerm. **burnuz* > got. *þaurmus* ’torn’) och surgerm. **Harjawaldaz* → *Harjavalta_* (inget *i*-omljud heller i namnet *Harald*; jfr *en här* och fhty. *kuning* samt feng. *cynīng*; bortfallet av slutljudande **z* i surgerm. **sunuz* > fhty. *sunu*). Slutsatsen blir att finskan är ett ålderdomligt germanskt språk eller hur? Nej inte genealogiskt, men befogat ja lexikaliskt. De få ljudutvecklingar som har ägt rum är också typiska för andra germanska språk. Som följd av det ovan demonstrerade faktumet bör finskan ges en stor vikt vid utforskningen av urgermanskans och urnordiskans historia och kronologi.

som jag syftar till att fullgöra i min avhandling. Många av dagens germanister och nordister har dessvärre dåliga kunskaper i finska och dess (ljud)historia i motsats till gångna tiders språkvetare. När man jämför de högklassiga etymologiska ordböckerna *Svensk etymologisk ordbok* av Elof Hellquist från år 1939 och *Våre arveord* av Harald Bjorvand och Fredrik Otto Lindeman från år 2007, märker man en märkbar skillnad i huruvida författarna använder språklig evidens som kommer från finskan och de besläktade (väst)uraliska språken så att Hellquist ofta gör det medan Bjorvand och Lindeman gör det relativt sällan trots att de (Bjorvand & Lindeman 2007: 1105) skriver att det finns ”et meget stort antall gamle germanske lånord” i finska språket. De har anlitat endast tre källor om gamla germanska lånord i finskan: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* (LÄGLOS) I–II (1991–1996), Andries Dirk Kylstras verk *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung* från år 1961 och Björn Collinders verk *Die urgermanischen Lehnwörter im Finnischen* från år 1932, av vilka LÄGLOS (= den nyaste källan) har använts i förvånansvärt liten utsträckning. Detta är besynnerligt mot den bakgrunden att antalet uppdagade germanska lånord i östersjöfinskan och samiskan har mångdubblats sedan år 1970 i stort sett tack vare Jorma Koivulehtos livsverk och undersökningsmaterialet därmed har utvidgats (se Saarikivi 2009: 151), men dessvärre inte utnyttjats av germanisterna och nordisterna under de senaste decennierna. Exempelvis Elias Wessén (1889–1981) använde sig fortfarande av de germanska lånorden i finskan. De icke-finländska forskarnas förståeligt bristfälliga språkkunskaper i finska duger dock inte som förklaring för Jorma Koivulehto har skrivit största delen av sin omfattande produktion på tyska och Petri Kallio och Ante Aikio på engelska. Wolfram Euler och Konrad Badenheuer använder östersjöfinskans och samiskans urgermanska lånord i obetydlig utsträckning i sitt verk *Sprache und Herkunft der Germanen* från år 2009. Bevisvärdet av de germanska lånorden i finska förstods däremot av Elmar Seebold (1981: 105).

Den gamla tiden var alltså god i det här avseendet. Min fasta övertygelse är att många av de återstående luckorna i vår kunskap om Fennoskandiens språkliga förhistoria kan fyllas endast och enbart genom kombinerad urgermanskans, urnordiskans, urfinskans, ursamiskans och urbaltiskans inre evidens med de nyss nämnda urspråkens lånordsbestånd. Som jämförelse kan tas Ante och Aslak Aikios (2001: 14) konstaterande att förklaringsmodeller som bara utgår ifrån en disciplins referensram är felaktiga redan med tanke på sin utgångspunkt (se också Häkkinen 1996a: 10; Salo 2008: 7).

1.5 MATERIAL OCH METODER

Metoden i humaniora är det verktyg som bringar reda (= ny kunskap) i den oreda som från början råder i undersökningsmaterialet. I föreliggande avhandling utgörs det potentiella materialet egentligen av de östersjöfinska och samiska språkens hela belagda lexikon. Korpusen består alltså av de inblandade språkens hela (lånade) lexikon, men somliga (lån)ord är mera beviskraftiga än andra. En stor mängd (germanska) lånord utgör kärnan i materialet men (de germanska) lånorden måste först kunna identifieras och skiljas från de uraliska arvorden och från lånord av annat ursprung. Däri anlitar jag främst – men inte slaviskt – bedömningarna av de föreslagna germanska låneetymologierna i de etymologiska ordböckerna *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* (hädanefter LÄGLOS 1991–2012), *Suomen sanojen alkuperä* (hädanefter SSA 1992–2000) och *Nykysuomen etymologinen sanakirja* (2004) av Kaisa Häkkinen, men det avgörande beslutet och ansvaret är alltid mitt. De två första av de sammanlagt tre volymerna av LÄGLOS och SSA utkom emellertid redan 1991 och 1996 respektive 1992 och 1996.⁶ En större mängd nya och potentiellt beviskraftiga (germanska) låneetymologier och substitutionsregler har framlagts sedan dess – för att inte tala om nya hypoteser om Fennoskandiens språkliga förhistoria –, vilket innebär att både LÄGLOS och SSA delvis är något föråldrade numera. En pålitlighetsbedömning av något nyare datum av de germanska lånorden i finskan ingår i ett bidrag av Ante och Aslak Aikio från år 2001. De viktigaste enskilda källorna i utredningen av de föreslagna germanska låneoriginalens egen etymologi har varit de etymologiska ordböckerna *Våre arveord* (2007) av Harald Bjorvand och Fredrik Otto Lindeman, *Svensk etymologisk ordbok* av Elof Hellquist (2008 [1939]) och *Etymological Dictionary of Proto-Germanic* (2013) av Guus Kroonen.

Innan ett antaget lånord som ska användas i kronologiseringsarbetet tas upp till ljudhistorisk analys, har det *alltid* genomgått en pålitlighetsbedömning och godkänts av mig, eftersom etymologiska ordböcker brukar ha en viss benägenhet att återge föråldrade och felaktiga etymologier (jfr Bjorvand 2011a: 31; Aikio 2013: 2). Hur jag har gått till väga kan sammanfattas som följer: Jag

6 Bedömningarna av ordens ursprung är ibland lite missvisande i LÄGLOS. Exempelvis det finska ordet *saivo* 'klart vatten' sägs i ordartikeln vara ett samiskt lånord som i sin tur har lånats från urnordiskan, men i slutbedömningen konstateras rätt och slätt "[k]ein germ. L(ehn)W(ort)", när riktigare vore att säga germanskt lånord via samiskan. Det finska ordet *rautu* 'röding' sägs i sig helt rätt vara ett samiskt lånord i finskan men det som förblir osagt är att det samiska ordet är ett urnordiskt lånord (jfr K. Häkkinen 2012: 214).

har bedömt de antagna lånorden enligt tre kriterier. Bedömningskriterierna i viktighetsordning är 1) det antagna lånordets och dess föreslagna låneoriginals ljuddräkt och morfologiska uppbyggnad, 2) semantik och 3) distribution (jfr Campbell 2004: 69–70; Häkkinen 2004: 7–8; Aikio 2009: 11, 18, 21). Ljuddräkten är även det viktigaste dateringskriteriet av ett lånord (Koivulehto 1999b: 208). När man bedriver lånordsforskning bör man förutom (ur)språkens ljudhistoria (= diakronisk fonologi) också känna till de inblandade språkens diakroniska fonotax och dess implikationer för ljudsubstitutioner (jfr Loikala 1977: 238; Kallio 2012b: 230).

(Språk)historia handlar väsentligen om (språkliga) händelsers ordningsföljd (Esa Itkonen 1998: 101). Ljudhistoria, d.v.s. historisk fonologi är den historisk-komparativa språkvetenskapens grund, och ljudövergång däri en grundläggande enhet (Erkki Itkonen 1966: 56; Ravila 1966: 21; T. Itkonen 1983: 203; Nuutinen 1992: 134; Labov 1994: 600; Campbell 2004: 16–17; Lehtinen 2007: 40).⁷ Här vill jag citera språkhistorikern Petri Kallio (under utgivning) som konstaterar att ”phonological evidence is as close to scientific as comparative linguistics can get”. Johanna Laakso (2000: 132) konstaterar rätt och slätt att ”sound history made linguistics a science”. Mänskligt språk är aldrig så exakt till sin natur som matematik, men ljudhistorisk forskning jämte metrisk fonetik kommer emellertid ganska nära matematik vad exakthet beträffar (jfr Pyysalo 2013, passim). Den komparativa metoden är inte allsmäktig men den är mycket solid och effektiv (se Janhunen 2009: 58; Saarikivi 2011: 106; se också Campbell 2004: 2). Jag anser att diakronisk språkforskning är en viktig grundsten i all lingvistik även om språkhistoria nuförtiden inte är ett särskilt populärt forskningsämne bland språkforskarna (jfr Campbell 2004: 1–2). Jag vill här citera den finske fennisten Paavo Ravila.

”Kielihistoria on luonteeltaan diakronista ja evolutiivista. Se näkee kielen elämässä ajan jatkuvasti läsnä olevana, vanhaa muuttavana ja hävittävänä sekä uutta luovana voimana. Se pyrkii selittämään, miten kieli muuttuu[.] Kielihistoria ei palvele suoranaisesti käytäntöä, mutta se tyydyttää syvällisellä tavalla tiedonpyrkimystämme. Ilman kielihistoriaa emme pystyisi käsittämään kielen ilmiöitä.” (Ravila 1966:10)

[”Språkhistoria är diakronisk och evolutionär till sin natur. Den ser tiden som en ständigt närvarande kraft som förändrar och förstör det gamla men skapar

7 Fonologi är också synkroniskt språkets mest grundläggande nivå (se Heikkilä 2012e: 20).

nytt i språkets liv. Den strävar efter att förklara hur språket förändras[.] Språkhistoria tjänar inte direkt praktiken, men den tillfredsställer vår strävan efter kunskap på ett djupgående sätt. Utan språkhistoria skulle vi inte kunna begripa språkets fenomen.”]

Noteras bör att renodlad språkhistorisk forskning även kan bidra till sociolingvistik (se Aikio 2012b: 67).

Min främsta målsättning är att framlägga och bevisa en kronologi och datering för urgermanskans, urnordiskans, urfinskans och ursamiskans ljudövergångar. Jag anlitar i mitt dateringsarbete huvudsakligen den historisk-komparativa språkvetenskapens (språkfamiljens interna jämförelse) samt lånordsforskningens och ortnamnsforskningens (mellanspråklig och språkextern jämförelse) metoder, vilka är de metoder som enligt Jaakko Häkkinens (2010a: 32–33) övertygande argumentering är pålitliga i utforskningen av det språkliga förflutna. Den historisk-komparativa metoden är ”very powerful and very useful, but not omnipotent” (Anttila 1989: 243). Lånord är relevanta i utforskningen av det språkliga förflutna, inte minst i den ljudhistoriska forskningens tjänst (jfr Ravila 1966: 98; E. Itkonen 1998: 100; Campbell 2004: 74–75). Tapani Lehtinen (2007: 48, 103) konstaterar att lånord ger värdefull information om språkets ljudhistoria och att ”äänteenmuutoksilla on historiassa tapahtumaaikansa” [”ljudövergångar har sin händelsetid i historien”], eller såsom Raimo Anttila (1989: 225) formulerar detsamma ”sound changes occur in a strict historical sequence” (se också Campbell 2004: 46). Metoden är egentligen rätt enkel och mekanistisk vad dess teoretiska uppbyggnad beträffar (jfr Anttila 1989: 243). Tillämpningen är dock krävande. Lånorden överbryggas och kompletteras luckor i den relativa kronologin som ofta kvarstår efter intern jämförelse och möjliggör en ”utomstående” granskning och kontroll av den åstadkomna relativa kronologin (jfr Juntune 1973: 3; Loikala 1977: 229), vilket ökar kronologins kredibilitet. Historisk språkvetenskap inklusive lånordsforskning, etymologisk ortnamnsforskning och speciellt lingvistisk paleontologi har många beröringspunkter med arkeologi när man forskar i språklig förhistoria (Lavento 2012a: 62; Grünthal 2012: XI, XVIII).

Genom att forska i lånord ”voidaan [...] selvittää lainautumisten suhteelliset ajankohdat sekä lainanantajan että lainansaajan kannalta ja siten suhteuttaa toisiinsa [...] kielten periodisoiteja”⁸ (Carpelan 2008: 319). Beviskraftiga

8 ”...kan man reda ut ordlånens relativa tidpunkter såväl ur långivarhålllets som ur låntagarhålllets perspektiv och därmed relatera språkens periodiseringar till varandra” (min översättning).

är sådana lånord vilka innehåller ett ljud eller en ljudsekvens som avslöjar huruvida en ljudövergång antingen på långivarhåll eller låntagarhåll redan har skett eller ej. En försiggången ljudövergång på ettdera hållet och åtminstone ett beviskraftigt etymologiserat lånord bildar ett kronologiskt skikt i ettdera språket. Sådana lånord vilkas ljuddräkt röjer flera dateringskriterier, av vilka alla pekar åt samma relativa kronologi, exempelvis pregerm. **sāgejana* 'söka' → urfin. **šakītak* > fin. *hakea* 'söka' ~ vot. *akea* 'söka', bör betraktas som mycket beviskraftiga. Av det här lånordets ljuddräkt (*hakea* i stället för ***haakea*, ***hakkea*, ***haakkea*, ***hokea*, ***hokia*, ***huokea*, ***huokia*, ***hokkea*, ***hokkia*, ***huokkea*, ***huokkia*, ***sakea*, ***sakkea*, ***saakkea*, ***sokea*, ***sokia*, ***suokea*, ***suokia*, ***sokkea*, ***sokkia*, ***suokkea* eller ***suokkia*) kan nämligen utläsas att de (för)urgermanska ljudövergångarna **ā > ō* och den germanska ljudskridningen ännu inte hade skett på långivarhåll när ordet lånades. Av ordets ljuddräkt framgår det vidare att varken den senurfinska ljudövergången **š > h* eller den medelurfinska uppkomsten av långt *a*-ljud heller hade ägt rum vid inlåningstiden. Lånordet *hakea* bör följaktligen betraktas som mycket gammalt. Beviskraftiga och mycket värdefulla med tanke på de försiggångna ljudövergångarnas relativa kronologi är lånord vilkas ljuddräkt röjer såväl en *terminus post quem* som en *terminus ante quem* för inlåningstiden, exempelvis urgerm. **skraχā* 'skinnstycke' → urfin. **raša* 'ekorrskinn' > fin. *raha* 'pengar, ekorrskinn'.

Min metod är såtillvida innovativ att jag utnyttjar de germanska lånorden i östersjöfinskan och samiskan vilka hittills inte har använts för germanistikens och nordistikens syften i nämnvärd utsträckning fast samma germanska lånord länge och framgångsrikt har använts i fennougristikens tjänst. Jag strävar efter att kunna fastställa när en ljudövergång först skedde. När samma ljudövergång hade nått sin fulla distribution är en delvis annan sak (uppkomst ≠ spridning). Med hjälp av lånordsforskning kan de germanska, urfinska och ursamiska ljudövergångarnas kronologi överbryggas och förenas, vilket kompletterar samtliga urspråks kronologi. Summan är alltså större än sina ihopräknade delar. Eftersom en delvis ny approach till urgermansk, urnordisk, urfinsk och ursamisk ljudhistoria introduceras i föreliggande avhandling, anser jag det vara berättigat att poängtera dess styrka på sådana ställen där den bäst kommer till synes, med avsikt att motivera dess gångbarhet nu och i framtida studier. Huruvida approachen också är nydanande, må vetenskapssamfundet bedöma. Att försöka besvara frågan varför de mänskliga språken förändras (om vilket se t.ex. Campbell 2004: 312–329) faller utanför ramarna för detta arbete.

(Låne)appellativer utgör inte hela mitt undersökningsmaterial. Det finländska ortnamnsbeståndet tillhandahåller ypperliga möjligheter för lånenamnsforskning eftersom det geografiska område som numera kallas för Finland har och sedan urminnes tider har haft språkkontaktsområden (Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 67–68, 128–129). Ortnamn är minnen i miljön och en del av kulturarvet. Gamla ortnamn kan likställas med förhistoriska urkunder (Vahtola 1980: 13; Hellberg 1987: 289; Zilliacus 2002: 86; Pettersson 2005: 234). Ortnamnsforskaren Lars-Erik Edlund (1988a: 170) konstaterar träffande att ”ortnamnen är en källa av högsta rang. De för oss tillbaka till tider då skrivna dokument saknas, och även om ortnamnens vittnesbörd är litet slumpartat utspridda, ibland också torftiga, så är de faktiskt trovärdiga”. Även några fornnordiska och urgermanska personnamn används i avhandlingen.

Ortnamn kan i princip dateras med två slags metoder, av vilka den ena metoden vilar på språkliga och den andra på utomspråkliga dateringsgrunder. Utomspråkliga dateringsgrunder är geologiska och arkeologiska fakta samt naturligtvis gamla urkunder eller kartor där ortnamnet förekommer (Pitkänen 1990: 139–140). Det är inte lätt att datera uppkomsten av ortnamn vilkas tillblivelsetid ligger i förhistorisk tid (jfr Kiviniemi 1990: 37; Pitkänen 1990: 139–140, 2002: 310). Låningstiden för ett lånenamn är emellertid något lättare att bestämma än låningstiden för ortnamn som består av arvordsappellativer därför att lånenamn möjliggör relateringen av det lånade ortnamnets ljuddräkt till låneoriginalets ljuddräkt och de därav följande kronologiska slutsatserna i likhet med låneappellativerna. Även dateringen av icke-lånenamn som ändå innehåller låneappellativer (t.ex. *Kaukajärvi* och *Ráigegáisi*) är lättare än dateringen av ortnamn som består av arvordsappellativer. En förutsättning är dock att namnforskaren har utmärkta kunskaper i de ifrågavarande urspråkens ljudhistoria.

Utredning av ursprunget till de äldsta ortnamnen är krävande men också viktigt och intressant därför att de äldsta ortnamnen är mest betydelsefulla till sitt informationsvärde (jfr Kiviniemi 1990: 39). Antalet kvarstående ortnamn tillhörande det äldsta ursskiljbara ortnamnsskiktet är litet eftersom ortnamnsbeståndet förnyas diakroniskt såsom också språket förändras med tiden (jfr Kiviniemi 1990: 43). En total avsaknad av parallellnamn gör namntypologisk granskning omöjlig. I så fall finns det ingenting att jämföra med. Utforskning av de äldsta ortnamnen avviker följaktligen från utforskning av yngre ortnamnsskikt såtillvida att större mängder av mycket gamla (sinsemellan etymologiskt besläktade) ortnamn inte kan antas existera på ett smärre geografiskt område. Ifall rikligt med samklingande ortnamn finns på ett

sådant område, är det snarare ett indicium på att de ifrågavarande ortnamnen inte tillhör det allra äldsta ortnamnsskiktet. I stället skall man utforska namn på stora lokaliteter (d.v.s. makrotoponymer) på ett tillräckligt stort men ändå geografiskt sammanhängande område, eftersom makrotoponymer brukar vara äldst bland ortnamnen (Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 122). När det bara finns parallellnamn har de alltid tagits i beaktande i föreliggande avhandling.

Vid behandlingen av ortnamn eftersträvas följande namntypologiska metodik: etymologisk analys, realanalys, datering och kartering (se Brink 1987: 100). Realanalys innebär topografisk analys för naturnamns vidkommande och kartering beaktande av eventuella paralleller, vilka emellertid tenderar att vara fåtaliga vad det äldsta namnbeståndet beträffar (jfr Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 21). De äldsta ortnamnen är oftast mer eller mindre unika och synkroniskt ogenomskinliga makrohydronymer (= namn på större vattendrag), en stor del av ortnamnen har ingen appellativisk homonym och i samtidsspråket utdöda ord ingår i många ortnamn (Kiviniemi 1990: 39, 42–43, 100, 186; Nuutinen 1992: 125, 127; Elmevik 2002: 79; Häkkinen 2004: 532; Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 122; Kepsu 2012: 263, 266, 273). Den vanligaste namngivningsprincipen i namngivningen av vattendrag har varit ortens topografi, d.v.s. storlek och form (Kiviniemi 1990: 186), för ett ortnamn måste på ett eller annat sätt identifiera orten i fråga (Ainiala & Pitkänen 2002: 236).

Jag anser att förhistoriska låneortnamnsetymologier står på metodologiskt solid grund – och är följaktligen trovärdiga – när följande kriterier uppfylls: 1) den föreslagna namnetymologin överensstämmer med den kända ljudhistorien av såväl långivarspråket som låntagarspråket och med de kända ljudsubstitutionsreglerna, 2) det ifrågavarande ortnamnets semantik kan utan nämnvärda svårigheter förklaras utifrån den platsens fysiska egenskaper som namnet hänvisar till, 3) det föreslagna lånenamnet kan visas på paralleller för liknande namnbildningar på det geografiska område där det långivande språket talas eller bevisligen har talats och 4) det verkar finnas andra lånenamn av samma språkliga ursprung i samma region där den ifrågavarande lånenamnskandidatens referent är belägen.

1.6 DET LJUDHISTORISKA VÄRDET AV LÅNORDENS VITTNESBÖRD

De germanska lånorden i östersjöfinskan och samiskan är viktiga i föreliggande avhandling men kan språkhistorikern lita på lånordens vittnesbörd om ljudhistoriens förlopp (på långivarhåll)? Deras beviskraft har stundom ifrågasatts med enbart den motiveringen att efterstavelens vokal vid första påseendet ofta verkar ha valts mer eller mindre godtyckligt på låntagarhåll, vilket försämrar lånordets ljudhistoriska beviskraft. Detta antagna sakförhållande kombinerat med den östersjöfinska stadieväxlingens påstådda invecklande inverkan har sedan rätt och slätt generaliserats att gälla samtliga ljud i lånordet (se Juntune 1973; Loikala 1977; Hofstra 1985: 198–200, 413–414; se också Palviainen 2004: 223–233). Mitt svar på den ovanställda frågan är emellertid: med tillbörlig kritik, omsorg och försiktighet ja. Jorma Koivulehto (1999a: 174–175) har kommit till samma slutsats efter en övertygande argumentation där han också belyser frågans forskningshistoria och dess inverkan på forskarnas åsikter. Jag prövar, motiverar och åskådliggör härnäst min ståndpunkt med belysande exempel och tillbakavisar samtidigt den kritik som har riktats mot lånordens beviskraft. Jag har nedan räknat upp två serier (forn)svenska respektive urgermanska lånord i finskan. Låneoriginalens (forn)svenska respektive urgermanska ljuddräkter har angetts inom parentes.

kaappi (*skāp*), *masto* (*mast*), *tassu* (*tass*), *lakana* (*lakan*), *sänky* (*säng*), *katu* (*gata*), *mylly* 'mölla' (*mylna*), *hyysätä* (*hysa*), *leikki* (*lēker*)

ruoka 'mat' (**rōkō*), *paikka* 'plats' (**spaikō*), *kansa* 'folk' (**χansō*), *linko* 'slunga' (**slingōn*), *ruokko* 'vård, matning, försörjning' (**rōkō*), *sakko* 'böter' (**sakō*)

Vid första påseendet ser det ju ut som om andra stavelsens vokal hade valts helt godtyckligt vid inlåningen och slutvokalens ljudhistoriska bevisvärde vore därmed obefintligt, men det är enbart en synvilla. Lånorden i första serien är av betydligt yngre datum än lånorden i andra serien. Majoriteten av första seriens låneoriginal har varit enstaviga, medan finska ord är kanoniskt tvåstaviga och kräver därmed en kompletterande slutvokal (se Lehtinen 2007: 64). Valet av slutvokalen begränsas av finskans vokalharmoni som innebär att de främre vokalerne /y/, /ä/, /ö/ och de bakre vokalerne /a/, /o/, /u/ inte kan förekomma i samma ord. Vokalerne /i/ och /e/ är neutrala och kan kombineras

med både främre och bakre vokaler. Att de importerade finska lexemen *kaappi*, *masto*, *tassu*, *lakana* och *sänky* alla har olika slutvokal bevisar ingenting om ordens bristande ljudhistoriska beviskraftighet, för låneoriginalen hade ingen slutvokal som de lånade finska ordens slutvokal behövde motsvara bra eller dåligt. Slutvokalernas förhållande till varandra i lånet och låneoriginalet i orden *katu*, *mylly*, *hyysätä* och *leikki* kan förklaras så här: (g)fin. *katu* <– fsv. *gata* : *gatu*(-) (alla andra kasusformer förutom nominativ singularis har *u* i andra stavelsen hos svaga femininer); (g)fin. *mylly* <– fsv. *mylna* : *mylnu*(-) (finskans vokalharmoni, annars samma förklaring som ovan); fin. *hyysä-tä* <– sv. *hysa* (vokalharmoni); fin. *leikki* <– fsv. *lēker* (den fornsvenska nominativändelsen *-er* lånas aldrig till finskan där dylika lånord slutar på *-i* (se Heikkilä 2012b: 52–53)).

Vad den andra seriens ord beträffar ser vi att de lånade lexemen likaså är alla tvåstaviga och det har också låneoriginalen varit. Varför har då ena hälften av de lånade lexemen *a* och andra hälften *o* som slutvokal? Därför att de tillhör olika lånordsskikt och i själva verket mycket troget återspeglar låneoriginalets ljudutveckling. Påpekas bör att det ofta finns flera beviskraftiga ljud i ett och samma ord vad dateringskriterier beträffar. Ett ypperligt exempel på ett beviskraftigt ordpar av samma ursprung men av olika ålder är *kenkä* 'sko' ~ *kinkku* 'skinka', vilkas ljudhistoria är följande: (ur)fin. *kenkä* (vokalkombinationen *e – ä* är ett tecken på ordets höga ålder; jfr saN. *gieggi* 'sula' < urša. **kenkä* <– urgerm. **skenkan*) <– pregerm. **skengan*, **skengā* 'lårben, benskinn' > urgerm. **skenkō* > surgerm. **skinkō* > fsax. *skinka* > mlty. *schinke* → fsv. *skinka* (svagt femininum) → (g)fin. *kinkku* (så här tung stavelsestruktur efter rotvokalen är ett indicium på ordets relativt unga ålder). Lånordens konsonantism brukar vara beviskraftigast.

kaappi <– *skāp_* > *skåp*

masto <– *mast_*

tassu <– *tass_*

lakana <– *lakan_*

sänky <– *säng_*

katu <– *gäta* : *gätu*

mylly <– *mylna* : *mylnu* > *mölla*

hyysätä <– *hysa*

leikki <– fsv. *lēker* < fornnord. *leikr* < urnord. *laikaz*

ruoka <– furgerm. **rōgā* > urgerm. **rōkō*

paikka <– furgerm. **spaikā*

kansa <– furgerm. **kansā*/**χansā* > urgerm. **hansō*
(> fhty. *hansa*, mlty. *hanse* → fin. *Hansa*)

linko <– urgerm. **slingōn*

ruokko <– urgerm. **rōkō*

sakko <– urgerm. **sakō*

I stället för skenbar oregelbundenhet i ljudsubstitution och däravföljande icke-beviskraftighet, är det fråga om olika lånordsskikt. Även i det motsatta fallet skulle denna icke-beviskraftighet gälla endast slutstavelets vokal! Kritiken mot lånordens beviskraft har orsakats av den endast till synes rådande godtyckligheten i valet av andra stavelets vokal på låntagarhåll, som obefogat har generaliserats att gälla samtliga ljud hos lånord, vilket är ett dubbelt fel. Efterstavelsernas obetonade vokaler har i genomsnitt onekligen substituerats mindre konsekvent och mindre källspråkstroget än andra ljud i lånorden, men det betyder ingalunda att lånordens beviskraftighet och däravföljande värde för diakronisk språkforskning kan förkastas, något som också Thomas W. Juntune (1973: 22, 31) och Paula Loikala (1977: 243, 245) medger, för lånordens ljuddräkt tillhandahåller ofta andra dateringskriterier, av vilka ordens konsonantism jämte rotstavelets vokal oftast är pålitligast. Även om slutstavelets vokal förbisågs helt och hållet i analysen skulle flertalet av dateringskriterierna ändå stå kvar!

Den framförda men till stor del obefogade kritiken är förståelig mot bakgrund av att de olika germanska lånordsskikten i östersjöfinskan och samiskan var betydligt mindre urskiljbara ännu på 1970-talet. Stora framsteg på fronten har nämligen tagits efter 1970-talet för ett antal nya ljudsubstitutionsregler och

därmed också nya dateringskriterier har uppdagats sedan dess (se Nuutinen 1992: 133–134; Lehtinen 2007: 222–226). I dagsläget är vi kapabla att inse att exempelvis orden *huora* (< fsv. *hōra*), *matarā* 'madra' (< surnord. **mað^aran*)⁹, *kenno* 'cell, hinna' (< urgerm. **χennōn*), *paikka* 'plats, ställe' (< furgerm. **spaikā*) och *hakea* 'söka' (< urfin. **šakītak* < pregerm. **sāgejana*) tillhör var sitt lånordsskikt i stället för att röja godtycklig substituering av slutvokalen (se Palviainen 2004: 228–229). Alla (lån)ords ljuddräkt är inte beviskraftig, såsom jag redan har konstaterat, eftersom alla (lån)ord inte råkar innehålla beviskraftiga ljud eller ljudkombinationer, men många (lån)ords ljuddräkt är häpnadsväckande beviskraftig om man bara kan tyda tecknen. Jag påminner om det faktum att all fonologisk och morfologisk diakronisk språkforskning grundar sig på analys av det ifrågasatt språkets lexikon, vilket dess ursprung än är (jfr Aikio 2013). Till dem som trots det ovarsagda ifrågasätter bevisvärdet av de mycket talrika germanska lånorden i de västuraliska språken men anlitar sporadiska senurgermanska belägg hos antika författare ställer jag frågan, varför latinet duger som vittne men uraliska språk inte. Det är ju i bägge fall fråga om lånat språkgods med sina respektive ljudsubstitutioner. Är det bara så att *quidquid latine dicitur, altum videtur*?

1.7 TIDIGARE FORSKNING

Språkhistorisk forskning har en lång och anrik tradition bakom sig (se t.ex. Parpola 2002: 138–140; Campbell 2004: 1–2, 379). Forskningen i de forna kontakterna mellan germanerna och finnarna påbörjades av forskare som talade skandinaviska språk som sitt modersmål. Forskningen i finskans lånordsskikt av indoeuropeiskt ursprung utvecklades till vetenskap av dansken Vilhelm Thomsen under andra hälften av 1800-talet (Juntune 1973: 1; Aikio & Aikio 2001: 3; Bentlin 2008: 28). I våra dagar finns det emellertid endast mycket få nordister och germanister vilka engagerar sig i fennougistik, och likaså rätt få fennougister som också intresserar sig för nordistik och/eller germanistik. Jag har dock namnkunniga fränder i de här ämnenas långa historia. Jag följer bl.a. i Vilhelm Thomsens, Karl Bernhard Wiklunds, Elof Hellquists, Torsten Evert Karstens, Björn Collinders, Tryggve Skölds och Lars Huldéns fotspår. Mitt arbete fortsätter Jorma Koivulehtos gedigna insatser (se t.ex. 1997b, 1999a, 1999b, 2003, 2006) i dateringen av urspråksstadiernas ljudhistoria och

9 Se Heikkilä (2012c: 106).

utforskningen av de språkliga kontakterna mellan urfinnar och ursamer och deras indoeuropeiska grannar urgermaner, urbalter, urslaver osv. genom lånord (se Lehtinen 2007: 11).¹⁰ En liknande kronologisk insats ingår också i två artiklar av Pekka Sammallahti (1977: 129–133, 1984: 151). En kortfattad tabell över de viktigaste urnordiska ljudövergångarna och de antagna dateringarna av dessa ingår i en artikel av Ann-Marie Ivars (2002: 88). Tomas Riad (1992) har försökt kronologisera och datera urnordisk synkope.

För att till fullo förstå avhandlingens innehåll borde läsaren ha åtminstone grundläggande kunskaper i urgermanskans, urnordiskans, urfinskans och ursamiskans ljudhistoria. Pregermanskans och urgermanskans ljudhistoria kan studeras i bl.a. Don Ringes verk *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic* (2006) och i Euler Wolframs och Konrad Badenheuers verk *Sprache und Herkunft der Germanen* (2009) samt i klassikern *Germanische Sprachwissenschaft I–III* av Hans Krahe och Wolfgang Meid (1969). Om urnordiskans historiska fonologi och mycket annat kan läsas i samlingsverket *The Nordic Languages* (2002–2005) och Einar Haugens bok *The Scandinavian Languages* (1976) samt i *Det språk som blev vårt* av Gun Widmark (2001), klassikerna *Svensk språkhistoria I* (1968), *Isländsk grammatik* (1966) och *De nordiska språken* (1965) av Elias Wessén inte att förglömma. En kort översikt över urnordiskan ingår trots namnet också i Gertrud Petterssons lärobok *Svenska språket under sjuhundra år* (2005). Omljud och synkope samt periodiseringen av urnordiskan (Proto-Norse) behandlas av Terje Spurkland (2006). En ingående införing i historien av Nordens samtliga språk skriven på nordiska språk är *Nordens språk* utgitt av Nordisk språksekretariat (1997). En utförlig handbok i förurfinnskans och urfinskans ljudhistoria är Tapani Lehtinens *Kielen vuosituhanen* (2007). De samiska språkens historia behandlas djupgående i Pekka Sammallahtis verk *The Saami Languages* (1998) samt i *Johdatus lapin kielen historiaan* (1981) och *The History of the Lapp Language* (1988) av Mikko Korhonen. Ett riktigt uppslagsverk om samerna är *The Saami – A Cultural Encyclopaedia* (2005). Ett nytt översiktsbidrag om samiskan är Janne Saarikivis artikel *Saamelaiskielet – nykypäivää ja historiaa* (2011). En bra handbok i namnforskning är *Nimistöntutkimuksen perusteet* av Ainiala, Saarelma och Sjöblom (2008) och ett viktigt namntypologiskt bidrag är Eero Kiviniemis publikation *Paikannimien rakennetyypeistä* (1975). Raimo Anttilas verk *Historical and Comparative Linguistics* (1989) är en diger

10 Det faktum att Koivulehtos verk är av stor vikt i min avhandling hindrar mig dock inte att även kritisera honom när jag anser det befogat.

metodisk introduktion till diakronisk språkvetenskap. En klassisk införelse i språkhistorisk forskning är *Johdatus kielihistoriaan* av Paavo Ravila (1966).

Landhöjningen och dess hastighet vid norra Östersjöns stränder utgör en viktig dateringsgrund i ortnamnsforskning och arkeologi. Landhöjningsfenomenet behandlas i Jukka Kyllis artikel *Maa kohoa, mutta miten?* (2001). Kol-fjorton-datering presenteras och problematiseras i Christian Carpelans artikel *Radiohiiliajoituksesta* (2001). Därutöver kan nämnas samlingsverket *Johdatus arkeologiaan* (2008). Språkförändringens teori kan studeras exempelvis i *Principles of Linguistic Change* av William Labov (1994) och *Explaining Language Change* av William Croft (2000). Jag framhåller vikten att göra en principiell skillnad mellan språkförändring och synkronisk språklig variation. De är nog nära besläktade begrepp men inte synonyma. Föreliggande avhandling handlar om språkförändring.

Lånordsforskning är ofta ”bara” etymologisering av enstaka lexem i ett språk, vilket visserligen också är högst relevant, men samma lånord är därutöver effektiva ljudhistoriska verktyg (jfr Lehtinen 2007: 48; Andersson 2011: 9). Lånordsforskning i ett urspråks ljudhistorias tjänst har visserligen bedrivits tidigare men jag ämnar göra det mera systematiskt än man hittills har gjort. Ljudhistorisk och etymologisk forskning har varit livlig inom fennougriken på 2000-talet tack vare bl.a. Jorma Koivulehtos, Petri Kallios, Ante Aikios, Janne Saarikivis och Jaakko Häkkinens insatser. I och med föreliggande avhandling blir ljudhistorien förhoppningsvis åter aktuell inom nordistiken (och förblir det inom fennougriken). Lånordsforskningen intar en central position i mitt arbete i likhet med Jorma Koivulehtos talrika kontributioner. Lånordsforskningen är emellertid en mycket krävande gren av språkvetenskapen eftersom lånordsforskaren bör känna både långivarhålllets och låntagarhålllets ljudhistoria och lexikon, men lånordsforskningens potential är också stor.

Ljudsubstitutioner är viktiga i lånordsforskningen (se Loikala 1977: 238). Man skulle kunna konstatera att ljudsubstitutionsregler är ljudlagar i den process där lexikaliskt stoft lånas från ett bestämt språk till ett annat bestämt språk. Ljudsubstitutionsreglerna härrör från låntagarspråkets fonemuppsättning och fonotax, och de förändras i och med att fonemuppsättningen och fonotaxen förändras. Om de gamla germanska lånordens ljudsubstitutionsregler i olika skeden i urfinskan har förutom Jorma Koivulehtos artiklar (t.ex. 1976a; 1976b; 2002: 583–594; 2003: 583, 585, 589) skrivits bl.a. i den etymologiska ordboken *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* (1991: XVII–XII) och i Tette Hofstras doktorsavhandling (1985: 19–116), där också dateringskriterier behandlas. Ante Aikio (2006) och

Jaakko Häkkinen (2010b) har behandlat de germanska och östersjöfinska lånordens ljudsubstitutionsregler i ursamiskan. Substitutionerna reflekterar låntagarspråkets fonemparadigm och fonotax. Urfiniskans och ursamiskans samt deras förstadiers fonemparadigm och fonotax har behandlats av bland andra Pekka Sammallahti (1988: 491–494, 1998: 117–131, 198–202) och Petri Kallio (under utgivning).

Mikko Korhonen (1981: 77–125) och Pekka Sammallahti (1998: 181–189) behandlar förtjänstfullt den relativa kronologin i ursamiskans talrika vokalska ljudövergångar. I Korhonens och Sammallahtis studier åstadkoms kronologin huvudsakligen med hjälp av den historisk-komparativa metoden och inre rekonstruktion.¹¹ Sammallahti (1998) utnyttjar också evidens från lånordsforskningen. Den absoluta kronologi som uppställts av Korhonen och Sammallahti är emellertid mycket bred när det gäller tidsintervallen, och ingen enighet råder i vetenskapssamfundet angående den. Mikko Korhonen (1981: 27, 34, 47, 1988: 265) estimerar att ursamiska talades mellan åren 1000 f.Kr. och 700/800 e.Kr. och Pekka Sammallahtis (1998: 122) beräknade tidsrymd som börjar från början av bronsåldern ca 1500 f.Kr. är ännu bredare. Den yngre forskargenerationens språkhistoriker indoeuropeisten Petri Kallio (2006: 14, 19, 2009: 37), sameforskaren och fennougrieten Ante Aikio (2006: 39–40) och fennougrieten Jaakko Häkkinen (2010a: 32, 2010b: 55) påstår att ursamiskans äldsta ljudövergångar skedde under förromersk järnålder (ca 600–1 f.Kr.). Petri Kallio (2009: 37) har nyligen uppskattat att dessa ljudövergångar skedde i tidsintervallen några hundra år före och efter tideräkningens början, och Jaakko Häkkinen (2010b: 55) framför en liknande uppskattning i den tabell som ingår i hans artikel. Efter att ha utarbetat en relativ kronologi och tidsintervall för urfiniskans konsonantiska ljudövergångar konstaterar Kallio (2007: 246) att han inte försöker ge någon närmare datering av dem. Jag strävar däremot efter att kunna göra precis detta i föreliggande avhandling.

11 Korhonens och Sammallahtis forskning bygger naturligtvis på tidigare forskningsrön, varav de enskilt viktigaste kanske är Erkki Itkonens många ljudhistoriska undersökningar (se t.ex. Itkonen 1948, 1966, 1969; jfr Sammallahti 1988: 478–479), men jag behandlar som sagt inte forskningshistorien närmare utan det, hur man åstadkommer nya vetenskapliga rön om samtliga dessa urspråk genom att sammanföra den existerande kunskapen om urgermanskans, urnordiskans, urfiniskans och ursamiskans ljudhistoria. Lånorden utgör en bro som överbryggat klyftan mellan de inblandade urspråken.

1.8 OM FORSKNINGSSÄMNETS (SPRÅK)POLITISKA OCH ETISKA ANKNYTNINGSPUNKTER

Som biprodukt av att ljudövergångarnas inbördes kronologi och datering samt gamla ortnamns etymologi och datering klaras upp berörs också frågan om vilket nuvarande språks föregångare som längst har talats i Fennoskandien. Man bör förhålla sig vetenskapligt till forskningsrönen, d.v.s. så objektivt och sansat som möjligt (jfr s. 135–136). Å ena sidan får varken minoriteter eller majoriteter diskrimineras med anledning av forskningsrönen, men å andra sidan får s.k. politisk korrekthet inte heller diktera vad som får publiceras om (språk)historien.

2 OM DEN RELATIVA OCH ABSOLUTA KRONOLOGIN I DE URGERMANSKA, FÖRURSAMISKA OCH MEDELURFINSKA LJUDÖVERGÅNGARNA

2.1 INLEDNING

Nedanstående två citat fungerar som ett bra underlag och en bra motivering inte bara för detta kapitel utan egentligen för hela min avhandling.

”Es würde [...] einen bemerkenswerten Fortschritt bedeuten, wenn es gelänge, von einem Terminus ante quem zu einem Terminus a quo (= terminus post quem) zu gelangen und – wie auf os[tsee]fi[nnische] Seite – so auch auf germ[anische] Seite eine approximative Datierung zustande zu bringen und Übereinstimmung oder Vergleichbarkeit beider Seiten zu erreichen. So könne man zu einer endgültigen Sicherheit hinsichtlich der Positionen der Archäologie kommen.” (Fromm 1977: 142; Hofstra 1985: 200)

”Kantasaamen [kielellisillä] innovaatioilla on omaehtoisuuden leima, kun taas lukuisat kantasuomen innovaatiot on Lauri Posti uskottavasti selittänyt germaaniseksi vaikutukseksi. Kaikkiaan näiden innovaatioiden keskinäisen järjestyksen selvittäminen olisi kiinnostava tehtävä. Lainasanatutkimus näyttää antavan tällaiselle työlle hyvät kiinnkohdat.” (Sammallahti 2002: 170)

[”Ursamiskans [språkliga] novationer har en egenartad prägel medan Lauri Posti trovärdigt har förklarat talrika urfinska novationer som germanskt inflytande. Allt som allt vore det ett intressant uppdrag att reda ut den inbördes ordningen av dessa novationer. Lånordsforskningen verkar ge ett sådant arbete goda hållpunkter.”]

I detta kapitel behandlar jag de urgermanska och medelurfinska ljudövergångarna samt de äldre ursamiska ljudövergångarna. En viktig fråga är hur de kronologiskt förhåller sig till varandra. En annan viktig fråga är när dessa ljudövergångar skedde. Syftet med avhandlingens första innehållskapitel är att

iordningställa och så exakt som möjligt datera 1) urgermanskans alla viktigaste ljudövergångar; 2) alla ljudövergångar under ursamiskans första period vilka berörde vokalerna; 3) ursamiskans konsonantiska ljudövergångar $*\dot{s} > s$ och $*\dot{c} > c$ samt återuppkomsten av fonemet /š/; 4) medelurfinskans alla viktigaste ljudövergångar.¹²

Man kan gott säga att detta kapitel utgör en tematisk fortsättning och fördjupning av min artikel *Huomioita kantasaamen ajoittamisesta ja paikantamisesta sekä germaanisia etymologioita saamelais-suomalaisille sanoille* ("Iakttagelser om dateringen och lokaliseringen av ursamiskan samt germanska etymologier för finsk-samiska ord"), som utkom i tidskriften *Virittäjä* 1/2011 och fungerar som avstamp för det här kapitlet. I den ovan nämnda artikeln föreslog jag bland annat en datering till tideräkningens början för den första fasen $*a > *o$ av den ursamiska ljudövergången $*a >> uo$ som är en av de talrika omvälvande vokaliska ljudövergångar som vände upp och ner på förursamiskans finsk-ugriska vokalism. Den ifrågavarande ljudövergången är bland de äldsta, men inte äldst av de vokaliska ljudövergångar som ursamiskan genomgick (Aikio 2006: 40). Jaakko Häkkinen (2010b: 51, 55) har i sina undersökningar kommit fram till en liknande datering.

Forskningsämnet är ett jättepussel som ligger i små spillror och som man måste ta tag i någon ända. Det är bäst att börja med utredningen av den relativa kronologin av sådana ljudövergångar som bäst låter sig ordnas och kan fungera som hållpunkter i fortsättningen. Därefter kan man fortskrida till mera utmanande fall.

2.2 STOMMEN I DEN RELATIVA KRONOLOGIN I LJUDÖVERGÅNGARNA

Jag skrider nu till verket och börjar sätta de urgermanska, urfinska och ursamiska ljudövergångarna i kronologisk ordning. Den (första) germanska ljudskridningen (ty. die (erste) germanische Lautverschiebung) eller Grimms lag¹³, Verners

12 De medelurfinska ljudövergångar som jag kommer att behandla är bl.a. ljudövergången $*i > e$ i slutet efterstavelse, *i*-ljudets återuppkomst i samma position genom $*Vj > i$, de palataliserade konsonanternas depalatalisering och uppkomsten av stadieväxlingen.

13 Ljudlagen har fått sitt namn efter den tyske språkvetaren Jacob Grimm som dock inte själv upptäckte den germanska ljudskridningen, som i själva verket uppdagades av den danske lingvisten Rasmus Rask år 1818, men Jacob Grimm myntade och definierade begreppet *die germanische Lautverschiebung* och gjorde den allmänt bekant år 1822 (Krahe & Meid 1969: 82; Vennemann 1984: 4; Sigurd 1991: 15).

lag (ty. das Vernersche Gesetz) och fixeringen (ty. Festlegung) av den rörliga accenten (betoningen) till ordets första stavelse (= initialbetoning) är de tre mest iögonenfallande och förmodligen också viktigaste och mest kända urgermanska ljudövergångarna. Med tanke på de germanska språkens senare morfofonologiska utveckling hade den ovan beskrivna accentframflyttningen med initialbetoning som resultat och däravföljande reduktion av obetonade stavelser mest långtgående konsekvenser (Krahe & Meid 1969a: 43, 49; Haugen 1976: 103; Riad 1992: 93, 126; König 2011: 45). De germanska språken kännetecknas emellertid fonologiskt av den germanska ljudskridningen som skiljer dem från de övriga indoeuropeiska språkgrenarna. Den germanska ljudskridningen är kriterium nummer ett på de germanska språken i förhållande till andra indoeuropeiska språk (se Wessén 1965: 9–10; Krahe & Meid 1969: 82; Euler & Badenheuer 2009: 58; Kroonen 2013: XXVII). Germanisterna har bevisat att den skedde i ett tidigt skede av urgermanskan, dock efter laryngalbortfall och s.k. kentumisation (Ringe 2006: 88–90, 93–94, 102–103; se också Heikkilä 2012e: 14–15). Därför lämpar sig den germanska ljudskridningen (= Grimms lag) bra som utgångspunkt i en språkhistorisk studie som denna.

2.2.1 GRIMMS LAG OCH VERNERS LAG

Grimms lags standardversion lyder så här: Indoeuropeiska oaspirerade tonlösa klusiler blir pregermanska aspirerade tonlösa klusiler (Tenues) vilka övergår till homorgana tonlösa frikativor, aspirerade tonande klusiler (Mediae aspiratae) övergår till homorgana tonande frikativor och tonande klusiler (Mediae) övergår till homorgana tonlösa klusiler, d.v.s. PIE **p*, **t*, **k*, **k^w* (> pregerm. **p^h*, **t^h*, **k^h*, **k^{wh}*) > urgerm. **φ*, **p*, **χ*, **χ^w*, PIE **b^h*, **d^h*, **g^h*, **g^{wh}* > urgerm. **b*, **ð*, **g*, **g^w* och PIE **b*, **d*, **g* > urgerm. **p^(h)*, **t^(h)*, **k^(h)* (Krahe & Meid 1969a: 80–93, 136; Foley 1977: 40–41; Ramat 1981: 34–35, 37; Ringe 2006: 93–102; Bjorvand & Lindemann 2007: 10–11; Euler & Badenheuer 2009: 54; König 2011: 44–45; Miller 2012: 239).¹⁴ Den germanska ljudskridningen

14 Den annars ovillkorliga germanska ljudskridningen hade två undantag: 1) Frikativisering av de tonlösa pregermanska klusilerna **p*, **t*, **k* förhindrades av omedelbart föregående *s* (t.ex. lat. *status* ~ sv. *stad*); 2) Frikativisering uteblev också i den senare komponenten av ett konsonantkluster bestående av två klusiler (t.ex. lat. *octo* ~ fhty. *ahto*). (Schmidt 1976: 35; Keller 1995: 85). Som jämförelse kan nämnas att även den finska stadieväxlingen (= försvagning av klusilerna i slutet obetonad stavelse) förhindras av just föregående *s* (t.ex. furfin. **juxiḱsitaḱ* > **jooksetaḱ* > surfin. **jookstaḱ* > fin. *juosta* 'springa, löpa', furfin. **pesitäk* > surfin. **pestäk* > fin. *pestä* 'tvätta'; jfr furfin. **menitäk* > surfin. **mendäk* >

var alltså en stor frikativisering, där indoeuropeiska klusiler utvecklades till homorgana frikativor i urgermanskan. Som följdföreteelse utvecklades de tonande klusilerna **b*, **d*, **g* till sina tonlösa motsvarigheter *p*, *t*, *k*. Om ett mänskligt språk bara har en serie klusiler – såsom det var fallet med urgermanskan efter Grimms lags verkan – så är klusilerna tonlösa, som är omärkta (unmarked) ur språktypologins synvinkel (se Karlsson 2003: 76; Miller 2012: 28, 80–81). Grimms lag var därmed en kedjereaktion – en riktig konsonantrotation.

En annan känd och betydelsefull urgermansk ljudlag är Verners lag enligt vilken de tonlösa frikativorna **/φ, β, χ/* som uppkommit genom Grimms lag blev sina tonande motsvarigheter **[b, ð, g]* i icke-uddljud om ordets indoeuropeiska accent inte låg på närmast föregående stavelse.¹⁵ Verners lag berörde också den enda pregermanska frikativan, sibilanten */s/* som blev *[z]* i samma icke-uddljudande ljudomgivning. (Braune & Ebbinghaus 1961: 55; Wessén 1966: 34; Krahe & Meid 1969a: 85; Ramat 1981: 37–38; Vennemann 1984: 6; Ringe 2006: 102; Bjorvand & Lindeman 2007: 11–12; König 2011: 45). Att obetonade tonlösa frikativor blir sina tonande motsvarigheter (försvagas) (= Verners lag) är ett uttryck för centralisering av betoningen i den rörliga ordaccenten (jfr Foley 1977: 28–34; Ringe 2006: 105; se också Lehtinen 2007: 153). Centraliseringen tyder i sin tur på att den indoeuropeiska musikaliska (melodiska) accenten (= intonationsaccenten) då hade blivit dynamisk till sin karaktär, men den rörliga accenten hade ännu inte försvunnit. Ljudövergångarna **b*, **d*, **g* > *p^(h)*, *t^(h)*, *k^(h)* var undantagslöst ovillkorliga. De skedde oberoende av huruvida ljudet i fråga fanns i udd-, in- eller slutljud och vilken stavelse betoningen låg på, därmed också i obetonad position (= Verner-omgivning) (t.ex. sansk. *véda* 'han/hon vet' < PIE **wóyde* > urgerm. **wait* > got. *wait* 'han/hon vet', sansk. *ájras* 'fält, äng' < PIE **h₂égros* > urgerm. **akraz* > got. *akrs* 'åker', sansk. *yugám* 'ok' < PIE **yugóm* > urgerm. **juka* > got. *juk* 'ok' och sansk. *jīrnám* 'sliten' < PIE **ǵr_hnom* > pregerm. **gurnóm* > urgerm. **kurna* > sv. *korn*; se också finskans pregermanska lånord *kelvata* : *kelpaa*, *nauta*, *löytää* och *kausi* och deras urgermanska låneoriginal

fin. *mennä* 'gå', furfin. **purjatak* > surfin. **purðak* > fin. *purra* 'bita', furfin. **saxjatak* > surfin. **saadak* > fin. *saada* 'få', furfin. **lavlatak* > surfin. **laulaðak* > fin. *laulaa* 'sjunga').

15 Det finns i själva verket ett undantag, nämligen det obetonade uddljudande prefixet *ga-* (< urgerm. **ga-* < furgerm. **gam-* < PIE **kom* > lat. *com-*, *con-*, hett. *-kan*), som dock följer Verners lag såtillvida att en obetonad stavelses tonlösa frikativa blir sin tonande motsvarighet, men för det här prefixets vidkommande alltså också i uddljud, exempelvis PIE **kommoinis* 'gemensamt byte' > lat. *communis* 'gemensam' (> sv. *kommun*), urgerm. **gamainiaz* 'gemen' > got. *gamains*, fhty. *gimeini*, feng. *gemâne* (Ramat 1981: 39; Koivulehto & Vennemann 1996: 167; Bjorvand & Lindeman 2007: 381; Hellquist 2008: 274; se också Heikkilä 2012c: 105–108).

nedan) och tillika i typiskt obetonade grammatiska ord (t.ex. lat. och gr. *ego* < post-PIE **ego* 'jag' > urgerm. *eka* 'jag') (Ringe 2006: 86, 98–99). Eftersom detta fonetiskt sett innebär en förstärkning (se Foley 1977: 50), finner jag det tämligen sannolikt att denna avtoning bör ha föregått Verners lag som alltså innebär en försvagning av en obetonad tonlös frikativa (se Ringe 2006: 98–99).

Jorma Koivulehto och Theo Vennemann (1996: 172–173) samt redan före dem Paolo Ramat (1981: 38, 40) och Theo Vennemann själv (1984: 20–42) påstår det motsatta och anser att Verners lag föregick Grimms lag. Koivulehto och Vennemann (1996: 167–179) antar vidare att den tidigarelagda Vernerska lagen ligger bakom den östersjöfinska och även den samiska stadieväxlingen. Vennemann (1984: 21) hade redan tidigare kastat fram denna hypotes. Koivulehto och Vennemann (1996: 172) förmodar att de tonlösa indoeuropeiska klusilerna **p*, **t*, **k* först blev sina tonande motsvarigheter **b*, **d*, **g* i obetonad position (Verner-omgivning (ty. Verner-Umgebung)) genom Verners lag och därefter frikativiserades samtliga klusiler enligt Grimms lag. Koivulehto och Vennemann (1996: 173) påstår vidare att det inte är väsentligt huruvida de pregermanska tonlösa klusilerna var aspirerade eller ej. Jag håller inte med om detta. Jag påstår i stället att Koivulehtos och Vennemanns hypotes är omöjlig just i den framlagda ordalydelsen. Frågan om aspirationen påverkar uttryckligen och i högsta grad slutresultatet av den germanska ljudskridningen (se nedan), och om den rekonstruerade urgermanska ljudhistorien inte stämmer med de ljudövergångar som verkligen skedde, så faller Koivulehtos och Vennemanns hypotes i och med det.

Ljudövergångskedjan Grimms lag och Verners lag bör nämligen studeras som helhet, inte bit för bit. Detta framhävs av Jorma Koivulehto, Petri Kallio och Asko Parpola (1997: 49) när de häftigt kritiserar Kalevi Wiik. Koivulehto och Vennemann gör (1996) sig emellertid själva skyldiga till precis samma sak. Koivulehtos och Vennemanns hypotes vore mycket beaktansvärd om den germanska ljudskridningen enbart bestod av frikativisering av klusilerna. Men såsom namnet den germanska ljudskridningen antyder är det fråga om en konsonantrotation där avtoningen av de tonande indoeuropeiska klusilerna **b*, **d*, **g* > *p*^(h), *t*^(h), *k*^(h) också ingår som följdföreteelse. Detta låter Koivulehto och Vennemann bli att nämna. Detsamma görs av Euler och Badenheuer (2009: 54), vilket är minst sagt besynnerligt. Om de indoeuropeiska tonlösa klusilerna **p*, **t*, **k* hade blivit ***b*, ***d*, ***g* i Verner-omgivning i pregermanskan såsom Koivulehto och Vennemann (1996: 172–173) förmodar, skulle de ha sammanfallit med de pregermanska tonande klusilerna **b*, **d*, **g* (> *p*^(h), *t*^(h), *k*^(h)), något som inte har skett, för **p*, **t*, **k* blev **ϕ* (> *f*), **β*, **χ* (> *h*) i betnad

position och **b*, **d*, **g* i obetonad position (Verner-omgivning) enligt Verners lag, medan de indoeuropeiska tonande klusilerna **b*, **d*, **g* utvecklades till *p*^(h), *t*^(h), *k*^(h) genom avtoning i alla stavelser. Om **p*, **t*, **k* och **b*, **d*, **g* hade sammanfallit till **b*, **d*, **g* i Verner-omgivning, så hur skulle då somliga av dem ha utvecklats till *p*, *t*, *k* och andra till **b*, **d*, **g* i samma ljudposition?

I ärlighetens namn bör det nämnas att det verkligen har skett en sporadisk ljudövergång **t* > **d* i inljud i slutet av ordroten i pregermanskan bevisligen före den germanska ljudskridningen, **men** det uppkomna ljudet **d* har sedermera ljudlagsenligt utvecklats till *t* genom Grimms lag, exempelvis fvn. *flatr* 'flat' < urgerm. **flataz* < pregerm. **pladós* < PIE **platós* > lit. *platūs*, gr. *platús* (jfr PIE **plátō-* > urgerm. **flápan* > ty. *Fladen* 'pannkaka') (Udolph 2002: 549–550; Bjorvand & Lindeman 2007: 277–279). Koivulehtos och Vennemanns hypotes bevisas som felaktig av detta faktum, något som kan demonstreras med följande exempel: Utgången av ljudutvecklingen av ordet **teutā* 'folk' skulle enligt Koivulehtos och Vennemanns hypotes ha blivit pregerm. **teutā* > furgerm. ***teudā* > urgerm. ***péutō* > got. ***þiuta*, fornnord. ***þjut*, i stället för den på riktigt försiggångna ljudutvecklingen pregerm. **teutā* > furgerm. **peupā* > urgerm. **péuðō* > got. *þiuda*, fornnord. *þjud*.

Det samsamiska ordet *doarvi* 'så mycket som behövs (av last, lass); tillräcklig mängd' är det enda upptäckta (lån)ord som ens teoretiskt skulle kunna antyda det motsatta (se Koivulehto 2002: 586). Ordets ljuddräkt kan dock förklaras problemfritt utan att man behöver anta en pre-Grimmsk Verners lag: (lit. *tarpà* 'ökning' <) PIE **torpā* 'tillfredsställande' > furgerm. **þørþā* > **þørþā* → fursa. **tørva* > sursa. **tō:rvē* > saN. *doarvi*. På långivarhåll utvecklades ordet sedermera till urgerm. **þarbō* (> got. *þarba* 'behov') > urnord. **þarbu* (→ saN. *dárbu* 'behov') > fisl. *þorþ*, fsv. *þarf* 'behov' (jfr fin. *tarve* : *tarpeen* 'behov')). Nämnas bör att första stavelsens labialvokal i ursamiskan inte med säkerhet vittnar om att ordet skulle ha lånats från en till vokalismen arkaisk urgermansk språkform där den germanska ljudskridningen har föregått ljudövergången **o* > *a*. Det finns paralleller till substitueringar av indoeuropeiskt *a* med uraliskt *o* framför allt framför *r* och *n*, exempelvis indoir. **árbhas* → furfin. **orpa* > kar. *orpoi* ~ saN. *oarbbis* 'föräldralös', urbalt. *ardis* 'takås' → urfin. **orti* > fin. *orsi* 'takås', furgerm. **anþja* 'ände, panna' → urfin. **ońćca* > fin. *otsa* 'panna (ansiktspartiet)' och urbalt. **aštras* 'vass' → urfin. **ostra* > fin. *ohra*, *otra*, kar. *osra* 'korn' (Koivulehto 1999a: 224; Häkkinen 2004: 818, 839). Ett pre-Vernerskt obetonat **o* kan dock eventuellt ha sammanfallit med det från senurindoeuropeiskan nedärvda korta

a-ljudet senare än ett betonat **o*, som mycket tidigt sammanföll med *a* (Krahe & Meid 1969a: 65–66). Säkert är att den pregermanska labialvokalen **o* i nordvästgermanskan utvecklades till *u* framför nasalen *m* i obetonad stavelse i inljud (Haugen 1976: 110; Nielsen 2002: 563). Detta är det enda undantaget från den annars ovillkorliga urgermanska ljudövergången **o > a*.

Såsom det framgår ovan var Paolo Ramat (1981) först ute med den nya hypotesen angående Grimms och Verners lag samt accentframflyttningens inbördes kronologi. Ramats hypotes (1981: 40) är i sin helhet följande:

1. PIE **p, *t, *k* > pregerm. **b, *d, *g* i obetonad position (= Verners lag)
2. fixeringen av ordaccenten till ordets stamstavelse (= accentframflyttning)
3. pregerm. **p, *t, *k* > furgerm. **p^h, *t^h, *k^h* i betonad stavelse
(= första skedet av Grimms lag)
4. furgerm. **p^h, *t^h, *k^h* > urgerm. **f, *p, *χ* och furgerm. **b^h, *d^h, *g^h* > urgerm. **b, *d, *g* (= andra skedet av Grimms lag)
5. furgerm. **b, *d, *g* > urgerm. **p, *t, *k* (= tredje skedet av Grimms lag).

Jag anser att Ramats hypotes har två tydliga brister. Det är för det första fonetiskt implausibelt att utgå ifrån att de obetonade indoeuropeiska tonlösa klusilerna **p, *t, *k* skulle ha frikativiserats (läs: försvagats) direkt till **b, *d, *g* utan ett mellanstadium **b, *d, *g* och utan att de obetonade indoeuropeiska tonande klusilerna **b, *d, *g* skulle ha deltagit i samma försvagningsutveckling. Bl.a. danskans och spanskans belagda ljudhistoria utgör ett bra motexempel på Ramats hypotes (Foley 1977: 32–34). Detta osannolika fonetiska ”hopp” från **p, *t, *k* direkt till **b, *d, *g* över **b, *d, *g* förutsätts dock uttryckligen av Ramats förklaringsmodell, för i det motsatta fallet skulle **p, *t, *k* kontrafaktuellt ha sammanfallit med **b, *d, *g*, något som ingalunda har skett. För det andra är det föga sannolikt att de obetonade tonande klusilerna **b, *d, *g* jämte de betonade tonande klusilerna **b, *d, *g* skulle båda ha utvecklats till **p, *t, *k* (läs: förstärkts) om centraliseringen av betoningen (> Verners lag) och accentframflyttningen redan hade ägt rum, såsom Ramat antar. Jag anser därför Ramats hypotes som osannolik på allmänfonetiska orsaker.

Theo Vennemann (1984: 22) instämmer med Ramat (1981) i placeringen av Verners lag före Grimms lag, men annars skiljer sig Vennemanns hypotes (1984: 20–28) markant från alla tidigare utspel i den ifrågavarande ljudhistoriska problematiken, inte minst vad definitionerna beträffar. Vennemanns förklaringsmodell är följande:

1. PIE $*p, *t, *k >$ pregerm. $*p^h, *t^h, *k^h$ i alla stavelser
2. PIE $*b, *d, *g >$ pregerm. $*p, *t, *k$ i alla stavelser
3. PIE $*b^h, *d^h, *g^h >$ pregerm. $*b, *d, *g$ i alla stavelser
4. pregerm. $*p^h, *t^h, *k^h >$ furgerm. $*b, *d, *g$ i obetonad position
(= Verners lag)
5. furgerm. $*p^h, *t^h, *k^h >$ urgerm. $*f, *p, *χ$ i betonad stavelse
(= Grimms lag enligt Vennemann)
6. urgerm. accentframflyttning

Vennemann har uppenbarligen lagt märke till de uppenbara svagheter i Ramats förklaringsmodell och försökt undvika dem och därmed fonetiskt förbättra hypotesen genom att placera avtoningen före accentframflyttningen. Trots det har Vennemanns hypotes enligt min åsikt samma svaghet som Ramats hypotes, och därtill en betänklig detalj. Samma svaghet är antagandet att de avtonade klusilerna $*p, *t, *k$ inte skulle ha försvagats i Verner-omgivning. Jag betvivlar starkt huruvida de av Vennemann antagna nästan homofona konsonantserierna $*p, *t, *k$ ($< *b, *d, *g$) [tonlöst/fortis] och $*b, *d, *g$ ($< *b^h, *d^h, *g^h$) [tonlöst/lenis] skulle ha kunnat hållas isär i alla ljudomgivelningar, eftersom till och med $*p^h, *t^h, *k^h$ [tonlöst/fortis/aspirerat] och $*b, *d, *g$ ($< *b^h, *d^h, *g^h$) [tonlöst/lenis/icke-aspirerat] bevisligen sammanföll i obetonad position, fast de fonetiskt låg fjärrare varandra. Att definiera om Grimms lags omfattning, såsom Vennemann gör, hjälper inte forskaren att få de involverade fonetiska komponenterna att bättre gå ihop, för exakt samma komponenter existerar omdefinitionen till trots.

Koivulehtos och Vennemanns hypotes från år 1996 är förståelig med tanke på den tidsanda som rådde då deras publikation utkom och som återspeglas i den. Kontakterna mellan urfinnar och urgermaner hade (i stort sett tack vare Jorma Koivulehtos forskning) visat sig vara betydligt äldre och djupare än man tidigare hade trott. Eftersom det urgermanska inflytandet över urfinskan ansågs starkt var det naturligt att försöka härleda uppkomsten av den urfinska stadiavväxlingen från urgermanskt adstrat. Eftersom man i mitten av 1990-talet ansåg (se Sammallahti 1998: 122) att urfinska talades så tidigt att den urgermanska ljudskridningen och den efterföljande Vernerska lagen inte kunde orsaka stadiavväxling av kronologiska skäl, och eftersom stadiavväxlingen lovande hade förklarats som urgermanskt adstrat av Lauri Posti (1953), tog Koivulehto och Vennemann vara på de möjligheter som den av Ramat (1981) tidigare lagda Vernerska lagen tillhandahöll, eftersom den där hypotesen passade in i deras tänkesätt. Resultatet av försöket är dock mindre trovärdigt.

Postis, Koivulehtos och Vennemanns förklaring till tillblivelsen av stadiesväxlingen är heller inte särskilt övertygande (se också Kallio 2000a), eftersom lånorden och lånenamnen och de däri ingående substitutionsreglerna vittnar om att de (ur)finska ljuden *p, t, k* substituerades i (ur)germanskans med antingen *p, t, k* eller *b, d, g*¹⁶, eftersom (ur)finskans ljud *p, t, k* realiserades som mellanting av (ur)germanskans tonlösa aspirerade klusiler /p, t, k/ [p^h, t^h, k^h] och delvis avtonade tonande klusiler /b, d, g/ [b̥, d̥, g̥] (jfr Vennemann 1984: 4, 10–11; Ladefoged & Maddieson 1996: 95): exempelvis ösfin. *Kantalaksi* → fvn. *Gandvik*, (f)fin. *Satakunta* → fsv. *Satagundia* (år 1334), surfin. **Perämaa* → urnord. **Beramā* > fvn. *Bjarmaland*, (f)fin. *Pirkkala* → fsv. *Birkala* (år 1328), ffin. **Peðrasaari* → sv. *Pedersöre*, fin. *Piitime* < ffin. **Piitin* : *Piitimen* → sv. *Piteå*, ffin. **Kalalaksi* → sv. *Kallax*, ffin. **Kaitasaari* → sv. *Kaitsor/Keitsor*, ffin. *Taypale* 'Taipale' (belagt redan år 1234), fin. *kenkä* → sv. *känga*, fin. *pirtti* → sv. *pörte*, fin. *poika* → sv. *pojke*, (f)fin. *haapio* → fsv. *haper* > sv. *håp*, fin. *Haaparanta* → sv. *Haparanda*, ffin. **Haapalaksi* → sv. *Hoplax*, ffin. **Palosoo* → sv. *Ballso*, fin. *Kiviaho* → sv. *Givaho*, (g)fin. *Kiminki* → gsv. *Gimingi*, surfin. **Ahvehpurha* > ffin. **Ahveppurha* → fsv. *Abborafors* > sv. *Abborrfors*, ffin. **Hanka* → (f)sv. *Hangö* → fin. *Hanko*, fin. *Lempainen* → sv. *Lembois* och ffin. **Hankamaa* → sv. *Hankmo* (jfr lat. *episcopus* 'biskop' → sv. *biskop*) (Huldén 2001, passim; SPNK 2007, passim; Hellquist 2008, passim; DF, passim). (Ur)germanskans *b, d, g* substituerades i (ur)finskan med *p, t, k* och urgermanskans *p, t, k* med urfinskans geminator *pp, tt, kk* (Koivulehto 1981: 199; se också kapitel 2.2.2). Om urgermanskt uttalsfel hade haft den förmodade inverkan på urfinskans klusiluttal (> stadiesväxlingen), skulle utgången ha blivit följande: murfin. **páta* : **pátan* 'gryta' → urgerm. **p^hát^ha* : **p^hát^han* eller **p^háda* : **p^hádan* eller **báda* : *bádan* eller **bát^ha* : *bát^han* → surfin. ***pátta* : ***páttan* eller ***páta* : ***pátan*, av vilka ingetdera alternativet skulle ha resulterat i den ljudhistoriskt verkliga stadiesväxlingen urfin. **páta* : **pádan* > fin. *pata* : *padan* (dial. *palan, paran, paðan, paan*).

Vi ser att Postis, Koivulehtos och Vennemanns förklaring till stadiesväxlingens uppkomst inte ser ut att fungera. Det har sedermera visats (Kallio 2006) att urfinska i själva verket talades relativt sent och att stadiesväxlingen är ett sent fenomen i urfinskan (Lehtinen 2000: 39, 2007: 100; Kallio 2007: 237–238). Jag påstår att stadiesväxlingen uppkom betydligt senare än Verners lag hade verkat – och blivit improduktiv genom accentframflyttningen – så att det varken finns behov eller skäl att vare sig tidigarelägga Verners lag för urfinskans skull eller

16 Denna substitution är regelrätt efter en nasal.

att förklara stadiesvaxlingen som resultat av urgermanskt inflytande (uttalsfel) i form av en samtida produktiv Verners lag.

Den östersjöfinska stadiesvaxlingen, som fonetiskt betraktat är ett helt naturligt fenomen (Korhonen 1981: 142), har getts många förklaringsförslag. Jag anser Erkki Itkonens (1966) förklaring som utgår ifrån språkintern utveckling och baserar sig på fördelning av uttalsenergi vara bäst (jfr Lehtinen 2007: 153–154). För samiskans vidkommande är jag ense med Pekka Sammallahti (1999: 70–71, 2012: 361). Inte heller Sammallahtis förklaring är emellertid helt klanderfri för hans likställning av stadiesvaxling och många finska dialekters gemination (fin. yleisgeminaatio) är något missvisande därför att stadiesvaxlingen bevisligen är mycket äldre än den dialektvisa geminationen som är en följdföreteelse efter bortfallet av många konsonanter på stavelsegränsen i obetonad stavelse, vilket ledde till uppkomsten av många långa monoftonger i obetonad stavelse.¹⁷

Om man absolut och oeftergivligt vill placera Verners lag före Grimms lag (frikativiseringen) i de urgermanska ljudövergångarnas relativa kronologi, är den enda eventuella utvägen ur icke-ljudhistoriska resultat i jakten på att få de ljudhistoriska bitarna att gå ihop att utgå ifrån att de pregermanska aspirerade tonlösa klusilerna **p^h*, **t^h*, **k^h* blev sina tonande motsvarigheter **b^h*, **d^h*, **g^h* genom Verners lag och sammanföll därmed med de homofona urindoeuropeiska/pregermanska aspirerade tonande klusilerna **b^h*, **d^h*, **g^h* redan före den germanska ljudskridningen, d.v.s. frikativiseringen av klusilerna och följdföreteelsen **b*, **d*, **g* > *p^(h)*, *t^(h)*, *k^(h)*. Så här går Wolfram Euler och Konrad Badenheuer (2009: 54–55) till väga¹⁸, men inte heller deras ”harmonischere und einfachere Abfolge der Lautveränderungen” är ljudhistoriskt oproblematiskt av följande skäl: Om vi antar att de aspirerade tonlösa klusilerna **p^h*, **t^h*, **k^h* blev aspirerade tonande klusiler **b^h*, **d^h*, **g^h* i en Verners lag som verkade före frikativiseringen av klusilerna, finns det två teoretiskt möjliga förlopp av Grimms lag och Verners lag, av vilka det ena är:

17 Exempelvis surfin. **sataðak* ’regna, falla’ > fin. *sataa* > *sattaa* och surfin. **saðek* (sg.): **sateyet* (pl.) ’regn’ > fin. *sade* : *sateet* > *satteet*. Jfr standardfinska *Kalastaja menee aamulla kalaan ja tulee illalla kotiin* ’Fiskaren går på morgonen ut och fiskar och kommer hem på kvällen’ och *Tuleeko kalaa?* ’Nappar det?’ med dialektal finska *Kalastaja mennee aamulla kallaan ja tulee illalla kottiin*, *Tuleeko kallaa?* och ”kalevalafinska” *Kalastaja menevi aamulla kalahan ja tulee illalla kotihin*, *Tuleviko kalaa?* samt murfin. **Kalastaja menepi aamulna kalasen ja tulepi iltalna kotajsen*, *Tulepiko kalata?*

18 Så här formuleras rekonstruktionen av ljudutvecklingen också av Jorma Koivulehto (2002: 585) som tydligen har kommit underfund med den ljudhistoriska brist som ingår i rekonstruktionen i hans och Theo Vennemanns artikel från år 1996.

1. PIE $*p, *t, *k >$ pregerm. $*p^h, *t^h, *k^h$ i alla stavelser
2. pregerm. $*p^h, *t^h, *k^h > *b^h, *d^h, *g^h$ om närmast föregående stavelse inte var betonad (= Verners lag)
3. pregerm. $*p^h, *t^h, *k^h >$ urgerm. $*\phi, *p, *\chi$ och pregerm. $*b^h, *d^h, *g^h >$ urgerm. $*b, *\delta, *g$ i alla stavelser (= första skedet av Grimms lag)
4. pregerm. $*b, *d, *g >$ urgerm. $*p^{(h)}, *t^{(h)}, *k^{(h)}$ i alla stavelser (= andra skedet av Grimms lag).

Det ljudhistoriska och allmänfonetiska problemet i denna modell ligger däri att även de obetonade inljudande tonande klusilerna $*b, *d, *g$ skulle ha blivit avtonade, d.v.s. fonetiskt förstärkta efter Verners lag som uttryckligen fonetiskt innebar en försvagning i obetonad position. Som jämförelse kan tas *die Mittelhochdeutsche Auslautverhärtung* där de tonande klusilerna b, d, g övergick till sina tonlösa motsvarigheter p, t, k i slutljud men inte i inljud, exempelvis fhty. *tág* : *tá-ges* 'dag' > mhty. *tác* : *tá-ges* och fhty. *lánd* : *lán-des* 'land' > mhty. *lánt* : *lán-des* (König 2011: 73). Vi ser att den här tyska slutljudsskärpningen (förstärkningen) bara ägde rum i betonad stavelse men uteblev i obetonad stavelse, medan den urgermanska avtoningen av de tonande indoeuropeiska klusilerna gällde alla stavelser, vilket starkt tyder på att den urgermanska avtoningen $*b, *d, *g > p, t, k$ – som själv var en följdföreteelse av den Grimmska frikativiseringen – skedde före både Verners lag och accentframflyttningen.

Det andra teoretiskt möjliga förloppet av Grimms och Verners lag är:

1. PIE $*p, *t, *k >$ pregerm. $*p^h, *t^h, *k^h$ i alla stavelser
2. pregerm. $*b, *d, *g >$ urgerm. $*p, *t, *k$ i alla stavelser (= första [sic] skedet av Grimms lag)
3. pregerm. $*p^h, *t^h, *k^h > *b^h, *d^h, *g^h$ om närmast föregående stavelse inte var betonad (= Verners lag)
4. pregerm. $*p^h, *t^h, *k^h >$ urgerm. $*\phi, *p, *\chi$ och pregerm. $*b^h, *d^h, *g^h >$ urgerm. $*b, *\delta, *g$ i alla stavelser (= andra [sic] skedet av Grimms lag).

Denna modell möter ännu större ljudhistoriska och allmänfonetiska vanskligheter. Om vi antar att avtoningen (läs: förstärkningen) $*b, *d, *g > p, t, k$ skedde före Verners lag (läs: försvagningen) kommer vi undan den förra modellens svaghet, men samtidigt skapar vi nya problem. Om vi antar att de nya tonlösa klusilerna $*p, *t, *k$ fanns till när Verners lag ($*p^h, *t^h, *k^h > *b^h, *d^h, *g^h$) verkade så varför försvagades de nya klusilerna $*p, *t, *k$ inte i obetonad

position på samma sätt som de aspirerade klusilerna? De indoeuropeiska tonande klusilerna **b*, **d*, **g* utvecklades nämligen undantagslöst till sina tonlösa motsvarigheter **p*, **t*, **k* i alla stavelser och inte bara i betonad stavelse. Den logiska konsekvensen är att ingendera modellen är både fonetiskt trovärdig och trogen den verkligen försiggångna ljudutvecklingen. Gemensamt för de ovan framlagda förklaringsmodellerna är att Verners lag antas ha drabbat efterföljarna till de indoeuropeiska tonlösa klusilerna **p*, **t*, **k* redan innan de blev frikativor, men jag anser mig ha påvisat att de framlagda modellerna är mycket diskutabla.

Min slutsats av det här resonemanget blir således att förloppet av Grimms lag, Verners lag och accentframflyttningen sannolikt skedde på följande sätt och i följande tidsordning:

1. PIE **p*, **t*, **k*, **k^w* > pregerm. **p^h*, **t^h*, **k^h*, **k^{wh}* i alla stavelser
2. pregerm. **p^h*, **t^h*, **k^h*, **k^{wh}* > urgerm. **ϕ*, **p*, **χ*, **χ^w* och PIE/pregerm. **b^h*, **d^h*, **g^h*, **g^{wh}* > urgerm. **b̥*, **d̥*, **g̥*, **g^w* i alla stavelser
(= första skedet av den germanska ljudskridningen eller Grimms lag)
3. PIE/pregerm. **b*, **d*, **g* > urgerm. **p^(h)*, **t^(h)*, **k^(h)* en följdforeteelse i alla stavelser (= andra skedet av den germanska ljudskridningen = konsonantrotation)
4. urgerm. **ϕ*, **p*, **χ*, **χ^w*, **s* > urgerm. **b̥*, **d̥*, **g̥*, **g^w*, **z* i tonande omgivning om närmast föregående stavelse inte bar den indoeuropeiska ordaccenten (= Verners lag)¹⁹
5. framflyttningen av ordaccenten till ordets första stavelse (egentligen rotstavelse), vilket gjorde Verners lag improduktiv
6. urgerm. **ϕ*, **p*, **χ*, **χ^w* > surgerm. *f*, *p*; *h/h^w* (i uddljud), *χ/χ^w* (i inljud).

Utgången av det här språkliga patiensspelet blir enligt min ståndpunkt att alla andra framlagda förloppsalternativ än det ovanstående åtminstone leder till fonetiskt implausibla ljudövergångar respektive avsaknaden av fonetiskt sannolika ljudövergångar eller rentav kontrafaktuella sammanfall. Detta sakförhållande hjälps inte genom att man flyttar Verners lag hit eller dit och att man föreslår alla tänkbara utgångar för Verners lag.

Frikativiseringen av de aspirerade klusilerna torde ha gått via ett mellanstadium med affrikator: **[p^h, t^h, k^h] > *[pϕ, t̪, k̪] > *[ϕ, p, χ]* och **[b^h, d^h, g^h] > *[b̪b̪, d̪d̪, g̪g̪] > *[b̪, d̪, g̪]* (jfr Labov (1994: 540), Wiik (1998:

19 Utvecklingen [tonlös frikativa] > [tonande frikativa] inklusive [s] > [z] är förväntad i tonande obetonad position (Wessén 1966a: 37, 1968: 36).

42; 2002: 161–170), König (2011: 45) och den liknande högtyska eller andra germanska ljudskridningen vari en affricering och därpåföljande frikativisering ingår (Krahe & Meid 1969a: 103–104; Vennemann 1984: 9–10, 22, 40–41, 2004: 445; König 2011: 63)). Frikativiseringen $*p, *t, *k >> f, p, \chi$ uteblev dock efter sibilanten s – samma ljud som i samma position förhindrar aspiration i de germanska språken (Krahe & Meid 1969a: 84–85; Vennemann 1984: 26; Sigurd 1991: 29–30; Keller 1995: 85; Ringe 2006: 94; Kuronen & Leinonen 2010: 171–175; Miller 2012: 16). Som jämförelse kan nämnas att också den annars ovillkorliga urkeltiska ljudövergången $*p > *p > \emptyset$ förhindrades av föregående s (McCone 1996: 45). Den pregermanska ”aspirationen” var knappast aspiration i ordets egentliga bemärkelse, d.v.s. brus som uppstår i glottis efter deocklusionen men ändå innan stämbandsvibrationen börjar (om vilken se Vennemann (1984: 36), Ladefoged & Maddieson (1996: 66) och Karlsson (2003: 49)), utan snarare frikation som uppstår på artikulationsstället, d.v.s. $*[p^h, t^h, k^h]$ och $*[b^h, d^h, g^h]$ (jfr Wiik 1998: 42, 2002: 167–168). Aspiration skulle nämligen knappast ha lett till frikativiseringen. Detsamma kan ha gällt för de tonande aspirerade(?) klusilerna som var nedärvda från urindoeuropeisk tid, för sådana tonande aspirerade klusiler (eng. voiced aspirated stops/breathy voiced stops) förekommer sparsamt i världens språk; närmast i språk som talas i Indien och i vissa delar av Afrika (Ladefoged & Maddieson 1996: 57–58). Att sådana ljud helt och hållet skulle saknas i världens språk såsom Vennemann (1984: 36–37) påstår stämmer dock inte. Deocklusionen av klusilerna har skett långsamt, perceptoriskt gradvis (jfr Ladefoged & Maddieson 1996: 90). Frikativiseringen (affrikativiseringen) inleddes när frikativkomponenten blev mera och mera prominent i förhållande till klusilkomponenten (jfr Wiik 2002: 168).

Eftersom jag har kommit att tangera den vetenskapliga tvist om varandet eller icke-varandet av ett eventuellt uraliskt substrat i urgermanskan som utkämpades mellan Jorma Koivulehto (och hans anhängare) och Kalevi Wiik i slutet av 1990-talet och i början av 2000-talet, vill jag explicit konstatera att jag anser Koivulehtos negativa ståndpunkt vara bättre motiverad när allt kommer omkring, men fonetikern Wiiks förklaring träffar rätt på ett antal fonetiska punkter, dock inte i hans huvudargument om ett finsk-ugriskt substrat i urgermanskan. Jag anser därmed att den germanska ljudskridningen helt tillfredsställande kan förklaras som en språkintern fonologisk utveckling och man behöver således nödvändigtvis inte anta någon substratinverkan, såsom Kalevi Wiik (bl.a. 1998, 2002) gör (jfr Schmidt 1976: 37).

Verners lag orsakad av centraliseringen av betoningen och accent-framflyttningen inledde den successiva fonetiska utveckling som slutligen ledde till en massiv reduktion bland obetonade stavelser i de germanska

språken. Verners lag skapade till en början ljudlagsenlig, d.v.s. systematisk fonologisk variation inom ordens böjningsparadigm och mellan besläktade ord. Den ljudlagsenliga variationen började emellertid förvittra i och med accentframflyttningen. Den här variationen kallas för Vernersk växling eller grammatisk växling (ty. der grammatische Wechsel) även om denna fonologiska konsonantväxling ursprungligen inte var grammatikaliserad, d.v.s. morfologisk (Keller 1995: 86; Ringe 2006: 105). Jag föredrar följaktligen den mera exakta termen Vernersk växling. I och med accentframflyttningen upphörde Verners lag att verka och de genom Verners lag uppkomna tonande allofonerna *[b, ð, g, g^w, z] av de tonlösa frikativorna *[ɸ, ɸ, χ, χ^w, s] fick fonemstatus. Samtidigt fullbordades sammanfallet av *[b, ð, g, g^w] (<*[ɸ, ɸ, χ, χ^w] <*[p^h, t^h, k^h, k^{wh}]) med *[b, ð, g, g^w] (<*[b^h, d^h, g^h, g^{wh}]) i icke-uddljudande obetonad position (Kroonen 2013: XXIX).

Det finns ett antal orddubletter som uppkommit genom den Vernerska växlingen i böjningsparadigmen och däravföljande analogi och lexikalisering. De ger antydningar om när Verners lag verkade i förhållande till andra urgermanska ljudövergångar. Dylika dubletter är exempelvis fisl. *gler* 'glas' (< surnord. **glaRa* < furgerm. **glazá* ~ **glása* >) fhty. *glas*; no. *gror* 'grodd' (< furgerm. **grōzā* ~ **grōsā* >) mlty. *grōse*; sv. *hare* (< furgerm. **χazán* (jfr sansk. *śasáh* 'hare') ~ **χásan* >) fhty. *haso* 'hare'; fsv. *hengist* 'hingst' (< furgerm. **χangístaz* ~ **χánχistaz* (jfr *Hanhavaldi*) > turnord. **hāχistaz* > surnord. **hāistaR* > fnord. **hæstR* (jfr runnord. *histR*) >) fisl. *hestr*; runnord. *hrauR*, fisl. *hreyrr* 'stenrör' (< furgerm. **χrauzā*, **χrauzjás* ~ **χráusja*, **χráusjā* >) fisl. *hreyri* : *hreyrar* 'röse'; fisl. *hungr* (< furgerm. **χungrús* ~ **χúnχruz* >) got. *hūhrus* 'hunger'; fsv. *högher* (< furgerm. **χaugás* ~ **χáuχaz* >) fgot. *haur*, got. *hauhs*; fhty. *ōra* 'öra' (< furgerm. **auzán* ~ **áusan* >) got. *auso* 'öra'; feng. *ræran* 'lyfta upp' (< furgerm. **raizjana* ~ **ráisjana* >) got. *raisjan*, fisl. *reisa* 'resa'; sv. dial. *vrang* 'spant' (< **wrangā* ~ **wránχā* >) fsv. *vrā*, fisl. *ró*, sv. *ro* 'höft' (jfr fin. *ronkka* 'höft'). Därtill finns bl.a. dubletterna got. *ahana* ~ fhty. *agana* 'agn' och fisl. *elgr* ~ fhty. *elaho* 'älg'. (Koivulehto 1999b: 213; Ringe 2006: 270, 275; Bjorvand & Lindeman 2007: 220, 368–369, 422–423, 522–523, 1363–1364; Hellquist 2008: 6–7, 306, 392, 828, 839, 875–876, 1369–1370; Samnordisk runtextdatabas 2008; Kroonen 2013: 5, 180, 209, 215, 223).

Det bör å ena sidan ha funnits en post-Vernersk tid med vacklande ordbetoning och det bör ha gått en tid mellan Verners lag och den slutgiltiga accentframflyttningen, eftersom en större mängd orddubletter hann uppstå inom och mellan olika blivande germanska fornspråk på basis av Vernersk växling (jfr Holm 1993: 113–114). Å andra sidan bör Verners lag ha skett relativt sent,

för annars skulle dubletterna ha utjämnats före den begynnande uppsplittringen av urgermanskan och de ovan beskrivna inom- och mellanspråkliga dubletterna skulle inte förekomma. Det är vidare sannolikt att den samgermanska ljudövergången $*\bar{a} > \bar{o}$ föregick Verners lag eftersom ett indoeuropeiskt $*\bar{a}$ utvecklades till \bar{o} i alla stavelser, vilket tyder på att varken centraliseringen av betoningen eller accentframflyttningen ännu hade ägt rum (jfr Riad 1992: 130–133). Den germanska ljudskridningen verkar alltså ha skett i två steg så att frikativiseringen föregick avtoningen och Verners lag verkade efter den. Verners lag har i sin tur bevisligen föregått accentframflyttningen (Ringe 2006: 105; Euler & Badenheuer 2009: 54).

Den grekiska etymologiska motsvarigheten till det germanska ordet för odlingsväxten *hampa* (urgerm. $*\chi anapiz > sv. hampa, eng. hemp$ och ty. *Hanf*) är det synonyma ordet *kánnabis* som på latin heter *cannabis/cannabum/cannaba* (Ramat 1981: 12; Bjorvand & Lindeman 2007: 417; Kroonen 2013: 209). Av de här ordens ljuddräkter framgår det att *hampa* har genomgått den germanska ljudskridningen. Om vi förmår datera begynnelsetidpunkten för hampodlingen i ”Germania”, får vi en *terminus post quem* för Grimms lag. Forskarna trodde tidigare att urgermanerna som bodde i norra och centrala Europa varken kände till eller odlade *hampa* ännu då, när den berömde grekiske hävdatecknaren Herodotos på 440-talet f.Kr. beskrev *hampa* som Skyternas växt, men nyare paleoekoloisk forskning har visat att *hampa* odlades i det nuvarande Tyskland redan under tidsperioden 800–400 f.Kr. (Laitinen 1995; Euler & Badenheuer 2009: 65–66). *Terminus post quem* för den germanska ljudskridningen är därmed något efter 800 f.Kr. Detta passar utmärkt ihop med de dateringar som jag lägger fram i förteckningarna nedan.

När skedde då den germanska ljudskridningen egentligen? Den germanska ljudskridningen dateras nuförtiden så gott som enhälligt tidigast till övergången av den skandinaviska brons- och järnåldern eller oftast – och mera sannolikt rätt – till en något senare tidpunkt under förromersk järnålder, d.v.s. ca 700–250 f.Kr. (Ramat 1981: 12–13; Koivulehto & Vennemann 1996: 176; Kallio et al. 1997: 49; Kallio 1998b: 210; Euler & Badenheuer 2009: 14). Ifall den germanska ljudskridningen dateras annorlunda, brukar man förskjuta dess händelsetid till en ännu något senare tidpunkt, vilket inte står i konflikt med den keltiska lånordsevidensen. Så gör exempelvis germanisterna Theo Vennemann (2004: 449) samt Wolfram Euler och Konrad Badenheuer (2009: 66, 221) vilka daterar Grimms lag till tiden efter 500 f.Kr. men före tideräkningens början.

De keltiska och latinska lånorden till urgermanskan intar en nyckelposition i dateringen av Grimms lag, och de germanska lånorden i östersjöfinskan och

samiskan är inte obetydliga heller (se s. 58–59). Av de keltiska lånorden i urgermanskan har åtminstone en del, exempelvis (*rikas* : *rikkaat* 'rik' <– (fvn. *rikr*, fsax. *riki* <)) urgerm. **rīkjaz* 'mäktig' ~ (got. *reiki*, fvn. *riki* <) urgerm. **rīkija* 'kungarike' ~ (got. *reiks* 'härskare' <) urgerm. **rīks* 'kung, härskare' < pregerm. **rīgjos* ~ **rīgjo* ~ **rīgs* <– urkelt. **rīgion* : **rīgs* (> kelt. *-rix*, *ri*, *rige* 'kung'; jfr lat. *rex* : *regis* 'kung'), fsv. *lækir* 'läkare' <– urgerm. **lēkjaz* <– urkelt. **leagis* > kelt. *liaig* 'läkare' och urnord. *walhakurne* < urgerm. **walχaz*; jfr *Volcae*) bevisligen genomgått Grimms lag, men inte alla (fin. *ammatti* 'yrke, ämbete' <– (fisl. *embætti*²⁰ < surnord. **ambætti* <) turnord. **ambax̣tija*, fhty. *ambahti* <– urkelt. **amb-aktos* "omkringagerande" → lat. *ambactus* 'följeslagare, tjänare; vasall') (Ringe 2006: 296; Bjorvand & Lindeman 2007: 883–884; Hellquist 2008: 1436; Stifter 2009: 270; Euler & Badenheuer 2009: 52, 64, 111; LÄGLOS s.v. *rikas*; Kroonen 2013: 24, 412–413). Inget av de latinska lånorden i senurgermanskan har däremot genomgått Grimms lag (Schmidt 1976: 37; Ramat 1981: 13; Ringe 2006: 296).

En exakt *terminus ante quem* kan fastställas för den germanska ljudskridningen. De äldsta beläggen för folkslagsbeteckningen *Galli* (pl.) och regionnamnet *Gallia* ingår upprepade gånger i Julius Caesars verk *Commentarii de Bello Gallico* ('Kommentarer om det galliska kriget/Gallerkrigen') som han färdigställde år 51 f.Kr. *Galli* var romarnas namn på kelter jämte *Celtae*. Ordets tillblivelsehistoria är följande: lat. *Gallia* <– lat. *Galli* (pl.) <– surgerm. **walχōz* (pl.) 'kelter, främlingar, utlänningar' (jfr den singulära runinskriften *walhakurne* och regionnamnet *Wallonie*) < furgerm. **walkōs* (pl.) <– urkelt. **wolkās* (pl.) → lat. *Volcae* (pl.) 'en keltisk folkstam' (Caesar: *Commentarii de Bello Gallico*, Liber Primus; CODEE 1996: 188, 190, 537; Scardigli 2002b: 578; Euler & Badenheuer 2009: 12, 52, 65–66). Ljuddräkterna visar att den germanska ljudskridningen hade skett i senurgermanskan när ordet lånades till latinet. Ett annat beviskraftigt namn med exakt datering är den germanska folkslagsbeteckningen *Harudes* (<– surgerm. **haruþōz* 'skogsborna' ~ fno. *hōrðar* 'folket i Hordaland' och fda. *Harthesysæl* (jfr *Χαροῦδες* = *χарудес* hos den grekiske geografen Ptolemaios)) från år 73 f.Kr. (Wessén 1965b: 22–24; Euler & Badenheuer 2009: 69). Ett något äldre skriftligt belägg – dock utan exakt datering – för den försiggångna germanska ljudskridningen är den kända hjälminskriften *harigasti teiva* ("Härgäst till Gud") skriven på "progressiv västgermansk dialekt" och funnen i Negau (Negova) i dagens Slovenien. Inskriften ristades sannolikt under andra århundradet före Kristi

20 Det här ordet vittnar förresten om att *i*-omljud på bakre vokaler skedde i flera steg i senurnordiskan (jfr Wessén 1968: 18–19; Elmevik 1993: 77–83).

födelse. (Bjorvand & Lindeman 2007: 360, 1153; Euler & Badenheuer 2009: 71–72). Båda skriftliga minnesmärken är naturligtvis också belägg för den försiggångna urgermanska ljudövergången **o > a* på följande sätt: urkelt. **wolkās* > urgerm. **walχōz* och PIE **kórjos* > urgerm. *harjaz* 'här' (Ringe 2006: 95).

Jag anser att det äldsta exakt daterbara skriftliga belägget för en genomförd germansk ljudskridning ingår i namnet på den germanska folkstammen *Cimbri*. De germanska stammarna *cimbrerna* (<– urgerm. **χimbrōz* 'invånarna' < pregerm. **kim-rōs* ~ **kaimas* >> got. *haims* 'hem') och *teutonerna* (<– urgerm. **peupónis* <– **peupō* > got. *piuda* 'folk') (lat. *Cimbri Teutonique*) anföll det romerska riket år 113 f.Kr. (Euler & Badenheuer 2009: 12–13). Det inljudande *b*-ljudet som figurerar i namnet *Cimbri* (jfr fda. *Himbersyssel* (jfr fisl. *Eysýsla* 'Ösel') > da. *Himmerland*) är en urgermansk nybildning och fonetiskt en epentetisk konsonant som uppstod i mitten av konsonantklustret *mr* och orsakades av anteciperande assimilation. Ordets ljuddräkt är beviskraftig med tanke på dateringen av Grimms lag. Att *b*-ljudet inte har övergått till *p*-ljud genom Grimms lag visar att även det sista skedet i den germanska ljudskridningen var fullbordat år 113 f.Kr. (jfr PIE **dem-r-om* > urgerm. **timbra* > fisl. *timbr* 'timmer' (***timpr*)) (Hellquist 2008: 1140, 1186).²¹ Eftersom en epentetisk konsonant (liksom också vokal) ursprungligen har varit mycket kort och eftersom aspiration fonetiskt innebär en fördröjning i öppningen av ocklusionen i talröret, är det så gott som uteslutet att detta *b*-ljud ursprungligen skulle ha varit aspirerat, d.v.s. ***b^h* > ***b*. Att *Teutoni* heter just så på latin och *Toutonos* på fornkeltiska i stället för ***Teudoni* respektive ***Toudonos* (<– furgerm. **peupónis* > surgerm. **péuðōniz*) kan däremot tyda på att Verners lag ännu inte hade verkat i den ifrågavarande västgermanska språkformen (jfr Euler & Badenheuer 2009: 13, 66–67) – vilket i så fall är ett ytterligare bevis på att den germanska ljudskridningen föregick Verners lag. En definitiv *terminus ante quem* för den germanska ljudskridningen är därmed 113 f.Kr.

En så sen datering för **begynnelsen** av den germanska ljudskridningen är dock enligt min mening helt utesluten av den enkla anledningen att det är fråga om en samgermansk ljudövergång som bevisligen ännu efterföljdes av flera andra samgermanska ljudövergångar (se ljudövergångarnas kronologiska förteckning i kapitel 2.7) och av att den geografiska spridningen av de germanska folkstammarna började i god tid före tideräkningens början (Euler

21 Exempel på ett liknande men mycket senare, fornfastlandsskandinaviskt konsonantinskott är *komber*, *damber* 'damm', *ormber* 'orm', *gamble* (Wessén 1968: 47–48; Haugen 1976: 212).

& Badenheuer 2009: 48). De keltiska lånorden torde ha lånats från Hallstats järnålderskultur i Mellaneuropa (fr.o.m. ca 800 f.Kr.) till norra Tyskland och södra Skandinavien samt Mälardalen, där järnföremål blir allmänna på 700-talet f.Kr. (Koivulehto 1997b: 27; Parpola 2002: 146; Scardigli 2002b: 573; Carpelan 2007: 111; Cunliffe 2008: 257, 261, 315; Welinder 2009: 39; Euler & Badenheuer 2009: 20, 27; se också Heikkilä 2011a: 72–73). Den germanska ljudskridningen verkar ha skett sist i det urgermanska språkområdets västligaste delar väster om floden Rhen, men tidigare i öster, och enligt min åsikt ännu tidigare i norr (Euler & Badenheuer 2009: 67, 72–73). Germanisterna känner inte någon annan ljudövergång som skulle ha löpt parallellt med den germanska ljudskridningen (Ringe 2006: 93).

2.2.2 LJUDÖVERGÅNGARNA NÄRMAST EFTER DEN GERMANSKA LJUDSKRIDNINGEN

Det är sedan länge känt att urgermanska enkla tonlösa klusiler substituerades med urfinska tonlösa geminataklusiler, urgermanska tonande klusiler substituerades med urfinska enkla tonlösa klusiler, urgermanska tonlösa geminataklusiler substituerades med urfinska tonlösa geminataklusiler och urgermanska tonlösa och tonande spiranter substituerades med urfinska enkla tonlösa klusiler. De urgermanska klusilernas och spiranternas substitutionsregler i urfinskan var därmed i sammandrag följande: urgerm. **b*, **ϕ* (> *f*), **b̥*; **d*, **p*, **ð*; **g*, **χ*, **g* → urfin. **p*; **t*; **k* och urgerm. **p*, **pp*; **t*, **tt*; **k*, **kk* → urfin. **pp*; **tt*; **kk*. (Karsten 1934: 157; Juntune 1973: 15–16; Loikala 1977: 237; Koivulehto 1981: 199; Aikio 2006: 27). Ett illustrerande finskt ordpar är *vanne* : *vanteet* 'följ, band' < urfin. **vantiš* <– urgerm. **wanduz* > got. *wandus* 'spö, ris' och *vantus* : *vanttuut* 'vante' < urfin. **vanttus* <– urgerm. **wantuz* > sv. *vante* (jfr sv. *klabb* → fin. *klapi*, sv. *krabba* → fin. (*k*)*rapu*, sv. *Sibbo* → fin. *Sipoo*, sv. *riddare* → fin. *ritari*, sv. *slägga* → fin. *leka*, sv. *bädd* → fin. *peti*, sv. *skinka* → fin. *kinkku* och lat. *catillus* → surgerm. **katilaz* (> fisl. *ketill*) → (ur)fin. *kattila*) (SSA s.vv. *kattila*, *kinkku*, *klapi*, *leka*, *peti*, *rapu*, *ritari*, *vanne*, *vantus*; SPNK 2007: 415). Förklaringen ligger dels i fonetiken, dels i urfinskans fonemparadigm. För det första har tonlösa klusiler en större egenlängd än sina tonande motsvarigheter (Juntune 1973: 19; Foley 1977: 33–34; Wiik 1981: 104). För det andra fanns det inga tonande klusiler med fonemstatus i vare sig urfinskan eller ursamiskan (Lehtinen 2007: 82).

På finskt håll finns det germanska lånordpar vars äldre lexem verkar ha lånats före den germanska ljudskridningen och det yngre lexemet efter

ljudskridningen. Dylika dubletter av germanskt ursprung är *ruoka* 'mat' ~ *ruokko* 'vård, matning, försörjning' ~ *ruokkia* 'mata', *kelpo* 'duktig' ~ *helppo* 'lätt, enkel', *nauta* 'nöt' ~ *nauttia* 'inta, åtnjuta, nyttja' och *kenkä* 'sko' ~ *kinkku* 'skinka' (SSA s.vv. *nauta*, *nauttia*, *ruoka*, *ruokkia*, *ruokko*). En liknande dublett i samiskan är ordparet *lahttu* 'lem, extremitet' och *lađas* 'lem, led' (Aikio 2006: 15; Álgú s.vv. *lađas*, *lahttu*).²² Samma substitutionsregel (germ. *b, d, g* → fin. *p, t, k* och germ. *p, t, k* → fin. *pp, tt, kk*) gäller även i mycket yngre germanska lånordsskikt av finskan, exempelvis *jude* : *judar* → *juutalainen*, *England* → *Englanti* och *mynt* → *myntti*, vilket är i samklang med *the uniformitarian principle* (se Labov 1994: 21–23; Lehtinen 2007: 49–50). Att exempelvis det finska ordet *hauta* 'grav, grop' (< murfin. **šauta* 'grop' <– urgerm. **sauþaz* 'grop') verkligen har lånats först efter den germanska ljudskridningen påvisas av den samiska etymologiska motsvarigheten saE. *syevdi* 'gäl, gap' (jfr saE. *livde* 'jojk', saE. *ryevdi* 'järn' ~ fin. *rauta* 'järn' och saE. *pyejdi* 'fet'), för dess ljuddrätt visar att den förurfinska urformen har varit **šavða* som inte kan ha lånats från ett pregermanskt **sautas* (Aikio 2006: 12; Álgú s.v. *suovdi*). Det ovan nämnda etymologiskt besläktade ordparet fin. *rauta* ~ saE. *ryevdi*, saN. *ruovdi* 'järn' går tillbaka till ett förurfinskt **ravta* 'järn' som bör ha lånats från pregermanskans **ráudʰan* 'röd, myrjärnmalm' > urgerm. **rauðan* > fisl. *rauði* 'myrjärnmalm' (LÄGLOS s.v. *rauta*). Den logiska (språk)historiska slutsatsen blir att urfinnarna lärde sig järntillverkningen av urgermanerna, vilka följaktligen bör ha lärt sig att hantera järn åtminstone något tidigare. Den germanska ljudskridningen hade ännu inte skett när urfinnarna och ursamerna lånade ordet för 'järn', men den pregermanska ljudövergången **o* > *a* var fullbordad. Den germanska ljudskridningens *terminus post quem* är därmed början av järnåldern, d.v.s. 700-talet f.Kr. Samma *terminus post quem* gäller för den ursamiska vokalrotationen (varom mera i kapitlen 2.3 och 2.4). Inlåningstiden av ordet *rauta* utgör som sagt en *terminus ante quem* för den pregermanska ljudövergången **o* > *a*.

Ljuddräkten av ordet *hakea* 'söka' (< furfin. **sak̄itak* <– pregerm. **sāgejana* > furgerm. **sākejana* > urgerm. **sōkijana* > fsv. *sökia*) tyder starkt på att ordet har lånats före den germanska ljudskridningen eller Grimms lag, vars relevanta del här är pregerm. **g* > urgerm. **k*, eftersom ordet har 1) enkelklusil, 2) kort rotstavelse och där *a*-kvalitet hos vokalen (i stället för [a:] eller [uo] som i det här fallet skulle vara indicier på ett yngre lån) samt 3) uddljuds-*h* motsvarar låneoriginals *s* (jfr Koivulehto 2003: 304). De ljudlagsenliga etymologiska

22 Det första lexemet i de ovan nämnda ordparen är ett äldre lån.

motsvarigheterna kar. *kaveh* : *kapehen* 'mytisk varelse' och saL. *guobas* 'häxa' (< furfin. **kapiš* <— pregerm. **skabis* > urgerm. **skapiz*, jfr sv. *skapelse*) har likaså lånats redan före den germanska ljudskridningen (jfr LÄGLOS s.v. *kave*). Ljuddräkten av ordet *paikka* 'plats, ställe' (< urfin. **pajkka* <— furgerm. **spaikā* > gut. *spaik* 'avtagen spån på ett träd') tyder i sin tur starkt på att ordet har lånats efter ljudskridningen (här: pregerm. **g* > urgerm. **k*) för låneoriginalets tonande klusil **g* skulle inte ha substituerats med urfinskt *kk* (jfr fin. *leka* <— sv. *slägga*). Ordet *paikka* har dock lånats snart efter påverkan av Grimms lag eftersom den urgermanska ljudövergången **ā* > *ō* ännu inte har ägt rum. Ordet *raha* 'pengar; ekorrskinn' (< urfin. **rašā* <— furgerm. **skraχā* >> fisl. *skrá* 'bok vari något upptecknas, torrt skinnstycke') är ett annat beviskraftigt germanskt lånord. Ljuddräkten visar att ordet har lånats efter ljudskridningen men före den likaså urgermanska ljudövergången **ā* > *ō* (se också Heikkilä 2011a: 72, 2012c: 107). Ljuddräkten av det germanska namnet på Europas näst längsta flod *Donau* (got. *Dōnawi*, fhty. *Tuonouwa* < surgerm. **Dōnawiō* < urgerm. **Dānuwiā* <— lat. *Dānuvius/Dānubius* (> eng. *Danube*)) visar att den germanska ljudskridningen föregick ljudövergången **ā* > *ō* (Lehmann 2007: 10).

Ljuddräkterna av lånorden *köyhä* 'fattig' (< *keyhä* < urfin. **kevšā* <— urgerm. **skeuχaz* >> feng. *sceoh* 'blyg, rädd') och *kelvata* : *kelpaa* 'duga' (< urfin. **kelpattak* <— furgerm. **kelbana* > urgerm. **χelpana* >> sv. *hjälp*) tyder på att de har lånats medan den germanska ljudskridningen (= konsonantrotation) var på gång. Adjektivet *köyhä* har lånats efter att de aspirerade tonlösa förurgermanska klusilerna (PIE **p* >) **p^h*, (PIE **t* >) **t^h* och (PIE **k* >) **k^h* hade utvecklats till urgermanskans homorgana tonlösa frikativor **φ* (> *f²³*), **p*, **χ* (Ringe 2006: 94). Verbet *kelvata* och adjektivet *kelpo* har av den nya urfinska vokalkombinationen **ē* – *a* (> sösfin. *ē* – *a*, nösfin. *e* – *a*) att döma lånats något senare men innan de förurgermanska tonande klusilerna **b*, **d*

23 Ljudövergången **φ* > *f* kan vara relativt sen (Ringe 2006: 94). Lånordsevidensen förefaller tyda på detsamma. Ljuddräkterna av lånorden *porkka* 'stake, flottningsshake, skidstav' (<— (fvn. *forkr* 'flottningsshake' <) nvgerm. **φorkaz* > urgerm. **φurkaz*), *huotra* 'slida, skida' (<— surgerm./urnord. **fōdra* 'slida, skida' > fisl. *fōdr* och got. *fodr* 'id.'), *fuolki* 'släkting' (<— (germ. *folk* <) urnord. **folka* < urgerm. **φulka*) och *vanki* (jfr fsv. *fangi*) samt *vanti* 'tjänare, kusk' (jfr sv. *fant* 'tjänare'), som är belagt redan i *Kvädet om biskop Henriks bane från slutet av 1200-talet*, antyder att *a*-omljud är den här ljudövergångens *terminus post quem* och *a*-apokope är dess *terminus ante quem*. Samiskans germanska lånordsevidens pekar i samma riktning (Aikio 2006: 14). Ett germanskt *f* har dock också i mycket senare lån kunnat substitueras med finskt *p*, exempelvis fin. *porstua* 'förstuga' (jfr sv. *förstuga*, fsv. *forstova* (SAOB s.v. *förstuga*)), vilket orsakar att den finska lånordsevidensen inte är fullt beviskraftig på den här punkten.

och *g hade utvecklats till urgermanskans homorgana tonlösa klusiler *p, *t och *k (Ringe 2006: 98; Heikkilä 2012e: 15–19; Kallio under utgivning). Verbet *löytää* i stället för ***löyttää* 'hitta, finna' (< surfin. **leütätäk* < furfin. **lewtätäk* <— pregerm. **kleudana* > urgerm. **χleutana* > fisl. *hljóta*, fsv. *liuta* 'få till sig, nå, uppnå, träffa, finna') verkar likaså ha lånats före de tonande indoeuropeiska klusilernas avtoning (jfr Schalin 2004: 27–29). Ljuddräkten av appellativet *nauta* 'nöt' antyder att den urgermanska ljudövergången *o > a föregick ljudskridningen och var således pregermansk (jfr *rauta* ~ *ryevdi* ovan samt behandlingen av ordet *kausi* ~ *guovda-* i kapitel 5.8) (jfr Euler & Badenheuer 2009: 79). Ordet *ruoka* 'mat' (< urfin. (*)*rooka* <— pregerm. **rōgā* > urgerm. **rōkō* > fhty. *ruohha* 'omsorg') bör på ljudhistoriska grunder ha lånats före ljudskridningen och ljudövergången *ā > ō men *ruokko* 'vård, matning, försörjning' (< urfin. **rookko* <— urgerm. **rōkō*) och *ruokkia* 'mata' (<— urgerm. **rōkijana* > fhty. *rōkjan* 'bry sig om, vårda', fvn. *rækja* 'bry sig om, vårda') (se SSA s.vv. *ruoka*, *ruokkia*, *ruokko*) har lånats efter både ljudskridningen och den ovillkorliga samgermanska ljudövergången *ā > ō som i sin tur bör vara äldre än (det sista steget av) den nordvästgermanska ljudövergången *ē > *æ > ā i betonad stavelse, för annars skulle de här ljuden ha sammanfallit, något som inte har skett. Ljuddräkten av appellativet *hätä* 'nöd' (***hättä*) tyder på att ordet har lånats redan från ett pregermanskt låneoriginal **sēdā* (> furgerm. **sētā* > urgerm. **sētō* > fvn. *sát* 'bakhåll').

Det verkar därmed som om ljudövergången *ē > *æ är mycket gammal i något (nordgermanskt) område, för yngre germanska lånord såsom fin. *lieko* 'låga, omkullfallen trädstam' (<— urgerm. **lēgō* >> sv. *låga*) och saN. *viehku* 'gammal viktenhet' (<— urgerm. **wēgō* >> sv. *våg*) visar att denna ljudövergång skedde under olika tider i olika urgermansktalande områden (se 2.7). Ljuddräkterna av lånorden *hätä* 'nöd' (<— pregerm. **sēdā*), *vākä* 'hulling, krok' (<— furgerm. **wēgā* > nvgerm. **wāgō* ~ urgerm./nvgerm. **wēgō* → saN. *viehku*), *kavio* 'hov' (< *kapja* < urfin. **kapa-ja(w)* <— furgerm. **χāfaz*²⁴ > urgerm. **hōfaz* > sv. *hov*), *katsoa* 'titta' (< urfin. **kaćcajta* <— nvgerm. **gātjana* 'titta efter' < urgerm. **gētjana*), *jana* 'sträcka' (< urfin. **jana* <— nvgerm. **jānaz* > mhty. *jān* 'rad', sv. *ån* 'sträcka/remsa av åker'), *malja* 'skål, dyckeskärl' (<— nvgerm. **māljaz* > fno. *mæli* 'rymdmått', feng. *mæle* 'dryckeskärl, skål'), *havas* : *hapaan* 'nät' (<— nvgerm. **hābaz* (> sv. *håv*) → ursa. **apase* > saN. *vuoksa* 'nät') (jfr fin. *haapa* 'asp') och *kaljama* 'isgata' (<— nvgerm. **χāljaz* 'glatt, hal') samt *paasi* : *paaden* 'häll' (< urfin. **paati*

24 Furgerm. **χāfaz* < pregerm. **kāpas* < post-PIE **kōph₂os* ~ **koph₂ós* > sansk. *śapháh* 'hov' (enligt Heikkiläs och Kallios rekonstruktion).

<– nvgerm. **spāða*) (jfr LÄGLOS passim) vittnar om att det långa *a*- och *ä*-ljudet blev fonotaktiskt möjliga i urfinskan först efter den nordvästgermanska ljudövergången **ā > ā* i betonad stavelse (jfr *hämärä* 'dunkel' < urfin. **šämärä* <– urgerm. **sēmaz* 'mörk' > nvgerm. **sāmaz* → urfin. **šaamu* > *haamu* 'vålnad, spöke, skugga, skepnad'). Ljudövergången **ā > ā* bör i sin tur ha föregåtts av accentframflyttningen eftersom **ā > ā* fonetiskt sett innebär förstärkning och den bara ägde rum i den betonade första stavelsen (se 2.4 och 2.7) (Antonsen 1975, 5, 26; Foley 1977: 46–47; Schrijver 2003: 210, 212–213). Det långa *a*- och *ä*-ljudet verkar följaktligen inte ha kommit till urfinskan genom lånord utan enbart genom inre ljudutveckling i ljudövergångarna där de intervokaliska ljuden **γ*, **η*, **w* och **j* (= *V_V*) föll bort och förlängde föregående vokal (= ersättningsförlängning), exempelvis **mayj* > *maa* 'land', **saγitak* > *saada* 'få', **kaηiri* > *kaari* 'båge', **jäni* > *jää* 'is', **päni* > *pää* 'huvud', **püni* > *pyy* 'järpe', **šiηiri* > *hiiri* 'mus', **äjiri* > *ääri* 'kant, gräns' och **uwišj* > *uuhi* 'tacka' (se Kallio 2007: 231–241, 2008b: 269; Heikkilä 2012e: 20–21). Den inbördes kronologin i lånandet av exempelvis orden *hakea*, *paikka*, *ruoka* och *ruokko* samt verkningstiden för ljudövergångarna Grimms lag och **ā > ō* är därmed följande: 1) *hakea*, 2) Grimms lag, 3) *paikka* 4) **ā > ō* och 5) *ruokko* (jfr Euler & Badenheuer 2009: 79). Så här börjar ljudövergångarnas kronologi utformas när man fortsätter med samma metod (jfr J. Häkkinen 2010b: 51–55).

Men låt oss fortsätta att ordna ljudövergångar. I nordvästgermanskan skedde som sagt ljudövergången (**ē >*) **ā > ā* i betonad stavelse (Antonsen 1975: 5, 26; Stiles 2004: 385–390). Många urfinska och ursamiska ljudövergångar visar sig vara yngre än den. Låt oss ta som första exempel det samiska appellativet *vuohčču* 'smalt vått kärr' (→ fin. ortnamnet *Vuotso*) som är ett nordgermskt lånord: furgerm. **wētjā* >> nvgerm. **wātjō* 'sidlänt mark' → fursa. **vaćco* > saN. *vuohčču* 'smalt vått kärr' (Aikio 2006: 12). Ljudräkten visar att ordet har genomgått den så kallade ursamiska vokalrotationen. När man jämför ljuddräkterna av lånorden *paasi*: *paaden* 'häll' och *kärsiä* 'lida' (< murfin. **kärtitäk* <– urgerm. **χarðijana* >> sv. *härda*) med varandra (Häkkinen 2004: 542, 850), märker man att det långa *a*-ljudet uppstod i urfinskan före uppkomsten av det nya *i*-ljudet i obetonade stavelser (jfr *hakea*). Verbet *kärsiä* har lånats före den urfinska ljudövergången **ti >> si* eftersom det har genomgått den. Denna ljudövergång *ti >> si* är därmed yngre än både uppkomsten av långt *a*-ljud och nytt *i*-ljud, vilka i sin tur är yngre än den nordvästgermanska ljudövergången **ā > ā*. Lexemet *haasia* 'hässa' (< murfin. **šaatia* <– urgerm. **sātija* > fvn. *sæti* 'sittplats, höstack') tillhör samma lånordsskikt som *kärsiä*

(LÄGLOS s.v. *haasia*), men det visar även att den urfinska ljudövergången *š > h ännu inte hade skett vid inlåningstiden eftersom urgermanskans uddljudande *s* har substituerats med urfinskt *š. Ett yngre lånordsskikt utgörs av lexemen *hartio* 'skuldra' (<– urnord. **harðijō* > fvn. *herðr* : *herðar* 'skuldra'; fhty. *herti* 'id.'), *saihvo* 'inhägnad grävd i marken; vattenådra, fåra; regnmoln' (<– urnord. **saigwōn*), *saha* 'såg' (jfr fsv. *sagha* < urnord. **sagōn*) och *sakko* 'böter' (<– surgerm. **sakō*) (SSA s.vv. *hartia*, *saha*, *saiho*, *sakko*; LÄGLOS s.v. *saiho*). Ordet *hartio* har inte genomgått ljudövergången *ti* > *si* och låneoriginalets uddljudande *h* har substituerats med *h* på östersjöfinskt håll, vilket indikerar att den urfinska ljudövergången *š > h, där *h*-ljud uppstod, redan har skett. Ljuddräkterna av lånordet *hartio* och dess urnordiska låneoriginal **harðijō* visar också att den östersjöfinska stadi växlingen ännu inte hade blivit fonematisk när ordet lånades. Om fonemet /t/:s allofon [ð] hade förekommit i öppen obetonad stavelse, skulle **harðijō* ha lånats i formen ***harðio* som hade utvecklats till ***harrio* i finskan.

Språkintern undersökning visar att ljudövergången *ti* >> *si* skedde i två steg, nämligen *ti* > *ci* > *si*, av vilka det första steget föregick ljudövergången *š > h och det senare efterföljde denna (Kallio 2007: 235–241; J. Häkkinen 2010b: 54). Ljuddräkterna av orden *saihvo*, *saha* och *sakko* visar likaså att det har funnits fonemen /s/ och /h/ men inget */š/ på låntagarhåll vid inlåningstiden. Ett ännu yngre lånord är *kulju* 'göl' (<– urnord. **gulju* (> sv. *göl*) ~ **guljōn* (> sv. *gölja*)). Ljuddräkten visar att den nordvästgermanska slutljudande ljudövergången *ō* > *u* (om vilken se Schrijver 2003: 196) har skett på långivarhåll, men det nordvästgermanska *i*-omljudet (ty. Umlaut) har ännu inte verkat. Lånordet *kari* : *karin* 'grund, grynn, skär' (<– surnord. **skari* 'skär' < turnord. **skarja*) är emellertid ännu yngre. Ljuddräkten visar genomförd apokope av obetonat *a* i motsats till ordet *kulju* där slutvokalen har funnits kvar, men ännu inte *i*-omljud som skulle komma att verka före bortfallet av *i* (se Heikkilä 2011a: 79–80, 2012d: 465). Genomfört *i*-omljud ingår däremot i ordet *herra* 'herre' (<– fsv. *herra* < fhty. *herro* < *hēriro* < *hārirō* 'fönämare, högre' < vgerm. **hairizō*) som därmed är yngst av de här behandlade germanska lånorden i finskan.

Som man redan nu ser, avslöjar språkkontaktsforskningen sådana detaljer om de enskilda språkens förhistoria som man inte når om man bara forskar i de enskilda språken separat. Vi har nu fått till stånd en kronologistomme som kommer att utvidgas och kompletteras nedan. De ovan behandlade ljudövergångarnas relativa kronologi är följande (jfr Heikkilä 2011a: 73):

1. prenvgerm. $*\bar{e} > *\bar{a}$ (så här tidigt i något nordgermanskt område; annanstans betydligt senare²⁵ -> urgermanskans äldsta isogloss)
2. furgerm. den germanska ljudskridningen (= Grimms lag)
 - 2.1. $*p^h, *t^h, *k^h > *\phi, *p, *\chi$ (> surgerm. $f, p, \chi/h$) och $*b^h, *d^h, *g^h > *\bar{b}, *\bar{d}, *\bar{g}$
 - 2.2. murfin. uppkomsten av vokalkombinationen $e(:) - a$
 - 2.3. furgerm. $*b, *d, *g > p, t, k$
3. furgerm. $*\bar{a} > \bar{o}$
4. urgerm. Verners lag ($*\phi, *p, *\chi, *s > \bar{b}, \bar{d}, \bar{g}, z$ i obetonad position)
5. urgerm. accentframflyttning
6. nvgerm. $*\bar{a} > \bar{a}$ (så här tidigt i något nordgermanskt område; annanstans senare)
7. murfin. $*\gamma, *\eta, *j, *w > \emptyset$ -> murfin. $\bar{a}, \bar{\bar{a}}, \bar{\bar{u}}$
8. murfin. i uppstår i inljud i obetonade stavelser
9. murfin. $ti > ci$
10. surfin. $*\bar{s} > h$
11. nvgerm. $\bar{o} > u$ i slutljud
12. urnord. synkope och apokope av a
13. urnord. i -omljud
14. urnord. synkope och apokope av i

2.3 DE URSAMISKA LJUDÖVERGÅNGARNAS INBÖRDES KRONOLOGI

Ursamiskan kan beroende på hur man räknar uppdelas i fyra till fem successiva perioder utifrån ljudövergångarna i vokalismen (M. Korhonen 1981: 110–111; Sammallahti 1998: 181–193; *The Saami – A Cultural Encyclopaedia* 2005: 287). Indelningen görs på basis av vokalismen, eftersom vokalernas kvalitet och kvantitet genomgick en genomgripande omvälvning i ursamiskan medan konsonanternas förändringar var betydligt mer fåtaliga (se t.ex. Korhonen 1981: 110–111).

Ante Aikio (2006: 13) började använda en sammanfattande benämning *the great Saami vowel shift* om ursamiskans vokalisksa ljudövergångar efter att tidigare (Aikio 2004: 27) ha använt benämningen *the Saami vowel rotation*. Jaakko Häkkinen (2010b: 51) kallar fenomenet för *kantasaamen vokaalirotaatio*

25 Dock överallt före uppkomsten av äldre fuþark där e, \bar{a} och a har var sin runa (se Antonsen 1975: 1).

som är en direkt översättning från engelskan. Eftersom jag anser att begreppen i de nationella vetenskaperna (också) bör ha nationalspråklig terminologi, kallar jag *the great Saami vowel shift* härnå för den finska benämningen *kantasaamen vokaalisiirtymä* och den svenska benämningen ska vara *den ursamiska vokalskridningen*.²⁶ Förebild för namngivningen är den germanska ljudskridningen som på finska heter alternativt *germaaninen äänteensiirros*, *germaaninen äänteensiirtymä* eller *Grimmin laki*.

Härnäst strävar jag efter att kunna iordningställa ursamiskans metafoniska²⁷ ljudövergångar. För deras fonetiska notation anlitar jag Pekka Sammallahtis (1998: 181–183) och Mikko Korhonen (1981: 77–125) notationsmodell. Den uppdaterade ursamiska vokalismen ingår i Jaakko Häkkinens (2007) avhandling pro gradu (se också Heikkilä 2012e). Jag anser på samma sätt som Pekka Sammallahti (1988) och Juha Janhunen (1982) att efterstavelsernas icke-öppna vokal har varit */i/, som åtminstone i förurfiniskan och dess västuraliska förstadier har haft en främre (*[i]) och bakre (*[ɨ]) allofon (se diskussionen och bevisföringen i Korhonen 1988: 8–10; J. Häkkinen 2007: 38; Lehtinen 2007: 61–65; Heikkilä 2012e).

I början av ursamiskans första period skedde vokalljudsövergångarna **o > *ɔ* och **a, *ä > *ɑ* i andra stavelsen, av vilka den senare också kan vara något senare, och de efterföljdes av talrika metafoniska ljudövergångar i första stavelsen, vilka har uppräknats nedan. Metafoni betyder fonetiskt en partiell regressiv assimilation, där andra stavelsens obetonade vokal drar första stavelsens betonade vokal närmare till sig artikulationsmässigt.

**e – ä > *ɛ – ɑ*

**o – a > *ɔ – ɑ*

**e – ɔ > *ɛ – ɔ*

**o – ɔ > *ɔ – ɔ*

**ä – i > *e – ɛ*

26 Motsvarande uttryck på nordsamiska (davvisámegillii) är *vuodđosámi vokálasirdáseapmi*. Jag undviker avsiktligt ordet *rotation* i dessa benämningar, eftersom det svenska ordet *rotation* betyder 'rörelse kring en axel i (mer eller mindre) cirkelformig bana (varv efter varv)' (Svensk ordbok s.v. *rotation*), vilket inte ger (ens bildligt) en helt sanningsenlig bild av de ursamiska vokalförändringarna.

27 Se Kusmenko (2005: 118).

$$*a - i > *ɔ - ɛ$$

$$(*i - i >) *a - i > *o - ɛ^{28}$$

I de tidiga ursamiska vokalförändringarna ingår också ljudövergången $*ü, *i, *ɛ > *ɛ^{29}$ som skedde i alla stavelser. Pekka Sammallahti (1998: 181) låter förstå att den inte orsakades av metafofi eftersom den är ovillkorlig med få undantag.

Mikko Korhonen (1981: 90) tyr sig till Erkki Itkonen och anser att ljudövergången $*a > *o$ framför andra stavelsens icke-slutna vokal eventuellt skulle kunna kallas för en analogisk fortsättning till den ljudlagsenliga ljudövergången $*a > *o$ framför andra stavelsens $*i$. Orsaken till ljudövergången $*a > *o$ framför $*ä$ och $*ɔ$ var tydligen viljan att undvika ett störande homofoniframkallande sammanfall av $*a$ och $*ä$ i första stavelsen, som skulle ha uppstått genom ljudövergången $*a, *ä > *ä$ ifall ljudövergången $*a > *o$ bara hade skett ljudlagsenligt framför $*i$ men inte också framför $*ä$ och $*ɔ$. Sammanfallet $*a, *ä > *ä$ hade såtillvida långtgående konsekvenser att det utrotade vokalharmonin från ursamiskan (Itkonen 1988: 326).

Inte en enda västuralisk vokal förblev intakt i den ursamiska vokalskridningen. Att språkljuden $*a$ och $*ä$ sammanföll i mellanformen $*ä$ i andra stavelsen är inte särskilt överraskande, men att ljudvärdet av samtliga västuraliska kardinalvokaler³⁰ $*/i/, */e/, */ä/, */a/, */o/$ och $*/u/$ förändrades i betonad stamstavelse saknar en fonetisk förklaring som hittills inte har kunnat ges. Jag anser att ursamiskans omvälvande och genomgripande vokalskridning enbart kan förklaras av metafofi och en däravföljande kedjereaktion. Jag påstår

28 Se Heikkilä (2012e). I och med det av Jaakko Häkkinen (2007) upptäckta nya västuraliska fonemet $*/ɛ/$ och respektive ursamiska ljudutveckling $*ɛ - i > *ɛ - ɛ > a - a$ (medan $*e - i > *ē - ɛ > ie - a$), finns det inte längre vare sig behov eller förutsättningar att rekonstruera en metafofisk ljudövergång $**e - i > **ɛ - ɛ > **a - a$ såsom man traditionellt (M. Korhonen 1981; Sammallahti 1998), och med dåtidens kunskap helt rätt, har gjort. Ljudutvecklingen $*e - ɛ > ie - a$ som tidigare tedde sig sporadisk (se Sammallahti 1998: 182), är i själva verket ljudlagsenlig (se J. Häkkinen 2007: 90). Jaakko Häkkinen vidhåller fortfarande sin syn (personligt meddelande från Jaakko Häkkinen 20.7.2012).

29 Denna ljudövergång torde ha gått i två steg. Pekka Sammallahti (1998: 181) och Mikko Korhonen (1981: 82) anser det vara sannolikt. I det första steget har ljudövergången $*ü, *i > *i$ skett och i det andra steget ljudövergången $*i, *ɛ > *ɛ$. Det nordsamiska ordet *ihkku* 'på natten' (< sursa. $*iḱ:ɔ$: < fursa. $*iḱkɔ$ < fursa. $*iḱi$ 'natt' + avledningssuffix *-ko*) visar enligt min åsikt att ljudövergången $*ü > *ɛ$ uttryckligen skedde via mellanstadiet $*i$ (Sammallahti 1998: 248). Ifall det ifrågavarande mellanstadiet inte hade funnits, skulle ordet nu ha ljuddräkten $**aigu$ (< urs. $**ɛjḱ:ɔ$ < fursa. $**iḱkɔ$).

30 Se Ladefoged & Maddieson (1996: 283).

således att de flesta ljudövergångar som ägde rum under ursamiskans första period orsakades av metafori eller dess analoga fortsättningar. De metaforiska ljudövergångarna belyses med exemplen nedan.

$*i - ä > *_{\text{ɛ}} - á$ (>> saN. *a - i*)

$*jikä > *j_{\text{ɛ}}kâ$ (>> saN. *jahki* 'år')

$*šilmä > *č_{\text{ɛ}}lmâ$ (>> saN. *čalbmi* 'öga')

(($*küpärä >$) $*kipärä > *k_{\text{ɛ}}pârâ$ (>> saN. *gahpir* 'mössa')

$*e - ä > *_{\text{ɛ}} - á$ (>> saN. *ea - i*)

($*kēsä > *k_{\text{ɛ}}sâ$ (>> saN. *geassi* 'sommar'))

($*pesä > *p_{\text{ɛ}}sâ$ (>> saN. *beassi* 'bo'))

$*o - a > *_{\text{ɔ}} - á$ (>> saN. *oa - i*)

($*kota > *k_{\text{ɔ}}tâ$ (>> saN. *goahti* 'kåta'))

$*nomala > *n_{\text{ɔ}}mâlâ$ (>> saN. *njoammil* 'hare')

$*u - a > *_{\text{ɔ}} - á$ (>> saN. *o - i*)

($*muna > *m_{\text{ɔ}}nâ$ (>> saN. *monni* 'ägg'))

$*tulka > *t_{\text{ɔ}}lkâ$ (>> saN. *dolgi* 'fjäder')

($*u - o >$) $*u - \text{ɔ} > *_{\text{ɔ}} - \text{ɔ}$ (>> saN. *o - o > saN. o - u*)

($*ulko > *ulk_{\text{ɔ}} > *_{\text{ɔ}}lk_{\text{ɔ}}$ (>> saN. *olgo > saN. olgu* 'utsida'))

($*e - o >$) $*e - \text{ɔ} > *_{\text{ɛ}} - \text{ɔ}$ (>> saN. *ea - o > saN. ea - u*)

($*kejno >$) $*kej_{\text{ɔ}} > *k_{\text{ɛ}}j_{\text{ɔ}}$ (>> saN. *geaidno > saN. geaidnu* 'väg')

**o* – *o* > **o* – *ɔ* > **ɔ* – *ɔ* (>> saN. *oa* – *o* > saN. *oa* – *u*)

**toro* > **torɔ* > **tɔrɔ* (>> saN. *doarru* ’slagsmål’)

**u* – *u* > **u* – *ɔ̥* > **ɔ̥* – *ɔ̥* (> saN. *o* – *o* > saN. *o* – *u*)

**kućcutak* > **kuććotak* > **kɔććotak* (>> saN. *gohččut* ’befalla, kalla’)

**ä* – *i* > **e* – *ɛ̥* (>> saN. *ie* – *a*)

**käti* > **ketɛ̥* (>> saN. *giehta* ’hand’)

(**äni* > **enɛ̥* (>> saN. *jietna* ’ljud’)

**a* – *i* > **ɔ* – *ɛ̥* > **ɔ* – *ä* (>> saN. *oa* – *i*)³¹

**śali* > **ćolɛ̥* > **ćolä* (>> saN. *čoalli* ’tarm’)

**śarwi* > **ćɔrɤɛ̥* > **ćɔrvä* (>> saN. *čoarvi* ’horn’)

((första stavelsens **a* > **i* framför *j* >) **i* – *i* >) **a* – *i* > **o* – *ɛ̥* (>> saN. *uo* – *a*)

**lĩmpi* > **lampi-la* > **lompɛ̥lä* (>> saN. *luoppal* ’tjärn i en å’)

**waji* > **wiji* > **waji* > **voje* (>> saN. *vuodja* ’smör’)

**lakti* > **loktɛ̥* (>> saN. *luokta* ’vik’)³²

Hur uppstod då ljuden **ɛ̥*, **ɛ̥* och **ɔ̥* i efterstavelser? Skedde ljudövergångarna **i*, **i* > **ɛ̥*, **ɛ̥* genom inverkan av första stavelsens **ɛ̥*, vars existens i ururaliskan uppdagades av Jaakko Häkkinen (2007)? Jag tror

31 Jfr **a* – *i* > **ɔ* – *ɛ̥* > **ɔ* – *ä* (>> saN. *oa* – *i*) med **o* – *a* > **ɔ* – *ä* (>> saN. *oa* – *i*). Den forskningshistoriskt nya ururaliska vokalkombinationen upptäcktes av Ante Aikio (2013). De ovan framlagda ljudhistoriska detaljerna i Aikios banbrytande forskningsrön är emellertid mina.

32 Märkas bör att ljudutvecklingen **a* – *i* > **o* – *ɛ̥* (>> *uo* – *a*) såsom i ordet **lakti* > **loktɛ̥* (>> saN. *luokta* ’vik’) är tidsmässigt yngre än ljudutvecklingen **a* – *i* > **ɔ* – *ɛ̥* > **ɔ* – *ä* (>> *oa* – *i*). Ordet *luokta* förefaller vara ett tidigt lån från medelurfinskans **lakti* >> gfin. *laksi* ’vik’ > fin. *lahti* (jfr saN. *buolža* ’ås’).

inte det för det forskningshistoriskt nya uraliska fonemet */ɛ/ var knappast tillräckligt frekvent för att det skulle ha kunnat utgöra en modell för analogi som skulle ha förmått ändra ljudvärdet av kardinalvokalen /i/ (se J. Häkkinen 2007). Och hur skulle dessutom den mer frekventa ljudövergången $*u - j > *ɔ - ɛ$ (se J. Häkkinen 2007) kunna förklaras fonetiskt ifall första stavelsens ljudövergång hade varit äldre än andra stavelsens ljudövergång, något som den ovan framförda möjligheten förutsätter? Jag anser det vara mycket mera sannolikt att de ursamiska vokalerens skridning började så här: Först skedde ljudövergången $*ü > *i$ i alla stavelser. Denna ljudövergång föregicks av $*w > \emptyset$ före labialvokalerna och i slutljud (M. Korhonen 1981: 131; Heikkilä 2012e). Därefter skedde följande ljudövergångar i andra stavelsen: 1) $*i, *j > *ɛ, *ɛ$, $*u > *ɔ$, 2) som följdaföreteelse $*o > *ɔ$ och därefter 3) en annan följdaföreteelse $*a, *ä > *ä$.³³ Tendensen till vokalöppningen i efterstavelser fanns också i östersjöfinskan (se Heikkilä 2012e; om en liknande tendens i fornsvenskan se Wessén 1968: 61). Därmed är den ovan nämnda ljudövergången $*u - j > *u - ɛ > *ɔ - ɛ$ sannolikt också en metafonisk vokalförändring. Sammanfallet av $*i, *ɛ; *j, *ɛ > *ɛ; *ɛ$ i första stavelsen skedde således genom analogi som orsakades av den höga frekvensen av ljuden $*ɛ, *ɛ$. För *i*-stammarnas vidkommande var ljudhistorien när allt kommer omkring följande:

$*ä - i > *ä - ɛ > *e - ɛ$ (>> saN. *ie - a*)

$*käti > *käte > *ketɛ$ (>> saN. *giehta* 'hand')

$(*)äni > *änɛ > *enɛ$ (>> saN. *jietna* 'ljud')

$*a - j > *ɔ - ɛ > *ɔ - ä$ (>> saN. *oa - i*)

$*śalı̯ > *ćɔlɛ > *ćɔlā$ (>> saN. *čoalli* 'tarm')

$*śarwı̯ > *ćɔrvɛ > *ćɔrvā$ (>> saN. *čoarvi* 'horn')

$(*j - i >) *a - j > *o - j > *o - ɛ$ (>> saN. *uo - a*)

33 Andra stavelsens labialvokaler hade uppkommit i förurfinnskan genom ljudutvecklingarna $*aw > *ow > o$, $*iw > *üw > ü$ och $*jw > *uw > u$ (Sammallahti 1999: 70, 73; Heikkilä 2012e: 8, 10, 12–13), sålunda genom partiell assimilation och reduktion – båda typiska ljudutvecklingar i obetonad stavelse.

**lĩmpĩ > *lampĩ-la > *lompelā (>> saN. luoppal 'tjärn i en å')*

**laktĩ > *loktē (>> saN. luokta 'vik')*

**u – i > *u – ē > *ō – ē (>> saN. o – a)*

**tumtĩtak > *tumtētāk > *tōmtētāk (>> saN. dovdāt 'känna')*

Första stavelsens **ē* och **ō* är ursprungliga i följande fall (J. Häkkinen 2007):

**δ'ēma > *δēmā (>> saN. dapmi 'lim')*

**śēδ'āmi > *ćēδāmē (>> saSk. čāā'd : čādām 'hjärta')*

**wēri > *vērē (>> saN. varra 'blod')*

**kēti > *kētē (>> saN. -kat 'skinn'; jfr fin. kesi 'tunnt skinn')*

**mēnitāk > *mēnētāk (>> saN. mannat 'gå')*

**pēlitāk > *pēlētāk (>> saN. ballat 'vara rädd')*

**lōnta > *lōntā (>> saN. loddi 'fågel')*

**jōki > *jōkē³⁴ (>> saN. johka 'å, älv')*

Första stavelsens vokal genomgår metafoniförändring också i följande vokalkombination:

**i – i > *i – ē > *ē – ē (>> saN. a – a)*

()pilwi > *pilvē > *pēlvē (>> saN. balva 'moln')*

()nimi > *nimē > *nēmē (>> saN. namma 'namn')*

()kūnči > *kinčē > *kēncē (>> saN. gazza 'nagel')*

34 Inga fonetiska förutsättningar för metafofi föreligger.

Det enda fall där ingen metafonisk ljudövergång sker är vokalkombinationen $*o - i > *o - \epsilon (>> uo - a)$, exempelvis $*ontj > *ovt\epsilon (>> \text{saN. } vuovda \text{ 'håla, kavitet'})$. De uppenbara orsakerna är följande: 1) Första och andra stavelsens vokal låg fonetiskt så pass nära varandra efter andra stavelsens ljudlagsenliga ljudövergång $*i > *e$ att något behov för metafoni (läs: partiell assimilation) inte förelåg; 2) Om $*o - \epsilon$ hade utvecklats till $**o - \epsilon$ skulle det ha sammanfallit med $(*u - i >) *o - \epsilon$. Man ska komma ihåg att de metafoniska ljudövergångarna utgjorde bara den första delen av den ursamiska vokalskridningen. Avslutningsvis kan jag konstatera att vokalskridningen sattes i gång av metafoni, som stort liknade det germanska (*a*-)omljudet (jfr Kusmenko 2005: 118–125) men ägde rum något tidigare. De återstående ljudövergångarna orsakades av en kedjereaktion och homofoniavvärjande analogi.

2.4 DATERING AV DE URSAMISKA METAFONISKA LJUDÖVERGÅNGARNA I FÖRHÅLLANDE TILL DE URGERMANSKA OCH URFINSKA LJUDÖVERGÅNGARNA

Jag har tidigare daterat hela den ursamiska ljudövergången $*a >> uo$ till en senare tidpunkt än den sena medelurfinskans ljudövergång $*š > h$ (Heikkilä 2011a: 73), men har sedermera kommit fram till en delvis motsatt kronologi (Heikkilä 2013c: 588). Den första fasen $*a > *o$ av ljudövergångsserien $*a >> uo$ är äldre än $*š > h$. Den absoluta dateringen av den ursamiska ljudövergången $*a > *o (> uo)$ är rätt exakt tideräkningens början eller något före den (Heikkilä 2011a: 73–74). Alla vokalska ljudövergångar i ursamiskan har ingalunda skett samtidigt, något som redan bekräftas av samiskans interna evidens (se t.ex. M. Korhonen 1981: 110–114). Den framstående sameforskaren Ante Aikio (2006: 40) förmodar att den ursamiska vokalskridningen, vars delar anses omfatta bl.a. ljudövergången $*a >> uo$ och de ovan nämnda metafoniska ljudövergångarna, skedde snarare över årtionden än över århundraden, d.v.s. under en rätt kort tid. Samma uppfattning kan skönjas i förteckningen över de urfinska, ursamiska, urgermanska och urbaltiska språkstadiernas kronologi som ingår i en artikel av Jaakko Häkkinen (2010b: 55). Aikio (2006: 40, 2012b: 70) använder som belagd parallell från historisk tid bl.a. en kedjereaktion av vokalska ljudövergångar som har skett i engelskans historia. Anglisterna använder beteckningen *the Great (English) Vowel Shift* (som tydligen har fungerat som förebild för *the great Saami vowel shift*) för dessa successiva ljudövergångar, men i motsats till Aikios uppgifter verkar den här ljudövergångsserien ha varat en längre tid. Den

började på 1400-talet och fortgick i stor skala till 1600-talet och till vissa delar ännu långt längre (Anttila 1989: 65; Millward 1996: 254; Brinton & Arnovick 2006: 309; Lehmann 2007: 6). Den pågående språkförändringen i engelskan i Nordamerikas stadsdialekter (*the Northern Cities Shift*) som Aikio hänvisar till och som håller på att leda till en större språklig differentiering är ett nutida exempel på en vokalrotation på gång (Labov 1994: 177–201; Laakso 1998: 165).

Jag ska härnäst påvisa att första stavelsens metafoniska ljudövergångar, som ägde rum efter andra stavelsens ljudövergångar $*o > *ɔ$ och $*i, *j > *e, *ɛ$, men enbart de, är både relativt och absolut betydligt äldre än ljudövergången $*a > *o$ framför en öppen vokal, för den här ljudövergången ägde rum ungefär vid tideräkningens början eller lite dessförinnan. De mera sentida ursamiska ljudövergångarna som försiggått efter tideräkningens början behandlas i följande kapitel. Jag påstår att de omvälvande ursamiska vokalförändringarna (= den ursamiska vokalskridningen i sin helhet) sammanlagt varade i klart över 500 år. Man bör nämligen komma ihåg att de metafoniska ljudövergångarna endast utgör första perioden av ursamiskans fyra till fem perioder. Jag använder huvudsakligen den historisk-komparativa språkvetenskapens och lånordsforskningens metoder, d.v.s. inre jämförelse respektive yttre jämförelse. Arkeologi, historia och lingvistisk paleontologi (om vilken se Häkkinen 1996a: 103–126) fungerar som värdefulla hjälpvetenskaper i och med att de möjliggör absoluta dateringar.

Jag övergår nu till att jämföra de huvudsakligen urgermanska ljudövergångar som ingår i den nedanstående förteckningen³⁵ med ursamiskan. Jag framskrider stegvis i förteckningen. Genom att jämföra ursamiskan, urfinskan och urgermanskan sinsemellan utreder jag, vilket ställe de ursamiska vokalernas metafoniska ljudövergångar intar i de urgermanska och urfinska ljudövergångarnas kronologi. Lånord fungerar som förbindelselänkar (se citatet av Sammallahti i början av detta kapitel). Om inte annat anges, skriver jag de samiska orden enligt det nordsamiska skriftspråkets moderna ortografi från år 1978 – trots att en språkhistorisk studie som denna nödvändigtvis inte förutsätter användning av den senaste ortografin –, för nordsamiskan är det överlägset största samiska språket, på samma sätt som finskan är det klart största östersjöfinska språket (se Sammallahti 1985: 155–156; Norrby & Håkansson 2010: 253; Saarikivi 2011: 81). Föråldrade ord som har gått ur bruk i samtidsspråket och ord belagda i numera (så gott som) utdöda samiska språkformer utgör undantag.

35 Förteckningen är en bearbetad version av den i det väsentliga liknande kronologiska förteckning som jag tidigare har framlagt (Heikkilä 2011a: 73).

Förteckning 1

1. urgerm. keltiska lånord ca 800 f.Kr. →
2. urgerm. $*\bar{e}^1 > *\bar{a}$
3. urgerm. den germanska ljudskridningen (två stadier > åtminstone två generationer)³⁶
4. urgerm. $*\bar{a} > \bar{o}$ ³⁷
5. urgerm. accentframflyttning
6. nvgerm. $*\bar{a} > \bar{a}$
7. urgerm. $*e > i$ i obetonad stavelse
8. urgerm. äldre *i*-omljud
9. murfin. *ti* > *ci*
10. murfin. $*\check{s} > h$ ³⁸
11. ursa. $*a > *o$ (> $*\bar{o} > uo$)
12. surfin. *ci* > *si*

Den första frågan lyder huruvida man kan fastställa en *terminus post quem* för de metafoniska ljudövergångarna med hjälp av inre rekonstruktion, lånordsforskning och paleolingvistik? Den vore värdefull såsom varje *terminus post quem* är i ett språks förhistoria. Och det är möjligt. Det finns

36 "Archaeological evidence suggests that about 750 BCE a relatively uniform Germanic people was located in southern Scandinavia and along the North Sea and Baltic coasts from what is now the Netherlands to the Vistula River." (Encyclopaedia Britannica: Germanic languages 2011). "Germanic tribes had spread from northern Belgium in the West to the Vistula in the East by 300 B.C.E. If we want to allow reasonable time for this operation, we have to assume that the migration southward started back in the Late Bronze Age [ca. 1000–500 B.C.E], that is, before 500 B.C.E." (Dahl 2001: 220).

37 Referenten till lexemet *ahjo* (< murfin. $*a\check{s}jo$ < urgerm. $*asj\bar{o}n$ 'ässja') som används i järntillverkningen är ett järnålderslån från urgermanskan (SSA s.v. *ahjo*). Ordets ljuddräkt vittnar om att den urgermanska ljudövergången $*\bar{a} > \bar{o}$ redan hade skett när järntillverkningen (obs. järntillverkning ≠ ämnet järn) blev bekant i Finland. Ett annat viktigt järnhanteringsföremål, nämligen *palje* : *palkeet* 'bälg' (< murfin. $*palke\check{s}$ < urgerm. $*balgiz$), är också ett urgermanskt lånord (se Salo 2003b: 21). Ordets ljuddräkt visar att *i*-ljud ännu inte var möjligt i urfinskans efterstavelser i inljud när ordet lånades, d.v.s. vid ingången av järnåldern. Eftersom lexemen *rauta*, *ahjo* och *palje* bör ha lånats ungefär samtidigt, dock så att överbegreppet *rauta* torde vara äldre än de semantiskt mera specifika termerna *ahjo* och *palje*, kan vi dra slutsatsen att de förurgermanska ljudövergångarna $*o > a$ och $*\bar{a} > \bar{o}$ hade skett vid ingången av Finlands järnålder (ca 500 f.Kr.), men den urfinska ljudövergången $*Vj > i$ hade ännu inte ägt rum.

38 Av ljuddräkten av ordet *ahjo* framgår det också att den medelurfinska ljudövergången $*\check{s} > h$ ännu inte hade skett när ordet lånades. Paleolingvistik ger ljudövergången en *terminus post quem* som är ca 500 f.Kr. Den här dateringen förstärks av ännu ett finskt ord med motsvarande ljuddräkt, nämligen *ahku* 'bl.a. askklump, glödbädd', som har lånats från urgermanskans $*ask\bar{o}n$ 'aska' (SSA s.v. *ahku*).

nämligen lånord vilka avslöjar de kronologiska uppgifter som tillsammans med språkens inre evidens möjliggör dateringen. Ett sådant beviskraftigt lånord är östersjöfinskans *häpy* 'blygd', vars motsvarighet i samiskan, eller kanske mest sannolikt ett mycket gammalt lån från urfinskan på grund av geminationen $p > pp$ ³⁹, är *siehppa* 'blygdhår', vars distribution sträcker sig från sydsamiskan till tersamiskan (Lehtiranta 1989: 124–125 § 1143; Älgu s.v. *siehppa*). Det är fråga om en avledning av ordet *häpeä* 'skam' (jfr kar. *häpie* 'skam; vulva' och ty. *Scham* 'skam; blygd, vulva') som har lånats från det urgermanska ordet **χawiþa* (→ murfin. **šäpetä* (>> fin. *häpeä*) → murfin. **šäpü* (> fin. *häpy*) → sa. *siehppa*), vars belagda skandinaviska efterföljare fornnorskans *háð* betyder 'hån' (Koivulehto 1999a: 18–19; Häkkinen 2004: 239). Uddljudskonsonanterna (*h* i finskan och *s* i samiskan) avslöjar att ordet har lånats från urgermanskan till medelurfinskan först efter att den germanska ljudskridningen hade ägt rum, annars skulle låneoriginalets uddljudskonsonant ha substituerats med *k* i urfinskan. Ordet har på det samiska hållet trots det genomgått samtliga(!) ursamiska ljudövergångar, vilka kan utläsas av ordets ljuddräkt, inklusive vokalernas metafoniska förändringar. Substitueringen av urgermanskans tonlösa velarfrikativa χ med ett urfinskt **š* är ett fenomen känt sedan tidigare (Koivulehto 1972: 583).⁴⁰ Orden *häpeä*, *häpy* och *siehppa* visar vidare att även urgermanskans uddljudande χ på östersjöfinskt-samiskt håll kunde substitueras med **š*, varav östersjöfinskans *h* och samiskans *s* har utvecklats.⁴¹ Ett annat beviskraftigt fall är det finska ordet *vähä*(-) 'liten'

39 Jämför med konsonantförhållandena i fursa. **kentä* > fin. *kenttä* 'fält', ursa. **jenGē* > fin. *jänkä* ~ *jänkkä* 'myr' och sa. *lahttu* 'lem, extremitet' < fursa. **litto* < pregerm. **litus* (Häkkinen 2004: 300–301, 400; Älgu s.v. *lahttu*; se också Kallio 2012b: 231).

40 Dyliga ord är åtminstone *raha* 'pengar', *köyhä* 'fattig', *kaihi* 'starr' och *vähä*(-) 'lite(n)' ~ sa. *vässit* 'förflyta, gå förbi' ~ mord. *vež-* 'liten' (LÄGLOS 1996: 9–10, 143; K. Häkkinen 2004: 550, 1011, 1515–1516).

41 Jag lägger här fram två nya etymologiförslag av vilka det första är ordet *hento* 'späd, vek, svag, tunn, smal om avlånga tunna varelser eller ting', vars distribution omfattar finskan, ingerskan och karelskan (SMS s.v. *hento*; SSA s.v. *hento*; K. Häkkinen 2004: 187). Jag föreslår följande germanska etymologi för ordet: fin. *hento* < murfin. **šento* < urgerm. **χendō* 'hind (= hjortdjur av honkön)' < furgerm. **χemtā* 'hornlös' < PIE **kem-teh₂* (jfr **šäpü* > *häpy* ~ *siehppa* ovan) (Bjorvand & Lindeman 2007: 463; Hellquist 2008: 253). På germanskt håll har ordets ljudutveckling varit följande: urgerm. **χendō* > urnord. **hindu* > sv./ty./eng. *hind* 'hjortdjur av honkön'. Det germanska ordet har etymologiska motsvarigheter i andra grenar av den indoeuropeiska språkfamiljen. (Bjorvand & Lindemann 2007: 463; Hellquist 2008: 253). Jag antar att det här lånordets semantiska motivation går att finna i det viktiga villebrådet vildrenens anatomi. Vildrenen (Rangifer tarandus) förekom fordom i vidsträckta områden i Skandinavien och ännu på 1600-talet i nästan hela Finland med undantag av sydvästra Finland och Åland. Därom vittnar inte bara historiska dokument utan också talrika ortnamn börjande *Peura-* eller *Petra-*. Vildrenen *peura* (och dess halvtama underart *poro* 'ren') är det enda hjortdjuret vars båda kön har

(-> *vähetä* 'förminka') med dess etymologiska motsvarigheter *vässit* 'förflyta; gå förbi' i samiskan och *vež-/veška* 'liten' i mordvinskan (Sammallahti 1999: 75; SSA s.v. *vähä*). Den västuraliska urformen har varit **väšä* som har lånats från urgermanskans **wæ̯xaz* 'fin, mycket tunn' (SSA s.v. *vähä*). Det samiska lexemet *vivva* 'svärson' är ännu ett annat beviskraftigt ord. Ordets ljuddräkt visar att det har lånats från urfinskans (*)*vävü* (> bl.a. fin. *vävy* 'svärson', lyd. *vävü*) efter den medelurfinska ljudövergången (**vä̯i̯w* >) **vä̯jü* > *vävü* → fursa. **vävi* > sursa. **vievvē* > saN. *vivva* (Sammallahti 1999: 73)⁴², men ordet har trots det genomgått den ursamiska vokalskridningen som därmed är yngre än eliminationen av fonemet */ɲ/ från urfinskan (om vilket se Kallio 2007: 231–233), vars datering har fastställts ovan (se också *kärsiä*, *gierdat* i 2.5).

Resultatet blir att den ursamiska vokalskridningen är yngre än den germanska ljudskridningen och att ljudövergångarna under ursamiskans första period såsom Mikko Korhonen har rekonstruerat dem därmed åtminstone huvudsakligen har skett först efter den germanska ljudskridningen – därmed på förromersk järnålder (ca 600–1 f.Kr.), för den germanska ljudskridningen dateras nuförtiden allmänt till övergången av den skandinaviska brons- och järnåldern, d.v.s. till tidigast ca 700 f.Kr. (se kapitel 2.2.1). Jag har ovan på paleolingvistiska grunder argumenterat för att ljudskridningen verkligen skedde efter början av järnåldern.

Den andra frågan lyder huruvida de metafoniska ljudövergångarna skedde före den nordvästgermanska ljudövergången **ē¹* > *ā*? Svaret förefaller

horn. Honans horn är emellertid betydligt mindre och spensliga (fin. *hentorakenteinen*) än hanens. (Montonen 1974: 28; Nisäkkää 1991: 150; Mallat 1997: 100; GT Tiekartasto 2008: 297–298; Anneberg 2010: 145; Kartplatsen). Man har sedermera bildat deskriptiva avledningar av ordet *hento*, såsom *henttu*, men det här sakförhållandet ifrågasätter ingalunda den framlagda etymologin, för expressiv geminering förekommer i såväl finskan som svenskan (jfr inljudande enkelkonsonant respektive geminata i orden *rento* 'avslappnad' > *renttu* 'slarver', *hiisi* (*hiite*-) 'djävul' → *hiito* > *hitto* 'fanken' (Edlund 1988: 36; SSA s.vv. *hiisi*, *rento*)). Jag anser vidare att ett yngre lån från samma germanska låneoriginal är det semantiskt nästan identiska finska ordet *hintelä* 'spenslig' < surfin. **hintV*-lä <– surgerm. **hindō* eller turnord. **hindu*. En fonologisk och morfologisk parallell finns i ordparen *kota* 'kåta' ~ *kotelo* 'fodral, ask', *nokka* 'näbb' ~ *nokkela* 'fiffig' och *honto* 'ihålig' ~ *hontelo* 'ihålig', av vilka det senare lexemet är en avledning av det förra (SSA s.vv. *honto*, *hontelo*, *nokka*, *nokkela*). *Hento* och *hintelä* är adjektiv, men *hind* är ett substantiv. Är detta ett problem? Såvitt jag ser inte, för så är fallet också med exempelvis adjektivet *helppo* 'lätt', vars senurgermanska låneoriginal **helpōs* efterföljare i moderna germanska språk (sv. *hjälp*/eng. *help*/ty. *Hilfe*) är substantiv också de och betyder 'hjälp'. Också ordet *oiva* 'ypperlig' har i finskan utvecklats till ett adjektiv (och mansnamn), även om det ursprungligen är ett substantiv med betydelsen 'huvud' (jfr sa. *oaivi* 'huvud; fjäll').

- 42 Det finns flera paralleller för monoftongering av en ursamisk diftong framför ett konsonantkluster, t.ex. saN. *njunni* ~ saU. *njuonnee* ~ estS. *nana* 'näsa' och saN. *suhpi* ~ fin. *haapa* 'asp'.

vara jakande vid första påseendet. Orden *lieddi* 'blomställning, blomma' (<– urgerm. **blēða* 'blomställning, blomma' < PIE **b^hleh₁tóm*) och *viešku* 'gammal viktenhet (18 kg)' (<– urgerm. **wēgō* 'våg, viktenhet (10 kg)' (jfr fin. *vākä* 'hulling, krok' och *vaaka* 'våg')) förefaller visa att de nya, icke-uraliska vokalkombinationerna **ē* – *a* och **ē* – *ɔ* uppstod i ursamiskan genom (germanska) lånord före den nordvästgermanska ljudövergången **ē* > *ā* (jfr Aikio 2006: 37), vars relativa och absoluta datering framgår av den ovanstående förteckningen.⁴³ Eller om första stavelsens vokal lånades som kort, eftersom ett långt *e*-ljud ännu inte förekom i språket (se Aikio 2013: 1), så även i det fallet vittnar de icke-ljudhistoriska vokalkombinationerna om att ursamiskans metafoniska vokalförändringar både hade skett och återblivit improduktiva innan ordet lånades. Man bör emellertid beakta att just denna ljudövergång **ē* > *ā* tydligen inte har skett samtidigt i nordvästgermanskans olika områden och att den är mycket gammal åtminstone i något område (se Koivulehto 1999a: 14–15, 222–223, 259–260; Brink 2002: 687; Heikkilä 2011a: 70, 73). Det säkraste är således att lämna det slutgiltiga svaret öppet i det här skedet och bara konstatera att den nordvästgermanska ljudövergången **ē* > *ā* åtminstone i något område av det nordgermanska språkområdet skedde senare än ursamiskans metafoniska ljudövergångar.⁴⁴ Jag återkommer till ämnet i avsnitt 2.7.

Härnäst tar jag upp de samiska orden *gieddi* 'fält, gräsmatta', *gieggi* 'sula, glidya på en släde' och *riekkis*⁴⁵ 'ring' (Sammallahti 2006: 92, 173). Ordet *gieddi* är ett lån från urgermanskans **skenþa* 'skinn' (jfr fin. *kesi* 'tunnt skinn' -> *keto* 'äng'), *gieggi* härstammar från urgermanskans **skenþan* 'benskinn' och *riekkis* kommer från det urgermanska ordet **hrengaz*⁴⁶ 'ring'. Av ordens ljuddräkter och närmare sagt vokalförhållandena framgår det att de metafoniska ljudövergångar som drabbade ursamiskans **e* har skett före den urgermanska ljudövergången **e*NC > *i*NC. Denna ovillkorliga urgermanska ljudövergång har inte nämnts i förteckningen ovan, men dess relativa kronologi är enligt urgermanskans inre rekonstruktion samtidig med eller kort efter

43 Av ljuddräkten av ordet *lieddi* framgår det också att den germanska ljudskridningen hade skett när ordet lånades (jfr Aikio 2006: 17).

44 Kontakterna mellan ursamer och urgermaner bör ha ägt rum uttryckligen i Fennoskandien, med andra ord på nordgermanskt område eller i dess närhet, inflytelsesfär.

45 Ett yngre lån från samma håll är det samiska ordet *riggi* 'kätting' (Sammallahti 2006: 172; Älgu s.v. *riggi*).

46 Ordet har uppenbarligen lånats med artefakten ("Wörter und Sachen"). De från Nakkilas Rieskaronmäki funna armbanden och en halsring dateras till bronsålderns femte period, d.v.s. till tidsavsnittet ca 800–650 f.Kr. (Salo 1995: 42–43, 2008: 346; Edgren & Törnblom 1998: 133). *Terminus post quem* för den urgermanska ljudövergången **e*NC > *i*NC är därmed ca 800 f.Kr. (se *terminus ante quem* nedan).

äldre *i*-omljud, d.v.s. $*e - i, j > i - i, j$, som är samgermanskt (Wessén 1966: 18; Ringe 2006: 123, 126–128; Lehmann 2007: 9–10). Runinskrifter ristade med äldre *fuþark* visar genomfört äldre *i*-omljud (jfr lat-germ. *Ingaevones* och *Inguiomerus* hos Tacitus 98 e.Kr. respektive 117 e.Kr. med *Teutoni* 113 f.Kr. och *Sigimēros* samt *Segimēros* hos Strabo ca 20 e.Kr.) (Antonsen 1975: passim). Man känner flera ord vilka ursprungligen har haft ljudkombinationen $*eNCi$ och vilka ljudlagsenligt har utvecklats till $iNCi$ genom äldre *i*-omljud. Dylika ord, av vilka en del också har lånats till finskan, är exempelvis fisl. *minningr* 'minnet efter en avliden' (jfr betydelsen med det finska ordet *marras* 'bl.a. den avlidnas ande') (jfr fin. *menninkäinen* 'vätte'), sv. *minne*, fsv. *inna* 'hinna, upphinna, komma till slut med' (jfr fin. *etsiä*), sv. *lind* 'lind', fsv. *sinni* 'gång', no. *kinn* 'kind', fhty. *lindi* 'tempererad, mild' (jfr fin. *lenseä* 'mild, ljum'), got. *winja* 'bete', *Ingemar* (jfr lat. *Inguiomerus* och *Ingviones*) (Antonsen 1975: 49; Hofstra 1985: 86; Pamp 1988: 30; Häkkinen 2004: 136, 701; Bjorvand & Lindeman 2007: 463–464, 743–744, 951–953; Hellquist 2008: 408). Ett överskådligt exempel därutöver är sansk. *asmi* 'jag är' < PIE $*h_1esmi > *esmi >$ furgerm. $*ezmi >$ urgerm. $*emmi >$ surgerm. $*immi >$ got. *im* 'jag är' (Ringe 2006: 141). Ljudövergången $*eNC > iNC$ bör ses som en "felaktig" generalisering av de ovan beskrivna ljudlagsenliga fallen, d.v.s. analogi. I det vanliga och alltid obetonade urgermanska suffixet $*-engaz$ övergick ljudet $*e$ ljudlagsenligt till *i* (punkt 7 i förteckningen ovan), d.v.s. det skedde en ljudövergång $*-engaz > *-iŋgaz$ (jfr fin. *kuningas*), vilket säkert har fungerat som modell för den prenasala ljudövergången $*e > i$ också för de betonade stavelserna. Därutöver finns det ord vilka innehöll antingen ljudsekvensen iNC eller $iNCi$ redan från början, exempelvis sv. *hindra*, sv. *timmer*, urgerm. $*minnizō$ 'mindre' och $*minnistaz$ 'minst' (Ringe 2006: 139; Bjorvand & Lindeman 2007: 463–464; Hellquist 2008: 1186). Också den ljudlagsenliga ljudövergången $*eNi > iNi$ orsakad av äldre *i*-omljud, som syns exempelvis i de fornsvenska orden *vinr* 'vän' (< urgerm. $*weniz$) och *himin* 'himmel' (< urgerm. $*heminaz$) samt det norska ordet *vinster* 'löpmage' (< urgerm. $*wenistrō$), har förstärkt språkanvändarnas känsla av att det ska finnas ett *i* i stället för ett *e* framför en nasal (Bjorvand & Lindeman 2007: 1328; Hellquist 2008: 352, 1389).

Också lånordsevidensen tyder på samma relativa kronologi. De finska orden *kenno* (< urgerm. $*χennōn$ 'hinna' > urnord. $*hinnōn \rightarrow$ fin. *hinno* 'tunn hinna') och *menninkäinen* (< urgerm. $*menþingō$ 'den avlidnas ande' >> isl. *minning* 'minnesruna') visar att ljudövergången $*eNC > iNC$ är senare än ljudövergångarna $*ā > ō$ och $*e > i$ i obetonad stavelse, varav den senare har

matat (eng. feeding) den (SMS s.v. *hinno*; SSA s.v. *kenno*; Häkkinen 2004: 701; Kroonen 2013: 226). Å andra sidan kan den här ljudövergången inte vara särskilt ung heller, därför att åtminstone sådana samöstersjöfinska germanska lånord som *rinta*⁴⁷ 'bröst' och *linko* 'slunga' visar att den hade skett vid inlåningstiden (SSA s.vv. *linko*, *rinta*). Ett hittills okänt urgermanskt lånord i östersjöfinskan tycks vara det finska verbet *singota* 'slänga, slunga, kasta' med etymologiska motsvarigheter i bl.a. ingerskans *siṅkata* 'slänga, slunga' och karelskans *šinkata* 'knuffa, skuffa, slänga'. Ordets ursprung är okänt. Två germanska etymologiförslag har framlagts men de har med fog förkastats i LÄGLOS (s.v. *singota*). Jag föreslår att verbet *singota* har följande slags etymologi: fin. *singota* < urfin. **sinka*-(j-)ttak <— surgerm. **stingana* 'stinga, sticka' < furgerm. **stengana*. De belagda germanska verben *stinga* osv. betyder bl.a. 'stinga, sticka; knuffa, skuffa' (Kroonen 2013: 480). Ordets ljuddräkt är beviskraftig. Den visar nämligen att den medelurfinska ljudövergången **š > h* föregicks av den urgermanska ljudövergången **eNC > iNC*. Ordets ljuddräkt kan inte misstänkas vara endast skenbart beviskraftig för den uddljudande ljudsekvensen *si-* måste vara ursprunglig. Den kan inte ha uppkommit genom ljudövergången *ti > si*, därför att ljudsubstitutionen urgerm. *st-* → murfin. *s-* skiftades till surgerm. *st-* → surfin. *t-* i och med den urfinska ljudövergången **š > h* som skedde senare än ljudövergången *ti > ci* (Kallio 2007: 235–241, Kallio 2010). Ett yngre lån skulle följaktligen ha resulterat i ***tingata*.⁴⁸ När man placerar ljudövergången **eNC > iNC* på rätt ställe i ljudövergångarnas kronologikedja blir utgången att den mycket sannolikt har ägt rum en god bit före tideräkningens början. Den hänger ihop med tendensen till ljudövergången **e > i* som rådde i urgermanskan. Ljudövergången **e > i* skedde i urgermanskan i följande fall: i obetonad stavelse, som följd av det äldre *i*-omljudet, i diftongen **ei* som utvecklades till en lång monoftong *ī* och i ljudkombinationen framför en nasal och en annan konsonant (se t.ex. Ringe 2006: 152). Gotiskan har gått längst i utvecklingen och förallmänligat *i* i nästan alla ljudomgivningar (Braune & Ebbinghaus 1961: 17; Lehmann 2007: 9). Orden **hrengaz* och **skenkan* har utgående från sina ljuddräkter lånats separat från urgermanskan till ursamiskan och urfinskan i vars efterföljare finskan de förekommer i formerna

47 Av kronologiska skäl är det samsamiska appellativet *raddi* 'bröst' följaktligen det östersjöfinska appellativet *rintas* etymologiska pseudomotsvarighet. Ante Aikio (2006: 13) beräknar att det finns gott om dylika lexem, för det har lånats ord från urgermanskan till urfinskan och ursamiskan oberoende av varandra.

48 Ett verb med dylik ljuddräkt finns faktiskt i finskan med betydelsen 'tvista', men det är en avledning av substantivet *tinka* 'tvist' som har lånats från det fornsvenska ordet *ping* 'ting' (SSA s.v. *tinka*).

rengas och *kenkä*. Det finska ordet *kenttä* är i sin tur lånat från ursamiskans form **kentä*, varifrån nordsamiskans *gieddi* 'fält' har utvecklats (Häkkinen 2004: 400). Av vokalförhållandena framgår det att lånandet av orden har skett ungefär samtidigt till både ursamiskan och urfinskan. Det vokalharmoniska och enkelklusiliska ordet *kenkä* torde vara äldst av den absoluta åldern bland dessa lånord. Ett mycket yngre lån från samma germanska ordfamilj är finskans *kinkku* 'skinka' (SSA s.v. *kinkku*). Det finska ordet *rengas* och det samiska ordet *riekkis* har alltså bägge lånats före den urgermanska ljudövergången **eNC > iNC* (Bjorvand & Lindeman 2007: 884). Ordens ljuddräkter visar att de oberoende av varandra har lånats separat från urgermanskan till urfinskan respektive ursamiskan. Härmed får vi en *terminus ante quem* för uppsplittringen av förurfinskan i urfinskan och ursamiskan.

Med hjälp av det nordsamiska lexemet *jievja* 'djur med vit päls' (< ursa. **evje*) får vi en *terminus ante quem* för en urgermansk ljudövergång. Jag avser här ljudövergången **χ > h* i uddljud framför en vokal. Ordet *jievja* har en samsamisk distribution (Álgu s.v. *jievja*; Aikio 2006: 25). Det har lånats från det urgermanska ordet **heuja* 'dun, fjun, skinn' (> bl.a. sv. *hy*), vars senare form **hiuja* är låneoriginalet till det finska ordet *hipiä* 'hy', vars avledning torde vara *hi(v)us* 'hår' (Häkkinen 2004: 205). Ett äldre lån från samma germanska ord är samiskans *gavja* 'damm' (< fursa. **keppi* <– urgerm. **χeuja*) som bevisligen har genomgått den ursamiska vokalskridningen (Aikio 2006: 24). Ljudövergången **χ > h* i uddljud är följaktligen tidigare än äldre *i*-omljud. Den germanska ljudskridningen (t.ex. **k > χ*) är i sin tur äldre än ljudövergången **χ > h*. Ett sådant urgermanskt lånord i samiskan såsom *deahkki* 'tjockt kött; muskel' (< fursa. **tekkä* <– prenvgerm. **bekwiaz* 'tät, tjock' (<– pregerm. **tegas*) >> bl.a. eng. *thick* 'tjock') har lånats före det urgermanska äldre *i*-omljudet och den ursamiska vokalskridningen (Aikio 2006: 21; Kroonen 2013: 537), men det är inte beviskraftigt i fråga om dessa ljudövergångars inbördes kronologi även om dess ljuddräkt visar att både äldre *i*-omljud och metafofi skedde efter inlåningstiden.

Följande fråga lyder huruvida de ursamiska metafofiska ljudövergångarna skedde innan den mångfasiga urfinska ljudövergången *ti >> si* började. Svaret är nej. Det nordsamiska substantivet *buolža*⁴⁹ 'ås' (<– murfin. **palci*⁵⁰ >

49 Ett återlån till finskan ingår i de lappländska ortnamnen innehållande namnleden *Pulju* (Aikio 2009: 270).

50 Det här lånordet tyder på att palatalisering ingick i denna medelurfinska ljudövergång. Ljudövergången har sålunda varit – i enighet med den traditionella uppfattningen – i sin helhet följande: *ti > *ci > ci > si* (se Sammallahti 1998: 230; K. Häkkinen 2002: 73; Lehtinen 2007: 99; jfr Kallio 2007: 235– 236; se också Aikio 2012b: 72). Ett steg yngre lån än *buolža* är saN. *harca-* 'timmerstock' < surfin. **hirci* > fin. *hirsi* 'timmerstock'.

surfin. **palci* > fin. *palsi* 'hårt ler- eller jordlager, grus- eller lerkant') och det sydsamiska verbet *suolvedh* 'bita' (<– (fin. *salvaa* 'gnaga, bita' <) surfin. **salvaðak* < murfin. **šalvatak*), vilka har lånats från urfinskan till ursamiskan, visar att den ursamiska ljudövergången **a* >> *uo* är i sin helhet yngre än urfinskans ljudövergångar *ti* > *ci* (> *si*) och depalatalisering både framför en slutet och en öppen slutvokal (Sammallahti 1998: 230; SSA s.vv. *palsi*, *salvaa*; Heikkilä 2011a: 70–71, 2013c: 584, 588; Aikio 2012b: 72).

Ljuddräkterna av det finska ordet *sauna/sakna* (i stället för ***sanna*) 'ba(d)stu(ga)' och dess sannolika samiska motsvarighet *suovdnji* 'grop grävd i snö (för övernattning)' (< **sakña*) (se t.ex. Koivulehto 1999a: 195–196) tyder på att den ursamiska metafonin även verkade först efter de äldsta urfinska konsonantassimilationerna (om vilka se Kallio 2007: 236–237).

2.5 DE (FÖR)URFINSKA SUBSTITUERINGARNA AV URGERMANSKT (INDOEUROPEISKT) **Tj* OCH SIEVERS LAG

Ord(par)en fin. *kärsiä* 'lida' ~ sa. *gierdat* 'lida, stå ut, vara tillräckligt stark' och fin. *katsoa* ~ sa. *geahččat* 'titta; valla, vakta' samt fin. *etsiä* 'söka' och fin. *paasi* (: *paaden*) 'häll' avslöjar avgörande viktiga uppgifter med tanke på den relativa dateringen av den ursamiska vokalskridningen (Álgu s.vv. *gierdat*, *geahččat*). Det östersjöfinska verbet *katsoa* har lånats från nordvästgermanskans verb **gātjana* 'vakta, valla, ha uppsikt över något' (Koivulehto 1999a: 258; Häkkinen 2004: 379). Ordets finska ljuddräkt visar att den nordvästgermanska ljudövergången **ē¹* >> *ā* hade nått sin ändpunkt när ordet lånades. Det finns paralleller till ursamiskans sporadiska ljudövergång **a* >> <ea> [ɛæ] bredvid en palatal konsonant (t.ex. vural. **vašara* > fin. *vasara* ~ sa. *veahčir* 'hammare' och vural. **kaća* > fin. *kasa* 'spets' ~ sa. *geahči* 'spets') (M. Korhonen 1981: 91). Det samiska verbet kan också vara ett separat lån från nordvästgermanskan på grund av det oregelbundna vokalförhållandet i ordets andra stavelse mellan östersjöfinskan och samiskan (Kallio 2012b: 232). Lånordet *paasi* (: *paaden*) 'häll' tyder på att ljudövergången **ē¹* > *ā* är äldre än öppningen av efterstavelers inljudande vokal **i* till *e* i medelurfinskan. Denna ljudövergång är en av de äldsta särurfinska ljudövergångarna (Kallio 2007: 232), och dess *terminus post quem* är endast ljudövergången **ä – ä* > **a – ĭ* > *a – i* : *e* (Heikkilä 2012c: 11–12). Efterstavelsernas nya *i*-ljud hade åtminstone ännu inte uppstått vid tiden för lånandet av ordet *paasi*. Substitueringen av låneoriginalets andra

stavelses **a* med *i* i urfinskan tyder på att ordet *paasi* (< murfin. **paati* <- nvgerm. **spāða* 'sten som kan brytas i stycken') har inlånats tämligen tidigt, därför att en lång vokal ännu inte var möjlig på låntagarhåll framför en icke-sluten tung vokal i andra stavelsen (jfr fin. *suuri*: *suuret* 'stor' <- furgerm. **stūrás* 'stor, stark' > urgerm. **sturás* > surgerm. **stúraz* > fsv. *stur* 'stor'; fin. *ruuhi*: *ruuhet* 'eka' <- urgerm. **prūχō* > fvn. *pró* 'ausgehöhlter Stock', feng. *prūh* 'bl.a. eka', som har lånats efter den germanska ljudskridningen) (Koivulehto 1984a: 197–198; Hofstra 1985: 163; LÄGLOS s.v. *ruuhi*; Kroonen 2013: XX–XXI, 482). Eftersom ljudövergången **ē > ā* ändå är yngre än ljudskridningen så måste den ifrågavarande tidsperioden vara förromersk järnålder. Därmed kan de ofta av arkeologer, historiker och ibland också av lingvister framförda dateringarna av förurfinskan, urfinskan och ursamiskan till kamkeramikens och/eller snörkeramikens tid (ca 5200–2500 f.Kr.) eller t.o.m. till en ännu mer avlägsen forntid förkastas som felaktiga (A. Aikio & A. Aikio 2001: 5–6, 8; Janhunen 2007: 225; Lehtinen 2007: 62–63; J. Häkkinen 2009: 19–20, 2010a: 28, 33; Aikio 2012b: 104; jfr Sammallahti 1977: 124, 129, 1998: 2; Carpelan 1998: 81, 1999: 258; Lavento 2001: 181–182; Wiik 2002: passim; Vahtola 2003: 10, 13, 15 Salo 2008: 38, 43, 2012c: 169). Urfinska och ursamiska talades under järnåldern i likhet med urgermanska och urnordiska. Förurfinskan har å andra sidan också antagits ha splittrats upp i urfinska och ursamiska först så sent som ca 500 f.Kr. (Fromm 1977: 143). Jag anser att uppsplittringen började t.o.m. betydligt tidigare, under bronsåldern, men differentieringsutvecklingen var länge mycket långsam.

De olika substitueringarna av den urgermanska (och urbaltiska) ljudsekvensen **Tj* (där *T = p, ḑ, t, d* i urgermanskan) under olika tidsperioder i (för)urfinskan intar en nyckelroll i dateringsarbetet. Jorma Koivulehto (1979) och Ralf-Peter Ritter (1979) har bevisat att den urgermanska (och urbaltiska) ljudsekvensen **Tj* i det äldsta lånordsskiktet substituerades med (för)urfinskans långa palatalaffrikata **ćć* som genom den medelurfinska depalataliseringen utvecklades till ett senurfinskt **cc* (Koivulehto 1997b: 19–21; Lehtinen 2007: 95–96).⁵¹ I de finska dialekterna utvecklades denna geminataaffrikata till ljudsekvenserna [pp], [tt], [ht], [ts] och [ss] samt [hh]. I skriftspråket används enbart [ts] (<ts>). (Koivulehto 1999a: 251–265; Lehtinen 2007: 171–172). I samiskan utvecklades **ćć* till [hčč]. Lånorden *katsōa* (~ saN. *geahččat*)

51 Ett lånord som tillhör ett ännu äldre lånordsskikt är fin. *kysyā* ~ saN. *geahčat* 'fråga' (< furfin. **küciwtäk* <- pregerm. **gh*edhjo-* >> gsv. *bedja*) som har lånats från pregermanskan till förurfinskan (Koivulehto 1991: 24). Ordet har en motsvarighet också i mordvinskan (SSA s.v. *kysyā*). När ordet lånades var geminatan **ćć* ännu inte fonotaktiskt möjlig (jfr Sammallahti 1998: 199).

och *etsiä* 'söka' (samt *otsa* 'panna (ansiktspartiet)', *patsas* 'staty, stod', *maltsa* 'målla', *ratsas(taa)* 'rida', *kutsua* 'kalla', *vitsa* 'ris', *metsä* 'skog') representerar detta äldsta lånordsskikt (Koivulehto 1999a: 268). I följande skikt substituerades urgermanskans **Tj* med (medel)urfinskans ljudkombination **ti* som deltog i ljudövergången *ti* >> *si*. Lånordet *kärsiä* 'lida' (~ saN. *gierdat*) tillhör detta skikt. I det tredje och tidsmässigt yngsta lånordsskiktet substituerades senurgermanskans **Tj* med senurfinskans ljudsekvens *tj* (t.ex. *patja* 'madrass', *vitja* 'kedja') om stamstavelsen var kort, och med ljudsekvensen *ti* (t.ex. *hartia/o* 'skuldra', *haltia* 'innehavare; skyddsande', *lattia* 'golv') om stamstavelsen var lång. Ingendera ljudkombinationen deltog i ljudövergången *ti* > *si* (Koivulehto 1999a: 268). Andra stavelsens *i*-ljud i stället för ett *e* i ordet *kärsiä* vittnar om att ordet har lånats från urgermanskan till urfinskan först efter att ett nytt *i*-ljud har återuppstått i medelurfinskans inljudande efterstavelser (< murfin. **kärtitäk*) (jfr fin. *sylikeä* 'spotta', *hakea* 'hämta, söka' och fin. *tunkea* 'proppa in' ~ sa. *cogga* 'stoppa in, sätta' (Kallio 2007: 231)). Efterstavelsernas "nya" *i* uppstod genom ljudutvecklingarna (*o* < *oi* < **oj* <) **a-j*, **ä-j*, **e-j* > **ej* > **ii* > *i* hos nominala avledningar i obetonade stavelser (*j*-avledningssuffix t.ex. i orden *väli* : *välin* 'mellanrum', *lakki* : *lakin* 'mössa', *seimi* 'krubba' och *vetinen* 'vattnig') och genom lånord (t.ex. *oinas* 'vädur', *morsian* 'brud', *karsina* 'kätte'⁵²) (Kallio 2007: 240; Lehtinen 2007: 113–116; Kallio 2012c). Orden *kärsiä* och *gierdat* kan således inte vara varandras etymologiska motsvarigheter såsom man hittills har antagit. Det är svårt att tro att de heller vore separata lån från samma låneoriginal, för det vore osannolikt att båda språken självständigt på sitt håll hade valt att substituera urgermanskans *a*-ljud med det blott sporadiskt använda ljudet *ä* i stället för det regelrätta *a* (<– urgerm. **χarōijana* 'göra något hårt, hårda' > sv. *härda*, ty. *verhärten* 'göra något hårt'). Det enda kvarstående beaktansvärda alternativet är att det samiska ordet är ett gammalt lån från medelurfinskan till

52 Vi förmår nu datera även dessa baltiska lånord till förromersk järnålder, för de innehåller å ena sidan efterstavelsens nya *i* (= *t.p.q.*), men å andra sidan har de genomgått den medelurfinska ljudövergången *ti* >> *si* (= *t.a.q.*) (fin. *morsian* 'brud' < murfin. **mortia-mi* <– urbalt. **martjä* > lit. *marti* 'brud'; fin. *karsina* 'kätte' < murfin. **kartina* <– urbalt. **gardinjas* > lit. *gardinys* 'kätte i en ladugård' (SSA s.vv. *karsina*, *morsian*)). De ovan nämnda orden torde vara bland de yngsta av de urbaltiska lånorden, och exempelvis orden *hirvi* : *hirven* 'älg', *tuohi* : *tuohen* 'näver' ("ö-lån") och *hanhi* : *hanhen* 'gås' är äldre än de. Ännu äldre baltiska lånord i finskan är *lapio* 'spade' och *apila* 'väppling' ("ä-lån") samt fin. *suka* 'ryktborste' ~ sa. *čohkun* 'kam' (se Kallio 2008b: 272, 2009: 32–33). Även i samiskan finns det åtminstone ett lånord som har lånats från urbaltiskan efter den ursamiska vokalskridningen, nämligen *šearrat* 'lysande, ljus'. Det här avslöjas av den icke-ljudhistoriska vokalkombinationen i samiskan (Sammallahti 2007: 401, 1999: 79; J. Häkkinen 2010b: 53).

förursamiskan (jfr gfin. *laksi* 'vik' < murfin. **lakti* → saN. *luokta* 'vik'). Lånet har skett före den ursamiska vokalskridningen och den urfinska ljudövergången *ti* > *ci*.⁵³ Från medelurfinskan har samma ord också lånats till de volgaiska språken mordvinska och mariska (Hofstra 1985: 393; Häkkinen 2004: 542; Lehtinen 2007: 224–225).

Den ursamiska vokalskridningen är därmed yngre än uppkomsten av efterstavelsernas *i*-ljud i medelurfinskan. Även ordparet fin. *ehitiä* 'hinna' och saN. *astat* 'hinna' tyder på detta. Det finska och samiska ordet kan inte vara varandras etymologiska motsvarigheter utan det samiska ordet torde vara ett gammalt lån från urfinskan, där *ehitiä* är ett tidigt baltiskt lånord. Ljudutvecklingen har varit prebalt. **jeh₁g-jo/je-* 'kunna, förmå' → furfin. **ješ₁k-tä-j-täk* (~ fin. *ehkä* 'kanhända') > murfin. **ještitäk* > murfin. **eštitäk* (→ fursa. **eštētäk* >> saN. *astat*) > fin. *ehitiä* (Koivulehto 1991: 75–76; Sammallahti 1998: 227; Häkkinen 2004: 106). Ordet har inte genomgått ljudövergången *ti* > *si*, för den skedde inte om ljudkombinationen *ti* föregicks av en dental eller alveolar obstruent (Kallio 2007: 236). Det samiska ordet har genomgått den ursamiska vokalskridningen i likhet med arvorden och ljudövergången **š* > *s*, som därmed också är yngre än östersjöfinskans obetonade stavelsers nya *i*-ljud som uppstod i ljudövergången **Vj* > *i* (se ovan).

Hur är det då med det finska verbet *etsiä* 'söka'? Det är också ett gammalt germanskt lånord vars ljudutveckling har varit: fsv. *inna* '(upp)hinna, komma till slut med, genomgå, fullgöra' < urgerm. **enpijana* → murfin. **enććitäk* > surfin. **ecciđäk* > fin. *etsiä* (Häkkinen 2004: 136). Ordets ljuddräkt innehåller både efterstavelsernas nya *i*-ljud och det äldsta substitueringssättet **ćć* av den urgermanska ljudkombinationen **Tj*. Den urgermanska ljudkombinationen **Tj* verkar således ha haft hela fyra substitueringssätt av olika ålder i motsats till de sedan förut kända tre. Beträffande ordet *etsiä* är det fråga om det näst äldsta substitueringssättet. På låntagarhåll har varken ljudövergången **eNC* > *iNC* eller det äldre *i*-omljudet ännu verkat. Deras datering framgår ovan. De urfinska efterstavelsernas nya inljudande *i*-ljud är alltså äldre än urgermanskans äldre *i*-omljud, d.v.s. *i*-omljud på **e*. Denna relativa kronologi förstärks också av lexemen *menninkäinen* 'vätte' och *verkilö*, *verkilä* 'hank, ögla' (< urgerm. **wergilaz* 'snöre, snara' > fvn. *virgill* 'snöre, snara') samt verbet *keritä* (: *keritsee*) 'klippa får' (< urgerm. **skeripi* 'han/hon skär') (SSA s.v. *verkilö*;

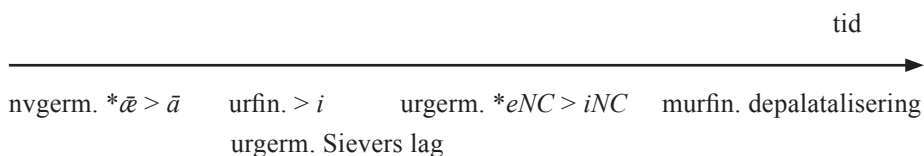
53 Ett äldre lån än den medelurfinska ljudövergången *ti* > *ci* – men från ursamiskan till urfinskan – anser jag vara också ortnamnet *Simpele* (se s. 139–140), därom jag därtill skriver i Heikkilä (2012b: 57–58).

Häkkinen 2004: 402, 701; LÄGLOS s.v. *verkilö*). Av dessa får vi en *terminus ante quem* också för uppkomsten av urfinskans nya *i*-fonem.

Varför skiftade då substitueringen av den germanska ljudkombinationen **Tj* i medelurfinskan från den tidigare **ćć* till den nya *ti*? Jag ser tre potentiella skäl: 1) De palatala konsonanternas depalatalisering i urfinskan som utrotade de många palatala ljuden i medelurfinskans fonemparadigm och som härmed erhåller en datering, 2) en ljudövergång i ett hittills okänt skede av urgermanskan där ljudkombinationen **Tj* (**Cj*) övergick till **[Tij]* (**[Cij]*) efter en lång stamstavelse, medan ljudkombinationen **[Tj]* (**[Cj]*) förblev som sådan efter en kort stamstavelse (jfr de tidiga runinskrifterna *raunijaz* och *harjaz*), 3) den nya substitutionen blev fonotaktiskt möjlig i och med att ett nytt *i*-ljud uppstod till efterstavelserna i urfinskan genom den ovan beskrivna ljudövergången **Vj > i* (Antonsen 1975: 29, 32; Riad 1992: 39–40; Koivulehto 1999a: 245; Ringe 2006: 120). Den ovan nämnda urgermanska ljudövergången kallas i germanistiken för den germanska realisationen av den indoeuropeiska Sievers lag. Att det suffixala elementet *-jV(-)* fonetiskt delades itu på grundval av föregående stavelses längd underlättades av det faktum att det i urgermanskan sedan förut fanns den från det indoeuropeiska urspråket härstammande ljudsekvensen **-iji-* (< PIE **-eje-*) som verbavledningssuffix (Krahe & Meid 1969b: 120; Koivulehto 1999a: 259; Ringe 2006: 28, 120, 129–131).

Utifrån den urfinska evidensen är Sievers lag något äldre än de medelurfinska palatala konsonanternas bortfall, som från och med Lauri Postis (1953) tider – och åtminstone enligt Petri Kallios (2000: 85), Pekka Sammallahtis (2002: 170) och Tapani Lehtinens (2007: 108–109) ståndpunkt helt rätt – har ansetts vara urgermanskt adstrat i urfinskan, men yngre än ljudövergången **ē > ā*. Från det nordvästgermanska ordet **wāȳō* 'sidlänt mark' (< urgerm. **wēȳō*) har nämligen lånats samiskans *vuohčču* 'lång smal myr' (< fursa. **vaćčo*), och det östersjöfinska verbet är *katsoa* i stället för ***kaasia* (Álgu s.v. *vuohčču*). Min datering av Sievers lag stöds av sådana germanska lånord i östersjöfinskan som *ohja* 'tygel' (< urgerm. **ansjā* 'handtag, ögla'), som har lånats före Sievers lags germanska realisation hade ägt rum, och *asia* 'sak, ärende' (< urgerm. **(uz)andija* 'ärende') samt *rasia* 'ask' (< urgerm. **randija* 'ram (av en ask), kanter'), vilka i sin tur har lånats efter att Sievers lag hade verkat (Koivulehto 1999a: 263–268). Vi kan nu placera de ovan behandlade ljudövergångarna på tidsträckan som följer.

Figur 1

Den nordvästgermanska ljudövergången *ǣ > ā föregicks av den urgermanska accentframflyttningen som i sin tur är yngre än den germanska ljudskridningen. Samtliga ovan presenterade ljudövergångar har sålunda skett på förromersk järnålder.

2.6 DATERING AV DE URSAMISKA SIBILANTERNAS LJUDÖVERGÅNGAR

Härnäst strävar jag efter att kunna datera den ursamiska ljudövergången *š > s som i likhet med den medelurfinska ljudövergången *š > h möjligen kan vara en ljudövergång orsakad av urgermanskt superstrat (uttalsfel), för någon fonemopposition /s/ ~ /š/ fanns inte i urgermanskan. Urgermanskans enda sibilanter [s] och [z], av vilka den senare uppstod som följd av Verners lag, förefaller ha realiserats som mellanformer av de urfinska och ursamiska fonemen /s/ och /š/ vad artikulationsstället beträffar. (Kallio 2000a: 82–83; Lehtinen 2007: 225). Den ursamiska ljudövergången *š > s tillhör ursamiskans tidiga skede enligt språkets inre rekonstruktion. En klart äldre ursamisk ljudövergång som berörde konsonanterna är enbart furfin. *ś > urfa. *ć (> sa. č). (Sammallahti 1998: 190). Enligt Pekka Sammallahti (1998: 190; 1999: 79) placerar sig ljudövergången *š > s i den relativa kronologin efter de urbaltiska palatalklusilernas satemisationer (klusil > affrikata > frikativa) sista skede (PIE *k̑/g̑ > balto-slaviska *ś/z̑ > urbalt. *š/z̑ > lit. š/z̑), men före den medelurfinska ljudövergången *š > h. Ljudövergången *ć > c följer samma fonetiska logik varför den bör ha skett samtidigt som *š > s av symmetriska skäl (se Sammallahti 1998: 190). Tidsintervallet är potentiellt mycket brett, för den urfinska ljudövergången *š > h skedde först mot slutet av förromersk järnålder och den absoluta dateringen av urbaltiskans ljudhistoria och de baltiska lånorden är omstridd (Kallio 1998b: 211, 2006: 13–14, 19, 2007: 237, 246; Häkkinen 2010b: 53; Heikkilä 2011a: 73). Förurfinskan har i själva verket ofta daterats just med stöd av östersjöfinskans och samiskans urbaltiska

lånord och tvärtom. Genom att koppla den ursamiska ljudövergången $*š > s$ till denna långa raden av urgermanska och urfinska ljudövergångar kan också denna ursamiska ljudövergång dateras betydligt mer exakt. Kopplingen sker med hjälp av beviskraftiga lånord.

På motsvarande sätt skulle man också kunna ordna och datera östersjöfinskan och samiskans baltiska lånord av olika ålder (t.ex. fin. *suka* 'borste, kam' ~ saN. *čohkut* 'kamma' (< furfin. $*šuka$ < prebalt. $*šukā$ 'kam' < PIE $*kūkā$), fin. *hanhi* : *hanhen* 'gås' ~ mord. *šenže* 'and, anka' (< vural. $*šānšā$ < urbalt. $*žans$ 'gås' < prebalt. $*žans$ < PIE $*g^hans$ 'gås'), (saS. *hierkie* 'häst' < fin. *härkä* 'oxe' (< urfin. $*šärkä$ < förurbalt. $*žrgas$ > urbalt. *žirgas* 'häst'), fin. *hirvi* : *hirven* 'älg' och *hirvas* 'rentjur, älgdjur' ~ saN. *sarvva* 'älg' och *sarvis* 'rentjur' (< urbalt. *širvas*), fin. *karsina* 'kätte' och *ativo* 'familjefest, gäst') och därmed åstadkomma en datering för de urbaltiska ljudövergångarna, men jag behandlar inte de baltiska lånorden och de urbaltiska ljudövergångarna desto närmare i denna studie.

Jag anser mig ovan ha bevisat att den ursamiska ljudövergången $*š > s$ är yngre än det nya *i*-ljudet i urfinskan efterstavelser och bortfallet av uddljudande *j*- framför *e* i urfinskan (murfin. $*ještītāk$ > murfin. $*_eštītāk$ (> fursa. $*_eštētāk$ >> saN. *astat*) > fin. *ehtiä*). Bortfallet av halvvokalen [j] var i sin tur en tämligen sen ljudövergång bland de urfinska ljudövergångarna (se Heikkilä 2013c). Den samgermanska ljudövergången $*ei > ī$, bör enligt urgermanskans inre rekonstruktion vara samtida med äldre *i*-omljud (jfr Euler & Badenheuer 2009: 79). I själva verket är det fråga om en och samma ljudövergång (Ringe 2006: 127). Eftersom ljudövergångarna $*ei > ī$ och $*e - i > i - i$ är samgermanska inklusive gotiskan (där även $ai > ei > e$) så kan man med gott skäl säga att umlaut var ett samgermanskt fenomen, dock så att det skedde i betydligt större omfattning i de nordvästgermanska språken än i östgermanskan. Lexem som förefaller ha lånats till urfinskan före ljudövergången $*ei > ī$ är *reipas* 'hurtig, rask', **keide* (förekommer i frasen *olla keiteellään* 'ligga'), *keino* 'konst, sätt; stig' ~ saN. *geaidnu* 'väg; konst, sätt', och (*Runko*)*teivas* 'fornfinsk gudomlighet' (jfr *Týr* och inskriften *harigasti teiva*) (Hofstra 1985: 43).

Ljudkombinationerna *i - ä* och *i: - ä* förekommer inte i urgermanska eller i yngre germanska tvåstaviga lånord i östersjöfinskan; inte ens i ett sådant finskt ord som *vika* 'fel, brist, sjukdom' (jfr *ikä* 'ålder') som av ljuddräkten att döma har lånats redan före den urgermanska ljudskridningen (Sköld 2004: 379–383). Den enda användbara vokalkombination, där ett *i*-ljud förekom framför en öppen vokal, var i de äldre lånorden vokalkombinationen *i - a*

(t.ex. *rikas* 'rik'⁵⁴, ***riikas* och *hidas* 'långsam', ***hiidas* samt *lika* 'smuts'). I de yngre lånordsskikten blev också ljudkombinationen *i* – *a* möjlig (t.ex. *siima* som skulle ha blivit ***hima* ifall det hade lånats tidigare) (se Hofstra 1985: 23–24, 35–36). Ursprungligen kunde en lång vokal förekomma bara i de s.k. *e*-stammarna, d.v.s. framför andra stavelsens *i* [sic] i urfinskan (M. Korhonen 1981: 109; Aikio 2012a, 2013). Lånorden *runo* (<– urgerm. **rūnō*), *pino* (<– urgerm. **fīnō*) och *muro* 'våtarv = *Stellaria media*' (<– urgerm. **mūrō* 'Stellaria media') visar att första stavelsens långa, slutna vokal framför andra stavelsens icke-slutna vokal blev fonotaktiskt möjlig i urfinskan först klart efter den urgermanska ljudövergången **ā > ō* (SSA s.vv. *muro*, *pino*, *runo*; Hofstra 1985: 41, 69). Ljuddräkten av lånordet *lima* (<– surgerm. **slīma* 'slem' < furgerm. **sleima*) (jfr *liima* 'lim' och *leima* 'stämpel') avslöjar att den ovan nämnda vokalkombinationen i själva verket blev fonotaktiskt möjlig först efter den urgermanska ljudövergången **ei > ī*, vars datering framgår av förteckning 5 nedan (Häkkinen 2004: 611; Hellquist 2008: 987; Kroonen 2013: 455). Ljuddräkterna av lånorden *siikanen* 'borst' (< urfin. **tiika* <– urbalt. **dīgas* > lit. *dygas* 'tagg', let. *dīgs* 'grodd, brodd; början, frö') och *siika* 'sik' (<– urnord. **sīkaz* 'sik') avslöjar att stavelsestrukturen *i:Ca* blev möjlig före den urfinska ljudövergången *ti > ci*, men den tunga stavelsestrukturen *i:CCa* blev möjlig först därefter (SSA s.vv. *siika*, *siikanen*). Annars skulle dessa ord heta ***sikanen* respektive ***siikka*. Eftersom vokalkombinationen [lång slutna vokal – A] även uppstod i urfinskans interna ljudutveckling genom synkope av andra stavelsens icke-öppna vokal (> konsonantstammarna), men den här vokalkombinationen förefaller ännu inte ha varit helt etablerad när ordet *lima* inlånades, verkar det starkt som om sådana konsonantstammiga ljuddräkter som *tuul_la* (< furfin. **tuuljītak* <– **tuuljī* > fin. *tuuli* 'vind') och *kuul_la* (< furfin. **kuuljītak* >> saN. *gullat*) blev allmänna i urfinskan först under förromersk järnålder även om själva fenomenet, konsonantstammighet (fin. konsonanttivartaloisuus), är urgammalt (Lehtinen 2007: 119–120). Ljudkombinationen [lång icke-slutna vokal – icke-slutna vokal] blev emellertid möjlig redan tidigare, såsom exempelvis lånorden *ruoka* 'mat', *lievä* 'lindrig, mild, svag' och *niekla* 'nål' visar (Heikkilä 2012e: 19–21). Ett yngre lånordsskikt representerar bl.a. det redan nämnda ordet *siima* samt *viisas*, *viina* (<– germ. <– lat.), *siika* (ej ***hika*), *liika*, *kuura*, *kuuro* och *tuura*, *luuta* samt *hiiva*, av vilka de tre sistnämnda är baltiska lånord (SSA s.vv.

54 Att *rikas* 'rik' inte är ett urgammalt lån antyds också av det faktum att det germanska låneoriginallet ursprungligen verkar ha betytt 'härskare; mäktig' och först senare har erhållit betydelsen 'rik' (Loikala 1977: 233–234; LÄGLOS s.v. *rikas*; Kroonen 2013: 412–413).

hiiva, kuura, kuuro, luuta, siika, tuura, viina). Det här innebär att de yngsta baltiska lånorden har lånats först lite före tideräkningens början (jfr Kallio 2006: 13–17; J. Häkkinen 2010b: 53). Den här synen får förstärkning av det likaså baltiska lånordet *ativo* 'familjefest; gäst', som har gjort sitt inträde först till senurfinskan för ordets ljuddräkt avslöjar att det lånades först efter att ljudövergången *ti > si* hade blivit improduktiv (SSA s.v. *ativo*; Lehtinen 2007: 113–116). De äldsta baltiska lånorden är mycket äldre, vilket innebär att baltiska lånord har kommit till förurfinskan, urfinskan och ursamiskan under en mycket lång tid, vilket ju är helt naturligt med tanke på geografin (jfr Lehtinen 2007: 217).

Ljuddräkterna av t.ex. ordparen *hämäläinen ~ sápmi, kärsiä ~ gierdat* och *vähä ~ vassit ~ vež-/veška* tyder på att det östersjöfinsk-samiska urspråket ännu inte slutgiltigt hade splittrats upp i urfinska och ursamiska vad fonologin beträffar när den germanska ljudskridningen skedde tidigast ca 700 f.Kr. trots att *the length shift* (t.ex. **ä – ä > *a – i > o: – i*) redan hade skett i den västuraliska språkform som skulle komma att bli urfinska. Denna iakttagelse är i samklang med Petri Kallios (2006: 14, 19) dåförtiden ”provokativa” uppfattning som sedermera har stötts av bl.a. Ante Aikio, Jaakko Häkkinen och Juha Janhunen (2007: 222–225). Dialektskillnader av viss grad (isoglosser) och skillnader i (lån)ordförrådets distribution torde dock ha förekommit redan tidigt mellan de språkformer som ledde till östersjöfinskan och samiskan (Lehtinen 2007: 83). Regional lexikalisk variation förekommer emellertid som bekant i alla (ur)språk (se Sammallahtis konstaterande 2007: 401; Lehtinen 2007: 155).

Den (för)urgermanska uddljudande ljudkombinationen *st* substituerades i förurfinskan, förursamiskan och medelurfinskan med ett uddljudande *s* (Hofstra 1985: 163–165). I yngre germanska lånordsskikt substituerades den uddljudande ljudkombinationen *st* med senurfinskt *t*. Samma germanska uddljudande ljudkombination substituerades med *st* i senursamiskan.⁵⁵ Petri Kallio (2010) har trovärdigt argumenterat för att ljudsubstitutionen skiftade i det skedet när *š*-ljudet försvann från urfinskan och ursamiskan i ljudövergångarna **š > h* och **š > s* (obs. surgerm. **sakō* → fin. *sakko* 'böter' (i stället för **hakko*, ***hakku* eller ***sakku*) och surgerm. **stangō* → fin. *tanko* 'stång' (i stället för ***sanko*, **sanku* eller ***tanku*)). Verbet *duoddut* 'stå ut' (< fursa. **tantōtak* < surgerm. **standana* > fsv. *standa* 'stå') som har lånats från urgermanskan till ursamiskan vittnar om att det ännu fanns

55 T.ex. *stohpu* 'stuga' < urnord. **stuhōn* 'stuga' och *ständet* 'förmå göra något' < urnord. (**)standa* 'stå (ut)' (jfr fin. *sietää* 'stå ut, tåla, uthärda' som har lånats från samma germanska verb, men mycket tidigare).

en tredje fas mellan de ovan uppräknade lånordsskikten där det germanska uddljudande *st-* substituerades med ursamiskt uddljudande *t-* (Aikio 2006: 22–23). Uddljudets ljudsubstitution som användes när verbet *duoddut* lånades och anpassades till ursamiskans fonotax medför ytterligare evidens som stöder min uppfattning om att den ursamiska ljudövergången **š > s* är äldre än den likaså ursamiska ljudövergången **a > *o (>> uo)* (framför en icke-sluten vokal). Det för ururaliskan helt främmande uddljudande konsonantklustret *sC-* hann uppenbarligen också bli möjligt i ursamiskan före första fasen **a > *o* av ljudövergången **a >> uo*. Därom vittnar igen ett lånord, nämligen saL. *skuou'tō* och saN. *skuvdu* 'slida, fodral' < urša. **skavtō*, som har lånats från ett urgermanskt **skauðō* > fno. *skauð* 'skida'. Ett separat (och av andra stavelsens vokal att döma äldre) lån från samma låneoriginal till finskan är ordet *kauta* 'Füßling, Schuhoberleder; kil' (< furgerm. **skauðā*) (SSA s.v. *kauta*; LÄGLOS s.v. *kauta*; Älgu s.v. *skuvdu*). Om ett tämligen tidigt inträde av det uddljudande konsonantklustret *sC-* till ursamiskan vittnar också lånordet *skieddu* '(slitet) skinn, fäll' < urša. **skenDō*, som har lånats från det urgermanska ordet **skenþa* 'skinn'. Ordet har inte föreslagits någon etymologi i Älgu-databas (s.v. *skieddu*), men den germanska etymologin är rätt enkel (se Aikio 2012b: 110). Lånandet av ordet har skett efter den ursamiska vokalskridningen, men före den urgermanska ljudövergången **eNC > iNC*, vilket innebär att den här ljudutvecklingen var rätt fördröjd i något nordligt nordgermansktalande område med vars befolkning ursamerna var i kontakt med.

Efter att ha försvunnit från ursamiskan uppkom *š*-ljudet dock snart på nytt i ursamiskan (Sammallahti 1998: 192).⁵⁶ Denna sibilant uppstod i en ljudövergång där ett framför en konsonant bevarat men annars försvunnet palatalt **ś* tillsammans med det homorgana ljudet **ć* övergick till de motsvarande palatoalveolarerna *š* och *č*. Pekka Sammallahti (1998) nämner inte explicit denna ljudövergång, som får en ”formel” och datering i min avhandling. En annan källa till *š*-ljudet var ljudsekvensen **sj* vilken utvecklades till en geminata *šš*. Denna information som har åstadkommits genom inre rekonstruktion bekräftas av åtminstone följande lånord: saN. *boršu* 'vågskum', *boršut* 'skumma, skvätta, stänka', saS. *sjjle* 'glöd, glödande kol', saL. *šilla* 'glödande kol', saL. *hilla* 'glöd' och saN. *hilla* '(glödande) kol', saE. *illā* '(glödande) kol' (Sammallahti & Morottaja 1993: 21; Spiik 1994: 51; Sammallahti 1998: 192, 2006: 41; Israelsson & Nejne 2008: 230; Älgu s.vv. *boršu(t)*, *hilla*; SSA s.v. *hiili*). De två första orden är lån från det urgermanska

56 Om ursamiskans korta period då språkets fonemparadigm inte innehöll ett *š*-ljud vittnar lånordsskikten med sina olika ljudsubstitutionsregler (J. Häkkinen 2010b: 52).

ordet (sv. *fors* < **fursa* 'fors' >) **fursijōn* 'skum av en fors' (> fno. *fyrša* 'vågskum') (Norrøn ordbok 1993: 121, 134). Å ena sidan har det urgermanska *f* [ϕ] i dessa ord substituerats med *p* i ursamiskan, vilket är ett indicium på ett gammalt lån (jfr saN. *fuolki* 'släkting' < urnord. **folka* 'folk' < urgerm. **fulka* (?) <– lånat från ett semitiskt språk före den germanska ljudskridningen under första årtusendet f.Kr. (Vennemann 2004: 450)), men å andra sidan innehåller de här orden också samiskans nya *š*-ljud (Álgu s.v. *fuolki*). Från samma nordgermanska ordfamiljs oavledda grundform **fursa* har tidigare (tillsammans eller skilt) lånats det nordsamiska ordet *borsi* 'skummande fors' och det finska appellativet *purha* 'vattenfall; skum av en fors eller ström', som också ingår i bl.a. det gamla namnet *Ankkapurha* på forsen Anjalankoski i Kymmene älv (SSA s.v. *purha*; Aikio 2006: 19; SPNK 2007: 25; Álgu s.v. *boršu(t)*). Det här ordet *purha* ~ *borsi* har kommit som återlån till skandinaviskt håll i Finnmarks norska ortnamn *Porsanger* (Norsk stadnamnleksikon 2007: 352). Även hydronymen *Kymi* (: *Kymen*) 'Kymmene' är sannolikt ett mycket gammalt germanskt lånenamn (SPNK 2007: 204). Beaktansvärd är andra stavelsens vokalväxling *i* : *e* som ingår i namnet, vilket innebär att namnet har lånats antingen före den urfinska ljudövergången **i* > *e* i efterstavelser, som tillhör medelurfinskans äldsta ljudövergångar, eller åtminstone innan det nya *i*-ljudet uppstod i efterstavelser. Lars Huldéns (2001: 436) alternativa etymologi för hydronymen *Kymi* som baserar sig på ett senurnordiskt personnamn kommer därmed föga sannolikt i fråga (jfr Schalin 2012: 392–394).

Det tredje, fjärde, femte och sjätte ovan nämnda lånordet, d.v.s. saS. *šjijle* 'glöd, glödande kol', saL. *šilla* 'glödande kol', saL. *hilla* 'glöd' och saN. *hilla* '(glödande) kol' är gamla urfinska lånord i de samiska språken (jfr fin. *hiili* 'kol' < urfin. **šiili*). Eftersom syd-, lule- och nordsamiskan är alla samiska språk vars fonemparadigm sedan gammalt omfattar *h*-ljudet och eftersom den regelbundna ursamiska ljudövergången **ī* > *i* från andra perioden har skett i alla dessa samiska språks ord för '(glödande) kol', är det befogat att anta att *šilla* och *hilla* representerar två olika lånordsskikt med olika ålder. Ordet *šilla* har uppenbarligen lånats från urfinskan före den urfinska ljudövergången **š* > *h* och ordet *hilla* garanterat efter den. Ante Aikio (2006: 41) framlägger en förteckning över andra ord med motsvarande ljudförhållanden (fin. *h* ~ sa. *š*). Jag instämmer med Aikio om deras ursprung, men de ursamiska och urfinska ljudövergångarnas inbördes kronologi som jag rekonstruerar i detta och följande kapitel (se också Heikkilä 2011a) tyder emellertid på att alla de ifrågakvarande orden inte lånades från urfinskan före dess ljudövergång **š* > *h* såsom Aikio förmodar. Några av dem lånades snarare efter den urfinska

ljudövergången. Ifall exempelvis det samiska ordet *dušši* 'onödig, tom' hade lånats från den medelurfinska ljuddräkten **tüşjä* i stället för den senurfinska ljuddräkten (**)tyhjä* 'tom', skulle det nu heta ***dašši*. Både urfinskt **š* och *h* kunde följaktligen substitueras med ursamiskt *š*.

Lexemen *šilla*, *hilla*, *reikä* 'hål', *ráigi* 'hål', *heinä* 'hö', *haikara* 'stork' och *haista* 'lukta' påvisar att fonemet /š/ uppstod på nytt i ursamiskan innan motsvarande ljud försvann i urfinskan vid ljudövergången **š > h* (se Heikkilä 2013c: 588), eftersom det uppkomna nya *š*-ljudet ljudlagsenligt inte förekom i uddljud (obs. *šilla*), varifrån vi får en *terminus ante quem* för de ursamiska ljudövergångarna **/š/ > /s/* och *> /š/*. Denna tidsgräns är något före tideräkningens början. Den västliga ursamiskans fonemparadigm berikades rätt tidigt av *h*-ljudet.⁵⁷ Detta *h*-ljud uppstod också genom att utvecklas från ursamiskans preaspiration till ett självständigt fonologiskt segment (Sammallahti 1998: 54, 193).

Jag tror att det östersjöfinska verbet *pursua* 'välla, forsa ut/fram' (< **pursa-*) är av samma ursprung som *purha* 'skummande fors', bara ett något yngre lån, för det urgermanska ljudet *s* motsvaras i det här ordet av senurfinskans *s*, medan det germanska *s*-ljudet oftast substituerades med **š* (> ösfin. *h* och sa. *s*) i äldre lån till förurfinskan, medelurfinskan och ursamiskan (Koivulehto 1976: 38; LÄGLOS 1991: XXI). Kaisa Häkkinen (2004: 980–981) och SSA (s.v. *pursua*) förmodar att det är fråga om ett deskriptivt ord, något som det utan tvivel också är, men ordets deskriptivitet betyder i sig ännu inte detsamma som ordets ursprung och också lånnord kan vara deskriptiva eller utvecklas till deskriptiva på samma sätt som arvord (jfr Saarikivi 2006a: 208). Förutom *pursua* har av samma urform **pursa* enligt min åsikt också avletts verben *pursottaa*, *purskua*, *purskuttaa* och *purskahtaa*. Hos urgermanska lånnord är *p* det regelbundna urfinska substitutet av det urgermanska ljudet *f*[*ϕ*] (Hofstra 1985: 69; LÄGLOS 1991: XIX). Av första stavelsens vokal *u* i ordet *pursua* framgår det att det nordvästgermanska *a*-omljudet ännu inte hade verkat på långivarhåll vid ordets inlåningstid. Den relativa kronologin är därmed att den medelurfinska ljudövergången **š > h* är äldre än *a*-omljudet, eftersom ordets ljuddräkt är *pursua* i stället för ***purhua*. Denna relativa kronologi bekräftas också av de finska orden *surku/surko* 'sorg, bekymmer, synd' (<– urgerm. **surgō*), *turta* 'känslolös, domnad' (<– urgerm. **sturða*), *hurskas* 'from; klok' (<– urgerm. **hurskaz*) och *murha* 'mord' (<– urgerm. **murpra*), vilka skulle

57 Eftersom fonemet /h/ tillägnades först i västursamiskan, torde det vara sannolikt att /h/ kom till samiskan genom urnordiska lånnord (jfr Aikio 2004: 27). Nya fonem brukar ofta komma till ett språk genom lånnord (se Kallio 2000a: 83, 2012b: 233–234; J. Häkkinen 2010b: 58). Jag tror att distributionen av /h/ även är samiskans äldsta inbördes isogloss.

ha blivit ***horku*, ***sorta*, ***korskas* och ***morha*, om de ifrågavarande ljudövergångarnas relativa kronologi hade varit den motsatta.

I det germanska låneoriginalet **surgō* av ordet *surku/surko* har ljudövergången **u > o* framför *r* ännu inte skett. Den här ljudövergången bör ändå ha skett redan i senurgermanskans, för denna ljudövergång är samgermansk i det ifrågavarande ordet. Det är inte fråga om *a*-omljud i ordets egentliga bemärkelse, för det här ordet hade inte i någon kasusform ett *a* i efterstavelsen vilket skulle ha kunnat verka *a*-omljud, utan det är fråga om att också andra stavelsens *o*-ljud åstadkom öppningen av första stavelsens vokal ("o-omljud") och att *a*-omljud är ett överbegrepp som omfattar samtliga rotstavelsens ljudövergångar orsakade av efterstavelsens icke-slutna vokaler (Wessén 1968: 14; Krahe & Meid 1969a: 58; Antonsen 2002: 141, 145; Bjorvand & Lindeman 2007: 1021). Slutvokalen i det finska appellativet *surku* har blivit influerat av det obesläktade men nästan likabetydande finska appellativet *suru*. Fjärrassimilationen som orsakade denna stamstavelsens ljudövergång *u > o* är i alla fall äldre än den nordvästgermanska slutljudande ljudövergången *ō > u*, annars skulle det inte ha funnits någon orsak till öppningen av första stavelsens vokal (Schrijver 2003: 196). Denna ljudövergång (eller alternativt avsaknaden av den) syns också i de till finskan lånade orden *murkina* 'morgonmål' (~ *morgon*), *horho* 'klyfta, dalsänka', *torkko* 'Haken der Hechtangel' och i ortnamnet *Porvoo*. Ljuddräkten av lånordet *horho* 'klyfta, dalsänka' (< urnord. **forhō* 'fåra' < urgerm. **furχō*) visar att norgermansk *a*-omljud och urfinsk **š > h* skedde före ljudövergången *ō >> u* (LÄGLOS s.v. *horho*). Detta är ett bra exempel på hur lånordsforskningen bekräftar kronologin som har åstadkommit med hjälp av intern rekonstruktion.

Eftersom *a*-omljud (= *u - a > o - a*, d.v.s. först återuppkomsten av allofonen [o] och sedermera fonemet /o/ i germanskan) kan dateras rätt exakt med hjälp av senurgermanskans tidiga latinska lånord, får vi härigenom en *terminus ante quem* för den senurfinska ljudövergången **š > h*. Kontakterna mellan romarna och germanerna (och därmed möjligheten till ordimport) började (senast) år 113 f.Kr. när cimbrerna, teutonerna och ambronerna anföll romarrikets territorium norrifrån (från Jylland) (Maailmanhistorian pikkujättiläinen 1998: 135; Künlz 2006: 24; Stifter 2009: 270). Tidiga beviskraftiga lånord, som också har traderats till finskan, är lexemen *mylly* (< (sv. *mölla* <) fsv. *mylna* << surgerm. **mulinō* (> fhty. *mulina*) < lat. *molina* 'mölla, kvarn'), *myntti* (< (f)sv. *mynt* < (fhty. *munita* <) surgerm. **munitō* < lat. *monēta* 'pengar') och *punta* (< surgerm. **punda* < lat. *pondō*) (SSA s.vv. *mylly*, *myntti*, *punta*). När de här orden lånades in fanns det ännu inget /o/-fonem i senurgermanskans.

Namnet på Tysklands äldsta stad *Köln* grundad år 50 e.Kr. vilket har lånats från stadens latinska namn *Colonia* ”Koloni” (→ surgerm. **Kolonia* >> ty. *Köln*) (Chronik der Stadt Köln 1996), visar att nordvästgermanskans fonemparadigm redan hade berikats av /u/:s gamla allofon [o] före år 50 e.Kr. Denna kronologi bekräftas av det likaså tyska stadsnamnet *Bonn* (ej ***Bunn* eller ***Bann*), som hos den romerske historikern Tacitus (ca 56–117 e.Kr.) förekommer i formen *Bonna*, och namnet på goterna som är belagt i formen *gutones* (← urgerm. **gutōniz*) hos Plinius (77 e.Kr.) och i formen *gotones* (← surgerm. **gotōniz*, *a*-omljud) hos Tacitus (98 e.Kr.) (Tacitus: Historiae, Liber IV; Wessén 1965b: 24; Fromm 1977: 148). Flodnamnet *Mosa* som är belagt hos Caesar (51 f.Kr.) och dess fornhögtyska respektive nutyska motsvarighet *Masa* respektive *Maas* visar att *a*-omljud ännu inte hade verkat i senurgermanskan (Euler & Badenheuer 2009: 75). *A*-omljud bör således ha verkat rätt exakt vid tideräkningens början, före vilken i sin tur har skett den urfinska ljudövergången **š* > *h*. Av *a*-omljud får vi också en *terminus ante quem* för uppsplittringen av urgermanskan i nordvästgermanskan och östgermanskan, för *a*-omljud skedde bara i nordvästgermanskan.

Efter den urfinska ljudövergången **š* > *h* har en postvokalisk nasal fallit bort framför den tonlösa velarfrikativan *χ* i senurgermanskan. I det här sambandet har det skett en ersättningsförlängning i föregående vokal **Vnχ* > *V:χ*. Lånorden *tanhua* ’ingärdad gränd; gårdsplan’ (← urgerm. **tanχwia* ’ingärdad gränd; gårdsplan’) och *ha(a)hla* ’Kette oder Stange mit Kesselhaken’ (← nvgerm. **hanχilaz* ’Kesselhaken’) avslöjar den inbördes kronologin i den urfinska och urgermanska ljudövergången, för det framgår av de där orden att *h*-ljudet har uppstått i urfinskan före nasalbortfallet i senurgermanskan (SSA s.vv. *haahla*, *tanhua*; Hofstra 1985: 33–34; LÄGLOS s.v. *haahla*). Nasalbortfallet i ett konsonantkluster och den däravföljande ersättningsförlängningen av föregående vokal bör som samgermanska ljudövergångar vara äldre än det nordvästgermanska *a*-omljudet som jag har daterat ovan. Utgående från urgermanskans inre rekonstruktion är nasalbortfallet den yngsta samgermanska fonologiska novationen och därmed yngre än den urgermanska ljudövergången **eNC* > *iNC* som kan dateras rätt bra (Ringe 2006: 149–150).

Den östersjöfinsk-samiska ordfamiljen *siivota* ’städa’ ~ *divvut* ’reparera, ställa’ framlagd av Pekka Sammallahti (1999: 74) vittnar tillsammans med det tidigare sagda om att vokalkombinationen bestående av en lång sluten vokal i första stavelsen och efterstavelsens icke-slutna vokal blev möjlig i urfinskan och ursamiskan efter det urgermanska äldre *i*-omljudet, men före den

medelurfinska ljudövergången *ti > si* (jfr *lima* med *siikanen*).⁵⁸ Det samiska ordet *áhci* 'hässja' (<– surfin. **haacia* > fin. *haasia/o*) utgör ett ytterligare indicium på min syn att surfin. **ci > si* är en yngre ljudövergång än *ursa. *a > *o* (Anneberg 2010: 18). Ett yngre lån från samma håll är samiskans *háse* (Álgu s.v. *háse*). Jag anknyter i likhet med Pekka Sammallahti (1998: 183) ljudövergången **a > *o* framför vokalen *i* till gruppen av de metafoniska ljudövergångarna och antar att den skedde samtidigt som ljudövergången **ä – i > *e – e̊*. Ljudövergången **a – a > *o – a* har följt efter lite senare, men ändå före ursamiskans andra stadiums första stavelses ljudövergångar **á > ā* och **o > *ō* (Korhonen 1981: 110–112; Sammallahti 1998: 183). Det är här fråga om en liten precisering av den relativa kronologin i de ursamiska ljudövergångarna vilken inte ändrar exempelvis det tidigare framförda faktum att ljudövergången **a > *o* tidsmässigt har efterföljt den urfinska ljudövergången *ti > ci* också framför andra stavelses **i*, såsom samiskans urfinska lånord *buolža* 'ås' (<– murfin. **palci* > fin. *palsi*) visar (jfr kapitel 2.4).

58 Ordparet *siivota ~ divvut* kan vara lånat från urgermanskan (Heikkilä 2013c: 586–589).

2.7 SLUTSATSER

Det är dags att återkomma till frågan om vilkendera ljudövergången $*\bar{e}^1 >> \bar{a}$ eller den ursamiska vokalskridningen som är äldst, som jag lämnade öppen i kapitel 2.4. Vi kan nu uppdatera och komplettera de i kapitel 2.2.2 och 2.4 framlagda ljudövergångsförteckningarna. Dateringsarbetet kan jämföras med pusselbyggande såsom läsaren säkert vid det här laget har märkt. Den tvåstadiga ljudövergången $*\bar{e} > * \bar{a} > \bar{a}$ har visat sig vara urgermanskans äldsta inre isogloss. Denna ljudövergång har emellertid spridit sig under en lång tid. Av den nedanstående tidssträckan framgår det att den nordvästgermanska ljudövergången $*\bar{e} >> \bar{a}$ skedde åtminstone på något område i Skandinavien före de ursamiska metafoniska ljudövergångarna, vilka utgör den första fasen av den ursamiska vokalskridningen. Å andra sidan fanns det ett område eller områden i Skandinavien, där ljudövergången $*\bar{e} >> \bar{a}$ var senare än de metafoniska ljudövergångarna. Följande tre germanska lånord i samiskan demonstrerar det ovansagda: urgerm. $*t\bar{e}wiaz$ 'fullständig, hel, bra' \rightarrow fursa. $*t\bar{ä}vi$ och $*t\bar{ä}väs > saN. dievva$ 'full'⁵⁹ och $deavis$ 'pålitlig', urgerm. $*w\bar{a}tj\bar{o}$ 'sidlänt mark' \rightarrow fursa. $*va\bar{c}\bar{c}o > saN. vuoh\bar{c}\bar{c}u$ 'kärr' och urgerm. $*bl\bar{e}\bar{d}a$ 'blomställning' \rightarrow urs. $*le\bar{d}a > saN. lied\bar{d}i$ 'blomma' (Aikio 2002: 33; Häkkinen 2004: 1387; Älgu s.vv. *dievva*, *lied\bar{d}i*, *vuoh\bar{c}\bar{c}u*). Ljuddräkterna vittnar om att lånet från \bar{a} -stadiet respektive \bar{a} -stadiet är äldre än lånet från \bar{e} -stadiet! Ljudövergången $*\bar{e} > \bar{a}$ spred sig från Skandinavien (nordgermanskan) till västgermanskan rätt sent (Heikkilä 2011a: 73). Den ursamiska vokalskridningen har själv varit en stegvis serie av successiva ljudövergångar, vilket bekräftas av språkintern rekonstruktion (M. Korhonen 1981: 110–111; Sammallahti 1998: 181–183). Att ljudövergångarna har varit successiva innebär med detsamma temporär längd. Vi är nu kapabla att utvidga och komplettera min förteckning över ljudövergångarnas kronologi, vars stomme härstammar från artikeln Heikkilä (2011a). Urgermanskans keltiska lånord och arkeologi ger ljudövergångsserien dess *terminus post quem*. Grundandet av staden Köln år 50 e.Kr. samt stadens namn ger i sin tur en *terminus ante quem*.

Det finns både gradvisa (såsom de flesta vokaliska ljudövergångar) och språngartade (t.ex. metates) fonologiska språkförändringar, d.v.s. ljudövergångar, vilkas grogrund utgörs av ständigt förekommande variation i språket samt inom- och utomspråkligt inflytande (Kolehmainen & Nordlund

59 Om det här lånordets höga ålder vittnar förenklingen av låneoriginalets efterstavelse (jfr *lohi* 'lax', *onni* 'lycka', *Kymi* 'Kymmene').

2011: 25).⁶⁰ Spridningen av en språklig novation, dess genombrott och utvecklingen till en ny norm i språkgemenskapen tar dock alltid sin tid, och förändringen sker i sista hand uttryckligen genom generationsväxlingar. (T. Itkonen 1970: 415; Anttila 1989: 77; Pettersson 2005: 12–13; Lehtinen 2007: 49–50). Med anledning av det ovan sagda opererar jag med tidsperioder av en människogenerations längd i min kronologiska förteckning. En generation är en praktisk tidsenhet när man talar om förhistoriens tidsperioder (se Carpelan 2002: 25, 27). Längden på en generation är 25 år i mina beräkningar, vilket därmed också är precisionsnivån i dateringen av ljudövergångarna. Beträffande de urnordiska ljudövergångarna, som behandlas i följande kapitel, uppnås ställvis en ännu större precisionsnivå. Att tid har gått mellan de successiva ljudövergångarna vittnar också de många lånord som har lånats mellan två ljudövergångar om. Ju flera lånord som har lånats mellan två ljudövergångar, desto längre tid har det gått mellan de ifrågavarande ljudövergångarna. Förteckningen över ljudövergångarna kompletteras (läs: preciseras) med hjälp av lånord. I den absoluta kronologin är det fråga om hur man delar upp en lång tidsperiod, vars början och slut kan dateras ganska exakt och vars helhetslängd sålunda kan beräknas. Jag har ovan (kapitel 2.2.2) skisserat en relativ kronologi för de behandlade ljudövergångarna. Denna relativa kronologi ska härnäst omvandlas till en absolut kronologi, d.v.s. den relativa kronologin förses med riktgivande årtal. Utan dateringar (d.v.s. fästpunkter) är den relativa kronologin som ett fisknät på drift. Detta nät ska härmed förankras.

Nedanstående förteckning innehåller mitt förslag till relativ och absolut kronologi (jfr Heikkilä 2011a: 73). Min kronologiska förteckning kan jämföras med den kronologitabell som Jaakko Häkkinen (2010b: 55) nyligen publicerade. Jag utnyttjar inte Häkkinens resultat som primärkälla för att våra dateringar ska förbli oberoende av varandra och därmed jämförbara. De årtal som ingår i förteckningen bör inte ses som absolut exakta för det vore omöjligt, men jag hävdar bestämt att de är väl riktgivande och definitivt mera än blotta gissningar. Årtalet anger när ljudövergången i fråga uppstod, inte när den hade nått sin fulla historiska distribution. Jag har markerat de ljudövergångar som jag anser vara mest betydelsefulla inklusive deras datering med fet stil. Förteckningen har försetts med ljudhistoriskt beviskraftiga exempelord, av vilka de flesta behandlas i brödtexten.

60 Dock bör påpekas att variation inte är överlägsen i förhållande till förändring utan de utgör en hönan-ägget liknande cirkel där förändring matar variation och variation uppfostrar förändring.

Förteckning 2

1. furfin. uppkomsten av labialvokaler i efterstavelser
joukko 'grupp', *rohto* 'läkeört', *ruoko* 'vass'⁶¹
2. pregerm. $*o > a$ (ca 1500 f.Kr.)
kausi
nauta
3. furgerm. keltiska lånord inlånas (ca 800 f.Kr. →)
rikas, *lääkäri*, *levätä*, *lievä*, *hamppu*
4. urgerm. $*ē^1 > *ā$ (ca 750 f.Kr.) *hätä*⁶², *hämärä*, *hämy*, *Häme*/
hämäläinen ~ *sápmi*, *vähä* ~ *vássit*, *väsyä* ~ *viessat*, *dievva* ~ *deavis*
5. **furgerm. den germanska ljudskridningen** (två stadier > längd minst två generationer) (ca 700 f.Kr. →)
 - 5.1 $*p^h, *t^h, *k^h, *k^{hw} > *ϕ, *p, *χ, *χ^w$ (> surgerm. *f, b, χ/h, χ/h^w*) och
 $*b^h, *d^h, *g^h > \tilde{b}, \tilde{d}, g$
 - 5.2 $*b, *d, *g > p^{(h)}, t^{(h)}, k^{(h)}$ *ammatti*, *köyhä*
6. murfin. $> e - a$ och $e: - a$ (ca 675 f.Kr.)
kelvata, *raha*, *paikka*, *multa*, *lieka*, *niekla*, *Eura*, *hieta*, *hieman*, *laita*,
Akaa
7. furgerm. $*ā > \bar{o}$ ⁶³ (ca 650 f.Kr.)
hepo
Ahvenanmaa

61 SSA (s.v. *ruoko*); Koivulehto (2003: 292); Häkkinen (2004: 285); Heikkilä (2012e: 14–15).

62 Ljuddräkten av ordet *hätä* visar att den tidiga urfinska ljudövergången $*ā-ā > *a-i$ föregick den germanska ljudskridningen.

63 Den här ljudövergången var villkorslös med få undantag (Schrijver 2003: 216). Samma relativa kronologi ingår också i verket Euler & Badenheuer (2009: 79).

8. **urgerm. Verners lag (ca 625 f.Kr.)**⁶⁴
lieko, kenno, hento, mōōt 'mått' < urfin. **mēetto* <– urgerm. **mētō* 'mått'

9. **urgerm. accentframflyttning (ca 575 f.Kr.)** (som följd upphör Verners lag att verka) → urgerm. **a* > *a* i betonad stavelse och **a* > *Ø* i obetonad stavelse⁶⁵

10. urgerm. **e* > *i* i obetonad stavelse (ca 550 f.Kr.)

11. **urgerm. **ā* > nvgerm. *ā* (ca 525 f.Kr.)**⁶⁶
katsoa ~ geahččat, jana, malja, havas, kaljama

12. murfin. **γ*, **w*, **ŋ*, **j* (*V_V*) > *Ø* → murfin. *ā, ä, ū* (ca 500 f.Kr.)
paasi, raato; ahjo, palje

13. murfin. **i*, **j* > *e, e* i inljud i obetonad stavelse <– murfin. uppkomsten av *i* i inljud i efterstavelser genom **Vj* >> *i* och urgerm. Sievers lag ([lång stavelse+j] > [lång stavelse+ij]) (ca 475 f.Kr.) → murfin. **ji* > *i*
väljä, väli : välin, veli : veljen, lensi, tunsi

*etsiä, menninkäinen, keritä : keritsee, karsina, kärsiä → gierdat, haasia, lenseä, morsian, rasia, asia, ehtiä < *eštitäk → astat*
 → fursa. **š* > *s* och **č* > *c* *vuos 'su* (jfr *boršut*)

64 I min första artikel (Heikkilä 2011a: 79) utelämnade jag avsiktligt Verners lag i ljudövergångarnas kronologiförteckning för säkerhets skull eftersom Koivulehto och Vennemann (1996) hade förmodat att Verners lag verkade före Grimms lag och fungerade som fonetisk förebild för urfinskans och ursamiskans stadväxling. Eftersom östersjöfinskans stadväxling nu emellertid verkar dateras först till en betydligt senare tidpunkt än Grimms lag, finns det enligt min ståndpunkt inget skäl att bara för stadväxlingens skull anse Verners lag vara pregermansk. Jag har således placerat Verners lag på den plats i förteckningen på vilken den på grundval av språkintern rekonstruktion traditionellt oftast placeras i germanistiken (Brinton & Arnovick 2006: 138; Ringe 2006: 93). Jag anser dessutom att ordningen av de här ljudlagarna kan slutledas med stöd av urgermanskans ljudhistoria (se kapitel 2.2.1).

65 Ringe (2006: 79).

66 Alla tre stadier kan urskiljas också i de urgermanska lånordsskikten i finskan. Denna ljudövergång skedde enbart i den betonande stadväxlingen såväl i nord- som västgermanskan (Hofstra 1985: 135–146; Schrijver 2003: 210, 212).

14. urgerm. äldre *i*-omljud och urgerm. **ei* > *ī* (ca 450 f.Kr.) → surgerm. **iji* > *i*: och **ji* > *i* i obetonad position och urfin. vokalkombination [lång sluten vokal – icke-sluten vokal] *lima*, *runo*, *pino*, *muro*
15. urgerm. **eNC* > *iNC* (en analogisk utvidgning av föregående ljudövergång; sker tidigt i något nordgermanskt område men senare längst i norr)
rinta, *raddi*, *linko*, *into*, *singota*, *Ingaevones* (98 e.Kr.), *skieddu*
16. ursa. **šC* > *šC*⁶⁷ och **ć* > *č* (ca 400 f.Kr.) → ursa. uppkomsten av stadieväxling⁶⁸
saN. *šihti*⁶⁹ 'sejte' <– murfin. **šiiti* > fin. *hiisi*
17. murfin. sporadisk omanalys i intervokalisk position **č* > **t.š*
<– murfin. **č* > *t*⁷⁰
18. murfin. *ti* > **ci* (> *ci*) (ca 350 f.Kr.) *siikanen*
19. murfin. konsonantassimilationer, av vilka en del endast skedde i obetonad position, t.ex. **t.š* > **š.š* (> *h*), **kš* > **šš* (> *h*), **tn* > *nn*, **kt* > *tt*⁷¹ *mehiläinen*, *vaha*, *vannoa*, *ynnä*, *vuonna* → mera sentida, icke-samöstersjöfinska konsonantassimilationer reflekterar orden *vannas*, *linna*, *sauna*, *vaunu*, *aura* osv.
20. urgerm. **staknia* → murfin. **sakña* (> fin. *sakna* > *sauna*) → saN. *suovdnji* → urgerm. Kluges lag (här: PIE **g^hn* > pregerm. **gn* >) urgerm. **kn* > surgerm. *kk*, *mätäs*, *tytär* → **murfin. uppkomsten av stadieväxling som fonetiskt fenomen⁷² och ursa. de metafoniska ljudövergångarna i ursamiskans vokalskridning** (= en omfattande

67 *š*-ljud uppstår därmed på nytt i ursamiskan.

68 Sammallahti (1998: 190–191).

69 *The Saami – A Cultural Encyclopaedia* (2005: 389).

70 Den här ljudövergången kan knappast vara särskilt gammal, för det urfinska ljudet **č* har framför *k* en annan utgång i sydestniskan än i andra östersjöfinska språk (Kallio 2007: 234). Den urfinska ljudsekvensen **čk* utvecklades till *tk* i och med ljudövergången **č* > *t*. Ljudkombinationen **čk* kvarstod dock i sydestniskans urform men den sammanföll sedermera med urfinskt *c* som hade uppstått i ljudövergången **ć* > *c* (jfr Kallio 2007: 234, Kallio under utgivning).

71 Kallio (2000a: 83–84) och LÄGLOS (s.v. *vannoa*).

72 Se Foley (1977: 91–100), Lehtinen (2007: 100), Kallio (2008a: 315) och Kroonen (2013: XXXIV).

serie av ljudövergångar⁷³ > implikationer för längden) (ca 300 f.Kr.)
ruovdi, vuoksa, vuohčču, vuos 'su, lieddi, viehku, riekkis, gieddi →
*kenttä, gieggi, *palci* → *buolža*

21. murfin. **jś* > **jś* (> *is*) och **jć* > **jć* (> *is*), sporadiskt även **jć* > **jć* > **icc* > *its* **saśsajtak* > **saisoðak*, *tuntisi*, *lentäisi*, *vetinen*, *vesissä*, *vesiä*, *suitset*

22. murfin. de palataliserade konsonanternas depalatalisering⁷⁴: **ć(i)* > *c(i)*, **(ń)ćć* > **(n)cc*, **ś* > *s*, **ń* > *n* (på 200-talet f.Kr.) *salvaa* → *suolvedh*

23. ursa. > *sC(p, t, k)*- < ursa. **a* > **o* (> **ō* > *uo*) framför andra stavelsens **a* och **o* för att undvika homonymiframkallande fonemsammanfall (analogisk utvidgning av de metafoniska ljudövergångarna; något före tideräkningens början) **paça* → *buošši*, *reikā* < **raika* → *rāigi*, *vuohčču*, *duoddut*, *skuou'tō*, *patsas* < **panccas* → **pāncā* > *bāzzi* (jfr *metsä* < **meccā* → *meahcci*)

24. urfin. exklusive förstadierna till liviska och sydestniska *Cai-* > *Cei-* under följande villkor: *C* = *s*, **š* eller *r*⁷⁵ **saisoðak* > *seisoa*, *heinā* > < *aivo*, *laiva*
haikara, *sairas*

25. murfin. **š*, **šš* > *h* (på 100-talet f.Kr.) → surfin. fonematisering av stadieväxling *hartia* (***harria*)
saatto 'höstack', *sakko*, *tanko*, *haltija*, *hartia*
hurskas (***korskas*), *turta*, *surku*, *murha*, *saihvo* → urgerm. **gwj* > *uj*
Scatinavia
 fin. *mato* < furfin. **mačo* > ursa. **mocco* (> sa. *muohcu* 'mal') →
 nvgerm. **mupþō* > sv. *mott*, mlt. *motte*, *mutte*⁷⁶

73 Se Sammallahti (1998: 181–183).

74 Depalataliseringen kan sannolikt tillskrivas urgermanskt och/eller urbaltiskt adstrat (Kallio 2000a: 85). Jag anser ett urgermanskt adstrat vara mera sannolikt eftersom de flesta baltiska lånord (t.ex. fin. *härkä* 'oxe', fin. *hirvi* : *hirven* ~ saN. *sarvva* 'älg') – och följaktligen det baltiska inflytandet över urfinskan – är betydligt äldre än den relativt sentida medelurfinska depalataliseringen.

75 Heikkilä (2013c).

76 Kallio (2000b: 117–122).

26. urgerm. $*Vn\chi > V:\chi$ (ca tideräkningens början) *tanhua* (***tankua*)
27. nvgerm. a -omljud⁷⁷ (t.a.q. 50 e.Kr.) *Köln*; jfr *mynt* → nvgerm. $\bar{o} > \bar{u} > u$ i slutljud⁷⁸ $*kazija > kahja$, $*hazta > hahta$, *tvennr*
28. ngerm. $zn > nn$ och $zd > dd$ ⁷⁹ (t.a.q. 98 e.Kr.) (→ sekundärt uppkommet $*eNC > iNC$ genom $*ezn\bar{o} > enn\bar{o} > inn\bar{o}$; *Fenni* (98 e.Kr.), *Phinnoi* (ca 150 e.Kr.), jfr *Ingaevones* (98 e.Kr.), *Inguiomerus* (117 e.Kr.), *kvinna* och *hingst*; surfin. $*z > h$ i obetonad position
29. surfin. och urnord. $h \rightarrow$ ursa. h (ca 100 e.Kr.)
áhci, *harcet*
30. surfin. $c(i) > s(i)$ (ca 150 e.Kr.)

Jag har bl.a. markerat de ursamiska metafoniska ljudövergångarna som bildar en del av den ursamiska ljudskridningen med fet stil, eftersom deras datering hjälper oss att komma åt de urgermanska, urfinska och ursamiska ljudövergångarnas inbördes kronologi. Därutöver har jag fetat bl.a. depalataliseringen av de urfinska palatala konsonanterna, för den här medelurfinska innovationen, som ”med gott skäl kan anses vara den mest utmärkande urfinska ljudövergången”, erhåller härmed en relativ och absolut datering (Kallio 2007: 233). Den urfinska stadiövaxlingen är ett yngre fenomen än första stadiet $ti > ci$ av ljudövergångsserien $ti >> si$ (Lehtinen 2007: 100, 184). *Terminus post quem* för uppkomsten av den östersjöfinska stadiövaxlingen är härmed enligt min åsikt ca 300 f.Kr.

De ovan angivna årtalen berättar när varje ljudövergång uppstod, inte när ljudövergången hade nått sin fulla belagda distribution under historisk tid, vilket är en annan sak. Jag vill emellertid poängtera att södra Skandinavien och Mälardalen inte var något perifert språkområde av urgermiskan i slutet

77 A -omljud är den näst äldsta germanska isoglossen strax efter $*\bar{a} > \bar{a}$.

78 Schrijver (2003: 196). Denna ljudövergång bör vara yngre än a -omljud, för också ett slutljudande $-\bar{o}$ orsakade stamstavelesens metafoniska ljudövergång $u - a$, $\bar{o} > o - a$, \bar{o} , där slutstavelesens vokal assimileriskt drog stamvokalen mot sig. Om ljudövergångarnas inbördes kronologi hade varit den motsatta, skulle det inte ha funnits fonetiska förutsättningar för a -omljud. Det ”nya” slut- u som uppstod i ljudövergången $\bar{o} > \bar{u} > u$ verkade i likhet med det sedan gammalt existerande u senare u -omljud i urnordiskan. (se Wessén 1966: 31–32; Wessén 1968: 14; Antonsen 1975: 13).

79 Detta är nordgermanskans äldsta isogloss jämte $*ulCa > ulC \sim olC$ såsom *hult* ~ *holt* och *kulle* ~ *kolle* (Wessén 1966b: 71–72).

av bronsåldern och under förromersk järnålder, utan snarare ”Germanias” kärnområde – ingen *vagina gentium (omnium)*, men nog en *vagina gentium germanorum*, d.v.s. det germanska folkhemmet –, varifrån de germansktalande folkstammarna har spiridit sig i alla väderstreck (jfr Koivulehto 1997b: 27–28, 2002: 591; Andersson 2011: 18). Som exempel kan nämnas att järntillverkningen började tidigare inom det geografiska området av dagens Sverige än dagens Tyskland (Koivulehto 1997b: 27; Myhre 2003: 61–62). Ortnamnsforskningen rön stöder detta antagande. De urgermanska namnen på Västeuropas två största floder, **Rīnaz* ’Rhen’ (> ty. *Rhein*, holl. *Rijn*, fra. *Rhin*) och **Dōnawjō* ’Donau’ (> got. *Dōnawi*, fhty. *Tuonouwa*; jfr lat. *Dānuvius/Dānubius* → eng. *Danube*) är keltiska lånenamn och det sistnämnda har bevisligen lånats efter den (första) germanska ljudskridningen (Ringe 2006: 296; Euler & Badenheuer 2009: 76; Stifter 2009: 277–278, 280).⁸⁰ Detta faktum bekräftar att det germanska urhemmet inte omfattade vare sig Rhens eller Donaus stränder – ja inte heller Rhens östliga biflod Mains stränder vars namn också är av keltiskt ursprung (Ramat 1981: 11). Flodnamnet *Oder* ’Åder’ (skrivet *Adora* år 968, *Odera* år 1139; jfr fhty. *ādara* ’åder’; jfr fin. *Eura*, *Aura*) är däremot av germanskt ursprung, likaså *Elbe* (jfr lat. *Albis* ’Elbe’ och fisl. *elfr* ’älv’) (Koivulehto 1987: 35–36; Hakulinen 2006: 394; Hellquist 2008: 1434; Andersson 2011: 21). Klart norr om älven Main i mellersta Tyskland har det däremot belagts ett par ortnamn av keltiskt ursprung som bevisligen har genomgått den första germanska ljudskridningen. Jag avser toponymerna *Finne* (< fktelt. *Penna* ’Topp/Huvud/Upphöjning’ < urkelt. **K^wennā*) i Thüringen och *Fergunna* ’Mittelgebirge’ (< urkelt. **Perk^wunjā* ’Ekskog’ → lat. *silva Hercynia* (jfr *Hercynei saltus*)), av vilka den sistnämnda också visar genomgången Verners lag (Ramat 1981: 12). Av ljuddräkterna framgår det att de urkeltiska ljudövergångarna **p* >> Ø och därpåföljande **k^w* > *p* är båda äldre än den germanska ljudskridningen. Också upplösningen av de syllabiska resonanterna **R̥* > *aR* och **ē* > *ī* är äldre urkeltiska ljudövergångar än den urgermanska ljudskridningen, såsom ljuddräkterna av de keltiska lånorden *rik* (jfr kelt. *rix*, lat. *rex*) och (kelt. *īarn* ’järn’ <) urkelt. **īsarno* (jfr *ambactus*) → urgerm. **īsarna* > fhty. *īsarn*, got. *eisarn* [i:sarn] ’järn’ visar. Kronologin i de urkeltiska och urgermanska ljudövergångarna kan därmed också relateras till varandra. Intressant nog har namnet på den östeuropeiska bergskedjan Karpaterna belagts i nordgermanskans i en form som visar genomgången ljudskridning och Verners lag: pregerm. **Kárpatoz* (jfr lat. *Carpatae*) > urgerm. **Xárfaðōz* > fvn. *Harfaðafjöll* ’Karpaterna’ (Ramat 1981: 12–13). Detta faktum tyder på att

80 Den fornhögtyska formen *Tuonouwa* har genomgått den andra, högtyska ljudskridningen (Ramat 1981: 16, 33).

germanernas östexpansion skedde innan germanerna spred sig till Rhens floddal. Det verkar följaktligen som om de germanska folkstammarnas spridning och den germanska ljudskridningen löpte parallellt.

Urgermanskan verkar ha genomgått rätt stora fonologiska förändringar på en tämligen kort tid under förromersk järnålder. Av det arkeologiska vittnesbördet att döma skedde det betydande socioekonomiska förändringar i det nordiska samhället mellan just ca 500 och 200 f.Kr. (Cunliffe 2008: 348–349). Det är knappast fråga om en ren slump. Som jämförelse kan nämnas att de många urnordiska ljudövergångarna skedde under och snart efter folkvandringstiden (se kapitel 3). Den ovan framlagda förteckningen över ljudövergångarnas kronologi kan i framtiden eventuellt ytterligare kompletteras med de allra äldsta pregermanska och västuraliska ljudövergångarna.

2.8 SAMMANFATTNING

Enligt min mening är det här kapitlets viktigaste innehåll med tanke på germanistik och fennougistik forskningsrönet att de ursamiska och medelurfinska ljudövergångarna har skett på förromersk järnålder efter den germanska ljudskridningen och att dessa ljudövergångar med stöd av en tvärvetenskaplig approach kan placeras i tidsordning och även dateras rätt exakt med hänsyn till att vi talar om förhistoriska språkförändringar. Också germanistiken och nordistiken gagnas av att de urfinska och ursamiska ljudövergångarna kan kopplas och relateras till de urgermanska ljudövergångarnas kronologi. Den germanska ljudskridningen eller Grimms lag, Verners lag, $*\bar{a} > \bar{o}$ och accentframflyttningen är alla viktiga urgermanska ljudövergångar. Deras relativa kronologi var 1) Grimms lag, 2) $*\bar{a} > \bar{o}$, 3) Verners lag och 4) accentframflyttningen, och den absoluta kronologin är förromersk järnålder. Den åstadkomna relativa kronologin är ett bevis på att det knappast finns något samband mellan Verners lag och den östersjöfinska och samiska stadieväxlingen. Kronologin möjliggör däremot att det kan finnas något slags kausalt samband mellan ursamiskans metafofi och senurgermanskans umlaut. Implikationer finns också för Fennoskandiens bebyggelsehistoria, varom mera i följande och därpåföljande kapitel. Mina slutsatser må i enstaka fall vara dragna av *hapax legomena*, d.v.s. hänga på ett ords vittnesbörd, men även det är mera än ingenting om antalet motexempel är noll. Vad förhistorien beträffar vore det vetenskapligt hyckleri att kategoriskt kräva tiotals evidensbitar som bevis på fenomenet X, för i så fall skulle vi inte kunna säga någonting om tiden före de äldsta skriftliga språkminnesmärkena.

3 DE URNORDISKA, SENURSAMISKA OCH SENURFINSKA LJUDÖVERGÅNGARNAS RELATIVA OCH ABSOLUTA KRONOLOGI

3.1 INLEDNING

Föregående kapitelts mest centrala innehåll utgörs av dateringen av de ursamiska metafoniska vokaliska ljudövergångarna till ca 300 före tideräkningens början, vilket innebär tidig förromersk järnålder i Finlands förhistorias kronologi, och av iakttagelsen att de urfinska och ursamiska ljudövergångarna genomgående är yngre än den germanska ljudskridningen som torde ha ägt rum med början vid övergången mellan den skandinaviska brons- och järnåldern ca 700 f.Kr. Såväl ordningen som dateringen av många urgermanska, urfinska och ursamiska ljudövergångar preciseras i föregående kapitel tack vare östersjöfinskans och samiskans talrika germanska lånord och många germanska lånordsskikt.

I detta kapitel fortsätter jag iordningställningen och dateringen av de (nord)germanska, urfinska och ursamiska ljudövergångarna där jag slutade i föregående kapitel. Det här kapitlets huvudsyfte är att kronologisera och datera de urnordiska ljudövergångarna samt den andra, tredje och fjärde periodens ljudövergångar i Mikko Korhons (1981: 110–114) fyrstadiga periodisering av ursamiskan, där särskilt vokalljudövergångarna $*\bar{u} > u$, $*\bar{i} > i$, $*\bar{o} > o$, och $*\bar{e} > *e > e (> a)$ är av kronologiskt intresse⁸¹. Den andra, tredje och fjärde periodens ljudövergångar i ursamiskan måste i ljuset av inre rekonstruktion naturligtvis vara både relativt och absolut yngre än första periodens ljudövergångar, vilka skedde under förromersk järnålder.⁸² Såsom det framgår av motiveringarna nedan, har alla de betraktade ljudövergångarna skett efter tideräkningens början. Dateringen sker genom att jag kopplar dessa

81 I de ursamiska rekonstruktionerna följer jag i görligaste mån det notationssätt som använts av Mikko Korhonen (1981) och Pekka Sammallahti (1998). De nordsamiska exempelorden följer nordsamiskans moderna ortografi (Sammallahti 2006; *Álgu*-databas), om inte annat anges. De andra samiska språkens ord återges såsom de anges i *Álgu*-databas.

82 Periodiseringen av ursamiskan grundar sig på tidsmässigt successiva ljudövergångar som skedde i ursamiskans vokalism (se Korhonen 1981: 110–111; *The Saami – A Cultural Encyclopaedia* 2005: 287).

ursamiska ljudövergångar till de urfinska och urnordiska ljudövergångarnas kronologi som jag byggde upp redan i avhandlingens första innehållskapitel (se också Heikkilä 2011a). Kopplingen görs med hjälp av lånord. Bland annat de urnordiska runinskrifterna och landhöjningshastigheten vid finska kusten möjliggör absoluta tidsgränser för de behandlade ljudövergångarna. Jag fortsätter vidare de urgermanska, urnordiska, urfinska och ursamiska ljudövergångarnas kronologiförteckning som jag har påbörjat i en artikel (Heikkilä 2011a) och kompletterat i föregående kapitel.

3.2 KRONOLOGIN I DE VIKTIGASTE LJUDÖVERGÅNGARNA I NORDENS SPRÅK UNDER DET FÖRSTA ÅRTUSENDET EFTER TIDERÄKNINGENS BÖRJAN

Jag fortsätter nu min förteckning över ljudövergångarnas kronologi där jag slutade i föregående kapitel, d.v.s. vid tideräkningens början. Stommen i kronologiförteckningen erhålls från urnordiskans interna rekonstruktion. För att knyta samman kapitlen framlägger jag de sista ljudövergångarna i den ifrågavarande förteckningen på nytt nedan. Den inbördes ordningen mellan punkterna 3 och 4 baserar sig på de ifrågavarande fenomenens distributionskriterium, för nasalbortfallet har ägt rum i samtliga germanska språk belagda under historisk tid (Ringe 2006: 150). Nasalen som förekommer i den östgermanska folkstammen burgundernas mansnamn *Hanhavaldi* ”Hästkraft”⁸³ (400-talet e.Kr.) kan tydas antingen som tecken på bevarandet av nasalitet hos vokalen som har blivit nasaliserad vid nasalbortfallet eller att det är fråga om en relik där nasalljudet faktiskt har bevarats (Antonsen 1975: 12; Nielsen 2000: 327; Schuhmann 2009: 9). Jag har markerat de ljudövergångar som jag anser vara mest betydelsefulla inklusive deras datering med fet stil.

83 Jfr gr. *Hippokrates* ”Hästkrafter”.

Förteckning 3

1. **ursa.** **a* > **o* (> **ō* > *uo*) framför andra stavelsens **a* och **o*
fin. *mato* < furfin. **mačo* >> ursa. **mocco* (> sa. *muohcu* 'mal') →
nvgerm. **muppō* > sv. *mott*, mlt. *motte*, *mutte*⁸⁴
2. **murfin.** **š* > *h* (på 100-talet f.Kr.)
saatto 'höstack', *sakko*, *tanko*, *haltija*, *hartia*
hurskas (***korskas*), *turta*, *surku*, *murha*, *saihvo*
3. urgerm. **Vnχ* > *V:χ* (ca tideräkningens början) *tanhua* (***tankua*)
4. nvgerm. *a*-omljud (t.a.q. 50 e.Kr.) *Köln*; jfr *mynt* → nvgerm. *ō* > *ū* > *u* i
slutljud **kazija* > *kahja*, **hazta* > *hahta*, *tvennr*
5. ngerm. *zn* > *nn* och *zd* > *dd*⁸⁵ *Fenni*, *Phinnoi* (t.a.q. 98 e.Kr.) och surfin.
**z* > *h* i obetonad position
6. surfin. och urnord. *h* → ursa. *h* (ca 100 e.Kr.)
āhci, *harcet*
7. surfin. *c* > *s* (ca 150 e.Kr.)⁸⁶

Det från senurfinskan till ursamiskan lånade ordet *harca*(*muorra*) 'timmerstock, galge)' (<– surfin. **hirci*) visar att västursamiskans fonemparadigm berikades med *h*-fonem före den senurfinska ljudövergången *c* > *s* som med undantag av sydestniskan är samöstersjöfinsk (Kallio 2007: 237–241; se också Aikio 2006: 13–14, 2009: 59–60). Eftersom ordet *harca*- har lånats från urfinskan ser vi av ordets ljuddräkt att den urfinska ljudövergången **š* > *h* redan hade skett på långivarhåll men inte ännu *ci* > *si*. Ett lånord bekräftar därmed den relativa kronologi som framlagts av Petri Kallio (2007: 237–241). Andra gamla *h*-ord med bred distribution i samiskan är t.ex. *hilla* '(glödande) kol', *haddi* 'pris', *háittis* 'glödande' och *hávdi* 'grav' (Álgu s.vv. *hilla*, *haddi*, *háittis*, *hávdi*). Det germanska och östersjöfinska ljudet *h* samt det

⁸⁴ Kallio (2000b: 117–122).

⁸⁵ Nordgermanskans äldsta isogloss jämte **ulCa* > *ulC* ~ *olC* såsom *hult* ~ *holt* och *kulle* ~ *kolle* (Wessén 1966b: 71–72).

⁸⁶ Jfr Kallio (under utgivning).

germanska ljudet χ har haft flera substitutionsmönster i ursamiskan. Substituten räknas upp nedan.

$h \rightarrow h$ *háittis*, *harcet*, *haddi*, *hilla*

\check{s} (fin. *hamara* \rightarrow) *šimir*/*šipmár*, (fin. *imeh* \rightarrow) *imaš* (***amaš*),
(ffin. **kaðeh* \rightarrow) *gádaš*, (fin. *tyhjä* \rightarrow) *dušši* (***dašši*, ***došši*),
(fin. *pereh* \rightarrow) *bearaš*, (fin. *hihna* \rightarrow) *šišne* (***šašne*)

f *márfi*, *Mueffie*, (fin. *huoli* \rightarrow) *fuolla* 'bekymmer', (fin. *huono* \rightarrow)
fuotni 'dålig'

\emptyset *ávža* 'hägg', *jievja*, *vuos* 'su

$\chi \rightarrow k$ *lávkkis*, *guossi*, *gavja*

Ett visst mönster kan skönjas i distributionen av h :s substitutionssätt: h är möjligt endast i uddljud, \check{s} är allenarådande i slutljud och vanligt i inljud. Den germanska tonlösa velarfrikativan χ verkar alltid ha substituerats med k i ursamiskan. Också den urgermanska tonande velarfrikativan g :s regelbundna substitut såväl i ursamiskans som urfinskans gamla germanska lånord verkar ha varit k (se Heikkilä 2011a: 71). Dylika ord är exempelvis *luoikat* 'låna' och *viehku* 'viktenhet' samt *lieka* 'tjuder' och *lieko* 'låga, omkullfallen trädstam' (SSA s.vv. *lieka*, *lieko*; Aikio 2006: 11, 37). När h -ljudet hade uppstått – eller kanske rättare sagt höll på att uppstå – till följd av den urfinska ljudövergången $*\check{s} > *ç > *χ > h$, började det germanska g -ljudet också substitueras med (ur)finskt h – och eventuellt med dess omedelbara föregångare $*ç$ och $*χ$ –, såsom det framgår av exempelvis sådana gamla men relativt sett ändå yngre germanska lånord som *saih(v)o* 'inhägnad grävd i marken; vattenådra, fåra; regnmoln', *laihvo* 'gröda, skörd', *saha* 'såg', *maha* 'mage' (jfr *mako*) och *laho* 'rutten' (jfr *lieko*) samt *paha* 'ond' (< urfin. **paça* (<– nvgerm. **bāgaz* 'svår, besvärlig, dålig') \rightarrow mursa. **paša* > saN. *buošši* 'ilsken, vresig') (LÄGLOS 1991: XXI; Koivulehto 1999a: 41; SSA s.vv. *laho*, *laiho*, *maha*, *mako*, *saha*, *saiho*; Häkkinen 2004: 851; jfr Koivulehto 2002: 587; Aikio 2006: 41, 2012b:

72).⁸⁷ Det finns veterligen inget germanskt lånord i vare sig östersjöfinskan eller samiskan som oemotsägligt skulle visa att den urgermanska tonande velarfrikativan *g* också kunde substitueras med (för)urfinskans fonem */š/ (se LÄGLOS 1991: XIX, XXI). Däremot verkar en fonetisk ”kompromiss”, d.v.s. substitution av ett germanskt *g* med östersjöfinskans ljudkombination *hk* ha varit möjlig (Nikkilä 1998: 350–359).⁸⁸ Ett hyperkorrekt eller protetiskt *h* har i samiskan ibland tillagts även till sådana lånord, vilkas låneoriginal inte innehåller det eller till ord där *h*-ljud etymologiskt inte hör hemma. Dylika ljuddräktsmässigt hyperkorrekta ord är exempelvis *hearta* ’ärt’ (jfr sv. *_ärt*) i nordsamiskans östliga dialekter, nordsamiskans *háika* ’stort träd (speciellt fura)’ (fin. *aihki* ’fura’) (jfr no. *_eik* ’ek’) och lulesamiskans *harvē* ’regn’ (jfr saN. *_arvi*). Ett protetiskt *h* ingår i sin tur i arvorden *haksa* ’(ren)avföring’ och *holga* ’stör, stång’ (saN. och saL.) (Sammallahti 1998: 200; SSA s.vv. *aihki*, *ulku*; Älgu s.vv. *arvi*, *earta*, *holga*).

Endast en sibilant, nämligen /s/, överlevde de genomgripande medelurfinska konsonantförändringarna (Lehtinen 2007: 82, 96). I senurfinskans stadieväxling sammanföll /s/-fonemets svaga stadium (tonande allofon) *[z] med det i ljudövergången *š > *h* tidigare uppkomna *h*. Sammanfallet föregick ljudövergången *c* > *s*, därför att *c*:s svaga stadium inte sammanföll med *h* utan med *s*. (Kallio 2007: 238). I östersjöfinskan finns det två lånord med hjälp av vilka en *terminus post quem* kan fastslås för ljudövergången *z > *h*. Dessa ord är *kahja* ’berusning; dåligt brännvin, öl; dryck tillverkad av nymjölkad mjölk, ägg och socker; supkalas’, som har belagts i finskan, karelskan och estniskan, och estniskans *nohu* ’snuva’ (Haavio 1967: 272–273; Hofstra 1985: 38; LÄGLOS s.vv. *kahja*, *nuha*; SSA s.vv. *kahja*, *nuha*). Ordet *kahja* har lånats från det germanska ordet (surfin. **kazija* <–) germ. **kāsijaz* ’ost’ (> ty. *Käse* och eng. *cheese* ’ost’, isl. *kæsir* och sv. dial. *käse* ’ostlöpe’ >< isl. *ostur* och sv. *ost*), som i sin tur är ett gammalt lån från latinskans *cāseus* ’ost’ (se Hellquist

87 Om ordet *saih(v)o* hade lånats tidigare, skulle det i stället ha blivit (urgerm. **saigwōn* ’regnmoln, sipprande vatten’ →) murfin. ***šaik(k)o* > fin. ***haik(k)o* eller ett ännu äldre (furgerm. **saigwān* →) furfin. ***šaika* > fin. ***haika*. Ljudkombinationen *šv (> ösfin. *hv*) var dessutom ännu inte möjlig i förurfinskan enligt Pekka Sammallahti (1998: 200) så att *saihvo* inte kan vara ett urgammalt lån. Samma sak gäller med *laihvo* (<– surgerm. **laigwōn* > fno. *leiga* ’lega’). Varken ljudkombinationen ***aihv* eller ***aišv* var fonotaktisk möjlig ännu i medelurfinskan.

88 Under den historiska tiden substituerades fornsvenskans tonande velarfrikativa *g* också med ljuden *i* och *j* (t.ex. *Viipuri* ’Viborg’ och *Telja* ’fortida handelsplats i Kumo’) samt *v* (t.ex. *Porvoo* ’Borgå’, *porvari* ’borgare’) i finskan, d.v.s. med samma ljud, som i de västfinska dialekterna förekom i *k*:s svaga stadium i stadieväxlingen (t.ex. *Kokemähejjovesa* ’i Kumo älv’, *lauvantai* ’lördag’).

2008: 549). Från samma germanska ord **kāsijaz* härstammar också saN. *gássi* 'råmjölk' (Álgu s.v. *gássi*). Det latinska lånordet *kahja* kan knappast vara äldre än från början av romersk järnålder (1–400 e.Kr.), d.v.s. att ordet tidigast har lånats alldeles i början av tideräkningen, då ljudövergången **z > h* ännu inte hade verkat.⁸⁹ Det estniska ordet *nohu* har i sin tur lånats från en nordgermansk språkform (<– **snoza* 'snor' < urgerm. **snuza* → fin. *nuha*), där *a*-omljud redan hade verkat. Eftersom nordvästgermanskans *a*-omljud verkade i början av tideräkningen, har också detta ord lånats först efter tideräkningens början, men också det före ljudövergången **z > h*.⁹⁰

Det samsamiska appellativet *šaldi* 'bro' är mycket beviskraftigt (Álgu s.v. *šaldi*).⁹¹ Det har lånats från nordurfiniskans ord **silta*, som i finskan som bekant fortfarande förekommer i samma ljuddräkt. Det östersjöfinska ordet *silta* är ett gammalt baltiskt lånord, som i litauiskan motsvaras av *tiltas* 'bro'. Ordet har genomgått den medel- och senurfiniska ljudövergången *ti >> si* (Korhonen 1981: 80; SSA s.v. *silta*). Ljudförhållandena visar att *silta* har lånats till ursamiskan först efter det att den flerfasiga urfinska ljudövergången *ti >> si* hade nått sin ändpunkt. Substitueringen av det östersjöfinska fonemet /s/ med ursamiskans nya *š*-ljud beror på avsaknaden av fonemoppositionen /s/ – /š/ i östersjöfinskan, varför det östersjöfinska /s/:et kunde realiseras som ett mellanting mellan de ovan nämnda ljuden (särskilt framför palatalvokalerna), något som ursamerna hörde och registrerade, eftersom den här oppositionen fanns i deras språk (jfr Lehtinen 2007: 225). Det finns flera paralleller till substitutionen fin. *s* → sa. *š* framför vokaler *i* och *y*, såsom *syntyä* 'födas, uppstå' → *šaddat* 'födas, uppstå, växa, orsakas, bli', *silmä* 'öga' → *šalbmi* 'nålsöga eller yxöga' (jfr med den etymologiska motsvarigheten *čalbmi* 'öga') och *sileä* 'slät' → *šallat* 'slät' (Korhonen 1981: 80, 82, 130; Álgu s.vv. *šaddat*, *šalbmi*, *šallat*). Av ordens ljuddräkter framgår också att låneoriginalets *i* i ursamiskan har substituerats med **e*, som i enlighet med arvorden och de gamla lånorden har utvecklats genom mellanformer till *a* i samiskan. Denna

89 Romersk järnålder avser den period av järnåldern då det romerska imperiets inflytande syns i form av romerska föremål även i Finland, vilket vittnar om (indirekta) kontakter mellan Norden och romarriket. Romersk järnålder började i Finland enligt arkeologisk vittnesbörd alldeles i början av tideräkningen och fortsatte till ungefär 400 e.Kr. (Edgren & Törnblom 1998: 161; Vahtola 2003: 19–20; Salo 2008: 123). Paleolingvistiken visar därmed att ordet *kahja* har kunnat lånas tidigast i tideräkningens början.

90 Att det estniska ordets stamvokal hade uppstått genom ljudövergång *u > o* framför *h* är osannolikt, för i så fall skulle också verbet *puhuda* 'blåsa' (~ fin. *puhua* 'tala') förekomma i ljuddräkten ***pohuda* (se SSA s.v. *puhua*).

91 Ett yngre lån från det finska ordet *silta* är nordsamiskans och lulesamiskans *sildi* 'bro' (SSA s.v. *silta*).

substitution innebär samtidigt att det vid inlåningstiden ännu inte fanns ett kort *i* i ursamiskan, vilket uppstod under ursamiskans andra period i ljudövergången $*\bar{i} > i$ (Korhonen 1981: 111–112). Ursamiskans ljudövergångar $*\bar{e} > *e > e$ ($> a$), $*\bar{i} > i$ och av den fonologiska likheten att döma antagligen också $*\bar{u} > u$ är därmed yngre än senurfinskans ljudövergång $c > s$.

3.2.1 APPELLATIVERNA *BIKSA* OCH *NAPAKAIRA* SAMT DE SYMMETRISKA URNORDISKA LJUDÖVERGÅNGARNA $AI > *AEI$, $AU > *QU$ OCH $I-$ OCH U -OMLJUD

Det samiska appellativet *biksa* 'fågels bröstben' är ett annat beviskraftigt ord. Ordets distribution sträcker sig från pitesamiskan till tersamiskan. Appellativet *biksa* har lånats från samiskan till de nordfinska dialekterna i formen *piiksi* 'fågels bröst(ben)' (Álgu s.v. *biksa*; SSA s.v. *piiksi*).⁹² Det här ordet förekommer också i finländska ortnamn i sydvästra Finland och i nordöstra Österbotten varför ordet bör ha lånats från urnordiskan till ursamiskan i söder. (Mera om ortnamn i kapitlen 4 och 5.) Appellativet *biksa* är ett urnordiskt lånord i samiskan. Ordet *biksa* : *bivssa* återgår på det urnordiska ordet $*biuzaz > sv. bjur$ 'taklist', gotl. *bjaur* 'bakstam på en fiskebåt', finsv. *bjur* 'nedre delen av en båts framstäv', no. *bjor(e)* 'kilformigt stycke' och isl. *bjórr* 'övre trekantig del av gavelväggen på ett hus' (SAOB s.v. *bjur*; Koivulehto 2003: 299–300; Hellquist 2008: 75). Ordets ursamiska form har varit $*pivs\bar{e}$ och dess ljuddräkt kan bäst förklaras så här: urnord. $*biuzaz \rightarrow$ ursa. $*pivsase >$ sursa. $*pivs\bar{e} >$ saN. *biksa*. Det finns talrika paralleller till synkope av vokalen i låneoriginalets andra stavelse (se Koivulehto 1999a: 359–369). Det samiska ordets ljuddräkt är mycket beviskraftig, därför att den visar att den ljudlagsenliga urnordiska ljudövergången $eu > iu$ redan hade skett vid inlåningstiden (ursa. $*pivs\bar{e}$, inte $**pevs\bar{e}$), men den urgermanska tonande sibilanten *z* hade däremot ännu inte utvecklats till senurnordiskans palatala *r*-ljud (ursa. $*pivs\bar{e}$, ej $**pivr\bar{e}$), som i nordistiken av hävd tecknas med grafemet <R> taget från den yngre runraden (yngre fuþark). Som jämförelsepunkt för ett lite yngre lån passar nordsamiskans (fin. *tiura* 'liten insekt' <—) *divri* 'insekt' och umesamiskans *divrrie* 'vilddjur' (<— urnord. $*diuRa$ 'djur' < urgerm. $*deuza$), som har lånats först efter den urnordiska ljudövergången $z > R$, men före apokopen av andra stavelsens *a*, som skedde ca 600 e.Kr. (Nielsen 2000: 260; Aikio 2009: 282;

92 Jfr den långa stamvokalen med orden *hihna*/*hihna* 'rem' och *pispa*/*piispa* 'biskop' samt med ordet *siisna* 'rem' som också är ett samiskt låneappellativ i finskan (SSA s.vv. *hihna*, *siisna*; Häkkinen 2004: 919–920).

Älgu s.v. *divri*; se också Heikkilä 2012c: 110–111).⁹³ Av ordet *biksas* ljuddräkt framgår vidare att ursamiskans stegvisa ljudövergång *fursa*. **ɛ* >> saN. *a* inte längre var produktiv vid inlånningstiden (alltså inte ***baksa*) och att ett nytt kort fonem /i/ redan hade uppstått i ursamiskan genom ljudövergången **i* > *i*.

Ljudövergången *eu* > *iu* kan dateras med hjälp av runinskrifterna, varifrån vi får en *terminus post quem* för namngivningen av de samiska ortnamnen *Piiksvuori* och *Piksmäki*. Den samnordiska elektroniska runtextdatabasen *Samnordisk runtextdatabas* (2008) innehåller uppgifter om över 6500 runinskrifter i Skandinavien. Sökning med stamstavelsens diftonger *eu* och *iu* ger följande träffar: *liubu* (Opedal, Norge, datering 160–375/400 e.Kr.), *hleunō* (Vimose, Danmark, datering 160–375/400 e.Kr.), *leubaz* (Skärkind, Östergötland, Sverige, datering 375/400–460/470 e.Kr.) och *leugaz* (Skåång, Södermanland, Sverige, datering 375/400–560/570 e.Kr.). Man lägger märke till att ljudövergången *eu* > *iu* framför icke-sluten vokal är yngre än de belagda formerna.⁹⁴ Det har uttryckligen funnits en icke-sluten vokal i låneoriginalet **biuzaz* av ordet *biksa*. Med stöd av evidensen från runinskrifterna vet vi att den urnordiska ljudövergången *eu* > *iu* inte hade skett i det nuvarande Sveriges östra delar åtminstone inte ännu i slutet av 300-talet e.Kr. och att den urfinska och ursamiska befolkningen i det nuvarande sydvästra Finland har mest sannolikt varit mest i kontakt med östskandinaverna av geografiska skäl.⁹⁵ Etnonymen på människorna från *Tjusts* härad i nordöstra Småland finns belagd i formen *Theustes* hos historikern Jordanes ca år 551 (Jordanes III: 21; Krahe & Meid 1967: 164). Ljudövergången *eu* > *iu* verkar följaktligen ännu inte ha skett i dagens Småland i mitten av 500-talet e.Kr. Man bör dock tillägga att ”de små landen” utgjorde ett perifert område i det svenska riket ännu på tidig medeltid. Nämnas kan att Småland kristnades relativt sent. På sommaren år 1123 eller 1124 företog den dåvarande norske kungen Sigurd Jorsalafare ett korstågsliknande ledungståg till Kalmarregionen. Växjö stift är dessutom betydligt yngre än de andra medeltida svenska stift. (DS nr

93 Ett lite yngre lån än *divri* är appellativet *čudđi* ’tjud, samernas vedersakare’ (<– surnord. **pjuđu* > fsv. *pjuđ* ’folk’) och något äldre är det från samma ord lånade appellativet *dievdu* ’man’ (<– surgerm. **peuđō*) (Koivulehto 1997: 159–161).

94 Elmer Antosen (1975: 40, 2002: 134–139) påstår i två verk att det står *leubu* i Opedals runinskrift. Ifall det här håller streck, hade ljudövergången *eu* > *iu* ännu inte skett ens framför en sluten vokal när Opedals runor ristades. Antonsens datering av Opedals runinskrift är 350 e.Kr.

95 Diftongering av kort stamstavelsevokal *e*, vilket i nordistiken kallas för *brytning*, är i sin tur en yngre ljudövergång än *eu* > *iu*, eftersom *e* som förekom i den gamla diftongen *eu* inte deltog i brytningen (sv. *ljus* < fsv. *lius* < surnord. **lius* < turnord. **leuxsa* (jfr det finska ortnamnet *Liuksiala*; samma ljudutveckling som i ordet *nys*)).

49, 350; Gallén 1960: 15; Suvanto 1987: 160; SVL 1989: 27; Harrison 2009: 430–431, 433). Det är följaktligen lätt hänt att ljudutvecklingen var retarderad i Småland. Det enaresamiska ordet *livde* 'jojk' (jfr fvn. *ljód* 'trolldomssång') är likaså beviskraftigt. Ljuddräkten visar att ordet har lånats efter den urnordiska ljudövergången *eu > iu* och att vokalen i första stavelsen inte längre har utvecklats till *a* på låntagarhåll. Det är dessutom fråga om ett viktigt samiskt kulturord som alltså visar sig vara ett relativt ungt skandinaviskt lånord i samiskan.

Låneappellativet *biksa* (→ *piiksi*) har på det ovan beskrivna sättet lånats under en tid, då den ifrågavarande ljudövergången *eu > iu* redan hade skett. *Terminus post quem* för inlåningen är därmed tidigast ca 400 e.Kr. men sannolikt något senare, och de ovan nämnda och nedan behandlade ortnamnen *Piiksvuori* och *Piksmäki* kan naturligtvis definitivt inte vara äldre än så. *Terminus ante quem* för inlåningen av ordet *biksa* är i sin tur den urnordiska ljudövergången *z > R* (i inljud), som har skett före synkopetiden som började cirka 550 e.Kr. och slutade ca 900 e.Kr. (Wessén 1966a: 14–16; Haugen 1976: 142; Ramsfjell & Vinje 1983: 17; Riad 1992: 36, 111, 113–114, 159, 163).

Såsom jag ovan konstaterade, visar ordet *biksas* ljudförhållanden att låneoriginalets *i* inte längre har utvecklats till *a* i samiskan. Detta innebär att ett kort *i*-ljud på nytt har uppstått i ursamiskan i ljudövergången **ī > i* innan ordet lånades från urnordiskan. Låneoriginalets *i* och *u* substituerades i ursamiskan med **ę* och **ǫ* (> saN. *a* och *o*) i de äldre lånorden, eftersom det då inte fanns vare sig *i* eller *u* i ursamiskan. I yngre lån lånades låneoriginalets *i* och *u* som *i* och *u* till samiskan och dessa ljud utvecklades inte till *a* och *o*. Ljudsubstitutionen skiftades i och med att ljudövergångarna **ū > u* och **ī > i* skedde i ursamiskan. Ljuddräkterna av de från urnordiskan lånade orden *spiidni* 'svin' (< urnord. **swīna* > sv. *svin*) och *niibi* 'kniv' (< urnord. **knība* > sv. *kniv*) visar att de ursamiska ljudövergångarna **ī > i* och **ū > u* som tillhör ursamiskans andra fas redan hade skett när dessa ord lånades, eftersom låneoriginalets *ī* substituerades i dem med den dåförtiden närmaste möjliga ljudsekvensen *ij*.⁹⁶ Orden *spiidni* och *niibi* bör utgående från ljuddräkten också ha lånats före den urnordiska synkopen och apokopen av *a* som skedde ca 600 e.Kr. (Álgu s.vv. *niibi*, *spiidni*). Ordet *niibi* har en samsamisk distribution.⁹⁷ Ljuddräkten av det samiska ordet *biksa* visar också

96 Sedermera har ljuden *ī* och *ū* återuppstått i bl.a. nordsamiskan genom intern ljudutveckling (Sammallahti 1998: 44).

97 Ordets sydsamiska motsvarighet *näjbie* (< **nejBē* < **nejpā*) (se Álgu s.v. *niibi*) har en avvikande vokalism i stamstavelsen, något som professor Ante Aikio vänligen har fäst min

att den urnordiska ljudövergången $z > R$ ännu inte hade verkat på långivarhåll, men att den urnordiska ljudlagsenliga ljudövergången $eu > iu$ däremot redan hade skett. Med hjälp av dessa uppgifter kan vi koppla inlånandet av ordet till de urnordiska ljudövergångarnas kronologi och därmed datera ordets inträde i samiskan rätt exakt.

Den urnordiska ljudövergången $z > R$ är därmed yngre än inlåningen av ordet *biksa*. Det finska ordet *napakaira* 'navare' (<– urnord. **nabagaiRaR* > sv. *navare*) är också mycket beviskraftigt (SSA s.v. *napakaira*). Av dess ljuddräkt framgår det nämligen att urnordiskans ljudövergång $z > R$ skedde före den (med undantag av forngutniskan) samskandinaviska ljudövergången $ai > *æi$ (> *ei*) (jfr Sköld 1954: 34) (jfr urnord. **Ansulaikaz* > runnord. *ĀslakR*, fvn. *Āslakr* (Peterson 2002: 19)). Denna kronologi bekräftas av de samiska orden *láiri* 'lera' <– urnord. **laiRa* (> fisl. *leir*) och *áira* 'koppar' <– **aiR* (> fisl. *eir* 'ärg' (jfr got. *aiz* 'malm, metall (järn, koppar, brons)')) (Sköld 1954: 42; Álgú s.v. *láiri*). Tryggve Skölds (1954: 34) antagande om att *napakaira* kan vara en senare myntad sammansättning och däravföljande skepticism angående ordets bevisvärde är obefogat för ordet **nabagaiRaR* genomgick en stark reduktion på låntagarhåll och ett senare lån skulle inte längre ha resulterat i *napakaira*, såsom det synonyma samiska ordet *nábár* 'navare' <– fornord. **nabāRR* < urnord. **nabagaiRaR* visar med sin ljuddräkt, därför att det sammansatta ordets genomskinlighet drabbades av förkortningen (jfr fisl. *geirr* med *naḡ-arr*). Denna relativa kronologi är ett viktigt rön i nordistiken, för dateringen av ljudövergången $z > R$ är ett mycket omstritt ämne – "a notorious problem" – i nordistiken⁹⁸ (se Nielsen 2000: 258, 2002: 562; Antonsen 2002: 87–91; Larsson 2002: 13, 30–31; Ralph 2002: 713). Det från urnordiskan till finskan lånade *arina* 'ugnsbotten, ugnsgaller, härd' och till samiskan lånade *árran* 'eldstad i en kåta' (<– urnord. *aRina* 'stenplatta, håll; brännaltare' > fsv. *ærin* 'härd, spis') (jfr sv. *häll* och fin. *hella* 'spis') visar i sin tur att ljudövergången $z > R$ är äldre än *i*-omljud, annars skulle det finska ordet nu heta ***erinä* eller ***ärinä* (Antonsen 1975: 80; Nielsen 2000: 214; SSA s.v. *arina*; Álgú

uppmärksamhet på. Det verkar som om ordet för 'kniv' är ett tidigare lån från nordgermanskt håll i sydsamiskan än i de andra samiska idiomerna. Inlåningstiden har infallit innan ett kort /i/ igen uppstod i ursamiskan genom ljudövergången $*\bar{i} > i$.

98 Thomas W. Juntune (1973: 23–24) påstår att "[the word *keihäs*] seems to indicate borrowing prior to rhotacism; note the later *kaira* 'bore' from the same root. But even this is little indication of when the word was borrowed, since it is uncertain how long the Norse *-R* retained its sibilant character". Juntune har inte insett att ljuddräkten av lånordet (*napa*)*kaira* uttryckligen ger språkhistorikerna indikation om när ordet lånades och när rotacismen skedde.

s.v. *árran*). Lånordsforskningen visar därmed åter sin nyttighet för samtliga inblandade vetenskapsgrenar.⁹⁹ De fonetiskt symmetriska ljudövergångarna *ai* > **æi* och *au* > **qu* är sannolikt samtida, därför att de båda röjer samma fonologiska logik av en regressiv närassimilation: diftongens första komponent närmar sig ett steg den andra komponenten (Haugen 1976: 154).

Jag anser det vidare vara sannolikt att *i*- och *u*-omljud på bakre vokaler blev produktiva samtidigt därför att ljudövergångarna *ai* > **æi* och *a – i* > *æ – i* samt *au* > **qu* och *a – u* > *q – u* följer exakt samma logik.¹⁰⁰ *I*-omljud på bakre vokaler dateras traditionellt till antingen 500- eller 600-talet e.Kr. (Kusmenko 2005: 120). Diftongen *ai* har dock bevarats i forngutniskan medan *i*-omljud på bakre vokaler orsakat av ett synkoperande *i/j* har skett i forngutniskan även i korta rotstavelser i motsats till andra nordgermanska språk (Wessén 1966b: 48–49, 1968: 18, 33). Detta tyder enligt min åsikt på att *i*-omljud ”steg i land” på Gotland senare än på det skandinaviska fastlandet och att det rikligt förekommande *i*-omljudet på bakre vokaler är ett inlärningsfel i form av övergeneralisering av regeln (överdrift). Tryggve Sköld (1961: 116–117) konstaterar inom ramarna för runologins (nordistikens) jurisdiktion helt rätt att det är svårt att datera ljudövergången *ai* > **æi* (> *ei*) för runinskrifterna hjälper inte vid dateringen eftersom samma runsekvens av två runor användes om båda diftongerna. Lånordsforskningen kombinerad med runologin möjliggör däremot dateringen. Ljuddräkterna av det fornisländska ordet *ón* ’vån’ och det svenska dialektordet *ora* ’tät och stenig skogsbacke, stenig vild mark’ visar att *u*-omljud verkade före bortfall av uddljudande *w*, alltså **wānu* > **wōnu* > **ón* och **warōn* > **worōn* > *ora* (de Vries 1962: 634; Bjorvand 2011a: 35). Det är här fråga om en partiell assimilation. Ingendera ljudövergången skedde i forngutniskan på Gotland, fast de annars är samskandinaviska ljudövergångar (Wessén 1966b: 48–51, 1968: 33; Pamp 1978: 76–77). Det är följaktligen fråga om en mycket gammal dialektskillnad (isogloss) inom nordgermanskan.

Den interna rekonstruktionen visar att de ovan nämnda ljudövergångarna skedde före det urnordiska fonetiska fenomen där slutljudande tonande obstruenter förlorar sin ton och blir tonlösa. Fenomenet kallas i nordistiken för *urnordisk slutljudsskärpning* (eng. final devoicing) och den är i sin tur äldre än de obetonade stavelsernas alla olika slags synkope och apokope, vilka ägde rum mellan ca 550–850 e.Kr. (Wessén 1966a: 29, 39–40; Haugen

99 Den urnordiska ljudövergången *z* > *R* kan dateras ännu mer exakt med hjälp av intern rekonstruktion och runinskrifter kombinerade med lånordsforskningen, varom mera nedan.

100 Jfr Sköld (1961: 117). På motsvarande sätt är det sannolikt att de betydligt äldre, urgermanska ljudövergångarna **e – i* > *i – i* och **ei* > *ī* har varit samtida.

1976: 142; Ralph 1980: 5, 14; Riad 1992: 113–114; Nielsen 2000: 260).¹⁰¹ Som förebild för ljudövergångarna *ai* > **æi* och *au* > **qu* har förmodligen fungerat ljudövergången *eu* > *iu* som har verkat något tidigare än dessa (jfr *biksa* och *napakaira*) och som också fonetiskt var en partiell assimilation som skedde framför följande stavelses alla andra vokaler än *i*. Framför vokalen *i* var ljudövergången *eu* > *iu* (= äldre *i*-omljud) betydligt äldre. Denna ljudövergång skedde redan i urgermanskan. Diftongen *eu* sammanföll med den sedan länge existerande diftongen *iu* vid den urnordiska ljudövergången *eu* > *iu* framför en annan vokal än *i*. Det urgermanska korta *e*-ljudet hade också annars benägenhet att bli mera slutet, d.v.s. övergå till *i* (se kapitel 2.4).

De samtidiga urnordiska ljudövergångarna *ai* > **æi* och *au* > **qu* kan ytterligare dateras rätt exakt på ett annat sätt, vilket förstärker dateringens pålitlighet. De föregicks av den särurnordiska ljudövergången *aiχ* > *āχ* (> *ā*) (Nielsen 2000: 60, 165). Om den relativa kronologin hade varit den motsatta, skulle ljudutvecklingen ha varit *aiχ* > ***æiχ* (> ***ei*) (Wessén 1966a: 29). Monoftongering av samma diftong *ai* skedde också framför konsonanten *r* (Wessén 1966a: 29; Elmevik 1997: 99). Ljudövergången *aiχ* > *āχ* kan dateras med hjälp av evidensen från runinskrifterna. I Vettelands runsten (från Rogaland i Norge) som restes ca 350 e.Kr. förekommer ordet *faihido* 'jag ristade' och i samma form förekommer verbet i Einangs runsten (från Oppland i Norge) som härstammar från tidsperioden 350–400 e.Kr. På Rös runsten (från Bohuslän i Sverige) som restes ca 400 e.Kr. står samma verb däremot redan i formen *fahido* och i Halskovs brakteat (från Själland i Danmark) som dateras till 450–550 e.Kr. står det *fahide* 'han ristade'. (Antonsen 1975: 79, 2002: 281; Nielsen 2000: 165; Samnordisk runtextdatabas 2008 s.vv. *faihido*, *fahido*, *fahide*). Det äldsta belägget för en försiggången ljudövergång *aiχ* > *āχ* ingår dock i en runinskrift från Sønderjylland ristad redan 250–320 e.Kr. där det står *HarkilaR Ahti anul* 'HarkilaR (= ett mansnamn) till **ĀχtiR* (= ett annat mansnamn) liten förfader' (jfr fda. *Atti* (Jørgensen 2011: 53–54)). Den böjda namnformen <*Ahti*> torde innehålla ett urnordiskt appellativ **āχtiR* 'rikerdom; släkt', som är urformen till det skandinaviska ordet *ätt* 'släkt' och går tillbaka till ett urgermanskt **aiχtiz*, varifrån gotiskans *aihts* 'rikerdom', fornhögtyskans *ēht* 'rikerdom' och fornengelskans *æht* 'rikerdom' har utvecklats. Jag anser att detta personnamn sannolikt röjer ett etymologiskt samband med det finska gudomlighets- och

¹⁰¹ En slutljudsskärpning liknande avtoning av slutljudande obstruent har skett också i fornhögtyskan och gotiskan samt i fornengelskan där den urgermanska nominativmarkören *-z* har övergått till *-s* (och blivit sedermera pluralmarkören) (Braune 1961: 42, 55, 57; Ralph 2002: 714).

hjäaltenamnet *Ahti* (se Heikkilä 2013b: 72–77), vars ursprung är okänt (Antonsen 2002: 113–114; Samnordisk Runtextdatabas 2008).¹⁰² Det verkar därmed som om den urnordiska ljudövergången $ai\chi > \bar{a}\chi$ skedde tidigare i det nuvarande Danmark än i Skandinavien på liknande sätt som ljudövergången $z > R$ skedde tidigare i söder än i norr åtminstone i slutljud. Ett mera sentida exempel på en söderifrån spridd språkförändring är den östnordiska monoftongeringen (Wessén 1968: 32; Haugen 1976: 200; Perridon 2002: 1025).

Alla nordvästgermanska ljudövergångar har dock ingalunda uppstått i söder utan åtminstone själva den germanska ljudskridningen och $*\bar{e}^1 >> \bar{a}$ är äldst i Skandinavien. På runstenen i Rös står också ordet *sairawidaz* (jfr fin. *sairas* ’sjuk’ och fisl. *sárr*), varav det framgår att ljudövergången $air > \bar{a}r$ ännu inte hade verkat, vilket innebär att den är något yngre än $ai\chi > \bar{a}\chi$, men ändå äldre än $ai > *aei$ (Antonsen 1975: 43). Monoftongeringen $ai\chi > \bar{a}\chi$ har sålunda skett lite före år 400 e.Kr. och $air > \bar{a}r$ lite senare. Ljudövergångarna $ai > *aei$ och $au > *qu$ är båda av senare datum.¹⁰³ De är yngre än $z > R$, såsom lånordet *napakaira* bevisar. De nya diftongerna som uppstått genom ljudövergångarna $au > *qu$ och $ai > *aei$ blev monoftongerade framför χ genom ljudövergångarna $*qu\chi > *\bar{o}\chi (> \bar{o})$ och $*aei\chi > *\bar{e}\chi (> \bar{e})$ (Wessén 1966a: 29).¹⁰⁴ Både det genom Grimms lag uppkomna ”ursprungliga” χ -ljudet och det i slutljudsskärpning uppkomna χ -ljudet ($< g$) orsakade monoftongeringen, så att den har verkat eller åtminstone ännu varit produktiv efter avtoningen (= slutljudsskärpning) av slutljudet (Wessén 1966a: 29). Hydronymen *Houhajärvi* i Sastamala (se kapitel 4.2.3) har således lånats före den här ljudövergången, men efter ljudövergången $au > *qu$, d.v.s. lite före år 500 e.Kr. (SPNK 2007: 84).¹⁰⁵ Ett

102 Det kan påpekas att ljuddräkten av lånordet *saihvo* och den runologiska dateringen av ljudövergången $ai\chi > \bar{a}\chi$ till ca 400 e.Kr. tillhandahåller en solid *terminus ante quem* för den senurfinska ljudövergången $*s > h$, och denna *terminus ante quem* är före 400 e.Kr.

103 Det bör dock påpekas att dessa ljudövergångar skedde endast i betonad stavelse. I obetonad stavelse utvecklades diftongerna $*ai$ och $*au$ tidigt till monoftongerna $*\bar{a} > \bar{e}$ respektive $*\bar{o} > \bar{o}$ (Antonsen 1975: 5, 15–16, 26; Haugen 1976: 110, 151; Nielsen 2000: 86). De belagda runinskriftsformerna *magōz* ’sons’ (datering 160–400 e.Kr.), *wagē* (datering 160–400 e.Kr.) och *woduridē* (datering 375–530 e.Kr.) samt de oetymologiska stavningarna *talgidai* och *maridai* visar genomförd monoftongering (Antonsen 1975: 30–33, 40, 44–45; Samnordisk runtextdatabas 2008 s.vv. *magoz*, *wage*, *woduride*). Monoftongeringens *terminus ante quem* är därmed 400 e.Kr.

104 Ljudövergången $*qu\chi > *\bar{o}\chi$ skedde annars överallt i det nordgermanska språkområdet förutom på Gotland. Obs. inte heller någon ljudövergång $ai > aei$ har skett i forngutniskan. (Wessén 1968: 33). Det här är en av de äldsta isoglosserna inom nordgermanskan.

105 Om ljudutvecklingen hade hunnit till en lång monoftong \bar{o} på långivarhåll redan före inlåningen och stamstavelsens diftong i namnet *Houhajärvi* skulle vara ett resultat av diftongeringen av fornfinskans långa vokaler \bar{e} och \bar{o} , skulle denna hydronym *Houhajärvi* nu heta ***Huohajärvi*.

äldre germanskt lån från samma källa är det finska appellativet *kauka* 'lång' (Häkkinen 2004: 382).

Det dialektala finska ordet *louhi* 'blix' tyder på att ljudövergången *au* > **ou* lite föregick *i*-omljud på bakre vokaler. Ordet *louhi* har nämligen lånats från ett senurnordiskt **lqugiR* (> fisl. *leygr* 'låga'). I tidig urnordiska har ordet haft formen **laugiz* (Hofstra 1985: 51–52; SSA s.vv. *louhi*). Denna relativa kronologi är ett nytt rön i nordistiken. Vad *i*-omljud beträffar, kan somliga urnordiska personnamn och ortnamn bidra till dess datering. *I*-omljud har uteblivit i ursprungligen fyrstaviga sammansatta personnamn, såsom fisl. *Gunnarr* (< urnord. **Gunþiharjaz* → lat. *Gundicarius*), fisl. *Haraldr* (< urnord. **Harjawaldaz* → fin. *Harjavalta*) och fisl. *Hróðmarr* (< urnord. **Hrōþimāriz*; jfr fisl. *mærr* 'berömd' och **Hrōþirþkaz* > *Hræprekr*), även om den fonetiska förutsättningen för *i*-omljud, d.v.s. ett *i* eller *j* i andra stavelsen fanns (Wessén 1965a: 77, 1966a: 21; Peterson 2002). Däremot har *i*-omljud verkat i det svenska ortnamnet *Kälvene* (< urnord. **Kalbawinjōn* 'Kalvbete'), trots att det omljudsverkande *i*-ljudet fanns först i tredje stavelsen (Pamp 1988: 29). Man ser att proprierna har blivit mera nedslitna än de motsvarande appellativerna (jfr fisl. *Gunn-arr* med fisl. *gunnr* 'strid' och *herr* 'här'), vilket förklaras av olika betoningsmönster (se Wessén 1965a: 82–83; Bakken 1997: 26; Schalin 2012: 395, Schalin under utgivning). Det fanns flera obetonade stavelser hos ursprungligen långa sammansatta namn än hos de ursprungligen tvåstaviga appellativerna. Förklaringen till de skenbart oregelbundna ljudutvecklingarna är att bortfall (synkope) drabbade andra stavelsens vokal tidigare hos de långa fyrstaviga personnamnen än hos de tvåstaviga appellativerna (jfr Widmark 2006: 232). Andra stavelsens vokal och därmed andra stavelsen försvann innan *i*-omljudet hann verka och den ursprungliga tredje stavelsen blev därmed andra stavelsen i tid för att hinna verka omljud. Ordet *ämbete* är mycket beviskraftigt. Ordets ljudhistoriska utveckling har varit: fsv. *æmbiti* < rsv. **ambētti* < surnord. **ambātti* < urnord. **ambātti* < surgerm. **ambaxtija* > fhty. *ambahti*. Vi erhåller följaktligen en runologisk *terminus post quem* för det urnordiska *i*-omljudet om och när bortfallet av andra stavelsen hos sammansatta namn kan dateras med hjälp av runinskrifter.

De belagda personnamnen *Swabaharjaz* (> fisl. *Sváfarr*) och *Stainawarjaz*, *Hlewagastiz*, *Frawaradaz* och *La[n]dawarjaz* samt appellativet *walhakurne* visar att bortfallet av andra stavelsen ännu inte hade skett när inskriptionerna ristades. Dessa kan dateras till 160–400, 375–470, 375–570, 375–570 respektive 400–650 e.Kr. (Peterson 2004: passim; Samnordisk runtextdatabas s.vv. *Frawaradaz*, *Hlewagastiz*, *Ladawarjaz*, *Stainawarjaz*, *Swabaharjaz*,

walhakurne). *Terminus post quem* för det urnordiska *i*-omljudet är således 375 e.Kr. Den gynnsamma tiden för *i*-omljudet varade emellertid inte oändligt, något som bevisas av det fornisländska ordet *bandingi* 'fånge' < surnord. **band-gengi* < urnord. **banda-gangijan* 'bandgångare' (Schulte 1998: 254). *I*-omljudet hade hunnit verka och bli improduktivt innan den ifrågavarande sammansättningens appellativiska efterled, som själv hade genomgått *i*-omljud, reducerades till formen. Av runinskrifterna kan också utläsas *terminus ante quem* för när *i*-omljudet blev produktivt (Schulte 1998: 235–262).

Det yngre *i*-omljudet, d.v.s. *i*-omljudet på bakre vokaler, skedde i nord- och västgermanskan, men inte i östgermanskan i motsats till det äldre *i*-omljudet, d.v.s. *i*-omljudet på *e*, som är samgermanskt (Krahe & Meid 1969a: 59; Ringe 2006: 123, 126–128). I det yngre *i*-omljudet drog andra stavelsens främre vokal *i* (och *j*) första stavelsens bakre vokaler *a*, *ā*, *ō*, (*o*) och *u*, *ū* assimilatoriskt mot sig, och därmed uppstod tre nya vokalljud: [æ(:)], [ö(:)] och [y(:)]. De tidsmässigt äldre omljudstyperna *i*-omljud på *e* och *a*-omljud (inklusive "o-omljud") berörde endast främre respektive bakre vokaler men inte både och. Jag anser att nordvästgermanskt *i*-omljud bör ses som eskalation – ny och starkare fas efter mönster av äldre *i*-omljud och *a*-omljud – av den redan i urgermanskan spirande tendensen till (partiell) regressiv vokalassimilation (se också Heikkilä 2012e: 17–19). Fornisländskan som i många andra avseenden är morfofonologiskt konservativ, d.v.s. arkaistisk, har gått längst i denna utveckling, d.v.s. har varit mest innovativ (rikligt med *a*-, *i*- och *u*-omljud samt palatalomljud).

3.2.2 DATERING AV URSAMISKANS ANDRA, TREDJE OCH FJÄRDE PERIOD

Den relativa dateringen av bl.a. den ursamiska ljudövergången **ɛ* >> *e* (> *a*) klarnade ovan tack vare lånorden *biksa* och *šaldi*, men när skedde ljudövergången **ɔ* > *o*? Troligtvis samtidigt därför att båda ljudövergångarna röjer samma logik: de slutna *e*- och *o*-ljuden övergick till ett steg öppnare motsvarigheter. Den här vokalöppningen har skett efter ursamiskans andra period, för de korta vokalerna av de tre mest öppna stadierna förlängdes och de långa slutna vokalerna förkortades under ursamiskans andra period. Därifrån kan vi slutleda att **ɛ* och **ɔ* ännu var slutna vokaler, eftersom de inte förlängdes i motsats till de mera öppna vokalerna (Korhonen 1981: 111–113). De sporadiska ursamiska ljudövergångarna **ɛ* > **ɔ* (> sa. *o*) (t.ex. *olmmoš* 'människa' (~ fin. dial. *ilminen* 'människa'), *ovda-* 'före' (< furfin. **eŋti* >

fin. *ensi* 'första')) och $*\epsilon > i$ (t.ex. *idja* 'natt') bör ha skett efter den andra periodens ljudövergångar $*o > *\bar{o}$ och $*\bar{i} > i$, i annat fall skulle exempelvis ordstammen *ovda*- nu ha ljuddräkten $**vuovda$ (Sammallahti 1998: 248, 259). Efter återuppkomsten av de korta vokalerna *i* och *u* var fonemen $*/\epsilon/$ och $*/\varnothing/$ fonetiskt ännu nära det nya */i/* och */u/*, eftersom ett sporadiskt sammanfall var möjligt. Det samsamiska ordet *golli* 'guld' intar en nyckelposition i den absoluta dateringen (Álgu s.v. *golli*). Ordet har lånats från senurnordiskan till ursamiskan: (fin. *kulta* 'guld' <—) urgerm./turnord. $*gulpa >$ surnord. $*gulla$ 'guld' → ursa. $*kollā >$ saN. *golli*. Det samiska ordet har lånats först efter den ljudlagsenliga urnordiska assimilationen $lp > ll$, men före apokopen av ett obetonat *a*, och det har genomgått ljudövergången $*\varnothing > o$ (Wessén 1966a: 38). Från Thorsbergs runinskrift *owlpupewaz* vars datering är 210–260 e.Kr. får vi en *terminus post quem* för den urnordiska ljudövergången $lp > ll$ och följaktligen också för den ursamiska ljudövergången $*\varnothing > o$ som därmed ligger på 200-talet e.Kr. (Antonsen 1975: 29; Samnordisk runtextdatabas s.v. *owlpupewaz*). En reflektion av samma urnordiska assimilation finns bevarad också i det samiska ordet *skidni* 'skiljevägg (av hjärta, tarm), (korv)skinn', saE. *skinne* 'skinn' < sursa. $*skinnā <$ — surnord. $*skinna$ 'skinn' < turnord./urgerm. $*skinpa$ (Sammallahti & Morottaja 1993: 87; Hellquist 2008: 936–937; Álgu s.v. *skidni*). Assimilationerna $lp > ll$ och $np > nn$ skedde därmed före apokopen av *a*. Apokopen av *a* skedde i sin tur ca 600 e.Kr. som är *terminus ante quem* för de urnordiska ljudövergångarna $lp > ll$ och $np > nn$.

Det samsamiska ordet *ullu* 'ull' är likaså beviskraftigt. Det har lånats från senurnordiskans $*_ullu^{106}$ 'ull' som självt har utvecklats från en urgermansk och tidig urnordisk form $*wullō$. Det samiska ordet visar att det uddljudande *w* redan hade försvunnit från långivarspråket och att apokopen av andra stavelsens vokal *u* ännu inte hade verkat. Om det uddljudande *w* ännu hade funnits kvar när ordet lånades, skulle *ullu* nu heta $**bullu$ (jfr urgerm. $*wurkijana$ 'arbeta' → fin. *pyrkiä* ~ saN. *bargat* 'arbeta' (LÄGLOS s.v. *pyrkiä*); se också *bolfi* och *bulfi* på s. 123). Lånorden *sávza* 'får' (jfr fvn. *sauðr*) och *láppis* 'lamm' (jfr fsv. *lamb*) härstammar förresten från samma urnordiska tidsperiod, vilket ger flankstöd åt dateringen av ordet *ullu*. Det uddljudande *w* föll bort framför de labiala vokalerna i senurnordiskan. I samtliga runinskrifter från början av

106 Ifall det samiska lexemets vokala uddljud förklarades av den förurfinska ljudövergången $*w > \varnothing$ framför de labiala vokalerna, skulle ordet *ullu* nu lyda $**oldni$ < ursa. $*_ulna <$ fufin. $*wulna <$ — furgerm. $*wulnā$. Tryggve Skölds (1961: 93) påstående med hänvisning till Vilhelm Thomsen att man inte kan bestämma huruvida ordet *ullu* lånades före eller efter *w*-bortfallet i senurnordiskan håller därmed inte längre streck.

600-talet är grafemet för det uddljudande bilabiala *w* ännu i behåll framför en labialvokal (Antonsen 1975: 83–89). I Eggjas runsten som restes ca 700 e.Kr. har grafemet för [w] däremot redan fallit bort i ordet *mis_urki* 'missdådare' och i Ribes runsten från ca 725 e.Kr. har den ifrågavarande bokstaven försvunnit från ordet *_upin* 'Odin' (jfr fhty. *Wuotan*) (Nielsen 2000: 97–98, 257, 260; hellquist 2008: 724). Det samiska ordet *ullu* har lånats först efter att den ursamiska ljudövergången **ɔ > o* hade verkat och blivit improduktiv.

Samiskans interna ljudhistoriska evidens visar att ljudövergångarna **ī > i* och **ū > u* har skett i ursamiskans andra fas (Korhonen 1981: 111–112). Ursamiskans andra, tredje och fjärde stadiums ljudövergångar skedde ungefär mellan åren 200 e.Kr. och 600 e.Kr. d.v.s. på en tämligen kort tid jämfört med ursamiskans första period, som varade i ca 500 år, vilket är en längre tid än de andra periodernas ihopräknade längd. Detta innebär att ursamiskan länge förblev ett fonologiskt konservativt språk (jfr Aikio 2006: 40). Av de fonologiska förändringar som har ägt rum i samiskan efter slutet av den egentliga ursamiska perioden har ljudövergångarna *ɛ > a* och denasalisering den bredaste distributionen. De torde således vara äldst (Sammallahti 1998: 188, 194). Mera om dateringen av denasaliseringen i ett konsonantkluster bestående av en nasal och homorgan klusil i kapitel 4.2.3. Den ursamiska tiden torde ha slutat ca 600 efter tideräkningens början. Min datering är nästan identisk med Mikko Korhonens (1981: 27, 1988: 265) ståndpunkt och en aning senare än Ante Aikios (2006: 43) datering. Största delen av urnordiskans talrika och språkets struktur omvälvande ljudövergångar hänför sig tidsmässigt till tidsperioden ca 350–700 e.Kr. med vilka ungefär samtida är de ljudövergångar som skedde under ursamiskans andra, tredje och fjärde period. Det torde inte vara någon slump att åtminstone de urnordiska språkförändringarnas tid i hög grad är samtidig med germanernas folkvandringar och den därpåföljande merovingertiden (Vahtola 2003: 22; Welinder 2009: 43).

3.2.3 DATERING AV DEN URNORDISKA LJUDÖVERGÅNGEN $z > R$

Följande uppgift är att datera när den urgermanska tonande sibilanten z övergick till *yrrunan* R , d.v.s. till ett palatalt r -ljud i urnordiskan (se Antonsen 1975: 1–2). Frågan har redan tangerats (se ovan). Den fonetiska utvecklingen torde ha gått som följer: urgerm. och turnord. $*[z]$ (= tonande alveolarisk sibilant) > urnord. $*[z]$ (= tonande retroflex sibilant) > surnord. $*[R]$ (= tonande palatal frikativa) > sammanfall med (forn)nord. $[r]$ (= alveolarisk tremulant).¹⁰⁷ Den från urgermanskan härstammande tonande sibilanten z förekom i inljöd och slutljöd men aldrig i uddljöd för z -ljödet uppkom i och med Verners lag som inte berörde uddljöd. Runologi erbjuder i detta fall inte evidens för slutsatser om tidpunkten därför att samma grafem användes i äldre fupark både före och efter ljudövergången (se Sköld 1954: 33; Ralph 2002: 713), men lånordsforskning gör det. De urnordiska lånorden i finskan och samiskan möjliggör dateringen av rotacismen. Frågan har tidigare behandlats av Tryggve Sköld (1954), men han framför inte dateringar. Hans approach är ändå innovativ och såtillvida betydelsefull att han utnyttjar finsk och samisk lånordsevidens. Ljudvärdet av grafemet $\langle R \rangle$ på vikingatiden och den tidiga medeltiden har behandlats av Lena Peterson (1983) och Patrik Larsson (2002), men de berör inte nämnvärt själva rotacismen som är betydligt äldre än vikingatiden och varken Peterson eller Larsson kommer med något försök till datering av rotacismen utan de behandlar det betydligt senare sammanfallet av R och r i början av den historiska tiden.

Härnäst bestämmer vi en *terminus post quem* och *terminus ante quem* för rotacismen. Ljuddräkten av lånordet fin. *kersa* 'oäktenskapligt barn' och estS. *kõrzo* 'oäktenskapligt barn' samt est. dial. *kärsik* 'barn; litet träd med många grenar' < surfin. $*k\acute{e}rsa$ <– turnord. $*kerza$ > surnord. $*kerRa$ > fvn. *kjarr* 'buske, buskage' (jfr *buskebarn* 'oäktenskapligt barn')¹⁰⁸ visar att ljudövergången $z > R$ ännu inte hade skett på långivarhåll ens bredvid r -ljud när ordet lånades, och ordet bör ha lånats efter den senurfinska ljudövergången $*š > h$ (jfr *purha*). Ljuddräkten av lånordet saN. *gáisi* 'högt och brant berg med snötäckt topp' < ursa. $*k\acute{a}js\acute{a}$ <– turnord. $*gaizaz$ 'spjut' > fisl. *geirr* visar i sin tur att den ursamiska ljudövergången $*a > *o$ skedde tidigare än den urnordiska rotacismen även framför andra stavelsens öppna vokal. Ordparet saN. *biksa* 'fågelnns bröstben' < ursa. $*pivs\acute{e}$ < ursa. $*pivsase$ <– urnord. $*biuzaz$ > isl. *bjórr* 'övre trekantig del av gavelväggen på ett hus' och saN. *divri* < ursa. $*tivr\acute{a}$ <– urnord. $*diuRa$ > sv. *djur* vittnar om att rotacismen skedde efter

¹⁰⁷ Jfr Larsson (2002: 32–33).

¹⁰⁸ Uotila (1992: 168–169).

ljudövergången *eu > iu* men före *a*-apokope. Det finska appellativet *kangar*: *kankareen* 'torr mo' < urnord. **gangaR* > fvn. *gangr* 'gång' antyder detsamma (jfr det äldre germanska lånet i finskan *kangas* 'torr mo'). De finska orden *kaira* 'borr' < urnord. **gaiRaR* > fisl. *geirr* och *napakaira* 'navare' < urnord. **naḅagaiRaR* > isl. *nafarr* och det samiska ordet *láiri* 'lera' < urs. **lājṛā* < urnord. **laiRa* > isl. *leir* (jfr sa. *sieidi*, *eaibmi*) visar att rotacismen skedde före såväl den allmänna ljudövergången *ai > ei* som monoftongeringen och förkortningen *ai > a* i obetonad stavelse. Finskans urnordiska lånord *arina* 'ugnsbotten, hård' och det parallella lånet i samiskan *árran* 'eldstad i en kåta' < urnord. *aRina* 'stenplatta, håll; brännaltare' > fsv. *ærin* 'hård, spis' visar att rotacismen är äldre än *i*-omljudet på de bakre vokalerna. Det finska lexemet *raura* 'grus' < urnord. **hrauRa* > rsv. *hraur* > sv. *rör* 'stenrör' tyder i sin tur på att rotacismen också är äldre än ljudövergången *au > *ou* (jfr *Houhajärvi*, *lousa*, *lounia*).

Tryggve Sköld (1954: 43) hade på känn att rotacismen kan ha skett tidigare i inljud än i slutljud. Sköld hade explicit den liknande latinska rotacismen (t.ex. *tempus* : *tempora*) i tankarna, men jag påstår att det finns överraskande lånordsevidens för att den urnordiska rotacismen faktiskt skedde tidigare i inljud än i slutljud. I samiskan finns det ett antal germanska lånord vilkas germanska låneoriginals ljuddräkt har genomgått en synkope på låntagarhåll. Somliga av de här lånorden är bevisligen gamla såsom (fnv. *háfr* 'håv, ryssja' <) nvgerm. **hāḅaz* → fursa. **apasę* > saN. *vuoksa* 'nät'¹⁰⁹, men de flesta är yngre för de har inte genomgått den ursamiska vokalskridningen. Det germanska låneoriginals ljuddräkt **C(C)V(V)(C)TVz* har substituerats med **CV(C)TVsę* i ursamiskan, varefter har skett en synkope i andra stavelsen **CV(C)TVsę* > sursa. **CVcę* > saN. *CVcca* (se Sköld 1954; Koivulehto 1999a: 359–372). Ljuddräkten av ordparet saN. *urtas* : *urtasa* ~ saS. *urtse* 'knölrot' är mycket beviskraftig med tanke på dateringen. Det är nämligen fråga om ett senurnordiskt lånord i senursamiskan: fisl. *urt* 'yrt', fsv. *yrt*, got. *waurts* 'rot' < urgerm. **wurtiz* > surnord. **_urtiz* → sursa. **_urtę* > saN. *urtas*. Inlåningstiden kan fastställas mycket exakt eftersom det uddljudande *w*-ljudet redan har fallit bort men *i*-synkope ännu inte har skett. Ordet lånades följaktligen sannolikt på andra hälften av 600-talet, men trots det har det nordgermanska slutljudet fortfarande substituerats med *s* på samiskt håll (jfr Larsson 2002: 32). Koivulehtos (1999a: 361) påstående om att man inte kan veta hurvida ordet lånades till ursamiskan före eller efter den förurfinska ljudövergången

109 Det nästan likalydande samiska ordet *vuoksá* 'oxe' < urs. **ōksā* är helt uppenbart ett rätt ungt lån från urnordiskans **oksæ* 'oxe' < urgerm. **uḡsan* (jfr Álgú s.v. *vuoksá*).

$*wV_{lab} > _V_{lab}$ stämmer inte. Stamstavelsens vokalkvalitet avslöjar att ordet har kommit till samiskan först efter de ursamiska ljudövergångarna $*u > *o$ ($> o$) och $*\bar{u} > u$. I annat fall skulle *urtas* nu heta $**ortas$ (jfr ordet *ullu* 'ull' som nu skulle heta $**oldni$ ifall det hade lånats tidigare). Under den tiden då det inte fanns uddljudande ljudsekvenser $**vo$, $**vu$ och $**vü$ i vare sig urfinskan eller ursamiskan substituerades ett germanskt låneoriginals uddljudande *w* med den fonetiskt näst närmaste konsonanten, nämligen *p* (jfr lat. *bison* ← surgerm. $*wisundz > fhty. wisunt$ 'visent' (CODEE 1996: 41)). Jag framlägger här två nya, med tanke på ärendet relevanta etymologier. Jag anser att de samiska orden *bolfi* och *bulfi* med betydelsen 'yvig varelse eller grej' har lånats från unordiskans appellativ $*wulfaz$ 'varg, ulv' som följer: turnord. $*wulfaz \rightarrow$ ursa. $*pulfä > saN. bolfi$ och surnord. $*wulfaR \rightarrow$ ursa. $pulfä > saN. bulfi$. Det förstnämnda ordet är något äldre än det sistnämnda ordet.

Historikern Jordanes nämner i sitt verk *De Origine Actibusque Getarum* eller kortare sagt *Getica* från ca år 551 e.Kr. en germansk folkstam vid namn *Fervir* (nom. pl.) som bodde i Skandinavien, från vars namn vi får en *terminus ante quem* för urnordiskans ljudövergång $z > R$ (Jordanes III: 22; Svennung 1964: 79; Antonsen 2002: 87–88). Man ska vidare uppmärksamma två runinskrifter: *lausR* 'lös' (< turnord. $*lausaz$) på Björketorpstenen som dateras till 600-talet och den oetymologiska stavningen *AfatR* 'efter' (< turnord. $*aftrō$) på Istabysten som dateras till senast 600-talet. Båda inskriptioner vittnar om att den fonetiska skillnaden mellan <s> och <R> bör ha varit betydande – tydligt hörbar – i dagens Blekinge vid denna tid (Antonsen 1975: 84, 87–88; Larsson 2002: 32; Samnordisk runtextdatabas 2008 s.vv. *afatz*, *lausz*). Rotacismens *terminus post quem* är i sin tur ljudövergången $eu > iu$ som skedde ca 400 e.Kr. Jag anser mig nu ha bevisat att rotacismen skedde mellan 400–700 e.Kr. och förmodligen tidigare i inljud än i slutljud.

3.2.4 UNDANTAG FRÅN $Z > R$ OCH DATERINGEN AV DEN BEGYNNANDE UPPSPLITTRINGEN AV URGERMANSKAN OCH NORDVÄSTGERMANSKAN

Ett urnordiskt *z* utvecklades dock inte till ett *R* i alla ljudomgivningar. Framför *d* och *n* uteblev rotacismen och en assimilation ägde rum i stället. (Wessén 1966: 37; Ralph 2002: 714). Bo Ralph (2002: 714) konstaterar att dateringen av de här ljudövergångarna är osäker. De kan emellertid dateras med hjälp av min tvärvetenskapliga metod. Assimilationerna $zd > dd$ och $zn > nn$ bör ha skett före ljudövergången $z > R$ i inljud (= *terminus ante quem*), därför att de är fonetiskt naturliga närassimilationer av två ljud med samma artikulationsställe

(alveolart), medan en assimilation av ett palatalt ljud *R* och alveolarerna *d* respektive *n* skulle vara osannolik. Assimilationerna *zd > dd* och *zn > nn* är karakteristiska för nordgermanskan, för ljudsekvenserna *zd* och *zn* förblev som sådana i östgermanskan medan de utvecklades till *rd* respektive *rn* i västgermanskan, exempelvis surgerm. **huzda* och **huzdijōn* > got. *huzd* 'skatt (= samling dyrbarheter gömda på säker plats)', feng. *hord* och fisl. *hodd* 'skatt; bustad', sv. *hydda*; surgerm. **razdō* > got. *razda* 'språk', fhty. *rarta* 'röst', fisl. *rōdd* 'röst, mål, stämma' (Wessén 1966: 37; Vennemann 1984: 15; Norrøn ordbok 1993: 195, 351; Ralph 2002: 714; Ringe 2006: 95, 101; Hellquist 2008: 609, 876; Kroonen 2013: 260, 407).

En *terminus post quem* och *terminus ante quem* kan fastställas för de nordgermanska assimilationerna *zd > dd* och *zn > nn* med hjälp av några germanska lånord i finskan och runinskrifterna. Det faktum att *Samnordisk runtextdatabas* (2008) inte innehåller en enda runinskrift där vare sig ljudkombinationen *zd* eller *zn* ingår tyder på att assimilationerna är äldre än den äldre fuparken som introducerades senast ca 160 e.Kr. Några germanska lånord i finskan och ett par gamla germanska belägg hos antika författare möjliggör dateringen av dessa ljudövergångar. Beviskraftiga lexem är lånorden *pahna* 'halmströ; svinstia' (< urfin. **pašna* <— furgerm. **faznā* >> fisl. *fōnn* 'snödriva'), *kuhja* 'höstack' (< urfin. **kušja* <— furgerm. **χuzdjā* >> fsv. *hydda* 'skjul'), *hahta* 'ulltuss, snöflinga, vackertvädersstackmoln, fjun, dun' (<— turnord. **hazdaz* > fisl. *haddr* 'hår'), fin. *hatikka*, est. *hatt* : *hatu* 'hårlock' (< surfin. **hattu* <— urnord. **haddaR* > fisl. *haddr* 'hår'), lat. *Fenni* 'finnar/samer' (<— turnord. **fennōz* < urgerm. **feznōz* 'finnar') och gr. *Phinnoi*, lat. *Finni* 'finnar/samer' (<— turnord. **finnōz* <— turnord. **fennōz*) (om *Fenni*, *Phinnoi* och *Finni* se t.ex. Koivulehto 1994: 82). Beläggen *Fenni* (98 e.Kr.) och *Phinnoi* (ca 150 e.Kr.) avslöjar att den nordgermanska ljudövergången *zn > nn* redan hade ägt rum när historikern Tacitus respektive kartografen Ptolemaios var verksamma. Ljudsekvensen *enn* i namnet *Fenni* är följaktligen sekundärt uppkommen av en äldre ljudsekvens **ezn* och vittnar därmed inte om att den samgermanska ljudövergången **eNC > iNC* ännu inte skulle ha skett, såsom Paula Loikala (1977: 243–244) anser. Belägget *Phinnoi* (ca 150 e.Kr.) (jfr *Finni* hos Jordanes ca 551 e.Kr.) visar att också den sekundära ljudkombinationen *enn(ō)* snart övergick till *inn(ō)* i nordgermanskan genom analogi – ljudsekvensen *ennō* förekom inte annars i språket (jfr *kvinna*). Belägget *Fenni* från år 98 e.Kr. är därmed en *terminus ante quem* för begynnelsen av splittringen av urgermanskan (jfr namnet på staden *Köln* grundad 50 e.Kr. och *a*-umlaut i kapitel 2.6). Lånordsforskningen visar igen sin bevisningsstyrka (jfr Heikkilä 2012b: 68). *Terminus post quem* för den

nordgermanska ljudövergången $zn > nn$ – och därmed *terminus post quem* för början av splittringen av nordvästgermanskan – utgörs i sin tur av a -omljud. Detta bevisas av det fornisländska ordet *tvennr* 'dubbel' < urnord. **twennaz* < turnord. **tweznaz* < urgerm. **twiznaz* < PIE **dwisnos* (Krahe & Meid 1969a: 113; Hellquist 2008: 1251). Ordet har genomgått a -omljud som hindrades av en efterföljande nasal (se Wessén 1966a: 18). Det nordvästgermanska a -omljudet bör följaktligen vara äldre än den (tidiga) nordgermanska ljudövergången $zn > nn$ genom vilken uppstod en efterföljande nasal i det ifrågavarande ordet. A -omljudets större utbredning i förhållande till ljudövergången $zn > nn$ pekar åt samma håll.

3.3 SLUTSATSER

Ljudövergångarnas kronologiförteckning kan nu utvidgas och kompletteras. Jag betonar att årtalen i förteckningen över ljudövergångarna anger först och främst, när respektive ljudövergång uppstod, inte när den hade nått sin fulla historiska distribution. Årtalen är självklart inte absoluta men jag vidhåller att de är mera än riktgivande och definitivt mera än gissningar. Vissa årtal är dessutom även rätt exakta. De ljudövergångar som jag anser vara viktigast har jag markerat med fet stil.

Förteckning 4

1. nvgerm. *a*-omljud (ca 1 e.Kr.) *Köln* (50 e.Kr.)
fin. *kahja* < germ. < lat. (*t.p.q.* början av romersk järnålder ca 1 e.Kr.)
2. surf. **z > h* i obetonad position och urs. *> h* (ca 100 e.Kr.)
surf. **hirci* → sa. *harca-*
3. surf. *c(i) > s(i)* → surf. **kt > ht, tt* och **pt > ht, tt*¹¹⁰ (ca 150 e.Kr.)
ursa. **vēce* → fin. *viti* (***vici* > ***visi*)

¹¹⁰ Dessa ljudövergångar är inte längre samöstersjöfinska, för de angår inte sydestniskan (Kallio 2007: 241–243). Härmed får vi en fonologisk *terminus ante quem* för den första uppsplittringen av urfinskan. Samöstersjöfinska (bl.a. kristendomsrelaterade) lånord har tagits emot ännu långt senare (Kallio 2006b: 156–157, Heikkilä 2013c; Kallio under utgivning).

urbalt. (*)*tiltas* → murfin. **tilta* > ösfin. *silta* → sa. *šaldi*
 murfin. **tivä* > surfin. **sivä* > *syvä* > fin. (*suvanto/syväntö*) *syväanne* →
 sa. *savu/savvon*
golli

4. **ursa. **ī* > *i* och **ū* > *u* (ca 250 e.Kr.) → ursa. **ǣ* > **ē* → sursa. **ǣ* > *ǣ* (> *a*) och **ǫ* > *o* (300–600 e.Kr.)** *spiidni, niibi*
5. urnord. *aiχ* > *āχ* (ca 375 e.Kr.) *faihido*
6. urnord. *air* > *ār* (ca 400 e.Kr.) *sairawidaz, fāhido, fāhide, landamäre* (< **landōmairia*), *worahto, dohtriz*
7. urnord. *eu* > *iu* framför andra vokaler än *i* (ca 420 e.Kr.)
**biuzaz* → *biksa*, **liuða* → *livðe*
8. **urnord. *z* > *R* i inljud (ca 440 e.Kr.)**
*napakaira, divri, láiri/á, Hadulaikaz, arina, árran, *aiχ* >> *á Áslakr*
9. urnord. *ai* > **æi*, *au* > **ou* och *u*-omljud samt första stadiet av urnord. *i*-omljud (ca 460 e.Kr.) **staig* > **stæig*
Houhajärvi, lousa, lounia, roukko, louhi
10. **urnord. *z* > *R* i slutljud (ca 480 e.Kr.)** *Fervir* (ca 551 e.Kr.)
11. urnord. slutljudsskärpning samt urnord. *χt* > *tt* och *χs* > *ks* (ca 500 e.Kr.)
**stæig* > **stæiχ* >> *sté, wurte*
12. urnord. **ouχ* > **ōχ* (> *ō*) och **æiχ* > **ēχ* (> *ē*) (ca 525 e.Kr.) → urnord. *χ* > *Ø* i inljud och slutljud (ca 525–700 e.Kr.) *walhakurne, ehwu, uha, sakse, spā*
13. urnord. *j* > *Ø* och urnord. **æi* > *ei* (ca 550 e.Kr.)
**seiðar* → sa. *sieidi* → fin. *seita, hAlmAz, SigimArAz, wulAfA, eka*

14. sursa. > *V – á# vuostá*¹¹¹ <– surnord. synkope och apokope av obetonat *a*
dagaR > **dagR*, *horna* > *horn* → surnord. bortfall av *n* i slutljud *ana* >
an > *á*, *farán* > *fara*
 (ca 600 e.Kr.)
Hariwulfs, *Hapuwulafz*, *Hapuwolafz*
15. urnord. brytning *Haeruwulafiz* <– surnord. *w* > Ø framför
 labialvokalerna (ca 650 e.Kr.) *jatuni*, *jotuni*
 urnord. **wullu* > surnord. **ullu* → sa. *ullu* och urnord. **wurtiz* >
 surnord. **urtiz* → sa. *urtse*
16. urnord. *R* > *r* efter dental konsonant (ca 650 e.Kr.)¹¹²
17. surnord. synkope av *i* efter lång stavelse
18. surnord. synkope av *i* efter kort stavelse samt synkope och apokope av
 obetonat *u* efter lång stamstavelse (ca 675 e.Kr.) *sōlu*, *spā_*
alu, *sunuz*, *sunu*, *karuR*
19. surnord. synkope och apokope av obetonat *u* efter kort stamstavelse
 (på 800-talet e.Kr.)¹¹³ *sun*

3.4 SAMMANFATTNING

I det här kapitlet har jag syftat till att kunna datera urnordiskans och (sen-)ursamiskans ljudövergångar. Jag anser mig ha bevisat att de ifrågavarande ljudövergångarna skedde under perioden 200–600 e.Kr. Senursamiska talades därmed samtidigt som urnordiska – inte t.o.m. tusentals år före tideräkningen – och de urnordiska och ursamiska ljudövergångarna löpte parallellt. Snart efter det här skedde ljudövergångarna *ǣ* > *a* (om vilken se Heikkilä 2012b) och denasalisering, vilka skedde i vidsträckta samisktalande områden, men de var ändå inte längre samsamiska ljudövergångar. Uppsplittringen av ursamiskan

111 Det här ordets inlåningstid från (sen)urnordiskan till senursamiskan kan dateras mycket exakt tack vare ordets exceptionellt beviskraftiga ljuddräkt. Det ursamiska **ōstā* (< urnord. **ostaR* 'ost') har lånats efter det urnordiska bortfallet av *j* i uddljud, vilket skedde i slutet av 500-talet, men före apokopen av *a*, vilket skedde ca 600 e.Kr. (Nielsen 2000: 256).

112 Wessén (1968: 38); Antonsen (1975: 17).

113 Nielsen (2000: 100).

har därmed ägt rum snart efter mitten av första årtusendet efter tideräkningens början. Dateringen av $z > R$ är viktig med tanke på nordistiken, och dateringen av den begynnande uppsplittringen av nordvästgermanskan med tanke på germanistiken. Sammanlagt fyrtiofem (45) successiva ljudövergångar, av vilka tjugonio (29) germanska (urgermanska, nordvästgermanska eller urnordiska), tolv (12) urfinska, tre (3) ursamiska och en (1) förurfinsk, har nu satts i tidsordning och daterats, och många fler (33) ljudövergångar har satts i tidsordning och fastställts antingen en *terminus post quem* eller en *terminus ante quem*. Det faktum att dessa ljudövergångar har varit successiva bör betyda att de har skett med minst 25 års mellanrum, vilket motsvarar en generation. Tjugofem år multiplicerat med fyrtiofem gör ett tusen och hundratjugofem (1125) år. Eftersom flera stycken solida *terminus ante quem* för hela föregående ljudövergångskedja kan fastställas rätt exakt tack vare runinskrifterna, och en sådan solid främre tidsgräns är *a*-synkopen cirka 600 efter Kristi födelse (se förteckningen ovan), kan vi dra slutsatsen att den första ljudövergången säkerligen har skett allra senast cirka 400 före Kristi födelse. Introduktionen av järntillverkningen kan dateras arkeologiskt rätt exakt till 700-talet f.Kr., varav vi erhåller en solid *terminus post quem*. Jag anser mig följaktligen ha åstadkommit en plausibel tidsintervall inom vilken alla behandlade ljudövergångar, förutom de två första, ägde rum och ha satt dessa ljudövergångar i kronologisk ordning med åtminstone riktgivande datering. Ett liknande försök har hittills inte framlagts i vare sig germanistik, nordistik, fennistik eller lappologi/samistik.

Mot mina resultat inriktad eventuell kritik som utgår ifrån tanken att de behandlade enstaka ljudövergångarna knappast har ägt rum samtidigt i alla områden av det ifrågavarande språkområdet kan tillbakavisas med hänvisning till de uppräknade och ordnade ljudövergångarna i den förteckning som påvisar att de bevisligen har varit successiva, d.v.s. de har efterföljt varandra i viss ordning, i annat fall skulle utgångarna ha varit andra. Min kronologiska förteckning påvisar när språkförändringarna har blivit till. Av denna anledning äventyras kronologin inte av det sannolika faktum att en ny ljudövergång kan ha skett i centrala områden av språkområdet innan föregående ljudövergång hade nått de perifera områdena.

Nedanstående samlingsförteckning innehåller samtliga ovan behandlade ljudövergångar i kronologisk ordning i koncist format.

Förteckning 5

1. furfin. uppkomsten av labialvokaler i efterstavelser
2. pregerm. $*o > a$ (ca 1500 f.Kr.)
3. furgerm. keltiska lånord inlånas (ca 800 f.Kr. →)
4. urgerm. $*ē^1 > *ā$ (ca 750 f.Kr.)
5. **furgerm. den germanska ljudskridningen** (två stadier > längd minst två generationer) (ca 700 f.Kr. →)
 - 5.1 $*p^h, *t^h, *k^h > *ϕ, *p, *χ$ (> surgerm. $f, p, χ/h$) och $*b^h, *d^h, *g^h > \bar{b}, \bar{d}, \bar{g}$
 - 5.2. $*b, *d, *g > p, t, k$
6. murfin. $> e - a$ och $e: - a$ (ca 675 f.Kr.)
7. furgerm. $*ā > \bar{o}$ (ca 650 f.Kr.)
8. **urgerm. Verners lag (ca 625 f.Kr.)**
9. **urgerm. accentframflyttning (ca 575 f.Kr.)** (som följd upphör Verners lag att verka) → urgerm. $*a > a$ i betonad stavelse och $*a > \emptyset$ i obetonad stavelse
10. urgerm. $*e > i$ i obetonad stavelse (ca 550 f.Kr.)
11. **urgerm. $*ā > nvgerm. \bar{a}$ (ca 525 f.Kr.)**
12. murfin. $*γ, *w, *η, *j (V_V) > \emptyset$ → murfin. $\bar{a}, \bar{ä}, \bar{u}$ (ca 500 f.Kr.)
13. murfin. $*i, *j > e, e$ i inljud i obetonad stavelse ← murfin. $> i$ i inljud i efterstavelser genom $*Vj >> i$ och urgerm. Sievers lag ([lång stavelse+j] > [lång stavelse+ij]) (ca 475 f.Kr.) → murfin. $*ji > i$
14. urgerm. äldre i -omljud och urgerm. $*ei > \bar{i}$ (ca 450 f.Kr.) → surgerm. $*iji > i:$ och $*ji > i$ i obetonad position och urfin. vokalkombination [lång sluten vokal – icke-sluten vokal]

15. urgerm. $*eNC > iNC$ (en analogisk utvidgning av föregående ljudövergång; sker tidigt i något nordgermanskt område men senare annanstans)
16. ursa. $*śC > šC$ och $*ć > č$ (ca 400 f.Kr.) \rightarrow ursa. uppkomsten av stadiévaxling
17. murfin. sporadisk omanalys i intervokalisk position $*č > *t.š$
 \leftarrow murfin. $*č > t$
18. murfin. $ti > *ci$ ($> ci$) (ca 350 f.Kr.)
19. murfin. konsonantassimilationer: t.ex. $*t.š > *š.š$, $*kš > *šš$, $*kt > tt$
20. urgerm. $*staknia \rightarrow$ murfin. $*sakña$ ($> \text{fin. } sakna > sauna$) \rightarrow saN. $suovdnji \rightarrow$ urgerm. Kluges lag $*kn > kk$, $mätäs$, $tytär \rightarrow$ murfin. uppkomsten av stadiévaxling och **ursa. de metafoniska ljudövergångarna i ursamiskans vokalskridning** (= en omfattande serie av ljudövergångar $>$ implikationer för längden) (ca 300 f.Kr.)
21. murfin. $*jš > *jś$ ($> is$) och $*jć > *jč$ ($> is$)
22. **murfin. de palataliserade konsonanternas depalatalisering:** $*ć(i) > c(i)$, $*(ń)ćć > *(n)cc$, $*ś > s$, $*ń > n$ (på 200-talet f.Kr.)
23. ursa. $*a > *o$ ($> *ō > uo$) framför andra stavelsens $*a$ och $*o$ (analogisk utvidgning av de metafoniska ljudövergångarna; något före tideräkningens början)
24. nord- och östurfin. $ai > ei$ under följande villkor: $C = s$, $*š$ eller r
25. murfin. $*š$, $*šš > h$ (på 100-talet f.Kr.)
26. urgerm. $*Vnχ > V:χ$ (ca tideräkningens början)
27. nvgerm. a -omljud ($t.a.q.$ 50 e.Kr.) \rightarrow nvgerm. $ō > ū > u$ i slutljud

28. ngerm. $zn > nn$ och $zd > dd$ (t.a.q. 98 e.Kr.) (\rightarrow sekundärt uppkommet $*eNC > iNC$ genom $*ezn > enn > inn$; *Fenni* (98 e.Kr.), *Phinnoi* (ca 150 e.Kr.), jfr *Ingviones* (98 e.Kr.), *kvinna* och *hingst*; surfin. $*z > h$ i obetonad position
29. surfin. och urnord. $h \rightarrow$ ursa. h (ca 100 e.Kr.)
30. surfin. $c(i) > s(i) \rightarrow$ surfin. $*kt > ht, tt$ och $*pt > ht, tt$ (ca 150 e.Kr.)
31. ursa. $*\bar{t} > i$ och $*\bar{u} > u$ (ca 250 e.Kr.) \rightarrow ursa. $*\bar{e} > *e \rightarrow$ sursa. $*\bar{e} > e$ ($> a$) och $*\bar{o} > o$ (300–600 e.Kr.)
32. urnord. $ai\chi > \bar{a}\chi$ (ca 375 e.Kr.)
33. urnord. $air > \bar{a}r$ (ca 400 e.Kr.)
34. urnord. $eu > iu$ framför andra vokaler än i (ca 420 e.Kr.)
35. urnord. $z > R$ i inljud (ca 440 e.Kr.)
36. urnord. $ai > *aei$, $au > *ou$ och u -omljud samt första stadiet av urnord. i -omljud (ca 460 e.Kr.)
37. urnord. $z > R$ i slutljud (ca 480 e.Kr.)
38. urnord. slutljudsskärpning samt urnord. $\chi t > tt$ och $\chi s > ks$ (ca 500 e.Kr.)
39. urnord. $*ou\chi > *o\bar{o}\chi$ ($> \bar{o}$) och $*aei\chi > *e\bar{e}\chi$ ($> \bar{e}$) (ca 525 e.Kr.) \rightarrow urnord. $\chi > \emptyset$ i inljud och slutljud (ca 525–700 e.Kr.)
40. urnord. $j > \emptyset$ och urnord. $*aei > ei$ (ca 550 e.Kr.)
urnord. $*sei\delta aR \rightarrow$ sa. *sieidi* \rightarrow fin. *seita*, *hAlmAz*, *SigimArAz*
41. sursa. $> V - \acute{a}\# vuost\acute{a} <-$ surnord. synkope och apokope av obetonat a (ca 600 e.Kr.)

42. urnord. brytning *Haeruwulafiz* <– surnord. *w* > Ø framför labialvokalerna (ca 650 e.Kr.)
urnord. **wullu* > surnord. **ullu* → sa. *ullu* och urnord. **wurtiz* > surnord. **yrtiz* → sa. *urtse*
43. urnord. *R* > *r* efter dental konsonant (ca 650 e.Kr.)
44. surnord. synkope av *i* efter lång stavelse
45. surnord. synkope av *i* efter kort stavelse samt synkope och apokope av obetonat *u* efter lång stamstavelse (ca 675 e.Kr.)
46. surnord. synkope och apokope av obetonat *u* efter kort stamstavelse (på 800-talet e.Kr.)

4 OM FINLANDS SAMISKA FÖRHISTORIA

Centralt i detta kapitel är å ena sidan att datera ursamernas och ursamiskans spridning till Nordkalotten och å andra sidan att datera deras reträtt från dagens södra Finland norrut. Ursamernas spridning till Lappland har nyligen också behandlats av Jaakko Häkkinen (2010b) och Mikko Heikkilä (2011a). Därutöver framlägger jag en ursamisk etymologi och namngivningens datering för flera sydfinska ortnamn, vilka hittills har saknat en etymologi. Många av dessa ortnamn är daterbara tack vare deras beviskraftiga ljuddräkt. Jag kommer samtidigt att ha behandlat Finlands bebyggelsehistoria på mellersta järnåldern och senjärnåldern. Såsom i föregående kapitel använder jag också här huvudsakligen den historisk-komparativa språkvetenskapens (inre jämförelse) och lånordsforskningens (yttre jämförelse) metoder. Arkeologi, paleolingvistik, runologi och historievetenskap fungerar som värdefulla hjälpvetenskaper som möjliggör absolutiska dateringar.

4.1 URSAMERNAS OCH URSAMISKANS NORDLIGA EXPANSION

Många från urnordiskan till ursamiskan lånade ortnamn i norra och centrala Skandinavien tillhandahåller värdefull information om när samernas språkliga förfäder anlände till det halvmånsliknande bosättningsområde där samerna har bott under historisk tid. Jag har redan behandlat ämnet i en artikel (Heikkilä 2011a: 68–69, 74–76, 79), men jag vill tillägga några ortnamn till förteckningen över beviskraftiga ortnamn. Särskilt beviskraftiga är ett 1369 meter högt fjäll vid namn *Ráigegáisi* i norra Norge mellan Skibotn och Kilpisjärvi och Finlands högsta fjäll (1328 m ö.h.) *Halti* (sa. *Háldi*, sv. *Haldefjället*) som ligger i Lapska armen alldeles intill den norska gränsen.¹¹⁴ Förleden *ráige-* 'genomsliten, hålig, söndrig, trasig' i namnet *Ráigegáisi* är en sammansättningsform av det samiska substantivet *ráigi* 'hål', som är ett lånord från senurfinskans **raika*, varifrån finskans *reikä* har utvecklats (jfr sydestniskans *raig* 'skorv' och det från östersjöfinskan till nordryska dialekter lånade ordet *rájka* 'hål' (se Heikkilä 2013c; Kallio under utgivning)).¹¹⁵ Namnets efterled *gáisi*,

¹¹⁴ På den norska sidan av gränsen finns fjället *Raisduottarhaldde* som är ännu något högre (1365 m ö.h.) (Suuri perheatlas 1992: 80; SPNK 2007: 67).

¹¹⁵ Vokalförhållandena mellan östersjöfinskan och samiskan är olika hos ord som går tillbaka

som är mycket vanlig som efterled bland fjällnamnen, är ett lånord från urnordiskan (SSA s.v. *reikā*; Sammallahti 2006: 170; GT Tiekartasto 2008: 196). Appellativet som ingår i namnet på de forna samernas heliga fjäll *Háldi* (som har ”namnar” i Finnmark) är ett lån från senurfinskans appellativ *halti(j)a* ’rå, andeväsen; innehavare’, som i sin tur har lånats från germanskt håll (< surgerm./turnord. **haldijaz* ’hållare, väktare’ (nomen agentis)). Detta lånord *halti(j)a* tillhör dock ingalunda de äldsta lånordsskikten, för det innehåller ett *h* (i stället för *k*) som substitut för urgermanskans uddljudande *h* och en bevarad ljudkombination *ti*. (Paulaharju 1932: 8; SSA s.v. *haltija*). Det ifrågavarande fjällets finska namn *Halti* är ett återlån från samiskan. Ortnamnet *Ráigegáisi* som består av en urfinsk och urnordisk namnled har getts av ursamerna. Namnet har getts under den tid, då den ursamiska ljudövergången **a >> uo* redan hade upphört att verka, d.v.s. tidigast lite före tideräkningens början. Samma datering gäller namnet *Háldi*. För *Háldis* vidkommande bör man också iaktta det uddljudande *h*:et, som likaså är ett indicium på ett relativt ungt lån (klart yngre än tideräkningens början). Det nuvarande Samelandets daterbara samiska ortnamn är genomgående relativt unga. Tilläggas kan att Ante Aikio (2012: 79) nyss har uppdagat en germansk etymologi för det samiska fjordnamnet *Vávžavuotna* (no. *Veggefjord*) norr om Tromsø. Ljuddräkterna visar att *Vávžavuotna* är ett urnordiskt lånenamn.

Ytterligare finns det rikligt med ortnamn i Samelandet (saN. *Sápmi*), vilka bl.a. innehåller ”oetymologiska” vokalkombinationer som har blivit möjliga först efter den ursamiska vokalskridningen (se dateringen ovan), det nya fonemet /š/ och/eller ett uddljudande konsonantkluster (se Aikio 2004: 15, 19, 2006: 44). I det nuvarande Samelandets rikliga lånenamnsgods¹¹⁶ har ljudövergången **a > uo* inte längre ägt rum.¹¹⁷ Därifrån kan vi dra slutsatsen

till förurfin. Jfr t.ex. fin. *reisi*, estS. *rais* och saN. *ruoida* ’ben, nedre extremitet’ < furfin. **rajti*; fin. *heinä*, estS. *hain* och saN. *suoidni* ’hö’, saL. *suojnne* ’hö’ < furfin. **šajna* (se Spiik 1994: 66; SSA s.vv. *heinä*, *reisi*; Heikkilä 2013c). Obs. också fin. *nenä* ’näsa’, estS. *nana* och saU. *njuonnee* samt saN. *njunni* ’näsa’ < furfin. **ńana* (se Älgu s.v. *njunni*).

116 Dylik toponymi är bl.a. ortnamn som innehåller något av lexemen *áilegas* ’helig’, *gáisi/á* ’fjäll/berg med snöklädd topp’, *skáidi* ’ödemark mellan två älvdalar’, *sáiva* ’sjö med klart vatten’, *gáldu* ’djup källa’ och *áhpi* ’hav’. Samtliga ovan nämnda appellativer är dessutom skandinaviska lånord från tiden efter tideräkningens början (se Älgu).

117 Södra och mellersta Finlands samiska toponymi vittnar om att ljudövergången **a >> uo* i uraliska arvord och gamla lånord som ursprungligen innehöll ett *a*-ljud i stamstavelsen skedde redan under tiden när ursamerna bebodde betydligt mer sydliga områden än nuförtiden. Dylika beviskraftiga ortnamn är bl.a. *Tunturi/a*-namnen i södra Finland, varav det sydligaste ligger i Letala (sa. *duottar* ’fjäll’ ~ fin. *tanner* ’mark’), *Lummenne* (fin. *lompolo* ’tjärn i en å/älv’ < sa. *luoppal* ’tjärn i en å/älv’ ~ fin. *lampi* ’tjärn’), *Uotsola*, *Vuossio* < sa. *vuohčču* ’långsmalt vått kärr’ (< sa. *nvgerm.*

att ljudövergången **a > uo* skedde **före** ursamernas och ursamiskans expansion från söder och sydost till de nordliga områdena kända från historisk tid. Ljudövergången **a > uo*, som jag daterade i min artikel (Heikkilä 2011a: 74) och vars datering ännu preciserades i föregående kapitel, är härmed den samiska nordexpansionens *terminus post quem*. Det var en tid då ursamiskan var ett expansivt språk i Norden, såsom engelskan i världen i våra dagar, och detta tidsavsnitt var i början av tideräkningen under romersk järnålder.

Min slutsats är att ifall samernas språkliga förfäder hade bebott Nordkalotten redan i flera tusen år före tideräkningens början, såsom det ganska allmänt har antagits särskilt bland arkeologerna (om vilket se t.ex. Sammallahti 2002: 165, 169; J. Häkkinen 2010a: 19), varför skulle då områdets samiska ortnamn (inklusive många centrala ortnamn) genomgående ha namngivits först tusentals år senare, d.v.s. alldeles i början av tideräkningen eller senare? Såvitt jag ser saken finns det inte lingvistiska grunder för att anta betydligt längre samisk bebyggelsehistoria i Nordkalotten än från början av tideräkningen (jfr Aikio 2012b: 79–81, 87, 93, 104 (med hänvisningar till Heikkilä (2011a)); J. Häkkinen 2012b: 38; Kallio under utgivning; se också Aikio & Aikio 2001: 8; Aikio 2004: 25–30).¹¹⁸ En liknande datering framförde jag redan i en artikel (Heikkilä 2011a: 74–76), där jag också behandlade de lingvistiska forskningsrönens anpassning till arkeologins forskningsrön (se sammanfattningen om arkeologins resultat i Carpelan 2002: 26).¹¹⁹ I områdena

**watjō* < urgerm. **wētjō*), *Vuonamo* (fin. *vuono* 'fjord', fin. *vana* 'kölvatten'), *Vuojalahti* (fin. *vaaja* 'kil') (Vahtola 1999: 114; Aikio 2007: 169, 172, 189; SPNK 2007: 245, 515–516; Kartplatsen).

118 Den berömda antika grekiska geografen och kartografen Ptolemaios (ca 83–161 e.Kr.) nämner i sitt verk *Geographia* (ca 150 e.Kr.) två folk vid namn *Phinnoi*, varav det ena folket lär bo i den norra delen av Scandias ö (= Skandinavien). Det här tyder på att samerna redan vid den tiden bebodde Norra Skandinavien. Den här dateringen är helt överensstämmande med min datering. (Korhonen 1981: 42; Pekkanen 1984: 233; Cunliffe 2008: 11; Ojala 2009: 84; Welinder 2009: 20; Salo 2012c: 171).

119 För att läsaren inte ska behöva läsa min ståndpunkt mellan raderna, konstaterar jag explicit att mitt syfte inte är att ifrågasätta samernas status som ursprungsbefolkning i den form som den finns definierad och godkänd i den internationella ILO-konventionen nr 169 om ursprungsbefolkning och stamfolk från 1989, vars krav samerna utan tvekan fyller (se Saamelaiset Suomessa 2009; Seurujärvi-Kari 2011: 11, 31–32, 40–50; Hiltunen 2012; Joonas 2013). Som jämförelse bör dock påpekas att om Finland och Estland fortfarande tillhörde antingen Ryssland eller Sverige – något som jag ingalunda längtar efter –, skulle också finnarna och esterna vara en ursprungsbefolkning enligt samma konventions definition. Bland andra Pekka Sammallahti, Jorma Koivulehto, Petri Kallio, Ante Aikio, Jaakko Häkkinen, Unto Salo, Christian Carpelan och Mikko Heikkilä har i sina undersökningar bevisat att samerna har bott inom gränserna för dagens Finland sedan länge och kontinuerligt, men inte i sina nuvarande hembygdstrakter i Lappland (jfr Aikio & Aikio 2001: 17; Aikio 2006: 46, Aikio 2012b: 67), som bär deras namn, utan betydligt mera söderut och österut – från

av det nuvarande södra Finland och ryska Karelen har samernas språkliga förfäder bött betydligt tidigare och ännu relativt sent, vilket kommer till synes inte bara i ortnamnen utan också i historiska urkunder och folksånger som berättar om lappar (se t.ex. Salo 2000: 27; Aikio 2003: 99–106; Saarikivi 2006; J. Häkkinen 2010b; Kuzmin 2013: 115–116).

4.1.1 URSPRUNGET TILL ETNONYMEN *LAPP*

Sápmi (saE. *säämi*, saS. *saemie* osv.) är samernas egen etnonym (endonym) sedan urminnes tider och samerna varken använder eller gillar beteckningen *lapp* om sig själva som de anser vara nedlåtande (se E. Itkonen 1966: 112; Koivulehto 1994: 83; Salo 2008: 143). Att andra folkslag i grannskapet kallar samer för just samer i stället för att använda den gamla etablerade beteckningen (exonymen) *lapp* är däremot ett ungt fenomen (Lehtinen 2007: 22). Som exempel kan tas den berömde finske lappologen och fennougrieten Erkki Itkonen som ännu år 1966 undantagslöst kallar samer för *lappalainen* ’lapp’ – och utan någon pejorativ betydelse. Neologismen *saamelainen*

sydvästra Finland via Ladoga åtminstone ända till sjön Onega. Det finns emellertid inte skäl att *a priori* anta någon urgammal finsk eller samisk bebyggelse i södra Finland heller – vare sig det behagar en eller ej (se Kallio 2006a; J. Häkkinen 2009, 2010a, 2010b, 2012b). I ljuset av dagens vetenskapliga kunskaper är samiskan inte något riktigt **Nordkalottens** ursprungsspråk i ordets sanna bemärkelse, för Nordkalotten har tidigare bebotts av andra, utdöda folkslag och samernas språkliga förfäder var ingalunda de första människorna där. Som jämförelse bör nämnas att uralierna inte var de första människorna i dagens Finland. Både samernas och östersjöfinnarnas urhem har legat på sydostligare breddgrader än så. Nordkalotten har varit kontinuerligt bebodd sedan slutet av istiden, d.v.s. fr.o.m. ca 9500 f.Kr. (Vahtola 2003: 10; Halinen 2011: 137), men samerna har bebott Nordkalotten i högst två tusen år. Jag vill påpeka att orden *ursprungsbefolkning* och *indigenous* (’infödd’) *people* rent språkligt inte är synonyma. En *indigenous people* förutsätts inte ha bebott ett visst område sedan urminnes tider, medan ordet ursprungsbefolkning onekligen leder tankarna åt det hållet. Samma forskningsrön skulle beroende på uttalarens värdegrund kunna användas som argument både för och emot samernas ursprungsbefolkningsstatus. Man skulle exempelvis kunna argumentera för kravet på att samernas hembygdsområde och de däravföljande juridiska rättigheterna borde omfatta hela Finland och även det ryska Karelen i stället för de nuvarande kommunerna Utsjoki, Enontekis, Enare och Sodankyläns norra del (Lappis renbeteslag (fin. paliskunta)). Bäst vore dock att inte blanda (för)historia och (språk)politik till en ohelig allians där ändamålet helgar medlen, trots att det är naivt att föreställa sig att vetenskapliga rön aldrig påverkar (språk)politik och tvärtom. Oavsett förhistorien har samiska länge talats i Norden och man bör försöka bevara de samiska språken i likhet med alla andra hävdvunna språk i Norden. Det hela kan sammanfattas på klarspråk som följer: varken de nordgermanska, östersjöfinska eller samiska språken har ingalunda talats i Fennoskandien ”från början”, men mer än väl tillräckligt länge för att de alla ska ha en språkpolitiskt och moraliskt berättigad rätt till fortsatt existens också framöver.

'same' använder han inte ens inom citationstecken. Människor som *levde som lapp*, såsom frasen löd, d.v.s. kringvandrande icke-jordbrukande och icke-boskapsskötande människor som levde på ödemarksbruk – jakt, fiske och pälshandel –, kallades förr i tiden genomgående för *lappar*. Namnet på Finlands och Sveriges nordligaste landskap *Lappi/Lapland* bär vittne om dessa *lappar*, men varifrån kommer denna etnonym *lapp* (fin. *lappi*, *lappalainen*) och vilka var dessa *lappar* egentligen? Samerna har som sagt inte använt den här nationalitetsbeteckningen om sig själva. *Lappi-* : *Lapin-* : *Lappa-*, *Lapp*-ortnamnens vida och gamla utbredning i Finland inklusive närområdena antyder ordets relativt höga ålder och om att det inte kan ha varit ett enhetligt regionnamn (*proprium*) i det förflutna (se Saarikivi 2006: 180; Kartplatsen). Ordets ursprung bör sökas utanför samiskan och så har forskarna också gjort. Det har förts en ständig debatt om ordets ursprung (SPNK 2007: 221). I motsats till vad Aslak Aikio (2001: 55) påstår, har vetenskapssamfundet ingen *communis opinio* om att ordet *lapp* endast och enbart har avsett samernas språkliga förfäder i det förflutna trots att den tolkningen har rätt mycket stöd. Detta bekräftas av Samuli Aikio (SPNK 2007: 221) – själv en äkta same (se också Saarikivi 2011: 107–108).

För etnonymen *lapp* har framlagts två konkurrerande etymologiförslag. Det ena etymologiförslaget som presenterades av Erkki Itkonen år 1941 går ut på att den finska etnonymen *lappi* 'lapp, same' vore ett lån från det fornsvenska ordet *lapper* 'lapp, same; egentligen kilformigt tygstycke' (jfr sv. *lapp* 'tygstycke' → fin. *lappu* 'id.'). Detta vore i sin tur ett vikingatida (ca 760–1060 e.Kr.) översättningslån från fornsamernas sekundära (sannolikt marginella) endonym *vuowjoš*, som är *hapax legomenon* och en avledning av det samsamiska ordet *vuowje* 'kilformigt tygstycke' (enligt nordsamiskans moderna ortografi *vuovji*), vars etymologiska östersjöfinska motsvarighet är finskans *vaaja* 'kil', karelskans *vakja* 'kil' och votiskans *vad'ja* 'kil; votiska' (< furfin. **vakja* 'kil'). Lånet skulle ha ägt rum i Ladoga-trakten på (de svenska) varjag-vikingarnas kända österled, *austrvegr*, nära den votiska folkstammens hembygd (E. Itkonen 1966: 103–114; Grünthal 1997: 130–135; Koivulehto 1997: 152–159; SSA s.v. *Lappi*; Lehtinen 2007: 22; SPNK 2007: 221; J. Häkkinen 2008: 1–5). Jag anser emellertid att denna etymologi fallerar av kronologiska och geografiska skäl. Ordet *lappalainen* bör länge ha varit fornfinnarnas huvudsakliga namn på fornsamer, för de andra synonyma beteckningarna *vuojolainen* och *turjalainen/tyrjäläinen* har alltid varit närmast marginella. De forna skandinavernas äldsta namn på såväl urfinnar som ursamer torde i sin tur ha varit *finn* (lat. *Fenni*, gr. *Phinnoi*) (Grünthal 1997: 44–45). Om etnonymen *lapp* hade uppstått kring

Ladoga först på vikingatiden genom översättningslån från fornsamiskan till fornskandinaviskan och därifrån som direkt lån till fornfinnskan, skulle man inte kunna förklara de talrika *Lappi*-ortnamnen i det forna Tavastland (d.v.s. *Häme*) trots att det forna Tavastlands fornfinnska bosättning hade uppstått betydligt tidigare. Man kan vidare undra vilket namn fornfinnarna skulle ha använt om fornsamerna före vikingatiden, om ordet *lappi* vore så ungt. Om det antagna ”Killandet”, varav *vatja* (*vad’ja*) ’votiska’, *vuowjoš*, *lapp* och *Klin* ”Kil” enligt denna hypotes har fått sin semantiska motivation, dessutom låg längst inne i Finska viken, d.v.s. väster om Ladoga, på Nevaflodens stränder, i Ingermanland och norr om sjön Peipus, så varför fick västra Finlands fornsamer också bära samma namn *lappalainen* som enligt den hypotesen alltså avsåg ’kilmänniska’ (se Koivulehto 1997: 152–159)?

Det andra etymologiförslaget som formulerades av K. B. Wiklund redan år 1911 går ut på att det finska ordet *lappi* hör etymologiskt ihop med det finska appellativet *lape* : *lappeet* och *lappea* ’flata, sida, utkant’. Den ursprungliga betydelsen skulle i så fall ha varit närmast ’avsides trakt’. (E. Itkonen 1966: 103–114; Grünthal 1997: 132–135; SSA s.v. *Lappi*; Lehtinen 2007: 22; SPNK 2007: 221; J. Häkkinen 2008: 1–5). Denna etymologi har under den senaste tiden förespråkats av Unto Salo (2000: 82–84, 2008: 142–143) och Samuli Aikio (SPNK 2007: 221). Propriet *lappi* kan emellertid av formella skäl inte vara avlett av appellativet *lape* (J. Häkkinen 2008: 3–4), men jag vill påpeka att både *lappi* och *lape* mycket väl kan vara avledda av *lappa*, som fortfarande förekommer i ordet *lappalainen* och i vissa ortnamn såsom *Lappajärvi*. Ljudutvecklingen har således varit följande: urfin. (*)*lappa* ’flata, sida, utkant’ -> urfin. **lappa-j* ’avsidesbo, avsides område’ > *lappi* : *lapin*, urfin. **lapp-eš* ’flata, sida’ > *lape* : *lappeet*, urfin. **lapp-eđa* > fin. *lappea* ’flata, sida’ och urfin. **lappa-laj’ci* > fin. *lappalainen* ’avsidesbo, same’ (jfr Salo 2000: 82–84, 2001: 58–59, 2008: 142–143).¹²⁰

Min hypotes om ursprunget till ordet *lapp* kan sägas vara en utvidgad syntes av de tidigare hypoteserna och den lyder så här: PIE > urgerm. **lappaz*/**lappan* ’framskjutande del av ett objekt’ (besläktat med *läpp*) (se SAOB s.vv. *lapp*, *läpp*; Hellquist 2008: 560) -> urfin. (*)*lappa* ’utkant’ -> urfin. **lapp-eš* > fin. *lape* : *lappeet* ’flata, sida’; urfin. **lappeda* > fin. *lappea* ’flata, sida’; urfin. **lappa-laj’ci* > fin. *lappalainen* ’avsidesbo, same’; urfin. **lappa-j* ’någon tillhörande en utkant’ > fin. *lappi* : *lapin* ’avsidesbo, i praktiken ≈ same’ ->

120 Även avledningen **lappoi* torde ha förekommit; observera det tavastländska ortnamnet *Lapposenniemi*, *Lappostenkangas* i Kymmenedalen och det gamla estniska appellativet *lapurahvas* ’mytiskt vedersakarfolk’ (SSA s.v. *lappi*; Kartplatsen; Namnarkivet).

fsv. *lapper* 'same, icke-jordbrukare' > sv. *lapp* 'same, icke-jordbrukare'. I och med denna etymologi förfaller den gamla (och även bittra tvisten (se Aslak Aikio 2000: 61, 2001: 55–56; Huurre 2001: 46–47)) om huruvida *lapp* avser 'same' eller 'avsidesbo i allmänhet'. Betydelsen av ordet *lapp* har en gång omfattat bägge, men ursprungligen verkar *lapp* ha varit ett appellativ med betydelsen 'utkant' (jfr etymologin av orden *syrrjä*, *Turja/turjalainen* och *Darji* i Heikkilä (2013c)). Styrkan i denna etymologi ligger däri att den förklarar hela den ifrågavarande ordfamiljen och förser den dessutom med en etymologi.

Jag antar att *hämäläinen* (< murfin. **šämäläñci* 'mörkhyad person') var urfinnarnas (suomernas) äldsta namn på sina påfallande mörkhåriga grannar ursamerna som använde den etymologiskt identiska ordstammen **šämä* om sig själva. I och med att urfinnarna ca 300 e.Kr. började sprida sig till södra och västra Finlands inland – det ursprungliga samelandet (= Lappland) – och drev de både jordbrukande och jagande ursamerna från de centrala vattendragens (farledernas) stränder till mera avlägsna trakter, antog de från kusten till inlandet invandrade urfinnarna (suomerna) nationalitetsbeteckningen *hämäläinen* 'tavast' (> *Häme* 'Tavastland') till sin egen endonym och då uppstod behovet att döpa om de bortdrivna ursamerna, vilka själva fortsatte att kalla sig **šämmē* (> *sápmi*) – "tavaster". Ordet *lappa* med betydelsen 'utkant' stod då frestande nära till hands att tas i bruk på fornfinskt håll både som sådan (*Lappajärvi*, *Lappawesi* belagt år 1415) och i synnerhet genom avledningarna *lappi* och *lappalainen*. Att också kalla sig *vuowjoš* (<– *lapp* 'kilformigt tygstycke') jämte *sápmi* var en etnonymisk kompromiss av fornsamerna som å ena sidan delvis ville rätta sig efter de mäktigare grannarnas exonym på dem, d.v.s. *lapp*, men å andra sidan undvek de det föraktade och ur samernas synvinkel också orättvisa namnet *lapp* 'avsidesbo'. Vad Finlands *Vuoja*-ortnamn beträffar anser jag att de språkligt är av samiskt ursprung men de syftar ofta inte uttryckligen på samer (jfr *vuowjoš*), d.v.s. en etnisk folkgrupp, utan beskriver naturobjektet i fråga. Så förklaras exempelvis ortnamnet *Vuojalahti* i Kangasniemi som avser en kilformig vik som kan jämföras med *Vaajalahti* i Keuru (se Kartplatsen).

4.1.2 EN TERMINUS ANTE QUEM FÖR KONTINUERLIG URALISK NÄRVARO I FINLAND

Ett beviskraftigt exempel på ett ortnamn som vittnar om lång och kontinuerlig samisk (och finsk) närvaro i den ifrågavarande trakten är *Simpele*, ursprungligen namnet på en älvsträcka och sedermera också ett sjönamn, vars etymologiska motsvarighet i dagens nordsamiska enligt Pekka Sammallahti

(1999: 75, 2002: 163, 168) är appellativet *dappal* 'en (kort) sträcka av lugnvatten i en fors' (SPNK 2007: 414; Anneberg 2010: 196, 198; Älgu s.v. *dappal*). Jag har framlagt en urgermansk låneetymologi för det samiska appellativet *dappal* vars lånade förstadium ingår i de finska ortnamnen *Simpele* och *Tampere* 'Tammerfors': fhty. *tumphilo* 'djupt ställe i vatten' < urgerm. **dumpilan* 'djupt ställe i vatten' → fursa. **tümpilä* 'djupt ställe i vatten, lugnvatten' > urs. **temBel* 'lugnvatten i en fors' > urs. **temBel* 'Simpele' → surfin. **Cimpel* > fin. *Simpele* (Heikkilä 2012b: 57–58, 67–68). Ortnamnet *Simpele* vittnar för det första om att sjön *Simpeles* stränder redan tidigt tillhörde ursamernas värld, och för det andra om att också urfinnarna tidigt lärde sig känna trakten, för det finska namnet *Simpele* är lånat från ursamiskan, vilket bevisas av stavvokalen *i* (fin. ***Tympelä*). Hydronymen *Simpele* ger oss vid handen en *terminus ante quem* för ett uraliskt folks och språks kontinuerliga närvaro i trakten, och denna *terminus ante quem* är förromersk järnålder (ca 600–1 f.Kr.) (jfr Kallio under utgivning).

Vidare bör beaktas att det verkar finnas ett antal mycket gamla indoeuropeiska (förur- eller pregermanska) ortnamn i det finländska ortnamnsbeståndet, exempelvis *Eura*¹²¹, *Kymi* och *Roine*. Detta tyder på att det åtminstone i delar av södra Finland kontinuerligt har bott förfäder till finnarna och samerna klart längre, senast från och med bronsåldern, och att Skandinavians germaner åtminstone regelbundet har besökt Finland sannolikt i samband med handel, men det torde upprepade gånger ha funnits germanska kolonier i dagens Finland, vilkas befolkning under tidens lopp gång på gång har assimilerats till majoritetsbefolkningen (Salo 1995: 33–34, 39, 41–42, 2008: 86–87, 90–92, 98–99; Lehtinen 2007: 222; Kallio 2012: 234). Samtidigt har det kommit ganska rikligt med urgermanska lånord till (för-)urfinskan. De urgermanska-(för-)urfinska kontakterna har i alla fall varit täta varom vittnar östersjöfinskan och samiskans talrika germanska lånord.

121 Jorma Koivulehto (1987: 33–36) framlade en urgermansk etymologi för hydronymen *Eura*. För den höga åldern av namnet *Eura* talar det faktum att *Eura* ås stränder är ett urgammalt, centralt och länge kontinuerligt bebott område i Finland och detta faktum stöder Jorma Koivulehtos etymologi (Koivulehto 1987: 35; Salo 2007a: 10). Lars Huldéns (1997: 180, 2001: 428–429) alternativa *Eura*-etymologi som etymologiskt förknippar *Eura* med ett tyskt mansnamn *Eberhart* eller ett bibliskt mansnamn *Efraim* och *Aura* med *Abraham* är enligt min åsikt alltför unga nykomlingar i Finland för att hydronymen *Eurajoki* skulle ha kunnat namnges efter någotdera personnamnet (jfr Koivulehto 2007a: 67, 77). Varken *Efraim* eller *Abraham* har dessutom påträffats i formen ***Eura* repektive ***Aura* (USN 1988; Vilku 2007: 29, 67). Huldéns (2012: 246) invändning att "Koivulehtos eleganta resonemang [...] är för bra för att vara sant" kan inte tillmätas vetenskapligt argumentationsvärde. Jfr evolutionsteorin förkastas inte därför att dess förklaringsförmåga är för stor, inte på vetenskapliga grunder i alla fall.

Hydronymerna *Eura*¹²² (<– furgerm. **ēprā*) och *Kymi* : *Kymen* (<– furgerm. **kwēmjaz* eller snarare **kwumjā*) har lånats före den nordvästgermanska ljudövergången **ē* > *ā* som ägde rum ca 525 f.Kr. Detta årtal är därmed *terminus ante quem* för den kontinuerliga finska bebyggelsen i Finland (se *Etseri* i kapitel 5.6). Olli Nuutinen (1992) och Unto Salo (2008: 65) frågar efter Finlands gamla indoeuropeiska ortnamn. Jag återkommer till de här äldsta finländska ortnamnen som till största delen är av indoeuropeiskt ursprung i följande kapitel.

4.2 NYA SPRÅKLIGA SPÅR AV DEN I SÖDRA OCH VÄSTRA FINLAND EN GÅNG TALADE URSAMISKAN

Om och när den samiska expansionen till den avlägsna Norden var en relativt sen händelse i Nordens förhistoria, så var samernas försvinnande från dagens södra Finland, inklusive sydvästra Finland, en ännu senare händelse. Ante Aikio (2003: 104–105), vars förtjänst bl.a. är att utforskningen av södra Finlands samiska historia på 2000-talet har nått en ny nivå från den solida grund som Toivo Immanuel Itkonen och Terho Itkonen skapade på 1900-talet, har i sin produktion bevisat att det finns flera samiska ortnamn även i Åbotrakten, såsom namnet på den stora ön *Livonsaari* i Nådendals skärgård och *Muskmäki* i Pemar.

I sin doktorsavhandling anser Ante Aikio (2009: 219) det dock vara helt möjligt att ursamiska aldrig har talats i sydvästra Finland. Aikio motiverar avståndstagandet från sin tidigare ståndpunkt (se Aikio 2003) med svårigheterna att uppdaga sådana ortnamn i de sydvästfinska dialekternas område som skulle vittna om forntida samisk närvaro. Jag anser att Aikio inte skulle ha haft någon anledning att backa från sin tidigare ståndpunkt, för det finns faktiskt ortnamn av samiskt ursprung också i sydvästra Finland. Dylika är *Piksmäki* i Lundo och *Piiksvuori* i Masko (fin. Masku) etymologiserade av Aikio själv (2003: 104). Ortnamn innehållande samma lexem finns också i norra Finland bl.a. i Kuusamo (Räisänen 2005: 344–345). De här namnen innehåller urformen av det nordsamiska ordet *biksa* '(fågeln)s bröstben'. Från samma

122 Vokalkombinationen *e – a* visar dock också att *Eura* inte är ett urgammalt ortnamn (läs: från stenåldern) i finskan. Jag framlägger i en artikel (Heikkilä 2012e) en datering till ca 1300 f.Kr. när vokalkombinationen *e – a* blev fonotaktiskt möjlig i urfinskan, då för namngivningen av hydronymen *Eura* kan fastställas en *terminus post quem*. *Terminus ante quem* är den urgermanska ljudövergången **ā* > *ō* som ägde rum ca 650 f.Kr. Dessa fakta har implikationer för Finlands bebyggelsehistoria.

urform har lånats de nordfinska och nordkarelska dialekternas appellativ *piiksi* 'fågeln brösten'. Med hänsyn till att vi talar om förhistoriska tider påstår jag att namngivningstiden av dessa orter kan dateras rätt exakt med hjälp av nordistiken och runologin, och således kan vi sluta oss till när ursamer åtminstone ännu bodde även i sydvästra Finland. Jag har i kapitel 3 daterat den urnordiska ljudövergången *eu > iu* till ca år 400 e.Kr. på grundval av den runologiska evidensen. Appellativet *piiksi* har på det ovan beskrivna sättet lånats under tiden, då denna ljudövergång redan hade skett varför *terminus post quem* för inlänningstiden därmed är tidigast ca 400 e.Kr. Ortnamn som innehåller appellativet *piiksi* kan naturligtvis inte vara äldre än så. Så får vi en *terminus post quem* för namngivningen av de samiska ortnamnen *Piiksvuori* och *Piksmäki*. Vi får härmed som resultat att det talades ursamiska i sydvästra Finland åtminstone ännu på 400-talet efter tideräkningens början, men det faktum att det finns rikligt med svenska ortnamn som innehåller namnleden *Lapp-* vid den finska sydkusten indikerar att det fanns lappar där ännu på 1100–1200-talet, när de svenska nybyggarna anlände (se Namnledslexikon s.v. *Lapp*; Kartplatsen; Heikkilä 2012d: 464–468). Vilka dessa lappar var språkligt och etniskt är en annan sak. I Mikko Korhonens verk *Johdatus lapin kielen historiaan* (1981: 51) ingår en karta av T. I. Itkonen från år 1947 över kronologin i samernas tillbakadragning från södra och mellersta Finland. Sydvästra Finland har på kartan försetts med årtalet 500 e.Kr. efterföljt av ett frågetecken. Itkonens karta har åskådliggjorts av Karl Nickul (Salo 2000: 52). Trots sin höga ålder verkar Itkonens karta bra motsvara den historiska verkligheten i ljuset av dagens uppfattning, men Korhonens (1981: 50) egen karta med nordursamiska och sydursamiska på föregående sida är numera delvis föråldrad. Likaså på en karta av Inger Zachrisson (1997: 219) som Asko Parpola (2004: 249) anlitar antas samer ha bott i hela det nuvarande Finland ännu ca 1000 e.Kr. bortsett från Åland och sydligaste och sydvästligaste Finland. Det torde dessutom ha bott flera folkslag i sydvästra Finland under tiden 300–500 e.Kr. (se Aikio & Aikio 2001: 8; Heikkilä 2012c).

Det samiska ordet *biksas* ljuddräkt och ordets breda distribution samt de ovan behandlade sydvästfinska toponymerna vittnar för sin del om att ursamiskan var ett tämligen enhetligt språk som talades på ett brett område i mitten av första årtusendet efter tideräkningens början. Också i Pargas kommun i Åbolands skärgård finns det ett ortnamn som innehåller etnonymen *lappi*, nämligen *Lapplax*, som tyder på samisk närvaro och som av ljuddräkten att döma har lånats från fornfinnskan till svenskt håll. Ett *Lappi*-namn finns även på Hangö udd, där det ligger en ort vid namn *Lappvik*. Ortens finska

namn *Lappohja* är en översättning av det svenska namnet. Denna toponym har kunnat ges för över tusen år sedan, då lappar alltså fortfarande bodde på Hangö udd! Namnets datering grundar sig på strandförskjutningen orsakad av landhöjningen. (Namnledslexikon 1999 s.v. *Lappvik*; SPNK 2007: 221).

Trots att appellativet *lappi* ursprungligen torde ha avsett avlägsen bygd och dess invånare, torde namnleden *Lappi* huvudsakligen beteckna same i Finlands ortnamnsbestånd, för samer har en gång bott i så gott som hela Finland i ljuset av nyare forskning (se t.ex. Vahtola 1999: 111–113; Salo 2000: 189; Huldén 2001: 122; Aikio 2007c: 14). Ordet *Lappi* förekommer i så gott som hela Finlands ortnamnsbestånd och långt borta öster om Finlands gränser samt i Norrland i Sverige. I dag vet vi som sagt att det har bott samer även på den finska sydkusten. (se Salo 2008: 122). De bästa odlingsmarkerna hade intagits av finska inbyggare och ur deras synvinkel bebodde samerna (lapparna) faktiskt avlägset belägna områden utanför de finska kulturbygderna, vilket förklarar det etymologiska sambandet mellan betydelserna 'avlägsen bygd och/eller dess invånare' och 'fornsamer' hos ordet *lappi*; "[e]rämarkerna beboddes av lappi" (Salo 2007a: 11).

I närheten av *Lapplax* ligger en ort vid namn *Mustfinn* (samt *Mustfinn malmarna* och *Mustfinn träsket*), vars förled torde ha lånats och efterleden översatts från ett sådant finskt namn som **Mustakansa*, som man har hänvisat till samer med. En belagd toponym (skogsområde) vid namn *Mustakansa* ("Svartfolk")¹²³ finns i Jockis (fin. Jokioinen) kommun (Namnarkivet; Kartplatsen).¹²⁴ Namngivningsgrunden är antagligen det faktum att samernas i synnerhet hårfärg men också hudfärg är i genomsnitt märkbart mörkare än skandinavernas och östersjöfinnarnas, vilka är världens mest

123 Jfr med ordspråket "Täällä on ruotsi ruualla, musta kansa murkinalla" (Haavio 1948: 88).

124 Vissa finländska ortnamn som innehåller adjektivet *musta* (*musti*) 'svart' kan tyda på forntida samisk närvaro i området (jfr Salo 2000: 63–64). Det finns en riktig *Musti*-ortnamnsklunga i Kuhmo. Bredvid varandra ligger *Lapinniemi* och *Mustinlahti*, i vilken utmynnar *Mustinjoki* från *Iso Mustinjärvi* (och *Pieni-Musti*) på vars stränder ligger *Mustinniemi*, *Mustinkangas* och *Mustinvaara* (Kartplatsen). I Tammerfors finns *Lapinniemi* och *Mustalahti* nära varandra och i sjön Näsijärvi *Siilinkari* (jfr *siida*), i vars närhet rinner forsen *Tammerkoski* vars namn har visat sig vara av samiskt ursprung (Heikkilä 2012b). (Den traditionella, fornsvenska etymologin **Damberfors* för namnet *Tammerkoski/Tampere* kommer inte i fråga av morfologiska skäl (se Heikkilä 2012b: 52–55).) De här iakttagelserna förstärker betydligt trovärdigheten av den urgermanska etymologin för orden *Häme* och *sápmi* som Jorma Koivulehto (1997: 161–162) har framlagt. På den onomastiska evidensens grunder verkar det som om fornfinnarna vid sidan av etnonymen *lappalainen* också använde orden *musta* (jfr Sammallahhti 1998: 28), *ruskea*, *turja/tyrjä*, *vuojolainen* och *saama/saami/sammi* vid hänvisning till fornsamer, varav det sistnämnda har lånats från samernas endonym (jfr Salo 2000: 28, 30, 33, 37–38).

ljushyade folk (Itkonen 1984: 145; Salo 2000: 24–25, 2007a: 12; Sweet 2002; Wiik 2004: 138–142; Khan 2007; se också Schefferus 1979 [1673]: 49–50).¹²⁵ Som semantisk parallell bör noteras för det första att samernas endonyma etnonym *sápmi* och dess finska etymologiska motsvarighet landskapsnamnet *Häme* 'Tavastland', etnonymen *hämäläinen* 'tavast' och det vanliga gårdsnamnet *Hämälä* (< furfin. **šämä*) torde vara lånade från urgermanskan (< **sēmaz* 'mörk' > fvn. *sámr* 'mörkgrå') till förurfiniskan, och för det andra att från samma ordstam **šämä* har utvecklats också de finska orden *hämärä* 'dunkel' och *hämy* 'gryning/skymning'.¹²⁶ Jag anser att denna germanska etymologi är bättre motiverad än den traditionella baltiska etymologin (jfr Häkkinen 1996b: 44; Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 120; J. Häkkinen 2010: 57). Ante Aikios (2012: 238–239) nya och nydanande upptäckter om medelurfinskans ljudhistoria visar att ordet **šämä* > *hämäläinen* inte kan vara vare sig ett arvord som härstammar från ururaliskan eller ett uråldrigt lånord, för i bägge fall skulle ordet nu ljudlagsenligt förekomma i ljuddräkten (**šämä* > **šamj* > **šoomi* >) **huome-lainen*.¹²⁷ Ordets innebörd behöver inte ha varit kränkande för ursamer som tog namnet i sitt eget bruk (Koivulehto 1997: 162). För det andra ska man beakta att redan den antika grekiska geografen Ptolemaios kände till två *Finn*-folk (*Phinnoi*), varav det ena torde ha avsett ursamerna. (Korhonen 1981: 42; Koivulehto 1994: 82, 1997: 161–162; Sammallahti 1998: 262; Huldén 2001: 124; Lehtinen 2007: 22; Salo 2007a: 12; SPNK 2007: 90–91; Salo 2012c: 171; Kartplatsen).

Ortnamnet *Nivelax* i Västanfjärd på Kimitoön bär vittne inte bara om forntida finsk närvaro på ön utan också om förhistorisk samisk närvaro på samma ställe (Huldén 2001: 141; Kartplatsen). Ordets finska utgångsform har varit **Nivalaksi*, och förleden, appellativet *niva*, torde vara ett samiskt lånord i finskan (Aikio 2009: 42; Heikkilä 2012e). Appellativet och propriet *niva* som är ett samiskt lånord förekommer i norra Finland (SSA s.v. *niva*). Ett ännu mera beviskraftigt ortnamn är ändå *Vestlax* på Kimitoön. Gamla skriftformer

125 Detta är ett värdeneutralt naturvetenskapligt och fysiologiskt faktum som absolut inte bör förses med någon otillbörlig värdeladdning, för att inte tala om rasism eller diskriminering (jfr Wiik 2004: 140).

126 Också djurnamnet *hämähäkki* 'spindel' torde innehålla samma förled. Betydelsen är således 'dåligt urskiljbar bur', vilket är en ganska bra beskrivning av ett spindelnät.

127 Det samöstersjöfinska ordet *huomen* 'morgon, morgondag' kan däremot vara ett äldre lån från samma germanska ordstam på följande sätt: furgerm. **sēmas* 'mörk' → furfin. **šämä* 'mörk' > **šamj* → **šamj-nj* 'gryning' > surfin. **šoomen* 'morgon' > fin. *huomen* : *huomenen* (vad avledningssuffixet beträffar jfr *joutsen* : *joutsenen* 'svan' och *ahven* : *ahvenen* 'abborre'). Ordets tidigare etymologiseringsförsök bör betraktas som otillfredsställande (Häkkinen 2004: 221). En ny etymologi.

från 1400- och 1500-talen, såsom *Veskijlax* från år 1540, visar att det numera svenska ortnamnet *Vestlax* är ett ursprungligt finskt **Veskilaksi* ”Kvarnvik” (Pitkänen 1985: 256–258; Suistoranta & Asplund 1997: 30). Appellativet *veski* ’kvarn’ (< *veskivi* < **vesikivi* ”vattensten”) finns bevarat i estniskan (EES 2012: 599). Det finska namnet har myntats efter att vattenkvarnar hade tagits i bruk. Detta skedde på 1200-talet. (Pitkänen 1985: 256–258, 1990: 157–158). Det bör sålunda ha funnits finsk bosättning på Kimitoön åtminstone ännu på 1200-talet. Å andra sidan tyder ortnamnet *Rösund* i Snappertuna i Raseborg och referentens topografi (höjdkurvor) på ganska lång kontinuerlig svensk närvaro, trots att den onomastiska evidensen för kontinuerlig svensk bosättning härstammande från järnåldern annars är mycket mager (Huldén 2001: 209, 211, 453–463; Kartplatsen). Paleolingvistisk metod visar här sin styrka i utforskningen av en regions språkliga förhistoria.

4.2.1 ÅLAND ÄR NORDGERMANSKT, FINSKT OCH ÄVEN SAMISKT

Relevanta ortnamn med tanke på mitt forskningsämne finns även på Åland. I Geta kommun ligger *Lappnäs* och i närheten ligger *Finnö*, *Jomalön* ”Gudsö” och *Jomaludden* ”Gudsudden”, vilka vittnar om både samisk och finsk förhistorisk närvaro på Åland (Namnledslexikon 1999 s.v. *Lapp-*; SPNK 2007: 108). På Åland finns det också en kommun vid namn *Jomala* (skrivet *Jumala* år 1351 (jfr fin. *jumala* ’gud’)) samt ytterligare några andra ortnamn som innehåller namnleden *Jomal-*, såsom *Jomalby* (äldst belagt år 1331 i formen *Jumalaby*) (Huldén 2001: 50, 54).¹²⁸ Berättas bör att en *Olauus Finneson* ägde jord i Jomala socken år 1330 (SMP 2012, *Finne*). Hans far bör följaktligen ha varit finne. Det finns därutöver sparsamt med finska substratnamn i det åländska ortnamnsbeståndet (Pitkänen 1985: 16). Också skandinavernas närvaro på Åland är emellertid av gammalt datum, varom vittnar bl.a. namnparet *Ahvenanmaa* ~ *Åland* som tydligt är ett exempel på ett förhistoriskt lån och återlån mellan urfinskan och nordgermanskan/urnordiskan (Schalin 2008b: 34). Namnet lånades först från nordgermanskan till urfinskan och jag påstår att för inlåningstiden kan fastställas både en *terminus post quem* och en *terminus*

¹²⁸ Ett uddljudande *j* försvann från urnordiskan ca 550 e.Kr. men uppstod mycket snabbt på nytt igen vid *brytning* (se t.ex. Wessén 1966: 26–27, 37). Eftersom ett uddljudande *j* finns i de ovan nämnda ortnamnen (och detta *j* inte har uppstått genom brytning), bör namnen ha givits senare än 550 e.Kr. som alltså är namngivningens *terminus post quem*. Det har därmed funnits finskspråkig befolkning på Åland åtminstone ännu på 500-talet e.Kr.

ante quem på ljudhistoriska grunder. I urgermanskan har låneoriginalet haft ljuddräkten **agwijōz* ”skärgård” som är nominativ pluralform av ett ord med betydelsen ’ö’, vars grundform har varit **agwijō* som har utvecklats till det urnordiska **aujō* ’ö’ efter den tonande velarfrikativans ljudlagsenliga bortfall framför *wI* (Bjorvand & Lindeman 2007: 1369). Därifrån har bl.a. svenskans och norskans likabetydande ord *ö* och *øy* utvecklats ljudlagsenligt (jfr den samiska toponymen *Máhkarávju* (Heikkilä 2011a: 68)). Från den ovan nämnda pluralformen har de flera svenska ortnamn som heter *Öja* utvecklats i både Sverige och Finland (SOL 2003: 387; Kartplatsen).

Namnet *Ahvenanmaas* urfinska urform **ahveh*¹²⁹ bör ha lånats före bortfallet av den tonande velarfrikativan, annars skulle *Ahvenanmaa* nu heta ***Avenanmaa*. Det urgermanska appellativet med betydelsen ’ö’ som ingår i låneoriginalet har belagts mycket tidigt och på flera ställen. Redan de äldsta belagda formerna, *codannovia* hos Pomposius Mela (datering ca 44 e.Kr.) och *Scatinavia* hos Plinius den äldre (datering före år 79 e.Kr.), av det germansk-latinska namnet *Skandinavien* (<– surgerm. **Skadīnaujō*) visar genomfört bortfall av den tonande velarfrikativan och så gör också namnet på den germanska folkstammen *Aviones* ”Öborna” (obs. ***Aquiones*) hos Tacitus (98 e.Kr.). I Thorsbergs runinskrift från ca 200 e.Kr. har den tonande velarfrikativan likaså redan försvunnit i ordet *þewaz* ’tjänare’ (< urgerm. **þegwaz*), och samma ord i formen *þewa* förekommer också i Illerups runinskrift som har daterats till år 207 e.Kr. [sic]. (Antonsen 1975: 29; Pekkanen 1984: 229; Künzl 2006: 50–51; Schuhmann 2009: 38, 54–62, 76–82; Bjorvand 2011b: 21–22). Därifrån får vi en solid *terminus ante quem* för lånandet av ortnamnet *Ahvenanmaa* från urgermanskan till urfinskan, och denna *terminus ante quem* är alltså ca

129 I förurfinskan fanns det inget lexem med ljudkombinationen **šv* (Sammallahti 1998: 200). I medelurfinskan fanns det mig veterligen bara två lexem som innehöll ljudkombinationen **šv* (> fin. *hv*) (*saiho* och *sihvilä* är av yngre datum för att inte tala om *kahvi* ’kaffe’). Jag avser orden *hehvo* ’kviga’ och *ahven* ’abborre’ vilkas urformer har varit **ęšvo* respektive **ašven* (< furfin. **ašvIn* > saN. *vuosku* ’abborre’, saT. *viəzvan*), i vilken verkar ingå samma indoeuropeiska ordrot **aš-* med betydelsen ’äta’ som finns i ordet *ahma* ’järv’ (< furfin. **aš-ma* > sa. *vuosmmis* ’sugen på mat’) samt *ahmia* ’glufsa i sig’ och *ahmatti* ’storätare’. Urformerna skulle då ha varit **aš-ma* och **aš-men* >> *ahven* (också formen *ahmen* har påträffats i estniskan). (SSA s.v. *ahven*; Häkkinen 2004: 28; Älgu s.v. *vuosku*; om ljudvariation *m ~ v* se Liukkonen 1999: 17). Eftersom *Ahvenanmaas* urform av en slump hade stor fonologisk likhet med ordet *ahven*, finner jag det vara möjligt att urformen för den moderna toponymen *Ahvenanmaa* lånades från urgermanskan till medelurfinskan när den urfinska ljudövergången **š > h* var på gång (jfr Schalin 2008b: 34). Av min förteckning över ljudövergångarna framgår det att dateringen i så fall är lite före tideräkningens början. Namnet bör i alla fall ha lånats efter den germanska ljudskridningen, d.v.s. tidigast i början av järnåldern, eftersom den labiovelara klusil som förekom i den pregermanska formen **akʷjäs* inte skulle ha substituerats med en sibilant utan med en klusil i förurfinskan.

44 e.Kr. Låneoriginalets ljudutveckling från pregermanskan till fornnordiskan har varit följande: pregerm. **ák^wās* ~ **ak^wjās* > (sv. *åar* <<) furgerm. **aχ^wās* (→ murfin. **Akas* : **Akasesna* > surfin. **Aγas* : **Akahassa* (jfr *Akas* år 1483, *Achas* bl.a. år 1595) > fin. *Akaassa* > *Akaa*) ~ **aχ^wjās* > **aχwjōs* > urgerm. **agwjōz* > **ágwijōz* > urnord. **aujōz* > isl. *eyjar*.

En definitiv *terminus post quem* för inlåningen är den germanska ljudskridningen eftersom ett pregermanskt **k* inte skulle ha substituerats med vare sig urfinskt **š* eller *h*, av vilka det senare inte ens ännu existerade på den tiden. När vi försöker fastställa en precisare inlåningstid, bör vi ta hänsyn till de tips som ljuddräkten och vår kunskap om ljudsubstitutionerna erbjuder. I det gamla belägget *ahuen maa* ingår grundordet **ahveh* av vilket den moderna formen *Ahvenanmaa* har uppstått genom folketymologisk association till appellativet *ahven(a)* 'abborre'. Detta grundords ljuddräkt går tillbaka till en äldre form **ašveš* ifall ordet är tillräckligt gammalt på finskt håll. Ett urgermanskt låneoriginal **agwijōz* skulle ha resulterat i ett fonologiskt närmare liggande urfinskt ***ahvis* eller ***ahvio* (jfr *Ahvio* i Kymmenedalen), i stället för **ašveš*, ifall dessa slutljudande ljudkombinationer (= efterstavelets nya *i*) redan hade varit fonotaktiskt möjliga i urfinskan. Den urgermanska tonande velarfrikativan **g* förefaller inte ha substituerats med urfinskt **š*, för bevis på det saknas (se kapitel 3.2). Orsaken till varför urgermanskt **χ* substituerades med urfinskt **š* (jänte *k*) men urgermanskt **g* enbart med urfinskt *k* (tills fonemet /h/ uppstod) ligger enligt min uppfattning i akustisk fonetik: [*χ*] är ett kraftigt uttalat ljud vars kraftiga friktion (brus) efterliknades av urfinnarna med brussibilanten [*š*], medan det avsevärt svagare ljudet [*g*] liknar ett slarvigt uttalat *k* (se Foley 1977: 33–34). En vid första påseendet lockande förklaring är att den urfinska ljuddräkten i stället har varit **ahveš*, för denna samtida ljudkombination *h – š* torde inte vara ljudhistoriskt omöjlig, eftersom *h*-ljudet först kunde göra sitt inträde i urfinskan genom germanska lånord, alltså före den urfinska ljudövergången **š* > *h* (Kallio 2000a: 82–83). Att anta att låneoriginalet var **agwijōz* men låntagarhålllets utgångsform var **ahveš* är dock ett *ad hoc* -antagande därför att det inte kunde finnas något *h*-ljud i medelurfinskan före uppkomsten av efterstavelets nya *i*-ljud, för något *h* fanns ännu inte ens på det tilltänkta fonemlångivarhållet, urgermanskan. Den urfinska utgångsformen bör därmed ha varit **ašveš* som har kommit till språket före uppkomsten av efterstavelets nya *i*-ljud (jfr mellan *palje* : *palkeen* 'bälg' och *ruis* : *rukiin* 'råg'). Låneoriginalet bör följaktligen ha varit en pre-Vernersk urform **aχwjās* eller **aχwjōs*.

För att kunna besvara frågan vilkendera urgermanska urformen som är det faktiska låneoriginalet bör vi betrakta tillblivelsehistorien av ordet *hepo* 'häst'. Av ljudsubstitutionerna att döma är östersjöfinskan *hepo* 'häst' (-> fin. *hevonen* 'häst') och östersjöfinsk-samisk-mariskt *haapa* ~ *suhpi* ~ *šapki* 'asp' ett något äldre lånord än *Ahvenanmaa*. Ursprunget till ordet *hevonen* är omstritt men germansk härkomst har föreslagits (Nikkilä 1991: 1–7; LÄGLOS s.v. *hepo*; SSA s.v. *hepo*; Häkkinen 2004: 192; EES 2012: 77). Hästen är en indoeuropeisk "importvara" i Finland. Det är således sannolikt att *hepo* är ett lånord från indoeuropeiskt håll (Hevonon Suomessa 2010). De arkeologiska fynden visar att hästen var känd i Skandinavien, Estland och även Finland redan på bronsåldern (Männistö 2003: 203; Zetterberg 2007: 28; Bläuer & Lempiäinen-Avcı 2013: 428). Grundordet *hepo* liknar det urgermanska ordet **eḥwaz* 'häst' och den äldre litauiskans ord *ašvā* 'sto' (< PIE **h₁ékʷos* (mask.), **h₁ékʷeh₂* (fem.) 'häst'), men ett fonologiskt tillfredsställande och allmänt accepterat låneoriginal har inte kunnat upptäckas (Nikkilä 1991: 1–7; Liukkonen 1999: 45; Häkkinen 2004: 192). Ett sådant är emellertid det urgermanska ordet **eḥwō* 'sto', som har påträffats i runskandinaviskan i formen *ehwu* (Antonsen 1975: 60, 78, 2002: 210–211). När man begrundar de urfinska ljudsubstitutionerna, bör man beakta de begränsningar som orsakades av den urfinska fonotaxen. I urfinskan fanns det varken ljudkombinationen ***šv*, ***šp* eller ***vo* (Sammallahti 1998: 198–202), varför ett urgermanskt låneoriginal **eḥwō* inte kunde bli den fonetiskt närmaste motsvarigheten ***ešvo* utan **šepo* i urfinskan, varifrån *hepo* och *hevo(i)nen* ljudlagsenligt har utvecklats respektive avletts. En liknande metates som beror på motsvarande förhållanden ingår också i ordfamiljen *haapa* ~ *suhpi* ~ *šapki* (< furfin. **šapa* <- furgerm. **aspā* 'asp' > urgerm. **aspō* > m.m. sv. *asp* och fisl. *osp* 'asp') (LÄGLOS s.v. *haapa*; Björvand & Lindemann 2007: 843–844; Kroonen 2013: 39). Min etymologi för ordet *hepo* är därmed en aning modifierad version av Osmo Nikkiläs (1991: 1–7) etymologi.¹³⁰

130 Ifall låneoriginalet till det östersjöfinska ordet med betydelsen 'häst' vore ett baltiskt ord **ešvainis* (> lit. *ašvienis* 'arbetshäst') såsom Kari Liukkonen (1999: 44–48) har föreslagit, skulle det ha resulterat i ***hevainis* eller ***hevaineh* i äldre finska och ***heva(i)nis* eller ***heva(i)ne* i nufinskan i stället för de belagda formerna *hevoinen* och *hevonon* som har avletts från grundordet *hepo*. (V-ljudet i ordet *hevonon* beror på ljudlagsenlig sydvästfinsk ljudutveckling inom den östersjöfinska stadieväxlingen där de enkla inljudande klusilerna övergår till frikativor framför en diftong (jfr släktnamnet *Turunen* < *Turuinen* < **Turjuinen* < *turku*, *Turku*)). Avledningssuffixet *-ise* hette nämligen **-jci* i medelurfinskan (> surfin. **-jci*) och kom därför inte i fråga som substitut. Det här avledningssuffixets "nya" *j* orsakade inte heller ljudövergången *a > o* i andra stavelsen i motsats till ett äldre *j* (jfr *suomalainen* 'finne') (om ljudhistorien se Lehtinen 2007: 113–114), vilket innebär att andra stavelsens *o* i ordet *hevonon* skulle förbli oförklarad. Av dessa skäl bör Liukkonens etymologiförslag förkastas.

Jag erinrar om att många hästrelaterade lexem (t.ex. *kavio* 'hov', *ratsastaa* 'rida', *ratsu* 'ridhäst', *satula* 'sadel', *marhaminta* 'grimma', *tamma* 'sto', *talli* 'stall' och *vaunu* 'vagn') bevisligen är germanska lånord.

Långivarspråkets och låntagarspråkets ljuddräkter visar att ordet *hepo* har lånats efter den germanska ljudskridningen och den likaså urgermanska ljudövergången $*\bar{a} > \bar{o}$, men före namnet *Ahvenanmaa*, som också har lånats före den urfinska ljudövergången $*\check{s} > h$, men den nya ljudkombinationen $*\check{s}v$ har redan varit möjlig. Eftersom hästen var känd i Estland redan under den yngre bronsåldern (ca 1100–500 f.Kr.) och Finlands äldsta hästbensfynd dateras till 830–540 f.Kr. (Zetterberg 2007: 28; Bläuer & Lempiäinen-Avci 2013: 428), kan vi dra slutsatsen att ordet *hepo* lånades under tidsperioden ca 650–540 f.Kr. Eftersom ordet *hepos* ljuddräkt visar att den urgermanska ljudskridningen och ljudövergången $*\bar{a} > \bar{o}$ redan hade skett vid inlåningstiden, får vi därmed också en värdefull *terminus ante quem* – nämligen 540 f.Kr. – för dessa ljudövergångar. Verbet *ratsastaa* 'rida' härstammar på ljudhistoriska och semantiska grunder från samma tidsperiod. De ljudlagsenliga etymologiska motsvarigheterna fin. *vähä* ~ saN. *vássit* ~ mord. *vež* < furfin. $*v\check{a}\check{s}\check{a}$ <– urgerm. $*w\bar{e}\chi az$ < pregerm. $*w\bar{e}kas$ avslöjar att de västuraliska språkformer som snart skulle utvecklas till urfinskan, ursamiskan och urmordvinskan fortfarande var fonologiskt mycket nära varandra, även om den germanska ljudskridningen och ljudövergången $*\bar{e} > *\bar{a}$ redan hade skett på långivarhållet, vilket indikerar att inlåningstiden har varit i början av förromersk järnålder (ca 700–600 f.Kr.).

Vi kan nu besvara frågan angående ljuddräkten av låneoriginalet till *Ahvenanmaa*. Låneoriginalet av den urfinska urformen $*a\check{s}ve\check{s}$ har varit ett förurgermanskt $*a\chi wj\check{o}s$. Namnet *Ahvenanmaa* verkar följaktligen ha lånats i början av förromersk järnålder, vilket är ett nytt vetenskapligt rön.¹³¹

Namnet *Ålands* urnordiska urform $*a\chi w\bar{e}$ som rekonstruerats av Johan Schalin (2008: 34) torde i ljuset av ljudhistoriska och arkeologiska fakta ha lånats från urfinskan till urnordiskan i det skede, när det skandinaviska inflytandet på nytt betydligt förstärktes på Åland. Detta skedde i mitten av 500-talet e.Kr. Ett eventuellt avbrott i bebyggelsen på Åland på 1000- och 1100-talen e.Kr. behöver ingalunda innebära att namnet på hela öriket hade gått förlorat i skandinavernas språk, för Åland ligger ju bara ett stenkast från

131 Sockennamnet *Akaa* (< gfin. *Akas* år 1483) torde vara ett ännu äldre lån från samma germanska ordrots förurgermanska urform $*Ak^w\bar{a}s$ (nom. pl.) 'Vattnen' (nom. sg. $*ak^w\bar{a}$ 'vatten') (Krahe & Meid 1969b: 20–22; Ringe 2006: 109, 279; SPNK 2007: 18). Av ljuddräkten att döma lånades namnet före slutet av bronsåldern, eftersom den urgermanska ljudskridningen och ljudövergången $*\bar{a} > \bar{o}$ ännu inte hade skett (jfr $**Akkaa$, $**Akoo$).

Birka, Sigtuna och Uppsala jämfört med exempelvis Konstantinopel (fisl. Miklagarör), dit de svenska vikingarna eller varjagerna (fvn. *væringjar*) också seglade (Tomtlund 1999: 19; Huldén 2001: 43; Orrman 2002: 58–59; Vahtola 2003: 21). Också i en isländsk saga omnämns *Áland* (Julku 1986: 61–62). Ljudhistoriska skäl förutsätter att det skandinaviska namnet har lånats från finskt håll före den stora ”ordförkortningsperioden” i senurnordiskan. Om namnet hade lånats senare skulle ljudsubstitutionerna ha varit andra, såsom exempelvis namnparet fin. *Ahvensaari* ~ sv. *Åvensör* visar (angående bortfallet av *h* jfr fin. *Vehmaa* ~ sv. *Vemo*) (SPNK 2007: 16).

4.2.2 ETYMOLOGISK NATIVISERING

Den i föregående kapitel framlagda kronologin kullkastas inte av fenomenet *etymologisk nativisering* (eng. *etymological nativization*) som gör sig gällande först och främst vid intensiva kontakter mellan tvåspråkiga talare av nära besläktade språk och som innebär att när ord lånas och anpassas till låntagarspråket, substitueras långivarspråkets ljud inte med det egna modersmålets fonetiskt närmaste ljud utan med de i kontakt varande släktspråkens arvordförråds regelbundna etymologiska ljudmotsvarigheter (Aikio 2007a: 164, 2007b). Jag skulle vilja påstå att etymologisk nativisering för samiskans och finskans vidkommande närmast berör vokaler och i synnerhet icke-första stavelsens vokaler (se också Kuokkala 2012: 12). Även unga finska lånord i samiskan har ett *a* i slutstavelsen, när det i finskan finns ett *i* och tvärtom (t.ex. fin. *risti* ’kors’ > saN. *rista* ’kors’), eftersom samma vokalförhållande också finns i arvorden som ljudlagsenligt har traderats från förurfinskan. Konsonanterna avslöjar ofta, huruvida det är fråga om etymologisk nativisering, ett mer eller mindre gammalt lånord eller ett arvord. Gamla östersjöfinska lånord i samiskan är exempelvis *meahcci* (<– surfin. **meccä* ’skog’ < murfin. **meccä*) och *harca-* (<– surfin. **hirci* ’timmerstock’ < murfin. **širti*). Ett yngre finskt lånord i samiskan är *Ruotta* ’Sverige’ (<– ffin. **Ruoppi* ’Sverige’ < surfin. **Roocci*). För de ovan och nedan behandlade ordens vidkommande uppfylls inte de kriterier som en eventuell etymologisk nativisering skulle förutsätta. Exempelvis ordet *biksas* och det bakomliggande urnordiska låneoriginalets ljuddräkter visar att det är fråga om ett ganska gammalt lån från urnordiskan till ursamiskan. Ifall ordet *biksa* hade formen ***baksa* eller ***bakra*, skulle man kunna misstänka att ordet har uppstått genom etymologisk nativisering och faktiskt är rätt ungt, låtsas gammalt, men så är

inte fallet. Ursamiska och urnordiska är dessutom inte besläktade språk. Jag instämmer i Janne Saarikivis (2007: 327) konstaterande om den etymologiska nativiseringen mellan östersjöfinskan och samiskan, då han konstaterar att ”lainattu sanasto voidaan yleensä erottaa yhteiseen kanta kieleen palautuvasta” [”det lånade ordförrådet kan vanligtvis urskiljas från arvorden”]. Själv skulle jag vilja formulera saken så att de äldsta lånen är svåra att urskilja från arvorden, eftersom de språkformer som ledde till östersjöfinskan och samiskan då ännu var fonologiskt nära varandra (se ovan). De yngre lånorden är däremot relativt enkla att känna igen. Etymologisk nativisering skapar etymologisk oreda sporadiskt, men den förhindrar inte forskaren från att få en helhetsbild av den relativa kronologin i samiskans lånardsskikt när tillräckligt många lexem betraktas.

4.2.3 SAMISKT I SÖDRA OCH VÄSTRA FINLAND OCH FINSKT I NORDBOTTEN

Hittills okända samiska ortnamn i sydvästra Finland är enligt min uppfattning *Ruoksvuori* i Reso, *Ruoksmäki* i Salo och *Tuotturinmäki* i Högfors (fin. Karkkila), vilka alla är de nämnda trakternas högsta upphöjningar. De ifrågavarande toponymerna ingår i Namnarkivets samlingar där de anges sakna etymologi. Jag föreslår för dessa namn en samisk-germansk etymologi. Jag påstår att urformen av det nordsamiska ordet *ruoksi* ’juver’ ingår i namnet *Ruoksvuori*. Det är fråga om ett samsamiskt ord (Älgu s.v. *ruoksi*). Ett semantiskt samband mellan ortnamnet *Ruoksvuori* och appellativet *ruoksi* låter kanhända icke-trovärdigt vid första påseendet, men situationen förändras på ett avgörande sätt när man bekantar sig med ordets bakgrund. Ordet i fråga är nämligen den etymologiska motsvarigheten till det samöstersjöfinska lexemet *rauha(nen)* ’körtel, knöl’. I förurfinskan har ordet haft ljuddräkten **ravša* ’utbuktning, knöl’ och det tros vara lånat från det förurgermanska ordet (PIE **krou-* ’slå sönder, krossa’ >) **χrausā* ~ **χrauzā* ’utbuktning, svullnad; stenröse’ (> bl.a. rsv. *hrauR* (→ fin. *raura* ’grus’), fsv. *rös* ’ljumske’, sv. *röse*, no. *røys* ’stenhög’ och isl. *hreyssi* ’stenröse’, no. *rør* ’ljumske’). (SSA s.v. *rauhanen*; Bjorvand & Lindeman 2007: 912–913; Hellquist 2008: 875–876; LÄGLOS s.v. *rauhanen*).¹³² Både *Ruoksvuori* och *Ruoksmäki* är

132 Jag undrar om också östersjöfinskans homofona appellativ *rauha* ’fred, ro’, vars härkomst är omstridd, ursprungligen är samma lexem (se SSA s.v. *rauha*). Ordet *rauha* har sedan gammalt försökts förknippa med svenskans och de andra skandinaviska språkens ord *ro* < urgerm. **rōwō*, men denna sammanställning är fonologiskt omöjlig (jfr LÄGLOS s.v. *rauha*). Mikko Bentlin (2008: 251–253) härleder ordet *rauha* från senmedellågtyskan, men den antagna tidpunkten för lånandet kan vara för sen för att vara trovärdig. Om *rauha* vore ett lån från

branta och bergiga upphöjningar så att betydelsen 'utbuktning, knöl; stenröse' beskriver bra platsernas terräng (Kartplatsen). Distributionen av den inljudande ljudövergången *vs > ks* omfattar de samiska språken från lulesamiskan till kildinsamiskan och samma ljudövergång hade av ortnamnen *Ruoksvuori* och *Ruoksmäki* att döma skett också i den samiska som talades i sydvästra Finland (se J. Häkkinens konstaterande på sida 155) (Álgu s.v. *ruoksi*).

Jag anser att den högforsiska toponymen *Tuotturinmäki* (med sidoförmen *Tuotturinkallio*) innehåller samma samiska lexem som ingår i exempelvis de sydfinska ortnamnen *Tontereenmäki* (i Pöytis), *Tunturinvuori* (bl.a. i Punkalaidun och Janakkala) och *Tunturavuori* (i Ylöjärvi), d.v.s. urformen **tuonDər* av det samiska ordet *duottar* 'fjäll' (Namnarkivet; Kartplatsen). Det finska standardspråkets ord *tunturi* 'fjäll' är av samma ursprung (och via ryskan också internationalismen *tundra*) (Aikio 2007a: 189). Det samiska ordet *duottar* är den etymologiska motsvarigheten till det finska appellativet *tanner* : *tantereen* 'mark, fält' (< furfin. **tantjri*), och därför behöver det ursprungligen inte ha betecknat någon betydande upphöjning. Namnet *Tuotturinmäkis* ljuddräkt är förvånansvärt modern, för på långivarhåll verkar ha skett denasaliserings sursa. **nD > saN. dd* eller *tt*, som är en post-ursamisk ljudövergång som inte har ägt rum i de östligaste samiska språken. Inga fall av denasalisering är hittills kända från södra Finland, medan det i Norrbotten finns flera samiska ortnamn som visar genomgången nasalassimilation och ligger mellan Torne älvs och Kalixälvens (på meänkieli Kaihuunväylä) nedre lopp, exempelvis *Sattavaara* 'Sandbacke', *Sattajärvi* 'Sandsjö', *Sattakangas* 'Sandhed' och *Sattaoja* 'Sanddike' i Haparanda och Övertorneå kommuner

medellågtyskans *rouwe/rawe/räwe* 'fred', skulle man vänta sig ***rouval/**rava/**raava* i stället (jfr mlty. *vrouwe* 'fru' → fin. *(f)rouva* 'fru'). Att ordet *rauha* dessutom har lånats till samiskan, inklusive sydsamiskan där ordet i fråga är *raeffie* 'fred', talar för det östersjöfinska ordets relativt höga ålder (Álgu s.v. *ráfi*). I estniskan heter både ordet för 'fred, ro' och 'körtel' *rahu* (SSA s.v. *rauha*). Den ursprungliga betydelsen av ordet *rauha* kan ha varit 'stenröse som i terrängen fungerar som råmärke'. Som jämförelse kan nämnas att också ordet *pyhä* 'helig' gamla betydelser har inrymt innebörden 'avskilt från något, märkt, gräns'. Gränser har delat upp såväl olika människogrupperns nyttjoområden som heliga platser och icke-heliga platser. Egenskaperna fridlyst och orörd tillhör heliga platserns attribut. (Anttonen 1999: 106, 2003: 226–228). Detsamma gäller gränser. Området bortom gränsen är fridlyst, orört för dem som befinner sig på motsatt sida av gränsen. Betydelseförskjutningen förklaras av att när gränsen har dragits och märkts ut människogrupper eller människor och gudomligheter emellan, och gränsen respekteras av de inblandade parterna, råder det fredstillstånd och sämja (fin. *sopu* 'sämja' < *sopia* 'komma överens' (här: om gränser som märks ut med stenrösen)) i världen. En råsten är ett konkret tecken på en överenskommelse mellan mänskliga gemenskaper. Den är ett uttryck för fred och sämja (SSA s.v. *rauha*). I karelskan betyder ordet *rauha* just 'sämja'. Råmärket är fredens symbol och stenröset som fungerar som råmärke är dess realisation.

(Kartsök och ortnamn). En liknande nasalassimilation har skett också i (väst-) skandinaviska språk, där dess relativa kronologi är efter slutljudsskärpning, men före apokope (Wessén 1966a: 42–43). Jag finner den antagna dateringen 650–850 e.Kr. vara något för sen, därför att apokope skedde mellan åren 550–800 e.Kr. (Wessén 1966a: 16; Haugen 1976: 155, 200). Utgående från dessa fakta skulle jag säga att den (väst)skandinaviska denasalisering skedde under tidsperioden 500–700 e.Kr.

Mikko Korhonen (1981: 48–49, 1988: 265) har beräknat att den ursamiska perioden tog slut samtidigt som den urnordiska perioden gick till ända, vilket han daterade till 700-talet e.Kr. Jag instämmer i min hädangångne namnes datering. Tapani Lehtinen (2007: 75) är på samma linje när han daterar slutskedet av ursamiskan till ca 600 e.Kr. Denasalisering torde i alla fall inte ha skett tidigare än i mitten av första årtudendet e.Kr. Denasalisering skedde exempelvis i enaresamiskan först i slutet av 1500-talet eller i början av 1600-talet (Sammallahti 1998: 29, 194). I närheten av Umeå finns det ursprungligen samiska ortnamnet *Kåddis* (< saU. *gáddie* 'strand' ~ fin. *kanta* 'botten, grund'), vars äldsta belägg *de Caadis* och *de villa Kadiis* är från 16.7.1324, visar med sin ljuddräkt att denasaliseringen hade verkat i umesamiskan före 1324 e.Kr. (SOL 2003: 180; SDHK nr 3291). Av begynnelsen av jordbruket och den kontinuerliga finska bebyggelsen i Torne älvdal får vi en *terminus ante quem* för början av den samiska denasaliseringen. I Kainuunkylä (sv. Helsingbyn) i Övertorneå började den fasta finska bebyggelsen, jordbruket och boskapsskötseln enligt Kyösti Julku (1985: 124) ca 1030 e.Kr. Eljas Orrman (1999: 381), Heikki Leskinen (1999: 367) och Jouko Vahtola (1985: 215, 1991: 337, 341, 2003: 33) är inne på samma linje och konstaterar att finsk befolkning existerade senast på 1000–1100-talen (se också Halinen 2011: 141). Ett ytterligare bevis på en tidig finsk bosättning är ortnamnet *Laivajärvi* 'Båtsjö' i Torneå. *Laivajärvi* är numera ett skogsområde i inlandet men tio meters höjdkurva och den årliga landhöjningshastigheten på 8 mm visar att stället var en havsvik ännu för tolvhundra år sedan då namnet gavs (Vahtola 1980: 208; Geologia 2012; Kartplatsen 2012). Årtalet 1100 e.Kr. är därmed den senaste möjliga *terminus ante quem* för början av västsamiskans denasalisering men det rätta året kan vara även tidigare, för bl.a. finnarna utövade lapplandsfarande redan klart före uppkomsten av den fasta icke-samiska bebyggelsen i Lappland (Salo 2008: 266).¹³³ Eftersom det i Högfors

¹³³ Denasalisering uteblev i några få ord. Ett konsonantkluster bestående av en nasal och en homorgan klusil blev snart på nytt fonotaktiskt möjligt i samiskan genom finska och skandinaviska lånord (Korhonen 1981: 38; Sammallahti 1998: 193–194). Det äldsta

också finns en toponym vid namn *Vuonteenmäki*, vars bestämmningsled enligt Ante Aikios (2003: 104) övertygande etymologi härstammar från ursamiskans **vuonDes* (> saE. *vuodas* 'sand'), och denasalisering inte ingår i detta namn, torde det vara sannolikt att avsaknaden av nasal i namnet *Tuotturinmäki* förklaras av fornfinskans ljudsubstitutioner, vilka berodde på det faktum att ljudsekvensen V_1V_2NCC inte förekom i fornfinskans fonotax (jfr *kenttä*, *tunturi*, *Tuotturinmäki* och *Vanntauskoski*).

Toponymerna *Tuotturinmäki* och *Vuonteenmäki* bär alltså vittnesbörd om att det har bott samisktalande befolkning i Högfors ännu i ett mycket sent förhistoriskt skede, närmare sagt på senjärnålder. En ännu mer modern ljuddräkt har dock ett från Vesilax i Birkaland belagt, men numera ur bruk gånget uddnamn *Tuottarinnenä* (Namnarkivet). Låneoriginalets ljuddräkt har nämligen legat mycket nära nu(nord)samiska! På udden som faktiskt liknar en människonäsa till formen ligger Jaanus gård (Kartplatsen). *Tuottarinnenä* är dock ingen upphöjning, men den är ju bara "näsan". Själva *Tuottari*, d.v.s. upphöjningen kan ha varit någon av de närliggande bergiga backarna med sina (järnåldersboplatser) vid sjön Pyhäjärvi.¹³⁴ Just i Vesilax har folkminnesforskarna samlat in en stark muntlig tradition om att områdets befolkning var lappar före den finska bosättningsens ankomst (Salo 1995: 61; Aikio 2007c: 14). Jag vill vidare påpeka att det finns en gård vid namn *Tunturi* till och med i Letala (fin. Laitila). Gården i fråga ligger bredvid ett med tanke på traktens höjdförhållanden högt, bergigt område (Kartplatsen). Också här kan det alltså vara fråga om en samisk toponym.

Av samiskt ursprung är också toponymerna *Putta* (= by) (det traditionella lokala uttalet är [puttaa]) och *Puttanjoki* i Vemo samt *Putta* (uttalas traditionellt [puttaa]) i Nystad (Kaland) vilka innehåller ordet *pudas* 'sidofåra'

ord som innehåller ett konsonantkluster med den "nya" nasalen, torde av lånordets och låneoriginalets ljuddräkt att döma vara *vuonccis* 'höna' (<– urnord. **hōnisaz* > sv. *hōns* 'höna', s.k. neutral *s*-stam). Konsonantklustret *ncc* i stället för *ns* beror på att det inte fanns någon ljudkombination *ns* i senursamiskan (se Sammallahti 1998: 193; Koivulehto 1999a: 360). Ännu yngre är *jonsot* 'midsommar' (jfr no. *jonsok* 'midsommar').

134 Jag finner det osannolikt att namnet **Tuottari*- innehåller en folklig ombildning av mansnamnet *Theodorus* > *Teodor*. Teodor har i finsk folkmun utvecklats till *Teuvo*, *Teutori*, *Teutor*, *Teutoor*, *Teutari*, *Teutur*, *Teikko*, *Teussu*, *Teussa* och *Teo*, men inte ***Tuottari* eller någon annan namnform, som skulle ha en diftong *ou* i första stavelsen (USN 1988: 163; Vilkuna 2007: 226). Det är således mycket svårt att se ett samband mellan **Tuottari* och *Theodorus* främst på grund av första stavelsens vokalkvalitet.

(Namnarkivet; Kartplatsen; Rantatupa 2013).¹³⁵ Ortnamnet *Putta* i Nystad skrevs *Pudhasby* år 1542 (Mikkonen & Paikkala 2000: 496). Ljudutvecklingen har varit **Putahanjoki* > **Putaanjoki* > *Puttaa(njoki)* > *Putta(njoki)*. Det finns vidare en *Puttakoski* i ån Sirppujoki i Kaland i Nystad (Namnarkivet). Namnets bestämningsled *pudas* har stått i genitiv och namnets ljudutveckling har varit **Putahankoski* > **Putaankoski* > **Puttaankoski* > *Puttakoski*. För namngivningstiden kan fastställas en *terminus post quem* med stöd av landhöjningshastigheten (Kartplatsen). Därvid får vi veta att *lappi* ännu bodde i Kaland vid sidan av *suomi* långt efter tideräkningens början.¹³⁶

Också exempelvis en sjö vid namn *Outamo* som ligger i Lojo reflekterar en överraskande modern samisk ljuddräkt (Aikio 2007a: 191). Bakom ligger (ur)samiskans ordstam *ovda-* 'före-' (< furfin. **ehti* > fin. *ensi* 'första') (SPNK 2007: 312; Älgu s.v. *ovda-*). De sporadiska ursamiska ljudövergångarna **ɛ* > **ø* (> *o*) och **ɛ* > *i* bör på det ovan beskrivna sättet ha skett efter andra periodens ljudövergångar **o* > **ō* och **ī* > *i*, men före tredje periodens ljudövergång **ɛ*, **ɛ̃* > **ɛ̃*. Denna iakttagelse och toponymen *Outamo* står inte i strid med dagens kunskap om ursamiskan, för vi vet att det talades samiska i södra Finland längre än man tidigare trodde och den ursamiska som talades i södra Finland genomgick alla och samma ursamiska ljudövergångar som de nuvarande samiska språkens förstadier (Sammallahti 1998: 183).¹³⁷ Jaakko Häkkinen (2010b: 54, 60) har dessutom nyligen antagit att ursamiskan möjligen började splittras upp i dialekter redan i södra Finland. Jag instämmer med Häkkinen och

135 Appellativet *pudas* som är ett samiskt lånord i finskan har kommit till ursamiskan från urgermanskan (se nedan). Eftersom *pudas* inte förekommer som appellativ i de sydvästfinska dialekterna (i motsats till de nordfinska dialekterna), bör det vara fråga om ett direkt namnlån från ursamiskan till fornfinnskan (SSA s.v. *pudas*). Här har vi ännu ett bevis på att samer en gång i tiden har bott även vid sydvästfinska kusten.

136 Det tycks finnas ännu fler bevis på samernas forna närvaro i Kaland-Letala-trakten. Exempelvis det kaländska ortnamnet *Kuuvantaka* (< gfin. **Kuuyantaka*) torde vara ett namnlån som rymmer det ursamiska appellativet **kukka* 'lång', som har hänvisat till en forna avlång mot inlandet sträckande havsvik i Kaland (jfr *Kukkasjärvi*, *Guhkesjávri*) (se Kartplatsen). Det samiska namnet har lånats i en arkaistisk ljuddräkt, d.v.s. tidigt, vilket är geografiskt och bebyggelsehistoriskt sett helt förväntat. Yngre namnlån från samma ord är bl.a. *Kuukka* och *Kukkasjärvi*. Därutöver finns det i Kaland en toponym *Siirinki* som jag anser innehålla det samiska ordet *siida* 'sameby' (Namnarkivet). Den fornfinnska ljuddräkten var **Siidinki*. Ljudövergången *δ* > *r* är ljudlagsenlig i traktens dialekt. Det ortnamnsavledande suffixet *-nki* förekommer ofta just i ursprungligen samiska ortnamn (jfr *Pahdinki/Pahrinki*, *Kiminki*, *Juoksenki* och *Aatsinki*).

137 Denna iakttagelse har däremot implikationer för lånet av *Outamo* från ursamiskan till fornfinnskan. Av förteckningen i kapitel 3.3 framgår det att den andra ursamiska språkperiodens ljudövergångar skedde klart efter tideräkningens början så att också lålandet av *Outamo* har skett flera hundra år e.Kr. då samer alltså ännu bodde i området.

tar som exempel på regionala språkskillnader, som fanns i de samiska idiom som talades söder om det nuvarande samelandet, appellativet *jokka* 'å, älv' som finns i den finska dialekten i Kittilä och ortnamnen *Juuka/Juuanjoki*, av vilka det finns flera i vårt land (SMS s.v. *jokka*; SPNK 2007: 113). Det samiska ordet för 'å, älv' ingår i det finska appellativet och ortnamnen. Appellativet *jokka* kan jämföras med nunordsamiskans ord *johka* 'å, älv' och *Juuka* kan jämföras med nuenaresamiskans synonyma och etymologiskt identiska ord *juuhâ* (SPNK 2007: 113; Älgu s.v. *johka*). Nordsamiskan tillhör de samiska språkens västgrupp medan enaresamiskan tillhör östgruppen (Sammallahti 1998: 6; Saarikivi 2011: 79). I och med att jag i två artiklar behandlar namnet *Tammerfors* ursprung lägger jag fram nya bevis på att ursamiskans uppsplittring började i södra Finland (Heikkilä 2012a, 2012b).

Jag anser vidare att namnet på byn *Roismala*, som ligger i det forna Tyrvis socken, i det nuvarande Sastamala stad (före detta Vammala) på södra stranden av sjön Liekovesi i Kumo älvs vattendrag, har en namnled (bestämningsleden) av samiskt ursprung. Namnets äldsta skriftliga belägg är från år 1451 då namnet skrevs *Roysmalaby* (jfr *roysmala* från år 1479) och det äldsta belägget av namnets moderna ortografi är från år 1506 (*Roismala*). Namnets ursprung sägs vara okänt i Namnarkivets samlingar. (Ojansuu 1928: 38; Namnarkivet; DF nr 2895; Kartplatsen). Det förefaller vara fråga om ett sammansatt ortnamn vars efterled är *mala* med betydelsen 'strand'. Ordet är ett baltiskt låneappellativ (jfr *Jūrmala* 'Havsstrand' i Lettland). (SSA s.v. *malo*; SPNK 2007: 404). Den ifrågavarande stranden ligger vid viken *Roismalanlahtis* strand och dess vidsträckta åkervidd heter *Roismalanaukea*. Samma efterled *-mala* förekommer också bl.a. i mikronymen *Sastamala* 'Dystrand' som ligger i samma vattenled men på andra stranden och på sjön Rautavesis sida. Makronymen *Sastamala* (= namnet på en medeltida socken och en nutida stad som tidigare hette Vammala om vars etymologi se Heikkilä 2012b) har fått sitt namn efter denna mikronym (SPNK 2007: 404). Jag påstår att förleden av namnet *Roismala* är av samiskt ursprung och att den kan härledas från samiskans ord för 'råg' som på nordsamiska förekommer i ljuddräkten *rogaš*: *rohkaša* (Sammallahti 2006: 174). Det ursamiska låneoriginalet, varifrån namnet *Roismalas* förled har lånats, har haft ljuddräkten **roķeš* 'råg', som har lånats från nordurfinskans likabetydande ord **ruyis* (> fin. *ruis* : *rukiin*). Det nordurfinska ordet är i sin tur ett lån från det urgermanska ordet **rugiz* 'råg' (> t.ex. fno. *rugr* 'råg'). (SSA s.v. *ruis*). Namnet 'Rågstrand' kännetecknar väl ortens karaktär, för det finns vidsträckta åkermarker vid stranden av Roismalanlahti. Som intressant ytterligare information kan tilläggas att

den lokala traditionen berättar att namnet *Roismala* skulle ha uppstått av en äldre form **Ruismaa* ”Rågland” (Namnarkivet). Namnet kan emellertid knappast gå (direkt) tillbaka till det finska appellativet *ruis*, eftersom en finsk ljudövergång $u > o$ vore alldeles oregelbunden i den betonade första stavelsen. Enligt paleoekologiska undersökningar började rågodlingen i Finland lite före tideräkningens början, för de äldsta fynden av rågkorn härstammar från ca 100 f.Kr. (Häkkinen & Lempiäinen 1996: 147–148; Lempiäinen 1999: 153). Därifrån får vi en *terminus post quem* för namngivningen av toponymen *Roismala* före vilken ordet naturligtvis bör ha lånats som appellativ från urfinskan till ursamiskan. Den finska bebyggelse som expanderade från Kumo älvs nedre lopp mot inlandet nådde sjön Liekovesis stränder ca 300 e.Kr. då namnet säkerligen lånades från ursamiskan till fornfinnskan (Salo 2007a: 13; SPNK 2007: 234). Ristimäki gravfält som ligger just i Roismala dateras till 300-talets andra hälft (Salo 2007b: 137). De äldsta fynden av rågkorn från Kumo älvs avrinningsområde har gjorts uttryckligen i Ristimäki i Roismala i Sastamala och de dateras till ca 300 e.Kr. (Lempiäinen 2006: 37). Fynd av Luukonsaari asbestkeramik och Sarsa keramik som har förknippats med ursamer har hittats i Roismalas Ristimäki, vilket vittnar om samernas forna närvaro i trakten (Sammallahti 1977: 124; Salo 1995: 49–50, 52). Namnet *Roismala* bör följaktligen härstamma från 300-talet e.Kr. Terttu Lempiäinen (2006: 40) har bevisat att växtmakrofossilforskningen har en stor potential i utforskningen av förhistorien. Jag vill tillägga att denna potential blir ännu större när språkhistorisk evidens tas till hänsyn och man syftar till en syntes.

Jag vill därtill påpeka att det nordsamiska ordet *gordni* ’säd’ är ett gammalt lån från de germanska språkens ord för ’korn’, som i urgermanskan hade ljuddräkten **kurna*, av vilket bl.a. det svenska ordet *korn* ljudlagsenligt har utvecklats (Álgu s.v. *gordni*; Kroonen 2013: 312). Det nordvästgermanska *a*-omljudet hade ännu inte verkat på långivarrhåll vid inlåningstiden så att det är fråga om ett lån från urgermanskan. Om det samiska ordets låneoriginal hade varit den urnordiska formen **korna*, skulle det samiska ordet nu ha formen ***guordni*, och uttryckligen ***guordni*, inte ***goardni*, för den ursamiska vokalskridningens metafonifas verkade före det nordvästgermanska *a*-omljudet (se kronologiförteckningen i kapitel 3.3 och 3.4). Ordet *gordni* bör ha lånats tidigt, för ett urgermanskt **u* har inte bevarats i ett enda belagt germanskt fornspråk i ljudkombinationen **ur – a*, inklusive forngutniskan och gotiskan, där ljudövergången $u > o$ har verkat minst (Braune & Ebbinghaus 1961: 26; Wessén 1968: 14). Jag har i kapitel 2.6 daterat *a*-omljudet till alldeles början av tideräkningen. Ordet *gordni* har således lånats senast för

två tusen år sedan. Detta är ett starkt lingvistiskt indicium på att ursamerna som bodde i södra Finland åtminstone kände till grunderna för jordbruket (jfr Salo 2000: 49; Saarikivi 2011: 107). Kumo älvs stränder verkar alltså i början av tideräkningen ha bebotts av en ursamisktalande befolkning vars näringar har varit jordbruk samt storskalig och organiserad vildrensjakt (jfr ortnamnen *Kontaa* (< **Kontaja*) ”Vildrensställe” i Nokia (*Kontaanmäki*, *Kontaanlahti*, *Kontaankarit*), *Kontinkenttä*¹³⁸ i Sastamala och *Moitusmaa* ”Vildrensjaktmark på vintern” i Sastamala samt Finlands talrika *Kontta*-ortnamn). Den storskaliga renskötseln, som numera så intensivt anknyts till samerna, utvecklades till samernas huvudnäring först betydligt senare. (E. Itkonen 1966: 115; Montonen 1974: 38–40, 44–47; Halonen 1999: 126; A. Aikio & A. Aikio 2001: 17; Aikio 2007a: 162, 169, 180, 185; Saarikivi 2011: 107; Saarinen 2013: 61; Kartplatsen). Toponymerna *Moitus* och *Moitusmaa* ligger vid sjön *Houhajärvis* stränder. Förutom att sjön *Houhajärvi* är högt belägen med tanke på områdets höjdförhållanden (92,5 m ö.h. men *Rautavesi* och *Liekovesi* ”Nedersjön” 57 m ö.h.) är den också iögonenfallande avlång och smal till formen – sålunda en prototyp för *Kauka*- eller *Ku(uk)kasjärvi* (jfr Korhonen 1981: 41). I sydspetsen av *Houhajärvi* ligger händelsevis toponymen *Kuukankulma* samt en åker vid namn *Kuukka*, vilket tyder på att sjöns tidigare namn har varit **Kuukka* ”Långsjö” (<– ursa. **Kūkka*) som härstammar från ursamiskan (jfr Aikio 2007c: 16). Också den folkliga, finska traditionen i området tyder starkt på samernas (lapparnas) forna närvaro i Kumo älvdal bortsett från älvens nedre lopp (Aikio 2003: 102, 2007c: 23–24). Berättas bör också om ortnamnet *Lapväärtti* som är en översättning från ortens svenska namn *Lappfjärd* vars äldsta belägg ingår i ett brev daterat redan 1.6.1303 (Salo 2003: 11). Namnet antyder att det bodde samer i Lappfjärd ännu på den tid när kustsvenskarna bosatte sig i området. Den svenska befolkningen torde inte gå längre tillbaka i historien än till andra hälften av 1200-talet så att det bör ha bött samer i området ännu i ett så sent skede.

Det finska appellativet *seita* ’sejte’ är ett litterärt lån från samiskan där *sieidi* betyder ’heligt fornsamiskt kultobjekt av sten/klippa/träd’ (SSA s.v. *seita*). Ordet *seita* förekommer som del av sammansatta namn också i talrika ursprungligen samiska ortnamn i Finland (Kartplatsen). Sejter var en del av fornsamernas shamanistiska religion (The Saami – A Cultural Encyclopaedia 2005: 389–392). Det samiska ordet *sieidi* har traditionellt ansetts vara den etymologiska motsvarigheten till östersjöfinskans *hiisi* (ursprungligen ’gravfält,

138 Också ordet *kenttä* ’fält’ har lånats från ursamiskan (Aikio 2009: 81–84).

kultplats'), men förklaringen stöter på ljudhistoriska vanskligheter.¹³⁹ Jag anser att Asko Parpola (2004: 235–273) har visat att *sieidi* är ett urnordiskt lånord i samiskan och den framstående språkhistorikern Ante Aikio (2009: 277) är av samma åsikt. Låneoriginalet är ett (sen)urnordiskt **seiðar* (< urnord. **sæiðar* < urgerm. **saiðaz*), varifrån har utvecklats bl.a. fornisländskans *seiðr* 'besvärjelse, trolldom, trollkraft' som i sin tur var en central komponent i den fornskandinaviska asareligionen.¹⁴⁰ Ljuddräkten *sieidi* visar att ordet har lånats till ursamiskan efter de urnordiska ljudövergångarna *ai* > **æi* och **æi* > *ei*, vilket gör den framlagda urnordiska etymologin trovärdig. Det fonologiska förhållandet mellan låneoriginalets och låntagarhålllets stavvokal kan jämföras med ortnamnet *Sievju* nedan.

Även i södra Finland finns det ortnamn vari ingår det från ursamiskan lånade ordet *seita*. Sådana ortnamn är åtminstone *Seitniemi*, *Seittenpää* och *Seittenpäänkalliot* i Padasjoki¹⁴¹ samt *Siittonmäki* i Nummi-Pusula, *Siitoinmäki* i Ypäjä, *Seitmäki* i Loppis och *Siitinvaaha* (= ett stort flyttblock) i Kisko i Salo (Aikio 2003: 104; Aikio 2007a: 173, 190; Aikio 2012b: 96; Kartplatsen). Ordet *seita* kan också ingå i det svenska ortnamnet *Seitlax* som ligger i Borgå och vars finska översättningsnamn är *Seitlahti* utanför vilken ligger *Seitlaxfjärden* (GT Tiekartasto 2008: 18; Kartplatsen).¹⁴² Jag anser att namnet har lånats till medeltidssvenskan från en medeltida finsk form **Seitalaksi* som i sin tur är ett lån från senursamiskan, där ordet för 'sejte' har lånats från urnordiskan. På västra stranden av *Seitlaxfjärden* reser sig två branta och höga berg (Harpudden och Sandgropsbacken) och på östra stranden ligger en enhetlig brant bergrygg (Hevosklint vars största höjd är 53 m ö.h.) varför det på nära håll har funnits gott om lämpliga klippor till hands som har kunnat fungera som sejte, d.v.s. ursamernas heliga sten/berg (Kartplatsen). *Seitlax* gamla skriftform *Sejtelaxby* från år 1543 visar att det sammansatta namnets förled

139 Det samiska ordet *siida* 'sameby' är däremot rätt säkert den etymologiska motsvarigheten till *hiisi*-ordet (**šijiti*) (Álgu s.v. *siida*).

140 Det var faktiskt redan Lars Levi Laestadius som först såg det etymologiska sambandet mellan orden *seiðr* och *sieidi*. Detta skedde på 1840-talet (Parpola 2004: 236; Laestadius 2011 [1845]: 98).

141 Jag misstänker att det inte är en slump att det bredvid de ovan nämnda platserna ligger *Mustalahti* och *Mustanlahdenkärki* (jfr ovan).

142 Lars Huldén (2001: 321) konstaterar att ursprunget av ordets förled är oklart. Han förmodar att den svenska toponymen *Seitlax* går tillbaka till ett fornfiniskt **Saittalaksi*. Appellativet *saitta* har betydelseorna 'stav, stör' (SSA s.v. *saitta*). Det här ordet kan dock inte vara särskilt gammalt i finska språket eftersom alla lexem som börjar med ljudsekvensen *sai-* är yngre än den senurfinska ljudövergången **š > h* (Heikkilä 2013c: 590). Eftersom det i samiskan finns ett liknande appellativ *sáiti* 'spjut, isbill' med mycket bred distribution (SSA s.v. *saitta*; Álgu s.v. *sáiti*), är det sannolikt att det finska och karelska ordet *saitta* är ett samiskt låneappellativ.

har varit tvåstavig (Huldén 2001: 321). Appellativet *sieidis* inlåningstid kan dateras mycket exakt. Asko Parpola (2004: 266) anser att ordet *sieidi* lånades i norra Skandinavien ungefär på 1200-talet e.Kr. men jag är här av annan åsikt än Parpola. Det samiska ordets ljuddräkt visar att det har lånats efter den urnordiska ljudövergången *ai* > **æi* och ungefär samtidigt som ljudövergången **æi* > *ei*, men före den urnordiska synkopen. Låningstiden är därmed ca 550 e.Kr. (se 3.3). Förleden av namnet *Seitlax* härstammar sålunda möjligen från urnordiskan och har återlånats till skandinaviskt håll (svenska språket) efter att ha gjort en runda genom samiskan och finskan. Också i norra Norge i Tana kommun (saN. *Deatnu*, fin. *Teno*) finns det ett ortnamn där samma lexem ingår, nämligen *Seida* (saN. *Sieiddá*) (Norsk stadnamnleksikon 2007: 384). Sådana här lånord och ortnamn av låneursprung är mycket beviskraftiga – och därför mycket värdefulla – i både utforskningen av kronologin i de inblandade språkens ljudhistoria och det ifrågavarande områdets bebyggelsehistoria.

Ett sådant beviskraftigt ortnamn är också *Kukainen* (< gfin. **Kukkainen* (*Kukkaistenmaa* år 1799))¹⁴³ i Nystads skärgård vilket Ante Aikio (2003: 105) på ljudhistoriska grunder och med hjälp av parallellfall har visat vara av samiskt ursprung (SPNK 2007: 189).¹⁴⁴ Bakom namnet ligger det samiska adjektivet för 'lång' som i nunordsamiskan heter *guhkki*. Med stöd av geografin, närmare sagt öns höjd och den kända landhöjningshastigheten, kan vi räkna ut när ön *Kukainen* har upplandat och därmed som tidigast kunnat namnges, av vilket vi får veta när det åtminstone ännu bodde samer i trakten. Jag anser resultatet vara både överraskande och betydelsefullt. Två avlånga och smala före detta skär urskiljs av 7,5 meters höjdkurva på Lantmäteriverkets topografiska karta (se Kartplatsen). De här skären efter vilka *Kukainen* tydligen har fått sitt namn har legat bredvid varandra i väst-öst riktning (Kartplatsen). Den årliga landhöjningshastigheten i Nystads skärgård är 5,5 millimeter om året, vilket gör 5,5 meter på tusen år (Kylli 2001: 25; Geologia 2011). Med hjälp av dessa uppgifter kan vi räkna ut, när *Kukainen* tidigast har kunnat namnges. Resultatet är ca år 650 e.Kr. när samer därmed ännu bodde på fastlandet vid kusten nära den nuvarande staden Nystad, eftersom den nyligen upplandade ön *Kukainen* ännu inte var beboelig. I Euraåminne kommun norr om Raumo ligger

143 I de sydvästfinska dialekterna förekommer klusilerna i det svaga stadiet framför en diftong som slutar på *i* (Lehtinen 2007: 255).

144 Bakom namnet kan knappast ligga det finska appellativet *kukka* 'blomma' därför att *Kukainen* vid namngivningstid var en nyligen upplandad ö, och det växer inga blomväxter på ett nyligen upplandat skär i havsbandet.

en upplandad ö vid namn *Ilavainen*. Namnet saknar etymologi. (Kartplatsen; Namnarkivet). Namnet kan innehålla samma ursamiska ord med betydelsen 'hög' som ingår i bl.a. ortnamnen *Ilaja*, *Elimä* och *Ilomants*.

Jag anser mig ovan ha bevisat att ursamiska talades på den finska sydkusten åtminstone ännu år 550 efter tideräkningens början. *Tuotturinmäki* i Högfors torde av sin ljuddräkt att döma vara ännu något yngre. På den finska västkusten talades ursamiska ännu något senare. Från historiska källor vet vi vidare att lappar bodde i Tavastland ännu på 1400-talet, i Österbotten och Mellersta Finland ännu på 1500-talet och i Savolax ända till 1600-talet (Vahtola 1999: 110–111). Det samiska språket försvann sedermera från södra Finland till följd av att samerna assimilerades till finnarna, de drog sig undan finnarna mot norr eller rentav fördrevs från sina boplatser av finnarna (jfr *lapp* 'avsidbo ~ same'). Jag anser att ortnamn av tydligt samiskt ursprung och av hög ålder finns även flera i södra Finland, men de faller utanför ramarna för det här kapitlet varför jag återkommer till ämnet i följande kapitel.

4.3 ETYMOLOGIN AV DEN NORSKA ÖN *SENJA* ~ *SAN. SÁŽŽÁ*

Jag framlägger härnäst en etymologi för ett skandinavisk-samiskt ortnamn. Ortnamnet i fråga är Norges näst största ö som ligger vid den nordnorska kusten norr om Lofoten. Ön heter *Senja* på norska och *Sážžá* på nordsamiska (Sammallahti 2006: 576; Store norske leksikon 2009, *Senja*). Det äldsta belägget för det här ortnamnet ingår i ett dokument från år 1367 e.Kr. där namnet förekommer i formen (*j*) *Senionne* (DN nr 395) som är dativ singular bestämd form. I det omfattande verket om de norska ortnamnens etymologi *Norsk stadnamnleksikon* (2007: 387) konstateras det att ursprunget till namnet *Senja* är oklart. Namnet *Senja* sägs språkligt kunna höra ihop med fornnorskans adjektiv *sundr* 'söndrig'. Jag hävdar emellertid att denna osäkra sammanlikning är omöjlig uttryckligen språkligt (läs: fonologiskt). Det fornnorska adjektivet *sundr* (<urgerm. **sundraz* 'i sär') har ett *u* i stamstavelsen som är en inskottsvokal och går tillbaka till det indoeuropeiska urspråkets nollavljudsstadium, och ordet förekommer inte i andra avljudsstadier i de germanska språken (Bjorvand & Lindeman 2007: 1077–1078). Stamstavelsens *e*-ljud i namnet *Senja* kan på inget sätt härledas från avljudets *u*-stadium (< nollstadium).

Einar Haugen (1976: 166) hänvisar till Magnus Olsen och förmodar att eftersom ortnamnet *Senja* är morfologiskt och semantiskt ogenomskinligt,

skulle det kunna vara ett mesolitiskt [sic] substratnamn. Jag nöjer mig inte heller med den här ”förklaringen”. I det ovan nämnda *Norsk stadnamnleksikon*-verket (2007: 387) rekonstrueras namnets urform ha varit **Senja* som mig veterligen inte betyder någonting synkront. Man bör emellertid genast påpeka att denna urform representerar ett fornnorskt språkstadium. I rekonstrueringen av namnets äldre ljuddräkter bör man beakta följande: för det första har ett *e*-ljud framför en nasal och en halvvokal *j* i skandinaviska fornspråk alltid uppkommit ur ett tidigare *a*-ljud genom *i*-omljud, och för det andra har de sedan medeltiden belagda svaga femininernas andra stavelses *a*-ljud uppkommit ur en urnordisk ändelse *-ōn*. Den urnordiska rekonstruktionen av namnet *Senja* har enligt språkgruppens inre rekonstruktion således varit **Sanjōn* (> fno. **Sænja* > no. *Senja*) (om ljudövergången *æ* > *e* se Wessén 1966a: 5, 1968: 29). I *Norsk stadnamnleksikon* (2007: 387) förmodas inte något etymologiskt samband mellan de varandra något liknande norska och samiska namnformerna *Senja* och *Sázzá*. Jag hävdar emellertid att det är precis så och att det samiska namnet är ett lån från det moderna norska namnets urnordiska form och att det samiska namnet dessutom avslöjar det ursprungligen germanska ortnamnets etymologi. Ett etymologiskt samband mellan öns norska och samiska namnformer antas också i verket *The Saami – A Cultural Encyclopaedia* (2005: 275). I ön *Senjas* samiska namn *Sázzá* ingår en oetymologisk, men bland norra Norges samiska ortnamnsbestånd vanlig vokalkombination *á – á*, vilket innebär att namnet har kommit till samiskan rejält efter den ursamiska vokalskridningen (se kapitlen 2 och 3). Ön *Senja* kallas lekfullt för Norge i miniatyr och Norges friluftsmuseum, eftersom den här stora öns natur är mycket mångsidig och skiftande. På ön finns det såväl höga berg, fjordar, urskogar och sjöar som sandstränder och även mark som är lämplig för jordbruk. (Geologiske fenomener på Senja 2004; VisitSenja 2005; Bilder fra Senja 2006). Gott om lämpliga namngivningsgrunder har således stått till buds.

Jag föreslår följande etymologi för önamnet *Senja*. Det fanns ingen ordrot **san-* i urnordiskan. De enda lexem som fonologiskt kommer i fråga är **sanþaz* ’sann’ (> fisl. *sannr*) och **sandaz* ’sand’ (> fisl. *sandr*), varav det första knappast kommer i fråga på grund av sin betydelse. Det senare passar däremot potentiellt bra, men gav ön *Senjas* natur anledning till en sådan namngivningsgrund? Jag anser att svaret är jakande. Eftersom *Senja* är en ö, måste man ta sig dit sjövägen. När man närmar sig *Senja* seglande från havet ser man inte inlandets urskogar, sjöar, älvar och myrmarker utan det mest iögonenfallande draget är de höga bergen med branta sluttningar som reser sig från havet och fjordar, vilka emellertid är kännetecknande för de

flesta öar och det mesta av den långa norska kusten, men ändå heter de flesta öar varken *Bergøy(a)*/*Fjelløy(a)* eller *Fjordøy(a)*, eftersom de inte skulle vara tillräckligt särskiljande namn. Ortnamnens viktigaste funktion är identifikation (Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 93–94). Ett annat kännetecknande drag för Senjas kust är sanddynerna som sträcker sig över och under havsytan och det är därför semantiskt helt naturligt att anta att de forna skandinaverna gav ön namnet ”Sandö”. Finländska ortnamn som har uppstått som följd av samma namngivningsgrund är exempelvis *Santonen*, *Santio* och *Sannainen* som innehåller det finska appellativet *santa* (<– sv. *sand*) samt talrika öar vid namn *Hietasaari* ”Sandö” (SPNK 2007: 401; Kartplatsen). Ljudhistoriskt har namnbildningen gått till så här: turnord. **Sand-ijōn* ”Sandland” > surnord. **Sandjan* (→ ursa. **Sānčā*¹⁴⁵ > saN. *Sázzá*) > fno. **Sændja* > no. *Senja* (jfr fisl. *sandr* och *sendinn* ’sandig’).¹⁴⁶ En parallell ursamisk ljudsubstitution ingår i lånordet *fišču* ’(sälens) simhud’ <– urnord. **fitjō* (> fno. *fit* ’simfena’) (Koivulehto 1999a: 270; Álgú s.v. *fišču*). Ett samtida lån från urnordiskan till senurfinskan är också det finska appellativet *kari* ’grund, grynnä’ (<– (sv. *skär* <) surnord. **skari* < turnord. **skarja*), där reduceringen av den obetonade andra stavelsen redan har börjat, men inte ännu avslutats och *i*-omljud har inte heller verkat ännu (Heikkilä 2011a: 79–80). Det germanska avledningssuffixet *IV*¹⁴⁷ realiserades som [jV] efter en kort stamstavelse och som [ijV] efter en lång stamstavelse enligt s.k. Sievers lags germanska version (Ringe 2006: 120). I det förra fallet var ordet alltså tvåstavigt i sin helhet och i det senare fallet trestavigt. Urnordiskans tvåstaviga ord blev enstaviga i senurnordiskan genom synkope och apokope och trestaviga ord blev tvåstaviga. Det uddljudande *f*-ljudet i stället för *b* och det faktum att *i* inte har utvecklats till *a* i enlighet med samiskans arvord och gamla lånord vittnar om att det i appellativet *fišču* är fråga om ett lånord tillhörande det urnordiska lånordsskiktet, d.v.s. ungefär ett samtida lån som *Sázzá*, av vars ljuddräkt också framgår att låneoriginalet har varit ett senurnordiskt **Sandjan* (< turnord. **Sandijōn*). Härav får vi en rätt exakt datering av lånet av ortnamnet *Sázzá* till senursamiskan. Ljudövergången *ō* > *ā* > *a* i obetonad stavelse har nämligen belagts i flera runinskrifter från

145 Ljudövergångarna **č* > *č* och **ś* > *š* hade vid namnlåningstiden redan ägt rum. Den andra stavelsens *ā* i det samiska namnet är i alla fall ursprungligt (och därför beviskraftigt) oberoende av huruvida det ursprungligen var en diminutiv eller ej i ursamiskan (se Sammallahhti 1998: 6).

146 Jfr sa. *Vávžavuotna* < sursa. **Vāvčē*- <– urnord. **Wagja*- > no. *Veggefjord* nära Tromsø (Aikio 2012b: 79).

147 *I* = *i* eller *j* och *V* = vokal *a* eller *ō*.

600-talets början, men inte ännu från tiden 500 e.Kr. Lånandet av namnet bör således ha skett efter år 500 e.Kr. (Antonsen 1975: 79, 84–89).

Ett parallellt bortfall av *d* i ett nordgermanskt konsonantkluster finns exempelvis i det gotiska ordet *sunja* 'sanning', vars urgermanska urform har varit **sundjō* 'existerande' (Koivulehto 1999a: 246). Ett outtalat antagande om bortfallet av ett *d* i inljud ingår också i det otillfredsställande försöket att härleda namnet *Senja* från urnordiskans adjektiv **sundraz*. Ett visst mått av oregelbunden ljudutveckling påträffas uttryckligen bland namn. Om något ljud försvinner i ett kluster på tre konsonanter, är det ofta det mellersta, såsom i detta fall, och detta bortfall begränsas inte till något visst språkstadium i de skandinaviska språkens historia (Wessén 1968: 68). Det samgermanska ordet *sand* är tämligen vanligt som ortnamnsled (se Norsk stadnamnleksikon 2007: 381–383). Ett sådant ortnamn är bl.a. *Sennsjøen* 'Sandsjön' som ligger i Hedmarks fylke i Norge. Ett liknande bortfall av inljudande *d* har skett i namnets ljuddräkt (Norsk stadnamnleksikon 2007: 387).

Jag har ovan framlagt ett fall där ljuddräkten av ett skandinaviskt ortnamns samiska motsvarighet är i nyckelposition vid etymologiseringen av ett ursprungligen skandinaviskt ortnamn, och denna etymologi är inte det enda fallet. Exempelvis etymologin av namnet på den stora ön *Seiland* som ligger utanför Finnmarks kust klarnade för ett tag sedan med hjälp av öns samiska namn *Sievju* (Norsk stadnamnleksikon 2007: 384).¹⁴⁸ Jag är övertygad om att fennistik och lingvistiskt orienterad sameforskning (samistik/lappologi) utgör en oändlig nytta och en resurs för historisk nordistik och germanistik (och naturligtvis också tvärtom). Man har dessvärre hittills inte effektivt utnyttjat resurserna i den historiska urgermanska och urnordiska "korpus" som ingår i östersjöfinskans och samiskans lexikon (se Jorma Koivulehto 1994: 87–88, 1999b: 208 "terra incognita"). Ett av syftena i föreliggande avhandling har följaktligen varit att för min lilla del täppa till den här luckan.

4.4 FORSKNINGSRÖN

Ursamiskan som en gång talades i södra Finland genomgick alla samma ursamiska ljudövergångar som de nuvarande samiska språken som talas på betydligt nordligare breddgrader (Aikio 2006: 47). Kombinerat med de urgermanska ljudövergångarnas kronologi är detta ett starkt argument

148 No. *Sei-land* < fno. *Sæi* < surnord. **Seu-æuju* 'Sjö-ö' (< urnord. **Saiwa-aujō*) → sursa. **Sēvjō* > saN. *Sievju*.

för uppfattningen att ursamer fanns även i södra Finland ännu långt efter tideräkningens början och att hela den ursamiska språkperioden och spridningen av ursamiskan till norra Fennoskandien och Skandinavien är tidsmässigt ett betydligt senare händelseförlopp än man allmänt trodde i slutet av 1900-talet (jfr Aikio 2006: 39–47; J. Häkkinen 2010b: 56–60; Heikkilä 2011a: 74–76).

Som ett litet ytterligare bevis till vill jag tillägga det finska och karelska ordet *mursu* 'valross' som har lånats från ursamiskan och som heter *morša* på nordsamiska. Det samiska ordets distribution omfattar språken från nordsamiskan till tersamiskan. (SSA s.v. *mursu*; Aikio 2004: 11; Häkkinen 2004: 742, 2007: 482–500). Ordets ursprung är okänt. Det torde vara ett substratord från ett utdött fornspråk som talades vid Ishavets kust före samiskan och skandinaviskan. Det äldsta belägget för ordet är *morss* som ingår i en publikation skriven på latin från år 1517 e.Kr. (K. Häkkinen 2007: 483). Ordet *morša* innehåller samiskans "nya" fonem /š/, vars uppkomsttid jag har daterat i kapitel 2.6. Ordet bör således vara yngre än så, annars skulle ordets nutida ljuddräkt vara ***morsa*. Ordet har å andra sidan genomgått den ursamiska ljudövergången **u > o*, såsom jämförelsen med det finska och karelska ordet visar (jfr t.ex. fin. *tupa* och saN. *stohpu* ← turnord. **stübön*). Utifrån detta kan vi konstatera att ordet för 'valross' inte kan vara vare sig betydligt äldre eller yngre i samiskan än den västerländska tideräkningen. Ordet har kommit till ursamiskan i det skede när samernas språkliga förfäder spred sig till Ishavets kust och lärde känna både appellativet *mursu* och dess referent valross. Eftersom det inte lever valrossar i Östersjön, är detta ord ett paleolingvistiskt bevis på att norra Skandinavien samisering tydligt var en järnåldersprocess, såsom jag ovan har föreslagit (jfr ljuddräkten av det samiska ordet *áhpi* 'hav' ← urnord. **hāba* 'hav' (Heikkilä 2011a: 74)).

4.5 SAMMANFATTNING

I detta kapitel har jag framlagt och etymologiserat en mängd hittills okända samiska och nordgermanska ortnamn i södra Finland samt gett en datering av deras namngivningstid och låningstid. De mest betydande av de etymologiserade och daterade enskilda namnen torde vara *Åland*, *lapp* och *Senja* vad informationsvärdet beträffar. Det mest informativa etymologiserade appellativet är i sin tur *hepo* 'häst'. Det finns starka indicier på att ursamiskan spred sig till de nuvarande nordliga samisktalande områdena först något efter tideräkningens början och att ursamiskt språk talades även i sydvästra Finland ännu hundratals år efter tideräkningens början.

5 OM FINLANDS ÄLDSTA ORTNAMNSSKICK

5.1 INLEDNING

Jag övergår nu till att behandla Finlands äldsta urskiljbara ortnamnsskikt. Appellativer och ortnamn utgör en sammanhängande helhet när man forskar i språklig förhistoria därför att språklig förhistoria närmast kan forskas med hjälp av appellativer och ortnamnsbestånd. Tidigare språkhistorisk forskning har kunnat visa enstaka mycket gamla ortnamn av urgermanskt eller rentav nordvästindoeuropeiskt ursprung i Finland och dess närområden, exempelvis *Eura*, *Kymi* 'Kymmene', *Roine* (namnet på två sjöar i Tavastland), *Ahvenanmaa* 'Åland', *Häme* 'Tavastland' och t.o.m. *Suomi* 'Finland' (Koivulehto 1987: 27–50; Kallio 1998a: 613–620; Salo 2000: 21, 23–25; SPNK 2007: 51, 90–91, 204, 382, 430; Schalin 2008b: 30–35; Janhunen 2009: 203–212). Mina utforskningar tyder på att många fler ortnamn av betydligt hög ålder existerar i det finländska ortnamnsbeståndet.

Detta kapitel handlar i främsta rummet om det gamla germanska språkliga inslaget i de finländska och numera så gott som helt finskspråkiga landskapen Satakuntas och Tavastlands ortnamnsbestånd. Därtill behandlas etymologin för några andra finländska ortnamn. Jag skall bl.a. lägga fram en etymologi för ett antal bebyggelsehistoriskt viktiga ortnamn av omstritt eller okänt ursprung i Kumo älvs vattendrag. Dessa ortnamn är själva landskapsnamnet *Satakunta* och bl.a. hydronymerna *Vanaja*, *Vånå* och *Kumo* (älv) samt *Sarsa*. Därutöver behandlas bl.a. *Kymmene*, *Kemi* och *Enare*. Vid sidan av det ovensagda redogör jag för härkomsten och åldern av några hittills oetymologiserade östersjöfinska och samiska appellativer, som jag hävdar, visar sig vara daterbara urgermanska lånord. I slutet av kapitlet sammanfattar jag forskningsrönen och resonerar kring de stora linjerna i Fennoskandiens språkliga förhistoria.

Namnforskare är de verkligt tvärvetenskapliga aktörerna bland lingvisterna (se liknelsen i Mallat 1997: 104). Den ansedde finske namnforskaren och onomastikens metodutvecklare Eero Kiviniemi (1980: 319) påstår att ifall ursprunget till alla gamla finländska ortnamn vore klarlagt skulle många gåtor kring Finlands förhistoria vara lösta. Kiviniemi (1980: 320) konstaterar vidare

att ortnamnsbeståndets värde som (för)historiskt källmaterial grundar sig på namnens ursprungsspråk, namnens sakinhåll och namnens distribution samt typologiska kriterier. En värdefull punkt saknas emellertid i Kiviniemis förteckning, nämligen namnens ålder/tillblivelsetid (jfr Mallat 1997: 103; Pettersson 2005: 234). Jag strävar efter att datera respektive ortnamns namngivningstid. Jag tillämpar samma tvärvetenskapliga metod i föreliggande kapitel som i de föregående kapitlen och i mina tidigare publikationer (se t.ex. Heikkilä 2011a, 2012b, 2012c, 2012d, 2012e, 2013c), d.v.s. kombinerar evidens från den traditionella historisk-komparativa språkforskningen (inomspråklig forskning) med rön från lånordsforskning, ortnamnsforskning (utomspråklig forskning) samt även från historieforskning, arkeologi och geologi. Dessa är uttryckligen de metoder som enligt Jaakko Häkkinens (2010a: 32–33) övertygande argumentation är pålitliga och gångbara vid utforskande av det språkliga förflutna.

Det här kapitlet kommer förhoppningsvis också att bidra till den relativa och även absoluta kronologin i Finlands bebyggelsehistoria beträffande språkgrupperna (ur)finnarna, de forna germanerna, de nutida finlandssvenskarna och (ur)samerna. Vid sidan av resonemanget om landskapsnamnet *Satakunta*s ursprung och ålder, är det naturligt och även nödvändigt att i förbifarten också behandla Finlands medeltida införlivande med Sverige och dess datum, eftersom bägge forskningsobjekt har åtskilliga anknytningspunkter av olika slag, såsom det skall framgå nedan, och eftersom datumet för början av svenskt valde i Finland dessutom är en ständigt aktuell språkpolitiskt laddad fråga (se L. Huldén 2002: 13; Heikkilä 2012d).

5.2 UPPKOMSTEN AV LANDSKAPSNAMNET *SATAKUNTA*

Satakunta är ett finländskt landskap beläget i västra Finland vars största och längsta älv, Kumo älv (fin. Kokemäenjoki)¹⁴⁹, rinner tvärs igenom landskapet Satakunta och utmynnar i Bottenhavet två mil utanför staden Björneborg (fin. Pori). Kumo älvs centrala ställning syns också i Satakuntas inre geografiska huvudindelning såtillvida att det låglänta området kring Kumo älvs nedre lopp länge har kallats för Nedre Satakunta (fin. Ala-Satakunta) och de något högre belägna markerna runt älvens övre lopp för Övre Satakunta (fin. Ylä-Satakunta). Denna indelning går tillbaka till åtminstone tidig medeltid

149 Kumo älvs avrinningsområde är det fjärde största i Finland (Salminen 2007: 68).

(Häkkinen 1995: 244; Salo 2000: 129, 142, 2003b: 79; SPNK 2007: 404–405). Kumo älvs vattenväg och älvdalens bördiga jord har spelat en betydande roll i den uraliska befolkningens historia redan i flera tusen år. Den Satakuntabördige arkeologen Unto Salo har skrivit många omfattande och förtjänstfulla verk om Satakuntas historia och förhistoria (se t.ex. det omfattande samlingsverket Salo 2008 samt Salo 1995, 2000, 2003a, 2004b). En annan Satakuntaexpert var historikern Seppo Suvanto (1973). Ett omfattande och relativt nytt bidrag är Tapio Salminen (2007). Olli Nuutinen (1989a) och Kaisa Häkkinen (1996a: 176–177) har refererat den livliga diskussion som har förts om namnet Satakuntas ursprung.

När och hur blev då (landskaps)namnet *Satakunta* till? För att kunna besvara frågan måste vi först utreda förhållanden angående Finlands världsliga och kyrkliga införlivande med Sverige (varom se Heikkilä 2012d), eftersom de

visar sig hänga tätt ihop med namnet *Satakuntas* etymologi. Därefter kan vi återkomma till själva behandlingen av namnet *Satakunta*.

5.2.1 ”SANOI HERRA HEINÄRIKKI: LÄHKÄMME HÄMEHEN MAALLEN.”¹⁵⁰

Satakunta är ett av Finlands medeltida s.k. sigilllandskap. De andra är (Egentliga) Finland, Tavastland, Nyland och Åland. (Salo 2003a: 5, 2004b: 328). Det äldsta, direkta urkundsbelägget för landskapet och namnet *Satakunta* ingår i ett brev daterat 9.1.1331 e.Kr. i Kumo (fin. Kokemäki). Namnet skrevs då (*sigillis terre*) *sathagundhae* (jfr *Satagundia* från åren 1334, 1362, 1367) som avser det finska namnet *Satakunta* men har en svensk-latinsk anpassad ortografi. Indirekt vet vi emellertid att landskapet Satakunta måste ha existerat åtminstone något tidigare, såsom Unto Salo och Seppo Suvanto har visat. Existensen av landskapet Satakunta kan med stor säkerhet bekräftas på basis av ett freds- och handelsavtal som slöts mellan Åbo slotts fogde Karl Näskonungsson och staden Tallinn (Reval) 29.5.1326. Avtalet sägs gälla Finlands sydliga landskap (Egentliga) Finland, Åland, Nyland, Tavastland och andra landskap i Finlands fögderi. (Suvanto 1973: 9–10, 13; Linna 1996: 157; Jutikkala 2000: 281; Salo 2000: 111–112, 2003a: 8–12; Salminen 2007: 193; SPNK 2007: 404–405; Tarkiainen 2008: 166–167; Haggrén 2011: 15–16; DF nr 330). *Nyland* (fin. *Uusimaa*), som av namnet att döma är Finlands yngsta landskap, omnämns för första gången år 1310, vilket starkt tyder på att landskapet och namnet Satakunta bör vara äldre än så (jfr Salo 2004b: 332, 2008: 262). Finlands landskapssigill torde gå tillbaka till andra hälften av 1200-talet, eftersom de alla visar kyrkliga motiv, men Finlands nationalhelgon Sankt Henrik avbildas inte i något av dem, fast Sankt Henrikslegenden färdigställdes under sent 1200-tal (*terminus ante quem* är 1290), alltså ungefär samtidigt eller något senare än Erikslegenden om Sveriges konung Erik den helige. Henrik är tillsammans med Jungfru Maria skyddshelgon (*patronus*) för Åbo domkyrka som troligtvis invigdes 17.6.1300. Vidare förekommer Sankt Henrik i den förste finskbördige Åbobiskopen Magnus I:s sigill från år 1299. (FMU nr 201; Gallén 1978b: 321–323; Suvanto 1987: 150–151; SVL 1989: 106; Pirinen 1991: 90; Jokipii 2003: 309, 327; Salo 2003a: 8; Vahtola 2003: 84; T. Heikkilä 2009: 62–64, 283; Finlands nationalbiografi; Heikkilä 2013a).

150 ”Sade herr Henrik: Låtom oss bege oss till Tavastland.” Ett utdrag ur *Kvädet om biskop Henriks bane*.

Sveriges kung Birger Magnusson sände ett brev daterat 1.6.1303 till Finlands prefekt, Åbo slotts fogde Nicolaus Andersson i ett ärende som gällde tre svenska nybyggare från Sastmola, Lappfjärd och Tjock vilka hade gått till kungs. De skulle oförhindrat få idka jordbruk i Tavastlands skogar. Eftersom brevet, vars ärende angick områden som tillhörde landskapet Satakunta på medeltiden (se Salo 2000: 129, 2003a: 6), var adresserat till Åbo slotts fogde i stället för till Tavastehus slotts fogde Harald (Torstensson), som tidigare hade fattat ett beslut i samma ärende, verkar den västra delen av det gamla vidsträckt stamområdet Tavastland, d.v.s. Satakunta, ha tillhört Åbofogdens jurisdiktion då. Så var också fallet år 1331. Detta tyder på att landskapet Satakunta fanns till som från landskapet Tavastland administrativt skild region år 1303, fast Satakunta språkligt och kulturgeografiskt fortfarande tillhörde Tavastland. (Suvanto 1973: 11, 13–14, 182; Salo 2003a: 11–12; Salminen 2007: 192–193). Det finns dock indicier (onomastiska och urkundsevidens) på att landskapet Satakunta tillhörde Tavastehus slottslän och fögderi under andra hälften av 1200-talet och alldeles i början av 1300-talet innan Satakunta överflyttades till Åbo slottsläns region (Salo 2000: 172, 2003a: 11–12). Slottslänen och fögderierna som var försvars- och skatteuppbördsenheter grundades efter det andra svenska korståget till Finland (år 1249), när först Haga fornborg (Gamla Tavastehus) i Janakkala, därefter Tavastehus slott och Åbo slott anlades under andra hälften av 1200-talet (Salo 2000: 109–110, 172). Satakuntas gamla slottslänstillhörighet behöver inte indikera att landskapet Satakunta inte existerade i slutet av 1200-talet för landskaps- och slottslänsgränserna sammanföll inte (Salo 2003a: 11). Det äldsta skriftliga indiciet på Satakuntas existens är dock som sagt från år 1303.

Finlands samtliga medeltida landskap omnämns i urkunder först mellan åren 1310–1331 e.Kr. men i de ifrågavarande källorna behandlas de som redan existerande administrativa enheter som inte anges ha blivit grundade i skrivande stund (Salo 2000: 110, 2008: 262). Man bör beakta att de ännu äldre källorna angående Finland är mycket fåtaliga bl.a. på grund av att Åbo domkyrkas och Kustö biskopsgårds arkiv gick upp i rök i samband med novgorodernas skövling av Åbo år 1318 (Gallén 1978a). Landskapssigillens kyrkliga motiv kan tyda på att landskapen organiserades först efter eller i samband med den kyrkliga organiseringen, vilket skulle innebära ett datum tidigast ca 1200 e.Kr. (se Suvanto 1973: 327; Vahtola 2003: 84). Detta är dock inte en nödvändig slutsats därför att de rådande förkristna sakförhållandena ofta omvandlades till nytt skick i och med planteringen (lat. *plantatio*) av kristendomen och upprättandet av den katolska kyrkans institutioner.

Jag håller med Olli Nuutinen (1989a: 17) om att man i utforskningen av namnet *Satakunta* ålder och språkliga ursprung bör beakta, att *Satakunta* varken har eller har haft ett svenskspråkigt namn (till det räknas inte den lilla ortografiska försvenskning *Satakunda* som användes i äldre svenska; jfr fin. *Haaparanta* → sv. *Haparanda* och fin. *kenkä* 'sko' → sv. *känga*)¹⁵¹, för att inte tala om att landskapets namn skulle vara ett genomskinligt svenskt namnlån såsom fallet är med exempelvis ortnamnet *Helsinki* (<– sv. *Helsing(e)land*).¹⁵² Jag anser att detta sakförhållande förklaras enbart av att *Satakunta* har varit ett etablerat namn på ett geografiskt område före början av det svenska väldet där (se Heikkilä 2012d).¹⁵³

Satakunta blev inlemmat med Svearike senast som följd av det andra svenska korståget till Finland, och detta Tavastlands korståg företogs mycket sannolikt på sensommaren år 1249 under ledning av Birger Magnusson, bättre känd som Birger jarl (Messenius (Linna, Lagerstedt & Palmén) 1988: 115; Jokipii 2000: 258–262, 2002: 66, 2003: 319; Vahtola 2003: 42; Tarkiainen 2008: 97; Heikkilä 2012d: 437–442). Även året 1249 som *terminus ante quem* för uppkomsten av namnet *Satakunta* torde i verkligheten vara åtminstone något sent, för många historiska fakta talar för hypotesen att södra och västra Finland redan före det andra svenska korståget var i någon utsträckning, visserligen rätt löst och under olika tider omväxlande starkt, kyrkligt och världsligt införlivat med Svearike (jfr Suvanto 1987: 156). Därav vittnar bl.a. det faktum att de påvliga bestämmelserna angående Finlands kristnande och kyrkliga organisering åren 1171/1172, 1216 och 1229 (då sammanlagt fyra stycken) sändes uttryckligen till svenska adressater, såsom Uppsala ärkebiskop, Linköpings biskop, Sveriges kung och Sveriges jarl för att bli verkställda av dessa aktörer. De svenska adressaterna skulle år 1229 också se till att finnarna skyddades mot svenskarnas (gotlänningarnas) överdrivna ansättningar riktade gentemot finnarna! (se närmare i Heikkilä 2012d: 442).

151 Ordet *kunta* skrevs faktiskt *kunda* också i äldre finska (Nuutinen 1989a: 11; Häkkinen 1994: 179; Ikola 1995: 233).

152 Det har med säkerhet funnits svensk bosättning redan år 1321 i Björneborgs- och Ulvsbytrakten som på medeltiden låg i Kumo älvs mynning, men svenskar har högst sannolikt bosatt sig i Kumo älvs mynning redan på 1200-talet. Vid norra *Satakuntas* och södra Österbottens kust finns det bevisligen svenska nybyggare senast år 1303. (Suvanto 1973: 182–187, 279; Salo 2003a: 11; Pitkänen 2007: 48–49). *Satakunta* har ändå inget svenskt namn, vilket antyder att namnet *Satakunta* bör ha existerat före uppkomsten av den svenska bosättningen i Finland.

153 Detta innebär emellertid inte automatiskt att *Satakunta* redan på den tiden också var ett landskap d.v.s. ett självstyrande område.

Angående verklighetsbakgrunden av det påstådda s.k. första svenska korståget till Finland på 1150-talet under ledning av Sveriges dåvarande kung Erik Jedvardsson påpekar jag att de framlagda påståenden (se Suvanto 1987: 156) enligt vilka Svearike var för svagt på 1100-talet för att kunna företa en sådan krigsoperation som ett korståg till Finland är överdrivna, för svenskarna har bevisligen genomfört ett fjärrledningståg till Ladoga mot Novgorod åren 1142 och 1164. I det förra ledungståget lär Sveriges kung eller jarl ("furste") och en svensk biskop ha deltagit, vilket tyder på att tåget hade något av korstågskaraktär. (Suvanto 1987: 155; Jokipii 2002: 60, 64, 2003: 304, 316; T. Heikkilä 2009: 43–47). Mycket beror på vad man avser med begreppet korståg i nordisk kontext. Ett förenat kungarike av Svealand, Östergötland och Västergötland (= Sverige) som styrdes av en "svears och götars kung" omnämns med säkerhet för första gången i två brev som utfärdades av påven Alexander III med dateringen 5.8.1164 (DS 49, 50; Weibull 1993: 17; Lindkvist 2002: 42; Tarkiainen 2008: 99–100). Ett ännu något äldre belägg torde dock ingå i ett påvebrev som jag daterar till 6.7.1161 (se Heikkilä 2012d: 445–446).

Kung Erik Jedvardsson (Erikir Jædhuardhesson) eller Erik IX, efter sin död Erik den helige eller Sankt Erik, är utan tvivel en verklig historisk person (Heikkilä 2013a). Förutom i många yngre religiösa källor omnämns hans namn explicit i fyra andra gamla källor (bl.a. Vitskølkrönikan och Vallentunakalendariet) än Sankt Erikslegenden där han är huvudpersonen (Jokipii 2003: 307, 2005: 439–440). Erik Jedvardssons världsliga kvarlevor är dessutom i behåll och de har analyserats. Den osteologiska undersökningen av benen visade att han dog en våldsam död precis som Erikslegenden berättar. (Harrison 2009: 212).

Frågan om det första svenska korstågets (o)historicitet är synnerligen nationalistiskt laddad och eldfängd (se Heikkilä 2012d, 2013a). Christian Krötzl (2005: 26–30) ifrågasätter verklighetsbakgrunden av det första korståget till Finland men anser att ett småskaligt ledungståg under ledning av kung Erik Jedvardsson kan ha ägt rum antingen samtidigt med Henriks ankomst till Finland eller skilt för sig. Problematikens kärna tycks vara det ökända ordet korståg som många vill ta avstånd ifrån. I själva verket använder inte ens vare sig Erikslegenden eller Erikskrönikan ordet korståg fast svenskarnas förehavanden i Finland skildras ha varit riktade mot hedningar och därmed korstågsliknande på de ifrågavarande sjökrigstågen enligt dåtidens ideal (Line 2007: 410; Heikkilä 2013a). Christian Krötzl (2005: 44–45) föreslår helt motiverat att man borde sluta använda ordet korståg som term om

kristnandet av Finland, för omvändelsen gick avsevärt fredligare till i Finland än i Baltikum. Som allmän iakttagelse vill jag anmärka på den påfallande stora vikt som upprepade gånger har lagts vid det faktum att källorna som berättar om biskop Henrik och Erik den heliges korståg till Finland är av senare datum än de i källorna skildrade händelserna (se Linna 1996; Krötzl 2005; T. Heikkilä 2009; jfr med de något olika bedömningarna i Jokipii (2003) och Tarkiainen (2008); se också Heikkilä 2013a: 342). Detta tycks en aning besynnerligt med tanke på att läget är precis detsamma med många andra källor – exempelvis isländska sagor och nordiska kungalängder – som omtalar Nordens tidiga historia. Den kritiska historieforskningstradition som bl.a. förnekar det första svenska korstågets verklighetsbakgrund härstammar dock ingalunda från Finlands nationalistiska kretsar utan från den Weibullska skolan i Sverige (Jokipii 2005: 436, 438).

Jag instämmer med bl.a. Seppo Suvanto (1987), Kauko Pirinen (1991), Mauno Jokipii (2003), Helena Edgren (2007), Simo Heininen och Markku Heikkilä (2010) och anser biskop Henriks historicitet som rätt sannolik med anledning av den omfattande, mångsidiga och även detaljrika muntliga (och sedermera nedtecknade) traditionen om honom i flera sydvästfinska socknar (jfr Suvanto 1973: 375; Jokipii 2005: 441; Krötzl 2005: 27). Det är en annan sak huruvida han uttryckligen var (missions)biskop eller en vanlig men betydande präst/missionär (Heikkilä 2013a). Henriks epitet *herra* tyder dock på en högt uppsatt person (Suvanto 1987: 150; Häkkinen 2004: 190). I traditionen om Henrik ingår även sådana detaljer som Henriks exakta landningsställe vid Virmoviken (fin. Mynälahti) och stället där hans lik förvarades före begravningen i Nousis kyrka (Salo 2003b: 90; Kaitanen 2003: 148). En betydande del av denna tradition kan visserligen vara olika slags påhitt och fromma fantiseringar av betydligt senare datum, men att all muntlig tradition skulle ha fabricerats från början till slut, anser jag vara mindre sannolikt (jfr Pirinen 1985: 80).

Låt oss nu återkomma till utforskningen av namnet Satakuntas ålder och ursprung. Det faktum att överbegreppet *maakunta* 'landskap (= stamområde; administrativ enhet)' samt de relaterade orden *talo* 'hus, gård', *kylä* 'by', *pitäjä* 'socken' och *käräjä(t)* 'ting' alla är gamla inhemska östersjöfinska ord antyder att landskapsväsendet och fornsocknarna uppstod före den svenska tiden och på egen finsk grund, fast influenser torde ha kommit från Skandinavien (jfr Salo 2000: 166, 2003a: 12). På järnåldern var Satakunta en del av det forna Tavastland som var ett stam- och bebyggelseområde. De ursprungliga tavasterna, urtavasterna, var samer (se kapitel 4). När den bestående finska

bebyggelsen under yngre romersk järnålder (200–400 e.Kr.) spred sig från (den dåvarande) västkusten längs Kumo älvdal uppströms till ”lapprosenas” Tavastland från och med ca 300 efter tideräkningens början, blev regionens finska nybyggare tavaster (fin. *hämäläinen*) som bodde i Tavastland (fin. *Häme*). Dessa började kalla ursamerna för lappar, avsidesbor, därför att urfinnarna intog de bästa boplatserna längs de centrala vattenvägarna vilka utvecklades till centrala kulturbygder från vilka samerna var tvungna att dra sig till mera avsidesliggande trakter. Finlands rikliga *Lapp*-namn bär vittnesbörd om detta. Den finska erövringen av lappmarkerna började alltså inte i Lappland utan i Satakunta. (Salo 2000: 82–84, 2003a: 5–12, 2008: 142–143). Historieforskarna har inte klart för sig i vilket skede detta vidsträckta Forntavastland delades itu i Tavastland och Satakunta, men det är dagsens sanning att det finska Satakunta inte kunde lösgöra sig från det finska Tavastland förrän det senare ens hade uppstått och blivit etablerat. Uppdelningen måste därmed ha ägt rum efter 300-talet e.Kr. och före år 1249, men när?

Söder om Björneborg mellan Luvia och Nakkila ligger ett kärr vid namn *Hämeenjärvi* (”Tavastlandssjö”) vars namn tyder på att också denna landsdel en gång tillhörde det forna Tavastland (Kartplatsen). I *Kvädet om biskops Henriks bane* (fin. *Piispa Henrikin surmavirsi/surmaruno*) omtalas ”Hämeheinen Heinirichi”¹⁵⁴ (latiniserat Henricus Tavastensis) ’Tavastlands Henrik’ som enligt den kända, folkliga finska traditionen begav sig från fjärran land (eventuellt från England) via Sverige till Finland och Tavastland för att omvända och döpa hedniska finnar till kristendomen, men som blev mördad på Kjulo träskis is av en ilsken finsk bonde vid namn Lalli (Haavio 1948: 14; Linna 1996: 199–200; Salo 2005: 20; T. Heikkilä 2009: 107; angående sentida källor om Henrik se Salminen 2007: 36–37). Versen ”Härkä Suomehen vetävi (’En ox drar till Finland’) (alltså biskop Henriks lik)” i kvädet visar att Kjulo då inte tillhörde (Egentliga) Finland. Innebär detta att Kjulo socken fortfarande tillhörde Tavastland – i stället för Satakunta – när kvädet sattes ihop?¹⁵⁵ Unto Salo (2000: 38, 2007b: 174) är av just denna åsikt fast han annanstans (Salo 2003a, 2003b, 2008) argumenterar för hypotesen att landskapet Satakunta är mycket äldre än så. *Surmavirsi*-kvädet torde ha författats ungefär samtidigt som Sankt Henrikslegenden som författades sannolikt i slutet av 1200-talet och senast före år 1300, när Åbo domkyrka (senast) invigdes, men eventuellt, dock

154 Namnformen är arkaisk, vilket antyder hög ålder (Heikkilä 2013a).

155 Att använda oxar som dragare har varit vanligt i Egentliga Finland och Nedre Satakunta dit Kjulo socken hör (Suvanto 1973: 223).

föga sannolikt, redan på 1230-talet. (Vahtola 1987: 149–156; Jokipii 2003: 311, 313, 327, 330; Tarkiainen 2008: 81; T. Heikkilä 2009: 153, 161–163). Det kunde väl komma sig att landskapet Satakunta redan fanns till när *Surmavirsi*-kvädet diktades, men författaren/författarna till dödskvädet har velat skriva arkaiserande, alltså försökt få sakinnehållet att motsvara den geografiska regionindelning som rådde vid tidpunkten för mordet på ”herr Henrik”. Enligt min åsikt kan man med fog argumentera för att **landskapet** Satakunta ännu inte existerade under missionsbiskop Henriks kortvariga verksamhetstid något före andra hälften av 1150-talet (se Heikkilä 2013a), därför att de socknar (Kjulo, Kumo, Sastamala och Tavastkyro), där man har samlat en omfattande muntlig tradition om Henrik, bevisligen tillhörde Satakunta på medeltiden. Trots det förknippas Henrik med epitetet *Häme* (’Tavastland’) eftersom han begav sig på en missionsresa till Tavastland (jfr Salo 2000: 38).

En värdefull *terminus ante quem* för uppkomsten och spridningen av den folkliga traditionen om biskop Henrik kan eventuellt fastslås. Eftersom traditionsforskarna inte har mött någon genuin tradition om biskop Henrik i staden Ulvsby men däremot i Harjavalta socken och ännu mera i Kumo dit Harjavalta i forna tider hörde och eftersom det har funnits kontinuerlig bebyggelse i Ulvsby senast mot slutet av 1200-talet och ännu tidigare på 1200-talet i bl.a. byarna Haistila, Ruskila, Masia och Lautila, vilkas innevånare betalade sina skatter enligt den s.k. finska rätten (se Suvanto 1973: 178–180, 184, 279–281, 375; Pitkänen 1985: 25; Salminen 2007: 160, 173, 181), skulle man kunna tänka sig att traditionen om biskop Henrik inte längre har varit i ett expansivt skede under sista tredjedelen av 1200-talet allra senast. Traditionssamlarna har däremot mött talesätt om Sankt Henrik i Pungalaitio (fin. Punkalaidun) dit den finska jordbruksbefolkning som härstammade från Vittis (fin. Huittinen) har nått senast på 1200-talet (Suvanto 1973: 197, 375).¹⁵⁶ Dessa fakta skulle

156 Beträffande Ulvsby kan man med hjälp av ett ordspråk påvisa att en annan gammal muntlig tradition har bevarats i trakten. Jag avser ordspråket ”Kivi Kaalimaasa aitana ja poronahka Lapinmaasa paitana” [”Stake av sten i Kålland och skjorta av renhud i Lappland”] nedtecknat i Ulvsby. Detta *Kaalimaa*, som också förekommer i en del av *Kvädet om biskop Henriks banes* olika nedtecknade versioner och i efternamnet på en man vid namn *Anders Caalimaa* bosatt i Åbo från år 1729, jämförs med Lappland och bör därför ha betecknat ett större landområde än ett vanligt kålland (Vilkuna 1969: 68; Salo 2003b: 19, 58). *Kaalimaa* är sannolikt en folketymologisk översättning av det gamla sockennamnet *Kaland* [ka:land] (*Kalandia* år 1332) i Vacka-Finland (fin. *Kalanti* fr.o.m. 1936). *Kaland* är socknens medeltida namn som fr.o.m. år 1411 ersattes av sockennamnet Nykyrko (fin. Uusikirkko) (Alifrosti 1999: 149; SPNK 2007: 126). Stamvokalen i namnet *Kaland* var ursprungligen kort (om ortnamnet Kalands ursprung se Heikkilä 2012c). Korta betonade vokaler i öppna stavelser förlängdes i de nordiska språken under loppet av 1300- och 1400-talet (Haugen 1976: 258–259). Det folketymologiska *Kaalimaa* ’Kaland’ bör alltså ha uppkommit ca 1400 och detta

datera tillblivelsen av den folkliga Henrikstraditionen till omkring 1250 allra senast, även om man mycket försiktigt beräknade att en så exceptionell händelse såsom mordet på en (missions)biskop och en därav uppkommen tradition förblir expansiv och produktiv bara under en vuxengenerations levnadstid. Ingenting hindrar emellertid att traditionen härstammar från mitten av 1100-talet då biskop Henrik påstås ha varit verksam i Finland. Detta antyder att den folkliga traditionen har uppkommit tidigare än Sankt Henrikslegenden och självständigt i förhållande till Sankt Henrikslegenden som har uppkommit på sent 1200-tal (T. Heikkilä 2009: 150–153), vilket i sin tur ökar sannolikheten att Henrik är en verklig historisk person som dog i Kjulo och begravdes i Nousis kyrka. Traditionen om Henrik bör således ha uppstått före svenskarnas korståg till Tavastland år 1249. I (Egentliga) Finland värnades Henriks minne i synnerhet i Henriks gravkyrkosocken Nousis och naturligtvis i Åbo domkyrka (Jokipii 2003: 341; Salo 2003b: 87). I ljuset av det som har uppdagats om Henrik och Kjulo förefaller **landskapsnamnet** *Satakunta* alltså inte särskilt gammalt.

daterbara namn har traderats och bevarats i ordspråket från Ulvsby och i *Kvädet om biskop Henriks bane* där det uppenbarligen är ett yngre tillägg. I Finland har fornåkrar kantade med stenläggning påträffats endast i Letala som ligger alldeles intill det nuvarande Kaland (Salo 2003b: 58). Folkminnen av olika slag bör användas med vederbörlig försiktighet i (för)historieforskningen (se Line 2007: 420). Jag anser mig emellertid ovan ha påvisat att folklig tradition i vissa fall kan framgångsrikt användas i utforskningen av det förflutna förutsatt att man med hjälp av utifrån härstammande evidens kan datera händelsen i fråga. En äldre form av Kaland ingår i en tradition från Vesilax i Tavastland där det har berättats om en tidig missionär som kallades *Hunnun Herra* och *Kalannin Kala* och hans motståndare hednahövdingen *Kirmu*, vars namn är av skandinaviskt ursprung (jfr *Germund/Girmund* och ortnamnen *Kirmukarmunmäki* i Vesilax och *Kirmunti* i Tavastehus) (Vahtola 1996: 39–40; Punkari 2005). Av personnamnet *Kalannin Kala* framgår det tydligt att ortnamnet *Kalanti* folketymologiskt associerades till appellativet *kala* 'fisk' (se Heikkilä 2012c: 112). *Hunnun Herra* bör ha varit en tidig missionär i Vesilax som ligger på gränsen mellan de medeltida landskapen Satakunta och Tavastland. Han och *Kirmu* bör ha levt före det tavastländska upproret som skedde år 1237 före vilket Satakunta och Tavastland åtminstone delvis hade omvänts till kristendomen (Krötzel 2005: 37). En indirekt hänvisning till tavasternas omvändelse till kristendomen ingår i tre påvebrev från januari 1229 (REA nr 3–5; SVL 1989: 40–42; jfr Krötzel 2005: 36–38). Namnelementet *Kalannin* tyder på att mannen kom från *Kaland* och namnelementet *Hunnun* kan innebära att det fanns ett hundareväsens i Vacka-Finland (jfr Salo 2003a: 60). Det vesilaxiska folkminnet har sålunda bevisligen bevarat namnet *Kalanti* i hundratals år (Punkari 2005).

5.2.2 ”KYLÄ KIERRÄN KIULON JÄRVEN, YMMÄRRÄN KOVERON JOEN.”¹⁵⁷

Jag påstår att den svenska formen *Kjulo* av det finska ortnamnet *Köyliö* är mycket beviskraftig med tanke på ärendet. Ordet *Kjulos* ljuddräft visar att namnet lånades till ett tidigt stadium av svenska språket, medan namnet *Köyliö* ännu hade formen **Keyliö*¹⁵⁸, därför att *Köyliö* skulle ha blivit ***Kölo* i (forn)svenskan (jfr Schalin under utgivning). Ifall namnet hade lånats till tidig urnordiska (ca 200–500 e.Kr.) eller t.o.m. ännu tidigare, skulle inlånandet ha resulterat i surfin. **Keyliö* → turnord. ***Keulijō* > urnord. ***Kiulijō* > sv. ***Kyl* (jfr Schalin under utgivning). Ifall namnet hade lånats till senurnordiska (ca 500–800 e.Kr.), skulle *Kjulo* nu heta (ffin. **Keyliö* → surnord. ***Keylo* > rsv. ***Köylo* >) sv. ***Kölo*. Namnet *Kjulo* bör ha uppstått så här: ffin. **Keyliö* → fsv. **Kiulo* [kiulo]¹⁵⁹ > sv. *Kjulo* [tšu:lo] (jfr Schalin 2008a: 418). De äldsta skriftliga beläggen för *Kjulo* är *Tiuhla* [tšu:la] från år 1365 (jfr *Kiuhlo* [tšu:lo] från år 1629), *Kiula* från år 1368 samt *Kiulo* och *Kiulæ* från år 1392 (Huldén 2001: 430; Waldenström 2005: 18; SPNK 2007: 212–213).

Varför har då inlandsocknen *Kjulo* överhuvudtaget ett svenskt namn, för grannsocknen *Eura* heter ju inte ***Juro* eller dylikt på svenska (jfr *Raumo*, *Pojo*, *Lojo*), utan helt finskt *Eura* och hydronymen *Eurajoki* heter *Eura å* och kommunen *Eurajoki* heter *Euraåminne*. *Köyliös* svenska namn *Kjulo* kan jämföras med *Raisios* och *Vanajas* svenska namn *Reso* (*Resum* år 1292) respektive *Vånå* (*Wanø* år 1324). De finska respektive svenska namnformerna uppvisar tämligen stora fonologiska skillnader, vilket ger en antydning om de svenska ortnamnens relativt höga ålder. I *Kjulo* måste det tidigt ha funnits eller skett någonting sådant som har gett anledning till ett svenskt namn på den purfinska orten. Jag förmodar att denna anledning var mordet på (missions-) biskop Henrik på *Kjulo* träskis is. I dödskvädet omnämns ”*Kiulon järvi*” (’*Kjulo träsk*’) (jfr belägget *Kiulo* år 1392) och ”*joki kovera*” (’*böjd å*’) och uttryckligen i den fornsvenska namnformen *Kiulo* (Haavio 1948: 74; Jokipii 2003: 330; SKVR 2007 s.v. *Kiulo*).

Det finns ett omfattande och fyndrikt gravfält på ön *Kjuloholm* mitt i *Kjulo träsk*. Gravfältet som dateras till vikingatiden och korstågstiden är i själva verket det fyndrikaste järnåldersgravfältet i hela Finland (*Purhonen*

157 ”Ja, jag passar *Kjulo träsk*, far förbi den böjda ån.” Ett utdrag ur *Kvädet om biskop Henriks bane*.

158 Namnet *Köyliö* har faktiskt belagts i formen *Keylō* (Maliniemi & Mikkola 1930: 8).

159 Orsaken till vokalljudssubstitutionen var att diftongerna *eu* och *ey* inte längre existerade i fornsvenskan.

1998: 244; Salo 2003a: 52). Detta indikerar att Kjulo socken var en central kulturbygd på senjärnåldern (se också Heikkilä 2013b). Ett annat litet indicium är det faktum att det senast år 1365 fanns en etablerad biskopsgård på Kjuloholm i Kjulo (Suvanto 1987: 39, 157; Jokipii 2003: 330; DF nr 735). Var denna gård dödskvädets Lalloila, d.v.s. Lallis forna storgård? Lalli bör ha varit en lokal storman (ägare av en stor gård). Man kan fråga sig varför biskopsgården låg just där om berättelserna om mordet på biskop Henrik i Kjulo saknar all verklighetsbakgrund. Tämligen nära Kjulo ligger *Pöytis* kommun (fin. *Pöytyä*) vars äldsta belägg *Pøtha kirkio* från år 1366 visar att den fornfinnska ljudövergången *ey* > *öy* redan hade skett i trakten (Lehtinen 2007: 196–197; SPNK 2007: 364). Inlånet av *Köyliö* i svenskan bör därmed vara av tidigare datum, men den östnordiska ljudövergången (*au* >) *ey* > *öy* och den därpåföljande monoftongeringen *öy* > *ö*: bör redan ha skett i låntagarspråket, annars hade *Kjulo* blivit ***Kölo*. Monoftongeringen skedde i centrala fornsvensktalande områden på 1000-talet (Pettersson 2005: 211). Den redan år 1292 belagda diftonglösa skriftformen *Resum* av socknen *Raisio* 'Reso' pekar åt samma håll (DF nr 210). Det svenska namnet *Kjulo* torde således ha uppkommit mellan åren ca 1050–1365 e.Kr.

Det finska låneoriginalet *Köyliö* torde i sig vara ett samiskt lånenamn utvidgat med det finska avledningssuffixet *-iö* av det samiska ordet *geavlis* 'krök' ursamiska ljuddräkt **kevlä* (< fursa. **keklä* <– IE **k^wék^wlos* 'hjul' > bl.a. gr. *kýklos* → sv. *cykel*) (se Salo 2000: 38; Aikio 2003: 102; Koivulehto 2007b: 249; SPNK 2007: 212–213; Aikio 2009: 259). Den fasta bosättningen vid Kjulo träsk härstammar från början av merovingertiden (ca 550–600 e.Kr.) (Salo 2000: 38, 2008: 14). Det finska namnet bör ha lånats från samiskan senast vid den tiden. Om det finska namnet *Köyliö* inte vore ett lånenamn och direkt gick tillbaka till förurfinnskans **keklä*, skulle det nu förekomma i ljuddräkten ***Keilä* i stället för *Köyliö* (jfr *eklen* > *eilen* 'i går').¹⁶⁰ Det slutljudande *-iö* kan dock alternativt ha uppstått genom förkortning av en ursprungligare namnform **Köyljoki* (jfr *Köyljopolvi* som avser sammanflödet av Eura och Kjulo å och *Köylinjoki* (*Köylinkoski* år 1469) i Orimattila (Salo 2000: 38; Waldenström 2005: 19; SPNK 2007: 277, 369; Kepsu 2012: 269; Kartplatsen)). Ett senare lån från samma samiska ord *geavli* är de nordfinska dialekternas appellativ *käylä* 'kurva, krök' (SSA s.v. *käylä*; Aikio 2009: 259). Som ytterligare bevis på namnet *Köyliös* samiska härkomst kan nämnas Finlands *Pöyliö*-ortnamn vilka rimmar med *Köyliö* och vilka har samma ljudsubstitution och i vilken

¹⁶⁰ Jfr appellativerna *keula*, *kepla*, *kekla* 'för, stäv'; *seura*, *sepra* 'sällskap'.

ingår urformen av det nordsamiska appellativet *bievla* 'snöfri fläck på marken' (~ fin. *pälvi* 'id.'). Jag antar att *Kjulo*-ortnamnsgruppens primärnamn/basnamn, d.v.s. det ursprungliga *Kjulo*, är den slingrande *Kjulo å* (jfr Salo 2000: 38).¹⁶¹ Den framlagda alternativa, tydligt svekomana etymologin som senast framlagts av Lars Huldén (2001: 430) går ut på att ortnamnet *Kjulo* återgår på ett sällsynt nordiskt (svealändskt) personnamn *Kiuli* som förekommer i runinskrifterna från femte perioden (d.v.s. ca 1080–1130 e.Kr.). Att ortens finska namn *Köyliö* skulle vara en sekundär bildning i förhållande till det antagna svenska namnet är både ljudhistoriskt, bebyggelsehistoriskt och kronologiskt obefogat (SPNK 2007: 212–213; Schalin under utgivning).

Jag antar vidare att det nuvarande *Kjulo träsk* (fin. *Köyliönjärvi*) ursprungliga namn finns bevarat i det gamla bynamnet *Ehtamo* som ligger vid Kjulo träsk där Kjulo älv rinner upp. *Ehtamo* finns belagt fr.o.m. 1400-talet (skrivet *Ektama*¹⁶² ca 1422) (Åbo domkyrkas Svartbok 1890: 301; Namnarkivet; DF nr 1711; Kartplatsen). Är det möjligt att spåra namnet *Ehtamos* ursprung? Jag tror det. Jag förmodar att det har lånats från samma ursamiska låneoriginal som det nyländska sjönamnet *Outamo*, men från ett äldre språkstadium. Den ljudhistoriska utvecklingen har varit följande: fin. *Ehtamo* < urfin. **Eptama* <— ursa. **Ēvtemā* 'Framförliggande sjön' > sursa. **QvDemē* → fin. *Outamo* (två stycken i Finland).¹⁶³ Ordstammen innehåller urformen av det samiska ordet *ovda*- 'för-, framför-, före' som har utvecklats från förurfinskans ord **ejti* (> fin. *ensi*- 'första') (Sammallahti 1998: 259–260; Älgu s.v. *ovdal*). Suffixet

161 Vad ljuddräkterna beträffar kan *Köyliö* och *Kiulonjärvi* jämföras med fin. *köyry-selkä* 'krokig rygg', *Köyry*, *Kyröierffui* (år 1446), *Kiuru-jerfwi* 'Kiuruvesi' (år 1625), fin. *kiura* 'krokig', *Keuru*, *Köyly-polvi* 'Krokigt knä' och *kovera joki* 'Kjulo träsk och Kjulo å', *Köyliö* 'Kjulo', *Kiulu-koski* (år 1551) (Julku 1987: 202; SPNK 2007: passim). Jag anser att namnet på Kjulos grannsocken *Kiukainen* (sv. *Kiukais*) och dess traditionella uttal *Kiukkainen* i den lokala dialekten förklaras som svenskinfluerade former av ett fornfinskt **Keykkäinen* 'Krokinge' där *-inen* är ett mycket vanligt bebyggelsenamn avledande suffix (jfr fin. *köykkiä* 'böja sig, vara i krokig ställning'). På rent finskspråkig grund skulle **Keykkäinen* ha utvecklats till ***Köykkäinen*. Namngivningsmotivet är detsamma som i namnet *Kjulo/Köyliö* – en slingrande å. *Kiukais* kyrkby ligger bara ett stenkast från sammanflödet av Eura å och Kjulo å, och sammanflödet ligger i en kraftig böjning av Kjulo å. I närheten ligger dessutom en ort vid namnet *Köylpolvi*. (SPNK 2007: 166–167, 212–213; Kartplatsen). Det svenskinfluerade uttalet med diftongen *iu* har således slagit igenom i sockennamnet *Kiukainen* och ersatt det rent finska uttalet, men inte i sockennamnet *Köyliö* (< ffin. **Keyliö*), fast det sistnämnda har haft en svenskinfluerad sidoform *Kiulo* (t.ex. *Kiuloierf* hos Messenius (Haaavio 1948: 70)). De svenskinfluerade formerna antyder ett tidigt svenskt inflytande i det här området som aldrig har tillhört 'Svenskfinland'. Har biskop Henrik ensam åstadkommit så mycket? Eura-Kjulo-trakten verkar i alla fall ha varit en viktig scen för täta kontakter ursamer, fornfinnar och fornsvenskar emellan.

162 Ljudkombinationen *ht* ingick inte i den fornsvenska och ingår inte i den nusvenska fonotaxen.

163 I fråga om den senurfinska ljudövergången **kt*, **pt* > *ht* se Kallio (2007: 243).

-mo (-ma) är vanligt bland Finlands samiska namn (jfr *Outamo*, *Petsamo*, *Vuonamo*, *Pisamo*, *Kukkamo*, *Kuolimo* och *Siitama*). Kjulo träsk ligger från inlandshåll sett – alltså från inlandsursamernas synvinkel – framför den stora sjön Pyhäjärvi i Eura vilken skiljs åt det mindre Kjulo träsk enbart av ett på sina håll smalt åsnäs (se Kartplatsen). Namnet har lånats innan ljudkombinationen **eu – Ca* blev fonotaktiskt möjlig i urfinskan (jfr *pöytä* ’bord’ < urfin. **pevtü* och *keula*, *kepla*) (jfr *Petsamo* och *petäjä* ’fura’). Östersjöfinskans germanska lånord med betydelserna ’fattig, dålig, svag, knaper, medellös’ som här får representeras av finskans *köyhä* och dess karelska motsvarighet *keyhä* (< murfin. **kevšä* <– urgerm. **skeuxwaz* > feng. *sceoh* ’rädd’, mhty. *schiech* ’skygg’) påvisar att ljudkombinationen **ev – Ca* blev kronologiskt möjlig i urfinskan först efter den germanska ljudskridningen. *Ehtamo* (< urfin. **Ēptama*) torde följaktligen ha lånats från ursamiskan till urfinskan efter den germanska ljudskridningen. Nästan motsvarande vokalkombination ingår också i namnet *Eura* (< urfin. **Ētra* <– furgerm. **ēprā* ’ådra; rännil, å’ > bl.a. feng. *ædre* ’river’, fvn. *æðr* ’blodåder, vattenåder’ (Norrøn ordbok 1975: 511; Kroonen 2013: 120)) som av ljuddräkten att döma (*e – a*) har lånats från förurgermiskan till urfinskan före den urgermanska ljudövergången **ā > ō* som skedde snart efter den germanska ljudskridningen (se kapitel 2.7 och 3.3). Den germanska ljudskridningen antas allmänt ha skett vid eller efter övergången av Skandinavians brons- och järnålder (se kapitel 2.2.1). Det är dock möjligt att ljudkombinationen **eC* (*C = t, k, l*) – *Ca* blev möjlig tidigare än **ev – Ca* såsom lånordsparet *köyhä* och *kelvata* tycks indikera (jfr ovan). Med hjälp av dessa ljudhistoriska indicier skulle jag vilja påstå att *Eura* har kommit till det finska språkets förstadium senast under perioden ca 700–500 före tideräkningens början, men även en något tidigare bronsåldersdatering ligger inom det möjligas gränser (jfr Salo 2007a: 13). *Ehtamo* torde på ljudhistoriska grunder vara något yngre. Dessutom finns det också andra ortnamn av samiskt ursprung i närheten av *Ehtamo*, nämligen *Köyliö*, *Ilmiinjärvi*, *Ilmiönsuo*, *Elijärvi*, *Raasinkorpi* och *Tohtuanjärvi* (Aikio 2003: 104, 2007a: 168, 2007b: 17–18; SPNK 2007: 466). Med tanke på Finlands bebyggelsehistoria anser jag denna datering vara av stor betydelse, eftersom i synnerhet *Eura* har varit en mycket långvarig central kulturbygd i vårt lands förhistoria (se Salo 2007a: 13). Eftersom namnen *Köyliö* och *Ehtamo* har lånats till finskans förstadium från ursamiskan, men inte *Eura* (jfr Kallio 2012b: 234), har *Eura* ås stränder tydligen varit bebodda av urfinnar, men Kjulo träsk och Kjulo ås stränder bebodda av ursamer (jfr Vahtola 2003: 21).

5.2.3 SATAKUNTA OCH KAINUU (KVENLAND)

Det finns skäl att beakta möjligheten att åtminstone en del av det medeltida, vidsträckt landskapet Satakunta tillhörde det forna Kainuu (fvn. Kvenland) under yngre järnålder. När Kvenland under vikingatiden och korstågstiden förflyttades norrut till Österbotten och Nordbotten (fin. Peräpohjola) i och med kainubornas eller kvenernas Lapplandsfarande och däravföljande flyttningsrörelse till Nordbottens älvdalar (märk t.ex. ortnamnet *Kainuunkylä* i Övertorneå), uppstod kanske ett behov av ett nytt namn för utgångsområdet, det medeltida Satakunta. (Vahtola 1980: 515; Julku 1985: 70–71; Nuutinen 1989a: 22; Salo 2003a: 35–36, 56). Satakuntabördiga inflyttare har bevisligen deltagit i bebyggandet av Österbotten och Norrbottens älvdalar och kust (se Vahtola 2001: 122, 124). Som ett ytterligare bevis på Satakuntas ålder kan tilläggas att inte heller de tack vare den isländske lärde mannen Snorre Sturlasson (1179–1241 e.Kr.) nedtecknade isländska sagorna känner namnet *Satakunta* trots att man på Island kände till de närliggande regionnamnen *Finnland* 'Egentliga Finland', *Tafeistaland* 'Tavastland', *Álandshaf* 'Ålandshav', *Kirjalaland* 'Karelen', *Kvenland* 'landsområdet runt Bottenviken', *Finnmørk* 'Finnmark', *Terfinnaland* 'Kolahalvön', *Helsingiabotn* 'Bottniska viken' och *Eysýsla* 'Ösel', vilka ligger eller låg i dagens Finland och/eller i dess närområden. Vi vet att Snorre Sturlasson gjorde en resa till Skandinavien åren 1218–1220 e.Kr. År 1219 vistades han i Skara i Sverige hos lagman Eskil och nedtecknade det som han hörde om Sveriges historia. Då har han säkerligen också hört om sakförhållandena på andra sidan av Östersjön där svenskarna på den tiden åtminstone hade ett brohuvud i sydvästra Finland (Ohlmarks 1983: 315; Suvanto 1987: 155, 160; Vahtola 2003: 27, 35; Palm 2010: 216; Heikkilä 2012d: 468). Innebär detta att **landskapet Satakunta** ännu inte existerade år 1219? Mera om det här nedan.

5.2.4 SATAKUNTA – "HUNDARE" ELLER/OCH "STRANDLAND" ELLER/OCH "SATA ÄLVS LANDSKAP"?

Namnet *Satakunta* har getts två beaktansvärda etymologier. Enligt den traditionella hypotesen, som redan framlades av den finska historieskrivningens fader Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) och som sedermera har upprepats flera gånger, ingår det finska räkneordet *sata* '100' (< furfin. **śata* < vural. **śeta*) i landskapsnamnet *Satakunta*. Slutleden *kunta* är ett finskt appellativ med betydelsen 'människoskara; (förvaltnings)område, kommun'. Ordet *kunta* förekommer typiskt som slutled i för länge sedan etablerade sammansättningar

såsom *maakunta* 'landskap', *valtakunta* 'rike', *seurakunta* 'församling' och *hiippakunta* 'stift' (SSA s.v. *kunta*; Häkkinen 2004: 509–510). Enligt denna hypotes skulle namnet *Satakunta* i sin helhet vara ett översättningslån från det fornsvenska begreppet *hund/hundare* med innebörden 'region som vid behov upprustar en krigshär på hundra vapenföra man, forngermanskt förvaltningsområde, rättskipningsområde, härad' (Julku 1987: 22; Nuutinen 1989a: 11–15; Huldén 2001: 426; Salo 2003a: 14–17; Vahtola 2003: 28; Andersson 2004: 8). Det skandinaviska begreppet *hund(are)*, som etymologiskt är samma ord som räkneordet *hundra*, betydde ursprungligen 'en (krigs-) skara på hundra man' men det avsåg i sig inte ett geografiskt område (Jokipii 2002: 82). På liknande sätt är det norska ordet *fylke* 'län (= geografiskt område)' en avledning av ordet *folks* urform **fulka* (Hellquist 2008: 248). Många generationer av historieforskare har från och med 1700-talets slut yttrat sig och argumenterat för denna ursprungsförklaring, men lingvisterna har varit mera kritiska (se Nuutinen 1989a: 11–14; Linna 1996: 157; Salo 2000: 105–148, 2003a: 13; Virrankoski 2001: 64–65; Jokipii 2002: 81–82; SPNK 2007: 404–405).

Enligt ett nyare förslag framlagt av Olli Nuutinen (1989a: 18–19) är namnet *Satakuntas* förled ett urgermanskt lån från ordet **stapa-* 'strand, landningsställe'. **Stapa* skulle enligt Nuutinen ha varit urgermanernas namn på Kumo älvs mynning. Från samma ordfamilj härrör bl.a. gotiskans *staps* 'strand' (och krimgotiskans *statz* 'land'), tyskans *Gestade* 'strand', norskans *stø* 'plass ved stranda till å dra båt opp på' och färöiskans *støð* 'båtplats', det danska dialektordet *stade* 'landningsställe' samt det svenska dialektordet *stad* 'havs-, sjö- eller åstrand'. Från samma urgermanska ord har lånats det östersjöfinska appellativet *satama* 'hamn; strand'. (Nikkilä 1988: 156–158; Nuutinen 1989a: 19; SSA s.v. *satama*; Bjorvand & Lindeman 2007: 1042–1044; SPNK 2007: 404–405; LÄGLOS s.v. *satama*). Salo (2003a: 13) ifrågasätter Nuutinens etymologi genom att undra var den hamn har legat som har gett regionen namnet *Satakunta* "Strand-/Hamnregion". Kritiken är dock orsakad av en missuppfattning och är därför obefogad, för Nuutinen påstår ingalunda att **Satakunta* skulle ha fått sitt namn efter appellativet *satama* 'hamn' eller tvärtom utan appellativet *satama* och propriet *Sata* har ett gemensamt ursprung enligt Nuutinen. Historikern Pentti Virrankoski (2001: 64–65) tvekar mellan dessa två ursprungsförklaringar.

Aimo Hakanen (2007: 404–405) vidareutvecklar Nuutinens etymologiförslag och lägger i sin namnartikel om namnet *Satakunta* i *Suomalainen paikannimikirja* fram tanken, att **Sata* är ett tidigare namn på den vattenled, d.v.s. Kumo älv,

som leder från den finska västkusten till inlandet. Denna tanke förtjänar vidare forskning. Om vi utgår ifrån hypotesen att förleden **Sata* i namnet *Satakunta* är ett tidigare namn på Kumo älv och att namnleden i fråga innehåller ett från urgermanskans ord **stapa* 'strand, landningsställe' lånat fornfinskt appellativ **sata* 'strand, landningsställe' (jfr *satama*), finner jag det sannolikt att **Sata* ursprungligen avsåg enbart orten vid Kumo älvs dåvarande mynning (jfr Nuutinens etymologi) som till följd av landhöjningen numera ligger långt inne i inlandet (i Harjavalta kommun) (se Salo 1995: 35). När landhöjningen förknippas med bebyggelsens spridning till inlandet och den arkeologiska uppgiften att Finlands västkust avfolkades kring mitten av första årtusendet efter tideräkningens början medan bebyggelsen spred sig längs Kumo älvs vattendrag längre in i inlandet (se Salo 1995: 43–44, 56–57, 2000: 69, 2007a: 9–13, 2008: 357), är det lätt hänt att detta **Sata* "reste" med inflyttarna uppströms och började betyda hela Kumo älv från mynningsorten vid kusten till vattendragets första och nederst liggande sjö *Liekovesi*, vars namn förresten är urgermanskt med just betydelsen "Nedersjö" (jfr motsatsen *Houhajärvi*) (Salo 2000: 87; SPNK 2007: 234). Ingendera versionen av denna alternativa etymologi utesluter den traditionella etymologin – som dock gör det motsatta –, varom Hakanen påpekar, för namnelementet *Sata-* har senare mycket väl kunnat folketymologiskt associeras till räkneordet *sata* '100' som hade utvecklats homonymt med det, även om *Sata-* ursprungligen varken har betytt det eller har varit språkligt besläktat med det (jfr SPNK 2007: 404–405). Homonymi och det ursprungliga namngivningsmotivets fördunkling med tiden är tillräckliga utlösande faktorer för en folketymologisk betydelseförändring (jfr Saarikivi 2006a: 15; Jennings 2011: 138; Schalin under utgivning).

Det faktum att *Satakunta* varken har eller har haft ett riktigt svenskt namn talar snarare för åtminstone namnelementet *Satas* relativt höga ålder. Med andra ord bör namnelementet *Sata-* ha existerat före västra Finlands anslutning till Sverige, men hur mycket före är en annan fråga. Tillägnandet av det skandinaviska hundareväsandet, d.v.s. ett sjökrigsväsende, skulle ha förutsatt mycket täta, fredliga kontakter med Svearike i Mälارlandskapen där hundaresindelningen rådde. Detta är ingalunda en omöjlig tanke i ljuset av arkeologiska rön (se Salo 2000, 2003a, 2003b, 2008), men i så fall skulle man också förmoda att svearna hade haft ett eget skandinaviskt namn för denna region. Eftersom de från Mälarens stränder härstammande svenskarna inte associerade *Satakunta* och dess "landskapsförvaltningsmodell" till sin egen hundaresindelning – som låg till grund för deras sjökrigsväsende, ledung – genom att börja kalla *Satakunta* för ***Hundare* eller dylikt, är det sannolikt

att Satakunta ursprungligen inte betydde ”region som upprustar en krigshär på hundra man”. När t.o.m. den lilla Kjulosocknen har ett svenskt namn, så varför inte ett helt västfinskt landskap? Det finns dock en osäkerhetsfaktor i det här resonemanget, nämligen möjligheten att området på järnåldern hette någonting annat på fornskandinaviska. Ja, tänk om de vikingatida skandinaverna hade ett annat etablerat namn som de använde om området. Jag återkommer till detta nedan.

Vi dagens människor är fullständigt vana vid namnet *Satakunta* (enligt hundareväsande-förklaringen alltså bokstavligen ”Krigshärens region”) och tänker normalt inte på dess språkliga innebörd när vi använder namnet. Det besynnerliga med namnet Satakunta kan åskådliggöras med jämförelsen att landskapet *Häme* ’Tavastland’ inte heter exempelvis ***Linnavuori* ’Borgberg’ eller ***Merkituli* ’Signaleld’, vilka skulle låta mycket udda som landskapsnamn, fast det fanns gott om såväl borgbergs- som vårdkasställen ingående i försvarssystemet i senjärnålderns Tavastland såsom också längs finska och svenska kusten (se Orrman 1990: 214; Jokipii 2002: 76–79; Salo 2003a: 19). En icke obetydlig iakttagelse angående namnet Satakuntas ursprung är att de finska fornsångerna inte alls känner till propriet *Satakunta* i motsats till fornlandskapen (Egentliga) Finland, Tavastland och Karelen fast t.o.m. Riga i Lettland, Tallinn, Enare träsk och Kainuu (= Kvenland ≠ Kajanaland) omnämns i dem (Vahtola 1987: 45; Nuutinen 1989a: 20; SKVR 2007; Siikala 2012: 445). Likaså saknas lokal folklig muntlig tradition om landskapet Satakuntas ursprung helt och hållet, vilket är något förvånande eftersom den nedtecknade muntliga traditionen annars är rik och den har bevarat bl.a. uppgifter om den finska bebyggelsehistorien, om var de första sockenkyrkorna en gång byggdes och om att regionen tidigare beboddes av samer (lappar) som antingen fördrevs av de finska inflyttarna eller blev assimilerade till finnar (Hirviluoto 1987: 127; Vahtola 1987: 45; Nuutinen 1989a: 17, 20; Salo 2000: 44–64; Vahtola 2001: 117; Salo 2007: 144–145).

Aimo Hakanen anser sig finna onomastiskt stöd för sin hypotes att *Sata* i själva verket är Kumo älvs äldre namn och att landskapsnamnet *Satakunta* från denna grund har myntats som namn på en geografisk region – som fredligt skiljdes från Tavastland i slutet av järnåldern och utvecklades till ett landskap, d.v.s. ett självstyrande område (se Nuutinen 1989a: 12; SPNK 2007: 405). Hakanen nämner dock enbart ett dylikt ortnamn vid namn, nämligen *Sadanleukaluut* i Suoniemi i Nokia (SPNK 2007: 405). *Sadanleukaluut* eller *Sadanleukaluunsaari* (obs. ej ***Satakunnanleukaluut*) är namnet på en människans käkben liknande ö som ligger i sjön Kulovesi intill fastlandet

(Kartplatsen). För att utreda om det verkligen finns onomastiskt stöd för Hakanens antagande låt oss härnäst studera *Sata*-relaterat ortnamnsbestånd i Kumo älvs vattendrag. Följande ortnamn vilkas referenter ligger i eller intill Kumo älvs vattendrag innehåller namnleden *Sata-/Sadan-*: *Sadanleukaluut* i Suoniemi i Nokia och i Kauvatsa i Kumo, *Satakieli* i Vammala och i Kumnäs i Björneborg, *Satamaa* i Sahalax i Kangasala och i Luvia, *Satakunnanselkä* i Tyrvis och Nakkila samt *Satakunnanpelto* i Vesilax (Namnarkivet), av vilka *Satakunnanselkä* och *Satakunnanpelto* skiljer sig strukturmässigt från de andra uppräknade ortnamnen.

Observeras bör att namnet *Satakunta* (***Sadankunta*) är en stamsammansättning i motsats till kasussammansättningarna *Ahvenanmaa* 'Åland' och *Pohjanmaa* 'Österbotten' (men jämför *Uusimaa* 'Nyland'), men så är också alla andra sammansättningar och sammansatta namn som slutar på *-kunta*. Appellativet *kunta* förekommer nämligen sparsamt men mer än sporadiskt som efterled av ett ortnamn, närmast i Tavastland (SPNK 2007: 442). Som förled/bestämningsled förekommer alltid något annat appellativ såsom *Enokunta* intill Enojärvi "Storsjö" i Orivesi, *Herrakunta* "Herre-kunta" i Vichtis, *Jokikunta* "Å-kunta" i Vichtis, *Järvikunta* "Sjö-kunta" i Vichtis, *Kyläkunta* "By-kunta" i Karstula, *Niemikunta* "Näs-kunta" i Pälkäne, *Paaskunta* (belagt sedan 1378, *Pastakuntha* "Församling-kunta" år 1430) i Åbo, *Peräkunta* "Bak-kunta" i Sastamala och Ylöjärvi, *Rantakunta* "Strand-kunta" i Björneborg, Sastmola, Virdois och Valkeala, *Saarikunta* "Ö-kunta" i Vesilax, *Salmikunta* "Sund-kunta" i Kangasala, *Salokunta* "Storö-kunta" i Juupajoki och *Taivalkunta* "Vägsträcka-kunta" i Nokia (Suvanto 1973: 148; SSA s.v. *paasta*; SPNK 2007: 108; Kartplatsen; Namnarkivet). Vi märker att bestämningsleden alltid är i nominativform såsom också är fallet med namnet *Satakunta* (jfr de genitiva regionnamnen *Pohjanmaa* 'Österbotten', *Ahvenanmaa* 'Åland' och *Saarenmaa* 'Ösel' som slutar på *-maa*).

Resultatet av utredningen blir att *Sadanleukaluut* i Nokia är det enda ortnamn som skulle kunna stöda Hakanens argument att **Sata* är ett gammalt namn på Kumo älv, men eftersom ön *Sadanleukaluut* inte ligger i (Kumo) älv utan i sjön Kulovesi och eftersom samma ortnamn dessutom är belagt också i sjön Sääksjärvi i Kauvatsa, är det osannolikt att namnleden *Sadan-* avser just Kumo älv, trots att både Kulovesi och Sääksjärvi ligger i Kumo älvs vattendrag. Vad betyder då appellativet *sata* som ingår i de ovan uppräknade ortnamnen i Kumo älvs vattendrag? Mitt svar är 'strand'. Jag påminner om det faktum att appellativet *sata(ma)* mycket sannolikt är ett urgermanskt lånord och att efterföljarna till det urgermanska låneoriginalet

stapa* har belagts bl.a. i betydelsen 'älv-, sjö- och havsstrand'. Jag utgår således ifrån att namnleden *Sata-/Sadan-* avser 'strand' i ortnamnen *Satakieli*, *Satamaa* och *Sadanleukaluut*. *Satamaa*-namnen, som ligger eller har legat vid stranden, betyder "Strandland" (jfr *Rantamaa*-namnen). Upphöjningen *Satakieli* i Vammala (obs. ej *Sadankieli*, jfr *Kymenranta*, *Kymensaari* i Kymmenedalen), som ligger i mitten av en strandäng intill sjön Rautavesi och är ett människotunga liknande berg, betyder i sin tur "Strandtunga", inte "Satakuntas tunga" eller "Älvens tunga".¹⁶⁴ *Sadanleukaluut* avser som sagt en ö som ligger i sjön Kulovesi intill fastlandet och betyder följaktligen "Strandens käkben" (jfr *Rannansaari* "Strandens ö" i sjön Juurusvesi utanför *Ranta* "Strand" i Siilinjärvi (Kartplatsen)).

Ortnamnen *Satakunnanselkä* och *Satakunnanpelto* markerar tydligen gränserna för det forna *Satakunta* "Strandbygd". Toponymen *Sataparta* (synkroniskt tolkat bokstavligen "Hundraskägg") belagd i Birkala kan också vara relevant i sammanhanget. *Sataparta* är en strandåker bredvid en ganska brant sluttning mot sjön Pyhäjärvi (Kartplatsen; Namnarkivet). Namnet kan ha uppstått ur en tidigare grundform **Sataparras* 'Strandbrant' som genom generaliseringen av de frekventa lokalkasusböjningsformerna fått en ny grundform: **Satapartahalla* > **Satapartaalla* > *Sataparta* (jfr *Akas* > **Akahassa* > *Akaassa* > *Akaa* och *vehmas* 'lummig' > **Vehmas* > **Vehmahalla* > *Vehmaalla* > *Vehmaa* 'Vemo').

Jag anser att ett starkt argument i utforskningen av det sammansatta namnet *Satakuntas* ålder och ursprung är de till antalet ringa ortnamnen i det finska ortnamnsbeståndet där namnet *Satakunta* eller dess genitivform *Satakunnan* ingår. Dylika namn är enbart *Satakunnanselkä* i Tyrvis och Nakkila, *Satakunnanpelto* i Vesilax, *Satakunnantahdon* i Nystad och *Satakunnansarka* på ön *Servonsaari*¹⁶⁵ i Karungi i Torneå, av vilka *Satakunnantahdon* ("Satakuntas utmarksäng") och *Satakunnansarka* ligger utanför landskapet Satakuntas historiska gränser (Vahtola 1985: 221, 2001: 117; Kartplatsen). De finländska ortnamn som innehåller namnelementet *Satakunta* (gen. *Satakunnan*) är således ytterst få, medan namnelementen *Häme* (gen. *Hämeen*), *Tavast* och *Lappi* (gen. *Lapin*) är mycket vanliga. Denna besynnerlighet accentueras när man jämför de få *Satakunta*-namnen med de talrika *Häme*-, *Hämeen*- och *Tavast*-namnen som

164 Parallellnamnen *Persekallio* och *Patakallio* förstärker antagandet att namnet *Satakieli* inte har någonting med fågelarten näktergal (*Luscinia luscinia*; fin. *satakieli* "hundratunga") att göra. *Satakieli* i Kumnäs ligger vid stranden av Kumo älvs forna trattliknande mynningsvik. (Namnarkivet; Kartplatsen).

165 Jfr gårdnamnet *Servo* i Viljakkala i Tavastkyro (numera Ylöjärvi kommun) i det medeltida *Satakunta* (Vahtola 2001: 117; Kartplatsen).

finns i stora delar av Finland (Vahtola 1980: 98; Kartplatsen; Namnarkivet). Detta kan inte vara en slump. Det är mycket sannolikt att landskapsnamnet *Satakunta* inte är särskilt gammalt i folkmun. Dessa icke oväsentliga fakta passar enligt min åsikt väl in i teorin att landskapsnamnet och uttryckligen landskapsnamnet *Satakunta* är tämligen ungt, härstammande från sen järnålder, och att landskapet fick sitt namn efter bebyggelsen på stränderna av regionens största älv, d.v.s. Kumo älv, som flyter genom landskapet Satakunta. Satakunta är i så fall ”Älvsträndernas landskap” (jfr det gamla regionnamnet *Kemin Lappi* ’Kemi Lappmark’). Landskapsnamnet kan ha myntats och tagits i bruk när Satakunta (~”Älvens Tavastland”) och Tavastland (~”Sjöarnas Tavastland”) gick skilda vägar och västra delen av det forna stamområdet Tavastland inte längre omfattades av Kvenland heller, därför att man med Kvenland redan avsåg ett nordligare landområde kring Bottenviken med många älvdalar (se Julku 1986: 46, 121–123, 131; Nuutinen 1989a: 21–23). Tidsmässigt kan denna period bäst dateras till tiden mellan omkring åren 800–1249 e.Kr. (jfr Suvanto 1973: 16–17; Vahtola 1980: 460, 515; Salo 2000: 128–146, 2003a: 27–31).

Landskapsnamnet Satakunta verkar alltså inte folkligt uppkommet utan har snarare en konstgjord prägel (jfr de s.k. folklanden i Uppland i Sverige (Andersson 2004: 12)). Eventuellt har dock en betydande del av det *Satakunta*-relaterade ortnamnsbeståndet bara inte upptäckts än, för dessa saknade ortnamn kan ha kamouflerat sig. Seppo Suvanto (1973: 140) och Unto Salo (2003a: 61) tar upp *Hundraberget* och *Hundbacka* i Pedersöre som möjliga översättningslån från finska. Jag fäster uppmärksamhet på finska namn innehållande namnelementet *Huntu-/Hunnun-*. Det finns exempelvis flera ortnamn vid namn *Huntuvuori* ’Huntuberg’ i Vacka-Finland, *Huntuvuori* i Padasjoki, *Hunnunmäki* i Kangasala och *Hunttuinvuori* i Nakkila i Satakunta (Namnarkivet). Det finns några finska appellativer vars ljuddräkt kommer rätt nära. Ett sådant appellativ är *huntu* ’slöja’, men de ovan nämnda ortnamnen kan semantiskt svårligen knytas till det finska appellativet *huntu* vars ursprung dessutom är okänt (jfr Salo 2007b: 150). Ett annat fonetiskt näraliggande appellativ är dialektordet *hunti* ’hund; varg’ (<– skand. *hund*), vars belagda sidoformer är *hunti*, *huntta* och *hunttu*. Det här ordet har alltså inte påträffats i formen **huntu*. Ett annat fonetiskt näraliggande dialektord, nämligen *hunnu*, *hunna*, *hunu* ’häst; osedlig kvinna’ har inte heller påträffats i formen **huntu*. Ett etymologiskt samband med ordet *hunninko* ’förfallen; avfallshög’, vars belagda finska sidoformer är *hunnikko*, *hunnikkola*, *hunninkola*, *hunnakko* och *hunnanko*, som också förekommer i ortnamn såsom *Hunninko*, *Hunningonhoilo*, *Hunningas* och *Hunninkala*, verkar likaså osannolikt eftersom det här ordets obelagda rotform

har varit antingen **hunna* eller **hunta* (jfr *musta* 'svart' -> *mustikka* 'blåbär'). (SMS 1994: 57–58, 60, 62–65; Kartplatsen).¹⁶⁶ Jag påstår härmed att ordet *huntu* är ett appellativiskt lån från ett urnordiskt appellativ (got. *hunda* < surgerm. **hundō* >) **hundu* 'hundaren' (nom. pl. neut.) av **hunda* 'hundare; hundra' (nom. sg. neut.) < PIE ***k̑mtóm* '100' (fhty. *hunta* 'hundare', fhty. *hunno* 'hundarets ledare' < urgerm. **hundnan* och got. *hunda-faps* 'kommandant för en avdeling på 100' (Krahe & Meid 1967: 88, 109–110; Andersson 2005: 14; Bjorvand & Lindeman 2007: 503–504; Kroonen 2013: 121)). Det äldre ordet för *hundare* är *hund* som förekommer i ortnamn i genitiv plural såsom *Attundaland* och *Tiundaland* i Uppland (Andersson 2004: 8; Line 2007: 613). Ordet har därmed använts i plural. Av ljuddräkten (*huntu*; ***kunto*, ***kuntu*, ***hunt(r)i*) att döma har ordet lånats från urnordiskan efter den västgermanska ljudövergången *ō* >> *u* i slutljud och den senurfinska ljudövergången **š* > *h*, men före urnordisk apokope, d.v.s. efter tideräkningens början men före vikingatiden som började mot slutet av 700-talet (jfr Riad 1992: 110–113; Salo 2003a: 31, 54). Det verkar med andra ord vara fråga om ett relativt gammalt lån i förhållande till landskapsnamnet Satakuntas äldsta belägg. Två beviskraftiga ortnamn förefaller vara *Hunnunmaa* 'Huntus land' och *Hunnunmaanjämkä* 'Huntus lands myr' (jfr *Pohjanmaa* 'Österbotten', *Ahvenanmaa* 'Åland' och *Saarenmaa* 'Ösel') som ligger i Torneå kommun. I deras närhet finns ortnamnen *Laitilanvaara* (jfr *Laitila* = *Letala*), *Satakunnansarka* (jfr *Satakunta*), *Karjalanmaa* (jfr *Karjala* = *Karelen*), *Sattajärvi* 'Sandsjö' och *Sattavuoma* 'Sandkärr' (<– sa., jfr saN. *sattu* och *vuopmi*), vilka mycket tydligt avslöjar sina namngivares geografiska härkomst och etnicitet. *Hunnunmaa* kan således mycket väl vara ett spår efter lapplandsfarande som idkades av medlemmarna i västra Finlands hundare, som följaktligen verkar ha existerat.

Som lärd gissning går det att förmoda att landskapet *Satakunta* organiserades efter mellansvensk modell, men på finsk grund av finnarna mellan Snorre Sturlassons resa till Sverige (1219) och det andra svenska

166 Hur har då ordet *hunninko* uppstått? Ordet saknar en trovärdig etymologi trots många spekulationer men det är troligtvis besläktat med estniskans *hunnik* 'hög'. De olika belagda formerna tyder starkt på att *hunninko*, *hunnikko* osv. är avledningar bildade med de vanliga finska avledningssuffixen *-(i)nko* och *-(i)kko* av en obelagd rotform **hunna* eller **hunta*. Båda formerna är lika möjliga tack vare stadieväxlingen. Ordets ursprungliga betydelse har sannolikt varit 'avfallshög' varav den metaforiska betydelsen 'förfallen' har utvecklats. (LÄGLOS s.v. *hunninko*; SSA s.v. *hunninko*; Salo 2007b: 149–151). För rotformen **hunta* kan framläggas en germansk lånetymologi: urfin. **hunta* <– urnord. **hundana* 'upphöjning' (> fsv. ortnamn *Hundabærgh*, *Hundakulle*) < PIE **k^wendho-* > kelt. *cend*, *penn* 'huvud, spets', *Penninerna* (en brittisk bergskedja) och *Penna* 'Finne i Thüringen i Tyskland' (Ramatt 1981: 12; Hellquist 2008: 371). Betydelseutvecklingen på låntagarhåll har varit 'upphöjning, hög' > 'avfallshög' > 'förfallen'.

korståget (1249) (jfr Salo 2000: 146). Det mellansvenska hundareväsendet var bekant för namngivarna, och lämpligheten av ett landskapsnamn baserat på älvstrandsbebyggelsens namn **Satakunta* ökades av det slumpmässiga faktum att det språkligt förknippades med hundareväsendet i synnerhet om och när ordet *kunta* betydde både '(människo)skara' och 'en skaras område/distrikt' (jfr *maakunta* 'landskap', *kihlakunta* 'härad' och *valtakunta* 'rike'). Ingenting hindrar oss att anta att betydelsen 'område' hos ordet *kunta* är rätt gammal (dock inte urgammal) för denna betydelse förekommer också i andra östersjöfinska språk fast den ursprungliga uraliska betydelsen av ordet *kunta* klart förefaller ha varit just 'människoskara; jaktlag' (SSA s.v. *kunta*; Aikio 2013: 15). Liknande betydelseutveckling från 'människogrupp' respektive 'ridande härskara' till 'område/distrikt/bygd' finns i de germanska orden *hundare* och *härad* (Pamp 1988: 79–80; Andersson 2004: 8).

Nödvändighet av en landskapsorganisation som upprustar och upprätthåller en krigsstyrka på hundra man skulle kunna förklaras av Novgorods upprepade fälttåg mot Tavastland i slutet av 1100-talet och i början av 1200-talet (se DS nr 206; FMU nr 64; SVL 1989: 36, 42, 120–127; Vahtola 2003: 35–42). Det kan dessutom ha funnits flera hundaren i västra Finland (jfr Salo 2003a: 36). De vikingatida vikingatågen utgjorde kanske ett liknande hot redan avsevärt tidigare. Behovet av ett hundareväsande ökades av det korstryck från väst (Svearike och den katolska kyrkan) och öst (Novgorod och den ortodoxa kyrkan) som då riktade sig mot det åtminstone preliminärt till kristendomen omvända Satakunta. I en rysk krönika berättas det att speciellt fälttågen åren 1226–1227 som genomfördes av Novgorodfursten Jaroslav lär ha varit mycket blodiga (SVL 1989: 125–126; Tarkiainen 2008: 95). Jag undrar härmed om ett satakunta, d.v.s. ett hundare med tillhörande sockenindelning, organiserades i de västra delarna av Tavastland omkring år 1228 som följd av Novgorods fälttåg under föregående år. Tavasterna gjorde en motattack mot Ladoga just år 1228 (SVL 1989: 127; Vahtola 2003: 40). Det svenska riket var då rätt svagt som stöd mot Novgorod men eventuellt ett hot och därför behövdes tavastlänningarnas egenhjälp. Modellen till satakunta togs från hundarena i Svealand som västra Finland länge hade haft kontakter med.¹⁶⁷ Samtidigt

167 Det finska namnet på Sverige *Ruotsi* med en motsvarighet i samtliga östersjöfinska språk (< surfin. **Roocci*) är besläktat med *Roslagen* (*Roden*), namnet på Upplands kust (SSA s.v. *Ruotsi*). Besläktade ortnamn är också *Ryssland* (*Russland*, *Russia* osv.) och saN. *Ruotta* 'Sverige' samt saN. *Ruošša* 'Ryssland'. De torde hänga ihop som följer: urnord. **Rōpas-* (gen. sg.) > fornnord. *Rōps-land* → surfin. **Roocci* > fornvästfin. **Ruoppi* (→ saN. *Ruošša* 'Ryssland', saN. *Ruotta* 'Sverige') (> fin. *Ruotsi*, *Ruotti* 'Sverige') → fornnord. **Rupsi* (> fsv. *Rydz-land/Rytzland*, *rydz/rytz* > sv. *Ryssland*, *ryss*) → fry. *Rusi* 'ryss' > ry. *Rus* 'ryss', *Rossija* 'Ryssland' (jfr Häkkinen 2002: 11).

myntades namnet Satakunta som biprodukt som stegvis utvecklades till namnet på ett landskap separat från det övriga Tavastland. Mot denna bakgrund bör antagligen betraktas de många brev angående Finlands stift som påven lät utarbета år 1229 (SVL 1989: 38–43; Edgren & Törnblom 1998: 293). Satakuntas hundare deltog sedermera säkerligen med tavasterna, finnarna och biskop Thomas i Sveriges anfall mot Ladoga på sommaren 1240. Kanske svenskarna lärde sig känna det finska namnet Satakunta och dess referent under förberedelsearbetet (kartläggningen av allierade) för ledungståget till Ladoga och i efterdyningarna av Tavastlands uppror år 1237. Det nordliga nya Kvenland och det gamla Kvenland alias Kvinnolandet var bekanta sedan länge. Satakuntas hundaretid blev däremot relativt kortvarig när landskapet anslöts till Sverige i och med det andra svenska korståget år 1249 och de gamla tavastländska bygdorganisationerna avlöstes eller omorganiserades.

Unto Salos (2003b: 79) påståande att *Satakunta*-namnets hundareförklaring är det enda historiskt motiverade etymologiförslaget är sålunda både rätt och felaktigt. Jag skulle vilja påstå att den trovärdigaste etymologin för namnet Satakunta rentav kräver denna dubbla förklaring därför att om man godkänner Nuutinens (1989a: 19) etymologi *Sata-kunta* ”Kumo älvs mynningsområde/ Strandbebyggelse” kräver denna att slutleden *kunta* mycket tidigt, långt in på förhistorisk tid, har haft betydelsen ’område (av en viss människogrupp)’ vid sidan av ’människogrupp’, något som verkar osannolikt för appellativet *kunta* förekommer annars inte i finska ortnamn som avser större landområden (se Suvanto 1973: 16–17; Kartplatsen). Likaså kräver Nuutinens etymologi att det sammansatta namnet *Satakunta* ”Strandområde” är en folklig namngivning, vilket förutsätter att också namnet skulle ha kommit att uppfattas som folkligt, vilket det uppenbarligen inte har varit från början.

Å andra sidan utövades s.k. lapplandsfarande (fin. *lapinkäynti*), d.v.s. pälshandel med samerna och samernas beskattning från västra Finland (Kvenland) redan flera århundraden tidigare, varom bl.a. arkeologiska fynd och isländska sagor vittnar (se Julku 1986: 72–76; Salo 2008: 263–273). Ännu ett beaktansvärt alternativ i uttolkningen och dateringen av landskapet *Satakuntas* uppkomst är mot denna bakgrund att en hundareorganisation kallad *satakunta*¹⁶⁸ visserligen organiserades och fick sitt namn efter *hund(are)* genom ett översättningslån, men i Kvenlands fornlandskap (= Kaland-Letala och Eura-Kjulo) och i västra delen av Tavastlands fornlandskap senast och mest sannolikt på 1000-talet (se Jokipii 2000: 238) – möjligen redan på 600-

168 Det finns faktiskt ett finskt appellativ *satakunta* med betydelsen ’ungefär hundra stycken’ (Nuutinen 1989a: 16).

eller 700-talet – på det av Unto Salo (2003a, 2008) framlagda sättet, men *satakunta* utvecklades till ett **landskapsnamn** först, när det behövdes ett nytt namn för tydlighetens skull för Kainuus/Kvenlands gamla kärnområde i Nedre Satakunta och Vacka-Finland eftersom Kvenland hade blivit namnet på ett mycket omfattande geografiskt område med anledning av finnarnas lapplandsfarande och de nordliga älvdalarnas bosättningsverksamhet under sen järnålder ca 800–1200. Denna iakttagelse av Olli Nuutinen (1989a: 21–22) förefaller relevant, medan Salos och Nuutinens förklaring skulle förutsätta en lång existens av hundareväsendet i västra Finland, vilket väl borde synas i folkminnet.

Landskapsnamnet *Satakunta* togs eventuellt i bruk mellan åren 1219 och 1249 av områdets hundareorganisation och därför känner de isländska sagorna inte detta regionnamn, och därför har *Satakunta* inte ett svenskt namn, eftersom Satakunta namngavs av finnarna lite före Satakuntas och Tavastlands införlivande med Sverige. Tack vare det avsevärt äldre bebyggelsenamnet **Satakunta* kom det germanska *hund(are)*-väsendet inte att på finska heta ***huntari* (> ***Huntari*) eller ett dylikt direkt lån utan *Sata-kunta*. I överensstämmelse med min etymologi för *Satakunta* är också uppfattningen att Satakunta senast på 1200-talet uppdelades i två delar, Nedre och Övre Satakunta¹⁶⁹, samt åtta modersocknar, vilket kunde tyda på ett historiskt samband med *hundarets* åttendedel, *åttinge* (Salo 2000: 126–132, 142, 145, 2004b: 340; Lehtinen 2007: 249).¹⁷⁰ Jag anser denna dubbla förklaring till ursprunget av *Satakunta* (< **Satakunta* ”bebyggelsen vid Kumo älv” + *satakunta* ’hundare’) vara den bästa med tanke på helheten. Den är, såsom jag ser, en trovärdig syntes. Det som återstår att resonera kring är huruvida den ovan föreslagna dateringen är riktig när allt kommer omkring.

Kanske inte. Härnäst lägger jag emellertid fram en antagligen häpnadsväckande – men enligt min åsikt – trovärdig och många gåtor lösande ny hypotes. Magister (mästare) Adam av Bremen omnämner och berättar

169 I landskapet Satakunta fanns det två medeltida kyrkor helgade åt Jungfru Maria, den ena i Kumo i Nedre Satakunta och den andra i Sastamala i Övre Satakunta (Linna 1996; Salo 2000: 128–148). En bevarad gravsten med årtalet MCCCIII (= 1304) i Övre Satakuntas moderkyrka Sastamala kyrka vittnar om att det fanns en (trä)kyrka i Sastamala senast år 1304 (Hiekkanen 1994: 441). Eftersom existensen av Övre Satakunta förutsätter existensen av Nedre Satakunta och tvärtom, kan vi sluta oss till att uppdelningen av landskapet Satakunta i två halvor har skett före år 1304 e.Kr. Namnet *Sastamala* är förresten belagt även tidigare än Kumo, redan år 1303 (DF nr 242).

170 Ett språkvetenskapligt indicium på existensen av ett redan uppdelat landskap Satakunta finns i den plurala böjningsformen *i Satagunnom* som ingår i ett brev från år 1348 (DF nr 543). I ett annat brev från 1300-talet står *in Sathagunnom* (Suvanto 1973: 10).

om ett land vid namn *Terra feminarum*, ”Kvinnornas land”, i sitt verk *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* från ungefär mitten av 1070-talet. Jag håller med de flesta forskare som har ansett att benämningen *Terra feminarum* har uppstått som resultat av ett språkligt missförstånd där det appellativiskt intetsägande *Kven-land* (<– fin. *Kainuu*) har felaktigt associerats till *Kvæn-land* ’Kvinnoland’ varefter männens fantasi har fått fart angående varför det heter just ”Kvinnoland” (Suvanto 1973: 365–366; Gallén 1984: 256–257; Julku 1986: 86; Linna 1996: 155–156).¹⁷¹ Adams främsta sagesman var Danmarks dåvarande kung Sven Estridsson (d. 1074). Adam av Bremens beskrivning av detta land lyder så här i svensk översättning av Emanuel Svenberg:

”Men om vi vänder tillbaka till det baltiska havets mynning i norr, möter vi först nordmännen, därefter skjuter det danska landskapet Skåne fram, och öster därom bebor götarna ett vidstärckt område upp till Birka. Därefter kommer sveonerna, som härskar över stora landområden ända fram till *Kvinnolandet* (*terram feminarum*). Öster därom säges wizzer, mirrer, lamer, skuter och turkar bo, ända fram till Ryssland. Där slutar åter denna havsbukt. Detta havs kuster har alltså i söder tagits i besittning av slaver, i norr av svenskar.”

”Man har dessutom upplyst mig om att flera andra öar finns i detta hav. En av dessa är det stora Estland (Aestland), inte mindre än den som vi nyss talade om (= Kurland) [...] Denna ö skall ligga nära *Kvinnolandet*, medan den förutnämnda (= Kurland) inte ligger långt från sveonernas Birka.”

”... nunc *terra feminarum* dicitur. Eas aquae gustu dicunt aliqui concipere. Sunt etiam qui referant, eas fieri praegnantas ab hiis qui praetereunt negociatoribus, vel ab hiis quos inter se habent captivos, sive ab aliis monstribus, quae ibi non rara habentur. Et hoc credimus etiam fide dignius. Cumque pervenerint ad partum, si quid *masculini generis est*, *fiunt cynocephali*, si quid feminini, speciosissimae mulieres. Hae simul viventes, spernunt consortia virorum, quos etiam, si advenerint, a se repellunt viriliter. Cynocephali sunt, qui in pectore caput habent; *in Ruzzia videntur sepe captivi, et cum verbis latrant in voce* [...] *Eorum patriam canes defendunt. Si quando pugnandum est, canibus aciem struunt.*” (ur Adamus Bremensis:

171 En bidragande orsak har varit de från antiken härstammande berättelserna om amasoner, kvinnliga krigare (Vahtola 1980: 464–465).

”Landet kallas nu *Kvinnolandet*. Somliga påstår att de blir havande genom att dricka vatten. Andra berättar att de blir havande med barn genom umgänge med förbifarande köpmän eller med sådana, som de håller fångna hos sig, eller med andra sällsamma väsen, som det finns gott om där, och dylikt anser jag vara mera trovärdigt. När de nedkommer, blir *den manliga avkomman varelser med hundhuvuden*, medan de som föds av honkön blir mycket sköna kvinnor. De lever tillsammans och försmår umgänge med män, och om sådana kommer dit, jagar de manhaftigt bort dem. De s.k. hundhuvudena har sitt huvud på bröstet. *Man kan ofta se dem som fångar i Ryssland, och de skäller när de skall tala [...]* Deras land försvaras av **hundar**. *Om de måste inlåta sig i strid, ställer de upp en slagordning av hundar [...]* Där finns också andra märkvärdiga varelser, som sjöfarande berättar att de ofta sett, men dylikt anses av våra landsmän vara föga troligt.” (av Bremen 1985: 213, 216, 217) (kursivering och fet stil av mig).

Den geografiska skildringen är rätt entydig. Kvinnolandet har legat i det nuvarande Finland (jfr Häkkinen 1996a: 77). Jag förmodar att den här beskrivningen innehåller ännu ett annat språkligt missförstånd (folketymologi) förutom *Kvenland > Terra feminarum*. Hundareväsendet var i bruk endast i Mälardalskapen Södermanland, Uppland och Västmanland, inte i Götaland eller på Gotland för att inte tala om Danmark (Jokipii 2002: 51; Salo 2003a: 15–17; Andersson 2005: 14). Det nordiska ordet *hund* ’hundare’ är egentligen samma ord som gotiskans *hund* ’100’ (< urgerm. **hunda* ’100’), men räkneordet med betydelsen ’hundra’ har i samtliga väst- och nordgermanska språk utvidgats med efterleden **raþa* ’tal’ (jfr got. *raþjō* ’tal; räkning’, fhty. *redia* ’tal’, lat. *ratio* ’beräkning; förnuft’ och sv. *hundratals*)¹⁷², och på så sätt har sådana former som fsv. *hundrap*, isl. *hundrað*, (f)eng. *hundred*, fsax. *hunderod* och ty. *hundert* uppkommit (Bjorvand & Lindeman 2007: 503–504; Hellquist 2008: 369–370). Den fonologiska skillnaden mellan de etymologiskt besläktade orden *hund* och *hundrað* har således blivit ganska stor, vilket har jämte den semantiska differentieringen lett till att dessa självständiga lexem inte längre har förknippats med varandra. Adams danska sagesman

¹⁷² En bidragande orsak kan ha varit viljan att undvika homonymi mellan ordet för ’hund’ och ordet för ’hundra’. Ifall ordet för ’hundra’ (urgerm. **hunda*) inte hade utvidgats skulle det ha sammanfallit med ordet för ’hund’ (urgerm. **hundaz*) i västgermanska språk.

(eller kanske den här danskens egna sagesmän) har förväxlat (feltolkat) det finska ordet *huntu* 'hundare = krigsstyrka på hundra man' med *hundr* 'hund = canis'. Adams modersmål var forntyska där ordet för *hund* 'canis' var *hunt*, medan *hundare* hette *huntari* (Salo 2003a: 15), vilket ytterligare bidrog till den folketytologiska tolkningen av fornfinskans *huntu*. Hundareväsendet var dessutom inte bekant för danskarna. De vapenföra män som utgjorde det fornfinska *huntu*-systemets enhet *huntu/satakunta* 'hundare' har antagligen kallats för **huntumies* "hundman" (jfr fin. *sotamies* 'soldat' och *merimies* 'sjöman'). När vikingarna och andra germaner som fredligt eller krigiskt har kommit i kontakt med västfinnarna har översatt (anpassat) den här benämningen till sitt eget språk har det sannolikt blivit **hundman*. Det här ordet har varit begripligt för alla germaner i ordagrann, men sakligt helt felaktig betydelse, vilket har gett rum för fantasi. Två folketytologiska namntolkningar och däravföljande fantasi förklarar väl hela den fantasifulla berättelsen om Kvinnolandet, dess kvinnor, de manliga hundhuvudena och hundarna som försvarar Kvinnolandet. Resonemanget bör ha gått ungefär så här: Vad i all världen är hundmän för någonting? De måste väl vara varelser som delvis är män(niskor) och delvis hundar.¹⁷³ Och vad gör hundar? Jo, de skäller. Jag vill påpeka att östersjöfinnarna faktiskt talar ett för sina indoeuropeiska grannar obegripligt språk. Adam av Bremen berättar också att en svensk här ledd av kungasonen Anund som av den svenske kungen Emund hade skickats iväg för att utvidga Sveaväldet tillintetgjordes i Kvinnolandet kring mitten av 1000-talet.

De finska runosångernas "miehen syöjä/syövä kylä, urohon upottaja" ["mansätande by, karlsänkare"] verkar röja en tydlig likhet med Adams beskrivning. Runosångerna anger att denna "mansätande by" ligger i Botten (fin. *Pohja/Pohjola*) och Kvenland alias Terra feminarum var ju beläget öster om Bottniska viken, tidigare i sydvästra Finland och senare i Österbotten och Nordbotten (jfr Fjellström 1988: 46), vilket stämmer väl ihop med beskrivningen. Båda berättelserna baserar sig förmodligen på samma tradition. Adam av Bremens nedtecknade sina uppgifter om Östersjöområdet och dess historia på sitt besök hos den danske kungen Sven Estridsson på sent 1060-tal. I ljust av Adams beskrivning bör det således ha funnits ett etablerat *huntu*-försvarssystem i Vacka-Finland och Nedre Satakunta senast i mitten av 1000-talet. Slutsatsen blir följaktligen att det sannolikt har funnits en hundareorganisation (d.v.s. satakunta) i Kvenland (jfr Kvenland i 5.7).

173 Associationen kan ha underlättats av fornfinnarnas sed att klä sig i pälskläder (K. Häkkinen 2004: 455).

Man kan med skäl konstatera att namnet *Satakuntas* ursprung är höljt i dunkel och gåtfull tystnad – det är därför namnet har trotsat förklaringsförsök och länge sysselsatt historieforskarnas tankar. Med tystnad avser jag bl.a. de fakta att de finska fornsångerna inte alls känner till regionnamnet *Satakunta*, folkminnet innehåller ingen ursprungsförklaring till landskapets namn, må den vara folketymologisk eller ej. Skulle inte skyldigheten att upprusta och upprätthålla en krigshär ha lämnat spår av sig i folkminnet (jfr Nuutinen 1989a: 19–20)? Inte nödvändigtvis om och förmodligen när systemet utvecklades med den svenska erövringen senast i mitten av 1200-talet. Ett finskt hundareväsande, d.v.s. en militärorganisation i ett nyss erövrat land skulle ju ha utgjort ett allvarligt hot mot den nya överhögheten. Vederbörande sockenindelning behövdes däremot både i profan och kyrklig skatteuppbörd och den fick inte bara bestå utan måste också utvecklas. Avsaknaden av ett svenskt namn på landskapet Satakunta – vilket också är en sorts tystnad – tyder på att namnet inte gavs av svenskarna, vilket i sin tur torde innebära att namnet bör vara äldre än början av den svenska tiden i Finland, d.v.s. namngivningen bör härstamma från tiden senast före år 1249 e.Kr. (jfr Suvanto 1973: 17). Namngivningen av detta landskap först ca 1325–1330 e.Kr. såsom det också har antagits (se Linna 1996: 157) är ännu mer osannolikt, för förebilden hundareväsandet, som det antagna översättningslånet *Satakunta* förutsätter, var då redan ett avslutat kapitel i Sverige då ledung hade blivit ersatt av riddarkavalleri (Jokipii 2000: 239–240; Salo 2000: 112)! Ifall namnet Satakunta trots allt hade myntats först efter Finlands införlivande med Sverige, anser jag det vara mycket osannolikt att de svenska erövrarna i egenskap av överhöghet skulle ha gett landskapet ett finskt och enbart finskt namn. Inte heller de isländska sagorna (obs. Snorre Sturlasson på besök i Sverige år 1219) omtalar namnet Satakunta, fast skandinaverna kände Fennoskandien från Åland till Karelen för att inte tala om de mycket mer avlägsna landsändar som vikingarna kände på tre kontinenter. Det verkar som om det polysemiska landskapsnamnet *Satakunta* myntades utgående ifrån bebyggelsenamnet **Satakunta* och det homofona appellativet *satakunta* 'grupp på (ungefär) hundra (man)' genom de dåtida finska lokalhövdingarnas myndighetsbeslut utan att det vanliga folket konsulterades för att använda modern terminologi.

Hur skall allt detta då tolkas och tydas? Vad är summan av de rätt många, delvis inbördes motstridiga evidensbitarna? Min egen uppfattning om namnet *Satakuntas* ursprung som baserar sig på bl.a. Suvantos (1973), Nuutinen (1989a), Hakanens (2007) och Salos (bl.a. 2000, 2003a, 2008) argumentation och mina egna undersökningar och resonemang går ut på följande: Namnet

Sata-kuntas bestämmningsled är ett fornfinnskt appellativ med betydelsen 'strand; hamn'. Ordet **sata* har lånats från det urgermanska appellativet **stapa* '(havs-, sjö-, å-)strand; landningsställe' till medelurfinskan. Detta skedde några hundra år före tideräkningens början. Den appellativa användningen av det urgermanska lånordet **sata* 'strand; hamn' har sedermera gått ur bruk, men ordet har bevarats i några ortnamn (t.ex. *Satava*¹⁷⁴ i Åbo, *Satavaluoto* i Nådendal samt *Satalahti* och *Sataperä* i Haukipudas). Den östersjöfinska avledningen *satama* 'hamn; strand' lever däremot som bekant kvar också i nutidsspråket. När den finska bebyggelsen började sprida sig till inlandet, började **Satakunta*, som ursprungligen bara syftade på bebyggelsen vid Kumo älvs dåvarande mynning (ungefär från Penttala till Lammaistenkoski i Nakkila), också betyda strandbebyggelsen vid den farled, d.v.s. Kumo älv, som leder resenären från kusten till inlandet.¹⁷⁵

Det sammansatta namnet *Satakunta* och dess förleds nominativkasus förklaras namntypologiskt tillfredsställande endast om vi utgår ifrån att båda namnlederna är appellativer och att sammansättningen betyder "Strandområde/ Strandbygd" (fin. "Rantakunta")¹⁷⁶, som syftar på det bebyggelseområde som bildades av Kumo älvs strandbefolkning, och där slutleden *kunta* 'människoskara' redan vid namnets myntningstidpunkt har avsett ett geografiskt område i likhet med begreppet *maakunta*. *Sata-kunta* var ett riktigt gott namn för ett landskap vars centrala bygder ligger på stränderna (i älvdalen) av en älv.

Å andra sidan har många forskare från Jalmari Jaakkola och Eino Jutikkala till Unto Salo i sin forskning slutit sig till att *Satakunta* och *hund(are)* åtminstone på något sätt hänger ihop. Rätt många från förut kända (indirekta) historiska indicier förefaller faktiskt tyda på ett (språkligt) samband mellan hundareväsendet och landskapsnamnet *Satakunta* (se Salo 2000: 105–148), och jag har ovan anfört nya bevis. Dessa indicier berör främst *Satakuntas* region- och sockenindelning med två hälfter, Nedre och Övre *Satakunta*, fyra socknar i både Nedre och Övre *Satakunta*, alltså sammanlagt åtta socknar, vilket motsvarar den mellansvenska hundaresindelningen (Salo & Söyrinki-Harmo

174 Även Unto Salo (2008: 222) anser det här ortnamnet betyda en vikingatida hamn, även om han (2003a: 13) inte godkänner den från samma germanska låneoriginal utgående förklaringen för namnet *Satakunta*.

175 Observera att även betydelseförskjutningen från 'strand' till 'älv' bevisligen har ägt rum i det engelska ordet *river* 'å, älv' som har lånats från fornfranskans *rivière* 'älvstrand' (jfr italienskans *riviera* 'havsstrand') (CODEE 1996: 406).

176 Namnet *Rantakunta* "Strand-kunta (~ Människogruppen boende vid stranden)" finns faktiskt belagt i Björneborg, Sastmola (fin. Merikarvia), Virdois (fin. Virrat) och Valkeala (Namnarkivet).

2001: 85, 87; Salo 2003b: 79). Kanske var det så att när det skandinaviska hundareväsendet från Mälarlandskapen blev bekant i västra Finland (i Egentliga Finland, Kvenland eller Vacka-Finland och i de västra delarna av Tavastland) senast på 1000-talet, hade landsdelen vid och längs Kumo älv händelsevis ett "lämpligt" namnelement *Sata-* som lätt kunde utvidgas till landskapsnamnet *Satakunta*, vilket sålunda kom att betyda både "Hundare" och "Älvsträndernas område".

Jag finner härmed det rätt sannolikt att landskapsnamnet *Satakunta* har två slags språkligt ursprung: 1) urgerm. **stapa* 'strand' → urfin. **sata* 'strand' → ffin. **Satakunta* "Kumo älvs (forna) mynningsort" > ffin. **Satakunta* "Bebyggelsen vid Kumo älv" och 2) (f)fin. *Satakunta* "Hundare" < ffin. **satakunta* 'grupp på hundra vapenföra män' (> fin. *satakunta* 'grupp på (ungefär) hundra') som är en översättning från det likabetydande skandinaviska ordet *hund(are)*. Det fanns också ett synonymt fornfinskt appellativ *huntu* 'hundare' som är ett direkt lånord från den skandinaviska förebilden. Landskapsnamnet *Satakunta* kan dock inte vara ett direkt (översatt) namnlån från ett svenskt uppkallelseamn därför att hundarenamnen i Mälarlandskapen uteslutande består av huvudleden *hund/hundare/hundra* och en bestämningsled, såsom *Tiundaland*, *Attundaland*, *Hagunda* (*hachundia* år 1253), *Oppunda* (*oppunda* år 1359, *vphundæ* år 1361) och *Långhundra* (se Andersson 2004; Line 2007: 613–615; SDHK nr 699, 7574, 7891), något som inte är fallet med *Satakunta*, som därmed förefaller ha uppstått ur ett likalydande låneappellativ med betydelsen 'hundareväsende' plus ett synonymt naturnamn. Den ovan antagna dubbla härkomsten av landskapsnamnet skulle också förklara varför *Satakunta* inte har något svenskt namn. Orsaken är att bebyggelsenamnet **Satakunta* är äldre än hundareväsendet, äldre än både *hund* (→ fin. *huntu*) och *hundare*, men appellativet *satakunta* och **landskapsnamnet** *Satakunta* är yngre än detta (sin förebild), men ändå äldre än det svenska väldet i det geografiska område som heter *Satakunta*. De andra alternativen förklarar inte detta sakförhållande.

Vi befinner oss i den lyckliga situationen att såväl *terminus post quem* som *terminus ante quem* kan fastställas för låningstiden av låneappellativet *sata(ma)*, eftersom ljuddräkten av ordet *sata(-)* är mycket beviskraftig. Appellativet *sata(-)* har lånats från något av följande urgermanska ordfamiljs olika böjningsstammar: **stāpa* (neut.), **stāpaz* (starkt mask.), **stāpan* (svagt mask.) 'strand, landningsställe' vilka har utvecklats från en pregermansk form **stató-* (< PIE **sth₂tó-* 'stånd' < PIE **steh₂-* 'stå'). I stamstavelsens vokal skedde ljudövergången **ə* > *a* efter att ordbetoningen hade flyttats till ordets första stavelse (stamstavelse). I obetonad stavelse föll **ə* bort.

Accentframflyttningen skedde i sin tur efter den germanska ljudskridningen. (Ringe 2006: 79–80, 152).¹⁷⁷ Ordet *sata* 'strand' har kommit till urfinskan före den urfinska ljudövergången **š > h*, eftersom urgermanskans uddljudande ljudsekvens *st* då substituerades i urfinskan med ett uddljudande *s* i stället för ett *t*, såsom det skedde i yngre lånordsskikt (se Heikkilä 2013c: 586–589). Det tidigaste fonetiskt möjliga låneoriginalet som **sata* skulle ha kunnat lånas från bör ha varit urgermanskt (föru germ. **stāpa* >) **stēpa* (> **stapa*) → urfin. **sata* (jfr *Tammerfors*). Jag har daterat samtliga ovan nämnda ljudövergångar (se 3.4). Utgången blir att namnelementet *Sata-* i namnet *Satakunta* inlånades från urgermanskan till urfinskan ungefär mellan åren 600–200 f.Kr. Med andra ord uppstod namnet *Satakunta* tidigast alldeles i slutet av bronsåldern eller under förromersk järnålder. Med tanke på det relativt näraliggande ortnamnet *Eura* (< urfin. **Ētra* <– furgerm. **Ēprā*) som tydligen har lånats något tidigare från forngermanskt håll skulle jag vilja datera inlåningstiden för **appellativet** *sata* till den ovan nämnda tidsintervallens framända.

Även om jag hade gjort en felberäkning i min *Satakunta*-förklaring, har appellativet *sata(ma)* i alla fall lånats inom det ovan nämnda tidsintervallet från urgermanskan till medelurfinskan och närmare sagt till dess kustdialekt för ordets distribution omfattar ingerskan, estniskan och liviskan, med andra ord de östersjöfinska språk som talas vid Östersjökusten (SSA s.v. *satama*). Det här ordet *sata* med innebörden 'strand, landningsställe' var inte homonymt med räkneordet *sata* 'hundra' vid inlåningstidpunkten, för det senare hade fortfarande ljuddräkten **śata* (< vural. **śeta* <– urariska *śatām* '100' < PIE **k̑mtóm* '100' > lit. *šim̃tas*, lat. *centum*, keltiberi *kantom*, tokhB *kante* osv.¹⁷⁸).

177 Att namnelementet *Sata* har lånats efter den germanska ljudskridningen syns i själva verket i ordets ljuddräkt. Ifall det hade lånats före den germanska ljudskridningen från låneoriginalet **stata*, skulle det nu heta ***Setta* (jfr fin. *lehti/lehto* 'löv, blad; lund' < furfin. **lešti/o* <– furgerm. **b^hlāh₁tóm* > sv. *blad* (Koivulehto 1999b: 213)), för de urgermanska tonlösa klusilerna substituerades med undantag av några konsonantkluster med en urfinsk tonlös geminata och de tonande klusilerna med en enkel tonlös klusil (Koivulehto 1981: 199; Hofstra 1985: 79–84). Saken konkretiseras när vi jämför ljuddräkten av orden *vanne* 'fälg, band' (< urfin. **vantīš* <– urgerm. **wanduz* (→ saN. *vuotta* 'skosnöre') > got. *wandus* 'spö, ris') och *vantus* 'vante' (< urfin. **vanttuz* <– urgerm. **wantuz* > sv. *vante*) och deras låneoriginal (SSA s.vv. *vanne*, *vantus*; Älgu s.v. *vuotta*).

178 Ordet *kunta* 'människoskara, jaktlag' kan däremot inte vara lånat från PIE **k̑mtóm* '100', såsom man har antagit (se SSA s.v. *kunta*; Häkkinen 2004: 509), för det skulle ha resulterat i fin. ***sonta* (jfr fin. *susi* 'varg'). Appellativet *kunta* skulle däremot kunna vara lånat från urgerm. **χundā* 'hundra; människoskara', men i så fall borde de avlägset besläktade uraliska språkens antagna etymologiska motsvarigheter vara av annat ursprung (jfr Lehtinen 2007: 23). Ante Aikio (2013: 15) förmodar att ordet *kunta* härstammar från ururaliskan och har en mycket bred distribution i de uraliska språken. Jag undrar om det ururaliska

Jag hävdar att Nuutinens (1989a: 20) och Hakanens (SPNK 2007: 404–405) antagande om att namnelementet *Sata-* 'Strand/Landningsställe' går tillbaka ända till förra hälften av bronsåldern, d.v.s. till tidsperioden ca 1500–1000 f.Kr., är språkhistoriskt (läs: ljudhistoriskt) omöjligt och bör därför förkastas.¹⁷⁹

5.3 SAMER I NEDRE SATAKUNTA?

Ante Aikio (2007: 23–24) antar att det inte finns ortnamn av samiskt ursprung längs Kumo älvs nedre lopp, men åtminstone delvis förklaras detta av områdets snabba landhöjning som numera är ca 67 centimeter per århundrade (Salminen 2007: 63). Det är uppenbart att man inte kan förvänta sig hitta ortnamn av samiskt ursprung i trakter som ännu idag är mycket låglänta, för det skulle förutsätta att samer hade bott på området ännu under historisk tid (ca 1200 e.Kr.→). Ortnamn av samiskt ursprung i Nedre Satakunta **är** emellertid åtminstone toponymerna *Raasankallio*, *Raasankulma*, *Raasanoja* och *Raasansuo* i Harjavalta kommun, i vilka ingår det ursamiska ordet **rāsā* 'gräs' (> saN. *rāssi*), samt *Saamanoja*, *Saamanmäki* och *Saamanaukea* också i Harjavalta vilka innehåller det ursamiska ordet **sāmā* 'same' (> saN. *sápmi*) (Valonen 1984: 84; Salo 1995: 44–45, 2000: 37–38; Aikio 2003: 104; Namnarkivet). Jag har ovan framlagt en ursamisk etymologi för *Köyliö* och *Ehtamo*. I *Saamanmäki* finns det ett bronsåldersgravröse (fin. *hiidenkiuas*) så att det är enligt min mening motiverat att anta att *terminus ante quem* för tillkomsten av ortens försvunna samiska namn är skiftet mellan brons- och järnåldern ca 500 f.Kr. och att det nuvarande *Saama*-namnet uppstod, då urfinnarna gav denna ursamernas boplatz sitt nuvarande namn efter ursamernas autoktona etniska beteckning **sāmā* (> saN. *sápmi*). På bronsåldern låg stället ännu ganska nära den dåvarande älvmynnings/havsstranden, men en sträcka bortåt älvstranden.

I närheten av *Saamanmäki*, men närmare Kumo älv, ligger en ås som heter *Hiittenharju*. Åsen har tydligen fått sitt namn efter sina bronsåldersgravrösen. Intill *Hiittenharju* ligger *Viasvuori* (< gfin. **Vihasvuori*) som också kännetecknas av sina bronsåldersgravrösen. (SPNK 2007: 79, 502; Kartplatsen). Jag föreslår

ordet **kunta/konta* 'jakt, jaktlag, människogrupp' i likhet med t.ex. *vesi* 'vatten' är ett uråldrigt indoeuropeiskt lånord som etymologiskt hänger ihop med ordfamiljen för 'fånga, jaga/jakt' **kent-* ~ **kont-* ~ **knt-* >> got. *hinþan* 'fånga', feng. *hentian* 'åtala; fånga', got. *handus* 'hand', fhty. *hunda* 'byte', feng. *huntian* 'jaga' och *hunta* 'jägare' (Kroonen 2013: 207–208, 227, 257)?

179 Jfr etymologin och dateringen av namnen *Eura*, *Ehtamo* och *Köyliö* i detta kapitel.

att det här namnets förled är ett lån från det urgermanska adjektivet **wīχaz* 'helig'. Till följd av sina gravfält har *Viasvuori* varit en helig upphöjning. Ett liknande namnpar utgörs av de sinsemellan näraliggande ortnamnen *Hiittenmäki* och *Viasvesi* (samt *Viasvedenlahti*) i Björneborg. *Hiittenmäki* är namnet på en upphöjning där det finns ett bronsåldersgravfält. (SPNK 2007: 502; Kartplatsen).

Från samma urgermanska lexem varifrån *Häme* 'Tavastland', *sápmi* 'same' (> *Saamanmäki*) och *hämärä* 'dunkel' torde ha lånats, verkar något senare ha lånats också de finska orden *haamu* 'vålnad, spöke, skugga, skepnad', *haave* 'dröm(bild); vålnad', *hahmo* 'gestalt, skepnad, skugga, spöke', *hahmottaa* 'urskilja, gestalta' och *häämöttää* 'skymta', vilka saknar en etymologi (SSA s.vv. *haamu*, *haave*, *hahmo*, *häämöttää*). Den gemensamma semantiska nämnaren är 'dunkel, dåligt urskiljbar skepnad'. Lexemen *Häme*, *sápmi*, *hämärä* och *hämy* 'skymning' har enligt Jorma Koivulehtos övertygande motiveringar avletts av förurfinskans ordstam **šämä* som har lånats från det urgermanska adjektivet **sēmaz* 'mörk' (> fvn. *sámr* 'mörk', nyno. *saam* 'av mörk färg'). Detta **šämä* har bl.a. använts i syftning på ursamer med motivation av deras mörka hår. (de Vries 1962: 462, 575; Koivulehto 1997a: 161–162; Salo 2000: 24–25, 2001: 57, 59, 2008: 110; Lehtinen 2007: 22; Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 120). Ordet inlånades innan långa *a*- och *ä*-ljud uppstod i medelurfinskan (jfr urgerm. **wāgā* → (ur)fin. *vākä* 'hulling, krok', furgerm. **krāgan* → (ur)fin. *räkä*, kar. *rekä* 'snor', furgerm. **χāfaz* → furfin. **kapa-jaw* > fin. *kavio* 'hov' och furgerm. **sāgejana* → furfin. **šakītak* > fin. *hakea* 'söka; hämta', men nvgerm. **spāda* → murfin. **paati* > *paasi* : *paaden* 'hällsten'), men efter ljudövergångarna urural. **CäC_(ton)ä* > turfin. **CaC_(ton)i* > surfin. **CooC_(ton)i* (t.ex. urural. **lāmā* > turfin. **lamī* > surfin. *loomi* > fin. *luomi* 'födelsemärke, ögonlock' och (lat. *hemo/homo* 'man' ~ pregerm. **g^hmōn* 'man' →) vural. **čämā* > turfin. **šamī* och **šamalaŋči* (jfr ung. *két* 'två' < urural. **käktä* 'två' > vural. **kakta* (> saN. *guokte* 'två', mord. *kavto*, *kafta* 'två') > murfin. **kaktj* och **kaktalaŋči* > fin. *kaksi* och *kahtalainen*) > murfin. **šoomi* och **šamalaŋči* > fin. *s/Suomi* 'finska, Finland, finne' och *suomalainen* 'finne') (jfr Kallio 1998a; Aikio 2012a: 232–241, Aikio 2013). Av ljuddräkterna att döma är *Suomi* (< **čämā*) därmed ett äldre germanskt lån än *Häme/hämäläinen* och *sápmi* (< **šämä*) eftersom *Suomi* har genomgått *the length shift* (om vilket se Kallio 2012a, Aikio 2012a, 2013; Heikkilä 2012e), men *Häme* inte även om de fonetiska förutsättningarna fanns till. I nordvästgermanskan utvecklades **sēmaz* till **sāmaz* (> fisl. *sámr* 'mörk', *Sámr* 'Den mörke'), varifrån jag påstår att den medelurfinska ordstammen **šaama* 'dunkelt synlig/skönjbar

(kontur/form)' har lånats, varav man med avledning har bildat orden *haamu* (olika dialekters sidoförmer *haamo*, *hahmo*, *hahmu*¹⁸⁰) 'vålnad, spöke, skugga, ansiktsdrag, skepnad', *haave*, *häämöttää/haamottaa* 'skymta, hägra' och *häämy* 'otydlig skepnad'. Från urfinskans ord **šaama* har tidigt (före den urfinska ljudövergången **š* > *h*) lånats det mordvinska ordet *tšama* 'ansikte'. Ett yngre lån (lånat efter ljudövergången **š* > *h*) är samiskans *hápmi* 'utseende, gestalt, (syn)villa'. En ny etymologi. (SSA s.vv. *haamu*, *haave*, *hahmo*, *häämöttää*; Älgu s.v. *hápmi*). Om vi utgår ifrån att ordet *aamu* 'morgon' har uppstått elliptiskt från uttrycket **huomenhaamulla* > *huomenaamulla* 'i morgon' så har också ordet *aamu* därmed fått en (germansk) etymologi.

Ett hittills okänt samiskt ortnamn i Nedre Satakunta kan vara *Kiettare* i Kumo (skrivet *Kijataraby* år 1529, *Kiattare* år 1540, *Kiattaro* år 1571, *Kiattara Land* år 1645; se Rapola 1966: 362; Salminen 2007: 373–374). Namnet kan innehålla seursamiskans ord **kiette* 'hand' (> saN. *giehta*), som är den etymologiska motsvarigheten till det östersjöfinska ordet *käsi* 'hand' (< furfin. **käti*). Vad de gamla beläggens ljuddräkt med diftongen <ia> beträffar, vill jag påpeka att ljudövergången *ie* > *iä* (framför främre vokaler), *ia* (framför bakre vokaler) är av rätt gammalt datum i de västfinska dialekterna, för denna ljudövergång skedde senast i början av 1500-talet (Bentlin 2008: 47). *Kiettare* är namnet på en gren i Kumo älv. Till formen liknar den här grenen en arm med armbåge, höjd till militärhälsning med handen mot pannan så att älvens andra förgrening (kallad *Kyttälänhaara*) utgör där bålen och huvudet (se Kartplatsen). Det är fråga om en älvs sidofåra (fin. *pudas*) – också det ett samiskt lånord i finskan – som associeras till en människohand, och alldeles intill sammanflödet av *Kiattareenhaara* och *Kyttälänhaara* råkar ligga *Putaja* och *Putajanhaara* där ordet *pudas* ingår (jfr *Putanniemi* norr om Kotka) (SPNK 2007: 355; Kartplatsen). I det finska ortnamnsbeståndet finns det några ortnamn där det finska appellativet *käsi* ingår (se Kartplatsen). Att jämföra en älvs sidofåra (fin. *pudas*) med en hand är inte något märkligt. Ordet *älvarm* är en synonym till sidofåra i svenska språket. I namnet *Kiettare* ingår samma avledningselement som i namnen *Tampere* och *Tamare* (se Heikkilä 2012a, 2012b). Beträffande ljuddräkten vill jag påpeka att Jussi Ylikoski (2010: 384–386) nyligen har framlagt en ursamisk etymologi för de finska verben

180 En liknande uppkomst av ett sekundärt [h] i inljud efter en vokal och framför en konsonant återspeglas även i bl.a. det östersjöfinska ordet *kuuma* 'het, glödande', vars sidoförmer är bl.a. *kuhma* och *kuuhma*. *Kuuma* torde också vara ett germanskt lånord (urfin. **kuuma* '(svagt) glödande' <– urgerm. **skūmaz* 'dunkel, skum' (jfr *kuumoittaa* 'steka hett', *kuumottaa* 'skimra, skymta, skina svagt/dunkelt' och *kumottaa* 'skina')) (Suvanto 1973: 143; Koivulehto 1999a: 324; SPNK 2007: 187–188; Aikio 2009: 74).

kietoa och *kietaista*. De har lånats från samma samiska lexem **kētte* med betydelsen 'hand'. De verbavledande suffix som ingår i verben *kietoa* och *kietaista* 'linda in' är inhemskt finska. Jag skulle själv vilja tillägga det finska och karelska adjektivet *ketterä* 'vig, smidig' som tillhörande samma ordfamilj (jfr fin. *kätevä* 'behändig' <- *käsi* 'hand'). Adjektivet *ketterä* sägs vara av okänt ursprung i SSA (s.v. *ketterä*). Ordet *ketterä* innehåller samma avledningssuffix som ingår i exempelvis orden *hämärä* 'dunkel' och *koira* 'hund'. Namnen *Kiettare*, *Kiettareenhaara* och *Kiettareenuoto* är såtillvida värdefulla att det bara tycks finnas mycket få samiska ortnamn av samiskt ursprung i Nedre Satakunta (Aikio 2007b: 23–24). Den föreslagna samiska etymologin för namnet *Kiettare* stöds av namnet *Kiettarankallio* vid sjön Vånå i Tyrvääntö i Hattula kommun (Namnarkivet; Kartplatsen).

I det ovan nämnda ortnamnet *Hiittenharju* ingående appellativet *hiisi* 'gravfält, kultplats; illvilligt övernaturligt väsen' (< furfin. **šijti* 'gravfält, kultplats' → fursa. **šijti* 'familjens/släktens centrala ställe' >> saN. *siida* [sijDa] 'sameby') torde vara ett mycket gammalt germanskt importord i förurfinskan (Koski 1967, 1970; LÄGLOS s.v. *hiisi*; Häkkinen 2004: 196). Låneoriginalet är ett förurgermanskt **sītā* eller **seitā* från vars urgermanska efterföljare **sīdōn* har utvecklats bl.a. de skandinaviska språkens *sida* (fisl. *síða*) vars betydelser inkluderas av 'kant', 'kust' och 'strand' (Noreen 1920: 33; Norrøn ordbok 1975: 364; Bjorvand & Lindeman 2007: 945–947; Hellquist 2008: 904; Kroonen 2013: 435, 437).¹⁸¹ Ifall det urgermanska ordet **sīdōn* går tillbaka till en äldre diftongform, vilket inte är säkert, substituerades låneoriginalets ljudkombination **ei* med ljudsekvensen **ij* i förurfinskan, eftersom ljudkombination **ej* var främmande för förurfinskans fonotax (jfr fin. *liika*) för att inte tala om diftonger (Sammallahti 1988, 1998; Kallio 2008: 273). Exempelvis sådana gamla arvord som *seisoa* 'stå', *seitsemän* 'sju', *veitsi* 'kniv' och *neiti* 'fröken' (> *neito* 'id.') hade i förurfinskan ännu formerna **sajśajtak*, **šeŋćcemä*, **vähćci* respektive (fin. *nainen* 'kvinna' och *naaras* 'hona' < urural. **näxi* 'kvinna' ->) **näjti* (> saN. *nieida* 'fröken') för att inte tala om bl.a. *heinä* 'hö', *seinä* 'vägg' och *reikä* 'hål' där diftongen *ei* är senuppkommen genom nord- och östurfinskt *ai* > *ei* efter depalataliseringen (Sammallahti 1988: 539, 549, 1998: 235; Häkkinen 2004: 1468; Heikkilä 2013c; Kallio under utgivning). En ytterligare förklaring till varför det (för)urgermanska låneoriginalets **ei* eller **ī*: substituerades med just ljudsekvensen **ij* i förurfinskan är att ljudkombinationen **ii* knappt förekom

181 Märk likheten mellan saL. *sijdda*, saE. *sijda* 'sameby' och saL. *sijddo*, saE. *sijdo* 'sida' (Sammallahti & Morottaja 1993: 86; Spiik 1994: 142, 144).

i förurfinskan (se Aikio 2012a: 241–243, 2013: 1). Vid ingången av den nordiska bronsålderns andra period ca 1500 f.Kr. flyttade jordbruksidkande och stationära urgermaner från Skandinavien till Finlands långa kustband och tog med sig seden att begrava de avlidna i rösen som byggs längs strandlinjen på havskustens höga berg (Hinneri 2003: 100; Purhonen 2003: 290; Salo 2008: 90–94, 2012c: 170; se också Cunliffe 2008: 181). Dessa gravfält låg vid stranden, i ”hiisi” (<– furgerm. **sītā*), vilket förklarar betydelseförändringen. *Hiisi* var inte bara en begravningsplats utan också kultplats där man dyrkade förfäderna. Varje släkt hade sin egen *hiisi* alldeles på samma sätt som varje socken långt senare hade en präst, kyrka och kyrkogård. Det samiska ordet *siida* torde ha lånats från kustens urfinnar till ursamerna i inlandet. Ordets betydelseutveckling torde ha varit ’gravfält, kultplats’ > ’det centrala stället i en släkts levnadsomgivning’ > ’kåtbyns respektive ställe vid olika tider i kringströvande levnadssätt’ > ’sameby’. Jag anser att *hiisi*-ordets inlåningstid kan slutledas, varifrån man i sin tur erhåller en *terminus ante quem* för den kontinuerliga närvaron av uraliskt språk i Finland (jfr *Etseri* och *Neva*). Seden att begrava de avlidna i rösegravar togs i bruk i början av bronsåldern, men under bronsålderns tredje och fjärde period, d.v.s. 1100–800 f.Kr. minskade storleken på gravrösen och de började byggas intill bostadsorterna (Purhonen 2003: 290). Med stöd av arkeologisk evidens skulle jag vilja påstå att urformen av ordet *hiisi* lånades från förurgermiskan till östersjöfinskans förstadium under den första hälften av bronsåldern, d.v.s. 1500–1000 före tideräkningens början, mest sannolikt under den första hälften av denna period, och att det förurfinska ordet lånades till förursamiskan efter ca 1000 f.Kr. Ordet *hiisi* kan språkligt jämföras med den svionerna stort liknande folkstammen *Sitones* ”Strandborna” (<– surgerm. **sīdōniz*) som omtalas av den romerske historikern Tacitus år 98 e.Kr. (se också *Kvenland* i kapitel 5.7) (Tacitus 98: 45; Noreen 1920: 33; Julku 1981: 31–40; Salo 2005: 29).

Låt oss ännu resonera kring ursprunget till en centralt belägen grupp ortnamn i Kumo älvs nedre lopp. Jag avser ortnamnen *Lammainen*, *Lammaistenkoski*, *Lammaistenlahti* och *Lammaistensuo* i Nakkila kommun (se Kartplatsen). Hydronymen som ligger i *Kumoboo aa* eller *Kwmoboa* ’Kumoboa’ är belagd redan i september och oktober 1347 samt februari 1348 då namnet skrevs *Lammas* (jfr *Ankkapurha* 1415, *Abborrfors* 1357, *Helsinga* ’Vandafors’ 1351, *Tammerfors* 1544 (*Koskis* redan år 1405) och *Imatra* 1557), men bynamnet *Lammasby* först år 1412. *Lammasby* (fin. *Lammainen*) betalade sina skatter enligt den svenska rätten, vilket innebär att byn tidigast har uppstått under andra hälften av 1200-talet när Finland hade införlivats med Sverige. (Suvanto 1973:

372; Salminen 2007: 176–181; SDHK nr 5553). Bynamnet kan följaktligen inte vara primärnamnet (jfr Kiviniemi 1975: 40). Det är dock föga sannolikt att en betydande fors i en sedan länge bebodd storregion skulle ha namngivits först så sent eftersom hydronymen uppenbarligen är den ifrågavarande etymologiskt samhöriga namngruppens primärnamn (jfr Kiviniemi 1975: 40). *Lammaistenkoski* är den egentliga Kumo älvs nedersta och största fors och därför ett seglingshinder (jfr Kiviniemi 1975: 39). Forsen är också ett gammalt och rikt fiskeställe (laxfångstställe) (Vilkuna 1969: 21), och det är därför mycket osannolikt att det finska djurnamnet *lammas* : *lampaan* 'får' skulle ingå i namnet trots ytlig likhet i formerna (jfr *Ahvenanmaa* 'Abborrland', *Abborrfors* ~ *Ahvenkoski* och *Ankkapurha* 'Ankafors'). Lika osannolikt är att det svenska appellativet *lagman* (→ fin. *laa(k)manni*) skulle ingå i namnet såsom det har antagits (Huldén 2001: 432; SPNK 2007: 216). Forsen hette nämligen *Lammas* redan år 1347 när en lagman vid namn Björn gav sin dom i en tvist rörande nyttjanderätt till Kumo älvs håvor (DF nr 526, 538, 542; SDHK nr 5478, 5518, 5553). Det ter sig mera sannolikt att forsnamnet *Lammaistenkoski* inte har någonting med vare sig *lammas* 'får' eller *lagman* att göra utan att ett gammalt ortnamn folketymologiskt har associerats till får på finskt håll och lagman på svenskt håll.

En potentiell etymologisk tolkning av hydronymen är att namnet innehåller det finska appellativet *lampi* : *lammen* 'tjärn'. Appellativet *lampi* härstammar ända från ururaliskan och är mycket vanligt i det finländska ortnamnsbeståndet (Aikio 2013: 10; Kartplatsen). Ordet förekommer i formen *lammi* : *lammin* i västfinska dialekter (SSA s.v. *lampi*). Tolkningen passar semantiskt bra in i ortens topografi. Det finns nämligen ett större lugnvatten nedanför forsen vilket bildar en sjöliknande utbuktning i Kumo älv (se Kartplatsen). Det finska bebyggelsenamnet *Lammainen* (varav forsnamnet *Lammaistenkoski* genom epexegetisk utvidgning) är rent språkligt en *-inen*-avledning av **Lamma* eller **Lammas* (jfr *kala* 'fisk' → *kalainen* 'fiskrik', *taivas* 'himmel' → *taivahinen* > *taivainen* 'himmelsk'). Noteras bör även appellativet *lampare* 'pöl' och ortnamnet *Lammare* i Vesanto (SSA s.v. *lampi*; Kartplatsen). Vad namnets ljudutveckling beträffar kan *lampi*, *lampare* och *Lammainen* jämföras med fin. *lempi*: *lemmen* 'erotisk kärlek;', est. *lembida* 'brinna, svedas', est. *lemmed* 'gnistor', gfin. *lempo* 'djävul; svordom', *lempalainen* 'id.', *lemmes* 'id.' och *lempare* 'id.' (SSA s.v. *lempi*, *lempo*). Det ursprungliga namnet på forsen torde ha varit **Lammeskoski*. Strandbebyggelsen vid forsen och lugnvattnet torde ha kallats **Lammiainen* : **Lammiaisten* > *Lammaisten*, varifrån det svenska namnet *Lammas* har lånats. Tolkningen kan dessutom underbyggas

med paralleller: exempelvis *Vammaskoski* i Sastamala, *Kyröskoski* 'Kyrofors' i Tavastkyro, fin. *Nousiainen* ~ sv. *Nousis* (*Nousia* år 1232, *Nosis* år 1234, *Nousis* år 1346), *Talviainen*, *Lampis* 'Lammi i Tavastland' år 1374, *Lammis* 'Lammi i Vemo' år 1490, *Lahdesjärvi* och *Vuoresvuori* i Tammerfors, fin. *Huittinen* ~ sv. *Vittis* och forsen *Lamminkoski* ovanför tjärnen *Jokilampi* i Ranua (Huldén 2001: 39; SPNK 2007: 85, 206, 293, 489–490; DF nr 830, 4285; Kartplatsen).

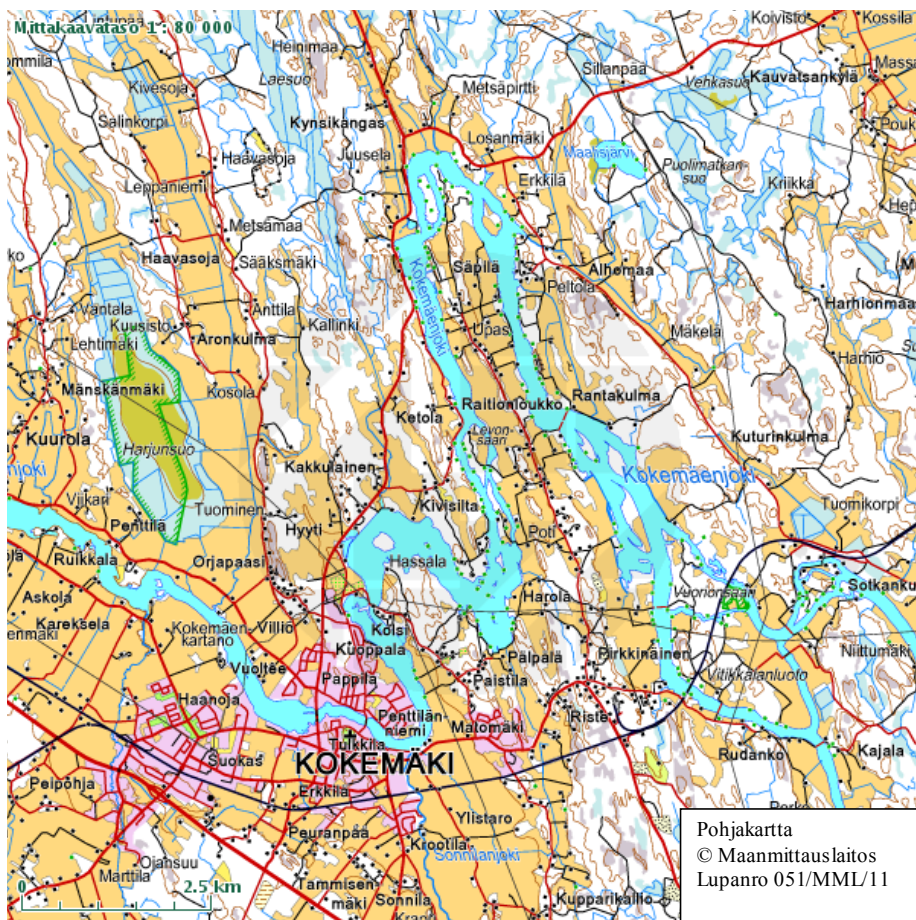
5.4 SVENSKT I DET FINSKA SATAKUNTA – OM URSPRUNGET TILL NAMNET *KUMO* OCH NÅGRA ANDRA GAMLA ORTNAMN I *KUMO ÄLVS* VATTENDRAG

5.4.1 *KUMO* OCH *KOKEMÄKI*

”Turha mun on sitä hokea. Se täytyy itse kokea. Ei missään ole toista Kokemäenjokea.” Så här sjunger och rimmar sångaren Jukka Heino i sin lokalpatriotiska låt *Kokemäenjoesta ylpeä* ('Stolt över Kumo älv'), och vi kommer att få se att det ligger en etymologisk sanning i dessa rim.¹⁸² Kumo socken är landskapet Satakuntas gamla centralort (Suvanto 1973: 331; Salminen 2007: 202). Det nutida finska namnet på älven som flyter genom (Nedre) Satakunta, *Kokemäenjoki*, har bildats av Kumo sockens finska namn *Kokemäki*, som bevisligen är av relativt ungt datum (SPNK 2007: 171–172; Salminen 2007: 49–52). Ett äldre namn på samma ort torde ha bevarats i det svenska namnet *Kumo* (nusvenskt uttal [kū:mo]), vars tre äldsta exakt daterbara skriftliga belägg ingår i en gravstensinskrift i Ulvsby med datumet 8.6.1318 efter en avliden man vid namn *Tidemannus de Kume* (jfr *Kwme* år 1420, *Kwme boo* år 1453 (*Veme* 1510 'Vemo'); *Kumnes* 1542, *Kumenäs* 1571, *Kume* 1727 'Kumnäs') och i två dokument daterade 18.1.1324 där *Kumo* skrivs *Kumu* (jfr *Kumu* år 1325, *Kvmv* 1338, 1344, *Kumo* 1344)¹⁸³. I gammal finska har man använt formerna *Kuumo* och *Kuumola* som kan vara (åter)lån från svenskan. (Suvanto 1973: 19–20, 143, 280–281; Ehrensverd 2006:

¹⁸² ”Det är onödigt att tjata om den. Man måste uppleva den själv. Ingen annanstans finns det en annan Kumo älv.” (skribentens översättning)

¹⁸³ Variationen <o> ~ <u> i andra stavelsens vokal är vanlig i fornsvenskan och återspeglar s.k. vokalbalans i fornsvensk böjning av svaga femininer beroende på stamstavelens längd (Wessén 1968: 61–64; Haugen 1976: 206–207); jfr *Kyro* ~ *Kyru*, *Vemo* ~ *Vemu* och *Nykyrko* 'Kaland' <- *kyrka*.

313–315; Koivulehto 2007a: 77–79; Salminen 2007: 49–50, 162; Salo 2007b: 145–146, 175; SPNK 2007: 171–172, 193; DF nr 315, 316, 5466; SDHK nr 3256, 3257, 19502). Namnet *Kumo/Kumu* ingår därtill i Sankt Henrikslegendens *miracula*-del (*quidam homines de Kumo*) där det berättas om Sankt Henriks underverk. Eftersom miraklen bör ha samlats före legenden färdigställdes och eftersom legenden bör ha varit färdig senast år 1290, så kan man sluta sig till att det svenska namnet *Kumo* existerade senast år 1290, men det kan vara t.o.m. betydligt äldre. (Suvanto 1973: 20; T. Heikkilä 2009: 62, 111, 150–153, 272–273; M. Heikkilä 2013a: 370–372).

Namnet *Kumo* har allmänt antagits vara lånat från (forn)finskt håll (se SPNK 2007: 171–172, 193). Det svenska namnets fornfinska låneoriginal torde ha varit **Kuuma/o* eller **Kuhma/o* (jfr *ad villam Kvma* år 1347 (SDHK nr 5482), jfr fin. *Vehmaa*, sv. *Vēmo*; fin. *Lohja*, sv. *Lōjo*; fin. *Rauma*, sv. *Raumo*). Tre beaktansvärda etymologiförslag har framlagts för namnet *Kumo*.

Enligt det ena etymologiförslaget innehåller namnet det finska appellativet *kuhmu* 'bula' vars sidoförmer är *kuhmo*, *kuhma* och *kyhmy* 'knöl' och som i ortnamn skulle betyda 'upphöjning'. *Kuhmo*-namnen är emellertid typiskt mer östliga än västliga i Finland. Enligt det andra etymologiförslaget är det ett finskt appellativ med betydelsen 'signaleld, vårdkase' avlett av verbet *ku(u)mottaa* 'lysa, skina' som ingår i namnet *Kumo*. Verbet som utgör grundordet har i sig bildats av adjektivet *kuuma* 'het'. (Koivulehto 2007a: 76–77; SPNK 2007: 187–188, 193, 201; Kartplatsen). Enligt det tredje etymologiförslaget är namnen *Kumo* och *Kokemäki* etymologiskt besläktade (Huldén 2001: 430; SPNK 2007: 171–172, 193).

Eftersom *Kumo* älvdals terräng inte är kuperad till sin natur i *Kumo* (eller annanstans i Nedre Satakunta) i motsats till ås- och bergsterrängen i exempelvis *Kuhmois* (fin. *Kuhmoinen*) eller Övre Satakunta, verkar etymologin som utgår ifrån lysande signaleldar på älvstränderna sakligt bättre motiverad än upphöjning-förklaringen (jfr Salminen 2007: 49–56). I denna riktning pekar också ortnamnet *Kuumoonmäki* (< **Kuumoinmäki*) i Harjavalta (jfr ljuddräkten med ortnamnen *Perävainoonmäki* (< **Perävainioinmäki*) i vars närhet det finns en *Kaasanmäki* (jfr. sv. *kase*) och *Siittonmäki* (< **Siitoinmäki*) i Nummi-Pusula), som ligger nära Kumogårds (fin. *Kokemäenkartano*) forna ägor, samt *Kuumola(nharju)* (skrivet *Cumola* år 1435, *Kumola* 1440) som ligger i Janakkala i Egentliga Tavastland (Namnarkivet; Salminen 2007: 54; SPNK 2007: 201; Kartplatsen). Också adjektivet *kuuma* 'het' är sannolikt ett germanskt lånord (Koivulehto 1999a: 324). Av sin ljuddräkt att döma kan ordet *kuuma* inte tillhöra de äldsta urgermanska lånordsskikten, för jag har i kapitel två visat att ljudkombinationen [lång sluten vokal + öppen vokal] blev möjlig i urfinskan först efter den urgermanska ljudövergången **ei* > *i*. Jag daterar den ifrågavarande ljudövergången till ca 450 f.Kr. Namnparet *Kumo*–*Kokemäki*s äldre namn **Kuumo* kan därmed inte heller vara urgammalt.

Det ligger inom det möjligas gränser att stamstavelsen i namnet *Kumo* ursprungligen har varit kort. Ifall det urfinska låneoriginalet av *Kumo* hade haft en kort stamstavelse, alltså *[kuma/o/u], borde detta ortnamn nu egentligen heta ***Kommo* [kommo], för de korta svenska vokaler *u*, *i* och *y* har öppnats till *o*, *e* respektive *ö* och sedan förlängts, förutom framför *m* (jfr fsv. *sumar* > sv. *sommar*, fsv. *koma* > sv. *komma*), i samband med vokalförlängningen av samtliga korta betonade vokaler i öppna stavelser i svenskt standardspråk (se Wessén 1968: 79, 91).¹⁸⁴ De korta slutna vokaler finns visserligen bevarade i

¹⁸⁴ Jfr fin. *Lemu* och sv. *Lemo* [le:mu] samt fin. *Kalanti* och sv. *Kaland* [ka:land] (*Anders Kaalandes* år 1435).

genuina finlandssvenska dialekter, i Nyland¹⁸⁵ (se Wessén 1966b: 46), men om stamvokalen ursprungligen hade varit kort i fallet *Kumo* *[kumo], skulle man som sagt förvänta sig att stadens och älvens namn nu uttalades **[kommo]. Eftersom namnet ändå uttalas med lång stamvokal [ku:mo], bör den långa vokalen vara ursprunglig på ljudhistoriska grunder (obs. det finska ortnamnet *Kuuminainen* <– gsv. *Kumenäs*), annars skulle utgången mycket sannolikt ha blivit det ovan sagda **[kommo]. Delvis därför torde det sålunda vara osannolikt att detta urfinska **Kuuma/o* är besläktat med älvdamnerna *Kymi*, *Kymmene* och *Kemi* vilka härstammar från ett urgermanskt **kwēm-jā* eller snarare från **k^wum-jā*/**k^wumiz* ’lättframkomlig (terräng; här: älv); landningsställe’ (se kapitel 5.10 och 5.13). I annat fall skulle ljudsubstitutionerna ha varit andra och resulterat i ***Kumi*, ***Kumia* eller just ***Kymi* i stället för **Kuuma/o* (jfr urgerm. **kwījā* → fin. *kuja* ’gränd’, urgerm. **dwegaz* → fin. *turkanen* ’mild svordom’, urgerm. **pwengana* → fin. *tunkea* ’tränga in’, IE **k^welH-* → fin. *kulkea* ’färdas’) (Koivulehto 1987: 37, 2009: 91–92). Det ovan sagda innebär vidare att det svenska namnets härledning direkt från urgermanskt (**K^wumjō* ’Kymmene’ ~) **K^wumōn* knappast kommer på fråga heller. Ljudutvecklingen skulle i så fall ha varit urgerm./urnord. **K^wumōn* > fsv. **Kuma* : **Kumu* > (g)sv. ***Komma* : ***Kommo*, vilket är kontrafaktuellt (jfr [ku:mo], *Kuuminainen*). Det torde följaktligen inte finnas något etymologiskt samband mellan ortnamnen *Kumo* och *Kymi* fast det har föreslagits (om vilket se Salminen 2007: 49, 55).

Ortnamnen *Kumolanhaka* i Letala och *Kumomäki* i Eura visar dock att också en kort stamvokal har funnits på långgivarhållet, som med största sannolikhet har varit fornfinnskan. I en folkdikt nedtecknad år 1736 ingår verserna ”Eij silloin hyvin eletty, Cuin oli Linna Lijnamaisa, Cuisti Kumolan kedolla” av vilka den sista troligtvis syftar på ett försvarstorn som fanns i Kumo på 1300-talet (Suvanto 1973: 333–334; Jokipii 2000: 137–138; Salo 2000: 137; Salminen 2007: 197; SPNK 2007: 193). Stamvokalen i ordet *Kumola* kan i teorin ha varit kort eller lång men mer sannolikt lång eftersom föregående ord har en diftong i första stavelsen och sålunda en lång betonad stavelse. Man bör emellertid ta i beaktande att också det av adjektivet *kuuma* ’het’ avledda verbet *kumottaa* ’lysa, skina’ har en förkortad stamvokal och att toponymerna *Kumolanhaka* och *Kumomäki* sannolikt avspeglar denna ljudövergång. En lång vokal ingår i ortnamnet *Kuumoonmäki* i Harjavalta i vars närhet ligger *Kaasanmäki* ’Kasberget’ (Salminen 2007: 54; Kartplatsen).

185 Jfr uttalet av *Kimito* [tšimito].

Starkt stöd för tolkningen att det fornfinnska **Ku(u)mo* verkligen avsåg 'de lysande vårdkasarnas ställe' ger enligt min uppfattning toponymerna *Kumomäki* i Soukainen och Malko i Letala, vilka en gång i tiden låg på stranden av Letalas forna havsvik, och toponymen *Komoxenpae* som är belagd i Luvias Sassila år 1450 (Suvanto 1973: 142–143; Namnarkivet; Salo 2008: 150, 152; DF nr 2849).¹⁸⁶ I det här sammanhanget beaktansvärda ortnamn är också *Cuminpe* från 1200-talet (urfin. **Kumionpää* eller **Kuumionpää*) på Hangö udd, *Kumionmäki* i Pemar och *Kumionpää* i Bjärnå (FMU nr 100; Suvanto 1973: 142–143; SVL 1989: 115; Salminen 2007: 52; Kartplatsen). Det finns rikligt med indicier (bland ortnamnen) om forna signalelds- och vårdkasställen vid den finska och svenska östersjökusten (Jokipii 2002: 76). I det finländska ortnamnsbeståndet finns det bl.a. ett antal toponymer som heter *Kasberg(et)* (se Kartplatsen). I Olaus Magnus berömda Carta Marina (= en karta över Norden) avbildas en brinnande vårdkase vid finska västkusten i mynningen av Kumo älv (Suvanto 1973: 143; Ehrensvärd 2006: 62–63). I Ruovesi har ordet *kuumo* betytt 'julfackla' (Suvanto 1973: 143). De signaleldar som har gett namn åt **Kuumo* torde ha brunnits vid Kumo älvs mynning (obs. ortnamnet *Kuuminainen*) och längs Kumo älvs nedre lopp, och säkerligen på Kumos enda högre upphöjning, Orjapaasi (62,5 m ö.h.). Orjapaasi är med tanke på traktens topografi rätt hög och ligger i närheten av Kumo älv, Kumo sockens nuvarande centrum och den forna centralbygden byn Ylistaro. Orjapaasi är omringat av platta åkrar så att det syns tämligen långt och man ser ännu längre därifrån (jfr Salo 1995: 47). *Kumo* fick därmed tydligen sitt svenska namn efter signaleldarna som bland annat har brunnits i Kumnäs och på Orjapaasiberget, för när man seglar Kumo älv uppströms från kusten, är Orjapaasi den första något högre upphöjningen i en annars mycket låglänt och platt trakt. Orjapaasi är också ett förhistoriskt gravfält (Salo 1995: 46–47).

Språkvetenskapligt icke-trovärdig är Kumobornas egen förklaring till namnen *Kumo* och *Kuumola* som går ut på att namnet uppstod när kyrkfolket som for till kyrkan sjövägen vände sina båtar upp och ner mot brinken (fin. kääntää *kumoon*, olla *kumollaan/kumossa*). Denna namntolkning framläggs i socknens korta historik som finns på Kumo stads hemsidor (Kokemäki 2011). Tapio Salminen (2007) tar detta etymologiförslag inte ens till behandling, men jag gör det eftersom inget framlagt etymologiförslag bör förkastas förhastat. Detta etymologiförslag som liknar klassiska folketymologier bör emellertid ses

¹⁸⁶ I den fornisländska Olav den heliges saga berättas det om *Bálagarðssiða* "Varningsbålens kust" beläget i Finland (Schalin 2008a: 414–415, 422; Tarkiainen 2008: 41).

som ett lekmannaförsök att förklara det semantiskt ogenomskinliga svenska namnet utgående från dess skriftform *Kumo*. Förklaringen haltar eftersom appellativet *kumo* 'krön, kupa, sufflett' knappt verkar förekomma i det finska ortnamnsbeståndet¹⁸⁷, och vilket är viktigast, fast Kumos nuvarande kyrka ligger på en backe tämligen nära brinken, byggdes den första sockenkyrkan och anlades kyrkogården redan i början av 1000-talet på den dåvarande låglänta ö vars namn tydligen var **Kokema(saari)*. Den första kyrkan stod i tiderna i den nuvarande byn Köömilä som ligger ca 7 kilometer nedströms från Kumo stads nuvarande centrum Tulkkila. Även Kumos senmedeltida stenkyrka låg ursprungligen på en ö. (Suvanto 1973: 30–31; SSA s.v. *kumo*; Hiekkänen 1994: 455; Koivulehto 2007a: 78–79; Salo 2000: 138, 208, 2007b: 144–146, 175, 2008: 15; Kartplatsen).¹⁸⁸ Därifrån härstammar socknens nuvarande namn *Kokemäki*, därifrån härrör i sin tur älvens moderna namn *Kokemäenjoki*. *Kumo* som ortens svenska namn bör vara äldre och etablerat före kyrkosocknens uppkomst, annars skulle socknens svenska namn ju vara ***Kokema/Kokemäki* så att ”de upp och ner vända båtarna mot kyrkbackens brink”-förklaringen inte fungerar.

Kokemäkis svenska namn *Kumo* bevarar ett av ortens förhistoriska finska ortnamn men **Kuumo* har i finskan under medeltiden trängts undan av *Kokema* (> *Kokemäki*) efter det att ortens och möjligen hela landskapets första kyrka

187 I Tervola finns det en gård vid namn *Venekumottu* samt två kullar vid namn *Alimmainen* respektive *Ylimäinen Venekumottu* i mitten av en myr och i Tammerfors ett terrängmässigt högt beläget skogsområde vid namn *Paattikumo*, men ingetdera ligger ens nära ett vattendrag på vars stränder båtarna skulle kunna vara uppstälpta (fin. *kumossa*) (Kartplatsen).

188 Några gamla *Kokema*-namn (< **kokema* 'fiskeställe' <- fin. *kokea* 'vittja') har förvandlats till nästan oigenkännlighet som resultat av ljudutvecklingen *Kokema* > *Kokma* > *Kogma* > *Kouma* > *Kooma* (SPNK 2007: 171–172; Kartplatsen). Det finns ett antal *Kooma*-namn i Kumotrakten (Salminen 2007: 55; SPNK 2007: 172; Namnarkivet). Samtliga ovan uppräknade utvecklingsstadier inklusive konsonantstamformen *Kokma* <Chochma> (år 1569) är belagda i skrift. Så förklaras exempelvis ortnamnet *Kouma* (skrivet *Käuma* år 1454) som ligger i Letala och som numera är en åker långt inne i inlandet men som för två tusen år sedan låg vid havskusten, vilket förklarar det fiskerelaterade **Kokema*-namnet (Salo 2003b: 67, 2008: 152–153). Det ovan sagda visar att Lars Huldéns (1997: 179, 2001: 430, 2002: 75–76) etymologi för namnet *Kumo*, vilken utgår ifrån ett skandinaviskt personnamn *Guðmarr* (< urnord. **Guðamāriz*), är möjlig (jfr *Harjavalta*) trots Jorma Koivulehtos (2007: 76–77) kritik. Den fornfinska urformen skulle bara inte ha varit **Kuhma*, såsom Huldén förmodar och som Koivulehto på ljudhistoriska grunder helt rätt avvisar, utan ffin. **Kutma* > ffin. **Kuðma* > gfin. **Kuuma* → (f)sv. *Kumo* → fin. *Kuumola* (jfr *sakna* > *sauna* 'bastu'; *lotma* 'dalsänka, svacka' ~ *Loimaa* (*Lodmaioki* år 1439); *atra* ~ *aura* ~ *arra* ~ *aira* 'plog, årder' (SSA s.vv. *loima*, *lotma*; SPNK 2007: 241–242; Kallio 2008a: 313–316)). Ett senare mansnamn som på medeltiden lånades från det skandinaviska mansnamnet *Guðmund(er)* ingår i det finska bynamnet *Kulmuntila* (skrivet *gudmundila* år 1478 och *Kulmuntilaby* år 1580) i Satakunta (SPNK 2007: 192).

hade byggts på en ö i *Kokeman joki* (<- fin. *kokea* 'vittja; erfara' -> *kokema* 'vittjning', *kokemus* 'vittjning; erfarenhet, upplevelse' (SMS s.v. *kokema*)), där den nuvarande byn Köömilä ligger, i början av 1000-talet e.Kr. Följande två kyrkor, av vilka den senare var Kumos gamla stenkyrka (Salminen 2007: 161, 275–277), byggdes också på en ö som sedermera har vuxit samman med fastlandet. Sockennamnet förklaras av det faktum att kyrkortens traditionellt har varit socknens kärna (se Salo 2007b: 144–146, 175, 2008: 15). På brinken intill Kumos gamla kyrka ligger *Mäkikylä* "Backby". Jag antar att ljudutvecklingen från *Kokema* till *Kokemäki* har gått så här: *Kokema* > **Kokemamäki* > *Kokemäki* (jfr *Elimä* > *Elimäki*, *Längelmä* > *Längelmäki*, *Pieksämä* > *Pieksämäki*). Namnets formutveckling *Kokema*¹⁸⁹ > *Kokemäki* förefaller enligt de bevarade urkundsbeläggen ha skett från och med ca 1600 (jfr *Kokimä sokn* år 1555 med *her Jacob Caplaan i Kåkemäki* 6.4.1601, *Kokemesaar* år 1647, *Kåkimäensari* år 1687) men det tog en tid innan den nya namnformen allmänt slog igenom och innan den gamla namnformen helt och hållet ersattes (jfr "Kuumon kautta" år 1820, "Kokemäenjoen tykönä" år 1827, "Kuumon joen varrella" år 1844 och *Kokema/Kokeman joki* ännu under andra hälften av 1800-talet i Kauvatsa). (Salminen 2007: 49, 51; SPNK 2007: 171–172, 193, 251–252; Kepsu 2012: 271). Det nya namnets uppkomst kan ha bidragits av bynamnet *Mäkikylä*

Den urnordiska ljudutvecklingen ger vid handen en *terminus post quem* för namngivningen av **Kuumo* enligt den Huldénska etymologin, och denna tidpunkt är ca 650 e.Kr. Huldéns etymologiförslag bör ändå betraktas som mycket osannolikt av två orsaker. För det första är det svenska namnet *Kumo* bevisligen gammalt. Det har existerat år 1290 allra senast, men mycket sannolikt redan före *Kokema* blev det finska namnet på kyrkosocknen. Eftersom det ovan sagda förutsätter ett tidigt (åter)lån från fornfinnskan till fornsvenskan, skulle man förvänta sig att låneoriginalet ännu hade varit i formen **Kuōma* (jfr *Petrasaari* ~ ffin. **Peðrasaari* -> fsv. *Pedersöra* år 1374 (> sv. *Pedersöre*) -> fin. *Pietarsaari*, surfin. **Uðrialä* > tfin. **Urðialä* (*Vrdhialä* år 1390) -> sv. *Urdialä* och gfin. *Adrelax* år 1450 > fin. *Aerla* (Koivulehto 1987: 35; SPNK 2007: 324, 334, 479)), vars utgång i fornsvenskan skulle ha blivit ***Kuōmo*, därför att ljudkombinationen *ōm* nog förekom i fornsvenskan. Det av Huldén antagna finska originalet skulle ju själv ha varit ett lån från ett skandinaviskt *Guðmarr* däri den ifrågavarande ljudkombinationen *ōm* ingår. För det andra fick Kumotrakten sin bestående finska bebyggelse emellertid redan omkring 300 e.Kr. (Salo 1995: 56–57, 2003a: 25, 2008: 139, 142; Salminen 2007: 54). *Guðmarr*-förklaringen bör därför sannolikt förkastas. Att *Kouma*- och *Kooma*-namnen ligger i Letala-Eura-Kumo-regionen vittnar för sin del om gamla kontakter dessa socknar emellan (jfr Kaitanen 2003: 134, 138, 150; Salo 2003b: 72).

189 Jfr *Kokema* och *Kokeman joki* samt beläggen *Kokemalaynen* från år 1494, *Kokemsaari* (i Björneborg) från år 1542 och *Kumboö* från år 1419. Det äldsta belägget för *Kokema* är redan från 13.7.1354 och ingår i namnet *Kockemätärj-nääs* = **Kokema-taronniemi* som låg i Harjavalta nära Lammaisfors (jfr slutleden med Kumos bynamn *Ylistare* (år 1442) = *Ylistaro* = *taro* 'odlingsmark; by') (FMU nr 2450; Suvanto 1973: 55–56, 173; Koivulehto 2007a: 79; Salo 2007b: 175; SPNK 2007: 171–172, 200–201).

”Backby” och etablering av det faktum att Kumos nuvarande, år 1786 invigda s.k. Gustaf III:s kyrka verkligen ligger på en kyrkbacke (Salminen 2007: 51; Kokemäki 2011; Kartplatsen).

Namnparet *Kokemäki* (< *Kokema*) ~ *Kumo* [ku:mo] kan inte härledas ljudhistoriskt tillfredsställande från en gemensam urform trots att de något liknar varandra (jfr Salminen 2007: 55). Det finska namnet *Kokema* kan inte heller vara lånat från det svenska namnet *Kumo*, som svårligen kan vara lånat från det finska namnet *Kokema* heller. Den enda eventuella lösningen i försöket att härleda det ena namnet från det andra vore möjligen att utgå ifrån den fornfinnska namnformen (*Kooma* <) *Kogma* (< (*)*Kokma* < *Kokema*), varifrån fornsvenskt (*)*Kūma* skulle ha lånats. Ljudsekvensen [γm] var inte helt främmande för fornsvenskan såsom det gamla skandinaviska ordet *lagman* (fsv. *laghmaþer*, *laghman*, *lagman*) och mansnamnet *Sigmund* visar (SAOB s.v. *lagman*; SDHK, passim) (jfr också got. *bagms* ’träd’ (Kroonen 2013: 47)). Om låneoriginalets ljudsekvens [γm] ändå hade substituerats med lång vokal på låntagarhåll såsom det var fallet med den finska ljudkombinationen [Vh], skulle utgången emellertid ha blivit ***Kōma*. *Kogma* skulle ha kunnat utvecklas till *Kūma* : *Kūmo* på låntagarhåll endast och enbart om *Kogma* hade lånats i formen **Kugma*, eftersom (det genom *a*-omljud uppkomna korta) ljudet [o] ännu inte existerade i den namnlånande östskandinaviska språkformen (trots att andra stavelsens vokal var just [a]), och detta **Kugma* sedermera men ändå redan förlitterärt hade utvecklats till *Kūma* genom ett oregelbundet konsonantbortfall och däravföljande ersättningsförlängning i vokalen. En sådan östskandinavisk språkform där [o] inte var möjligt i ljudomgivningen [C_gma] skulle ha kunnat vara forngutniska (på Gotland), där urgermanskt [u] inte har utvecklats till [o] genom *a*-omljud utom framför [r] (Wessén 1966b: 50, 1968: 13–15)¹⁹⁰, men konsonantbortfallet förblir ändå oförklarat. Ju tidigare ortnamnet *Kumo* hade existerat före dess äldsta skriftliga belägg och ju längre tid det därmed hade haft att utvecklas oregelbundet och reduceras med tiden, desto mera sannolikt skulle namnet också ha genomgått apokope (jfr gsv. *Kouma* år 1565 > sv. *Koum* (i Nagu) (Pitkänen 1985: 292)), vilket inte har skett. Den synkoperade fornfinnska formen **Kokma* (>> *Kooma*), som är sekundär i förhållande till *Kokema*, kan inte vara urgammal, annars skulle *Kokma* ha utvecklats till ***Komma* (jfr t.ex. fin. *vannoa* ’svära’ < urfin. **vatnotak* (LÄGLOS s.v. *vannoa*)). Den synkoperade formen **Kokma* verkar ha uppstått i sådana sammansatta (d.v.s. långa) ortnamn såsom *Koomanoja*

190 Jfr belägget *Stokholm* ’Stockholm’ från år 1252 med *Gutlandiam* ’Gotland’ från år 1258 (Harrison 2009: 352).

(<< **Kokmanoja* < **Kokemanoja*), *Koomankangas* (<< **Kokmankangas* < **Kokemankangas*) och *Koomanniitty* (<< **Kokmanniitty* < **Kokemanniitty*), där bestämmningsleden är i genitiv (= kasussammansättning), medan den ursprungligare osynkoperade formen *Kokema* verkar ha bevarats i nominativ (*Kokema* > *Kokemäki*), i avledningar (*Kokemalaynen* år 1494) och i ortnamn där förleden är i nominativ (= stamsammansättning) såsom *Kockemätärj-nääs* år 1354 och *Kokemsaari* 1542, *Kokemesaar* 1647.

Ett fornfinnskt ortnamn (*Kooma* <) (*)*Kouma* (< *Kogma* < *Kokema*) skulle däremot ha kunnat lånas till fornsvenskan i den ”rätta” formen **Kūma* (jfr (f)fin. *oulu* ’svämmvatten’ -> *Oulu*, *Oulujoki*, *Oulujärvi* -> (f)sv. *Uleåborg*, *Ule älv*, *Ule träsk* belagt sedan år 1327 (SPNK 2007: 310)), men urkundsevidensen vittnar om att den ljudlagsenliga västfinska vokaliseringen (surfin. /p, t, k/ >) **[b, δ, γ]* > oftast [*u*], som ägde rum i slutet av första stavelsen framför en tonande konsonant i början av andra stavelsen, skedde åtminstone i ljudkombinationerna -*Cm*- och -*Cn*- betydligt senare i Kumotrakten än denna härledning av det redan i början av 1300-talet belagda namnet skulle förutsätta (jfr *Kogma* eng ’Koomanniitty’ (år 1547), *Koghma* (år 1566) och *Chochma* (år 1569) med *Coma* ’Koomanniitty’ (år 1690) och *Koomanoja*; *Lodmaioki* (år 1439) med *Loimaa/Loimijoki* och *Raghnastala* (år 1414) med *Raunastala* (år 1447) (Salminen 2007: 51, 55; SPNK 2007: 171–172, 241–242, 373)).¹⁹¹

Av den onomastiska evidensen att döma avsåg *Kokema* i forna tider ett större område längs Kumo älvs nedre lopp (se Salminen 2007: 54, 93) och hänvisade till fiskeställen, eftersom *Kokema/Kooma*-namn finns spridda över ett större område längs älvens nedre lopp, vilket antyder om det här namnkomplexets höga ålder. Det ovan sagda torde samtidigt innebära att **Kuumo* lånades från fornfinnska till fornsvenska rätt tidigt; annars skulle Kumo heta *Kokema* eller dylikt på svenska också. Låt oss ännu resonera när. Det äldsta exakt daterbara skriftliga belägget för namnet *Kumo* är som sagt från år 1318 och vi vet att det har funnits svensk bebyggelse i Björneborgstrakten senast år 1321, uppenbart redan år 1311 då de svenska ortnamnen *Lijkis* (-> fin. *Liikistö*, sv. *Likholmen*) och *Ulvshby* för första gången omnämns (SPNK 2007: 236; DF nr 264), men det svenska namnet *Kumo* bör vara äldre än så. *Terminus ante quem* för inlånandet är det tavastländska korståget från år 1249

191 Vokaliseringen av **b, δ, γ* skedde tidigt framför *r* och *l*, såsom det framgår av exempelvis orden *petra* ’vildren’ >> *peura* (***perra*) och *kakla* ’hals’ >> *kaula* (***kalla*), medan den dialektvisa ljudövergången *δ* > *l* respektive *δ* > *r* hann verka tidigare än vokaliseringen framför andra konsonanter än *r* och *l*, såsom exempelvis ordet *latva* ’trädkrona’ > *laðva* > *lalva*, *larva* (***lauva*) och ljudutvecklingen av ortnamnet *Kulmuntila* < (*)*Kuðmuntila* (***Kuumuntila*) vittnar om.

som följd av vilket Finlands införlivande med Sverige fullbordades (Heikkilä 2012d). **Kuumo* var knappast någonsin namnet på någon finsk socken – åtminstone parallellerna för en sådan namngivningsprincip saknas – utan det avsåg vårdkasar, d.v.s. signaleldar som brändes på backar och berg. Paradoxalt eller ej, men det verkar sannolikt att svenskarna började använda det ord om Kumo älvs nedre lopp vars referent var mynningsortens och nedre loppets vårdkasar vilkas uppgift var att varna finnarna för de svenska vikingarnas anfall (jfr Suvanto 1973: 141–143; Salminen 2007: 49–56).

Sammanfattningsvis kan konstateras att det är mycket sannolikt att ortnamnen *Kokema*, *Kokemäki*, *Kouma* och *Kooma* samt verbet *kokea* 'vittja' och appellativet *kokema* 'vittjning' hör etymologiskt ihop, medan *Kumo*, *Kuumola*, *Kumnäs* och *Kuuminainen*, vilka är etymologiskt besläktade sinsemellan, utgör en annan grupp samhöriga ortnamn så att det svenska namnet *Kumo* har lånats från fornfinnska där (*)*kuumo* avsåg 'signaleld'. Orden i sångaren Jukka Heinos låt har således en verklighetsbakgrund, för *Kokemäenjoki* är ett unikt ortnamn i Finland och namnet baserar sig på det finska verbet *kokea* 'vittja, erfara' med etymologiska motsvarigheter i flera uraliska språk (se SSA s.v. *kokea*; Aikio 2013: 11).

Nu infinner sig frågan om vad Kumo älv hette på fornfinnska innan den började kallas för (*)*Kokemanjoki* och därefter *Kokemäenjoki*? Sockennamnet *Kokema* (> *Kokemäki*) torde ha uppstått efter år 1000 e.Kr., och *Kokemäki* ännu långt senare. Eftersom älvsnamnet (*)*Kokemanjoki* (> *Kokemäenjoki*) är sekundärt i förhållande till sockennamnet, är det nuvarande älvsnamnet *Kokemäenjoki* således särskilt ungt. Frågan om älvens tidigare namn är mycket relevant också med tanke på landskapsnamnet *Satakuntas* ursprung. Jag anser att det bara finns ett belagt namn som potentiellt kommer i fråga, nämligen **Vana(ja)*. Jag förmodar att **Satakunta* ursprungligen var namnet på bebyggelsen vid Kumo älvs (dåvarande) mynning och *Vanaja* var namnet på själva älven (se 5.2 och 5.4.2). Med anledning av landhöjningen förflyttades **Satakunta* sedermera relativt betraktat uppströms i Kumo älvs vattendrag, och *Vanaja* backade längre in i inlandet.

5.4.2 VANAJA, VANA, VUOTNA OCH VUONO

Den avlånga sjön Vånå (fin. *Vanajavesi*) ligger i Egentliga Tavastland och tillhör Kumo älvs vattendrag. Vånåstråten med omnejd utgör en gammal kontinuerligt odlad och bebodd kulturbygd i Finland. Gravfälten som förknippas med urfinsk

etnicitet spröd sig till Vånåsträtens stränder under yngre romersk järnålder 200–400 e.Kr. (Edgren & Törnblom 1998: 169; Salo 2008: 145). Det äldsta belägget för *Vånå* (fin. *Vanaja*) är från år 1311 i ett ryskt dokument där det ifrågavarande ortnamnet förekommer i den oblikva formen *Vanaju* (<- *Vanaj*). Det äldsta svenska belägget för *Vånå* är *Wanø* från 18.1.1324 och det näst äldsta *Wanø* från år 1329. (Nissilä 1976: 12; Vahtola 2003: 45; Salminen 2007: 119; SPNK 2007: 490; DF nr 265). Slutleden *-vesi* 'större sjö' av hydronymen *Vanajavesi* (sv. Vånåsträten) är på grundval av gamla belägg ung och sekundär, en epexegetisk bestämning, som lades till sjöns namn eftersom också den socken som uppkommit kring Vånå kallades för *Vanaja* (jfr *Kemi*, *Eura*, *Etseri* = hydronymer och socknar). Den avlånga sjöns ursprungliga namn är utan tvivel enbart *Vanaja* där slutstavelsen *-ja* utgör ett finskt lokalsuffix som är tämligen vanligt bland ortnamnen i Tavastland och Satakunta (Nissilä 1976: 13; SPNK 2007: 490). Samma avledningssuffix förekommer också i appellativerna

apaja 'fiskevatten, fångstplats, notdragsställe' och *vataja* 'sidlänt mark' vilka är båda germanska lånord. *Vanaja* är inte ett helt unikt namn i Finland. Andra *Vanaja*-namn i Kumo älvs vattendrag är *Vanajavuori* i Nokia och Lembois (fin. Lempäälä) och *Vanaja* i Tavastkyro (Namnarkivet; Kartplatsen).

Namnet *Vanaja* antas vara en avledning av appellativet *vana* 'kölvatten, stråk, strimma; fåra; råk' som har en etymologisk motsvarighet i finskans östliga, närbesläktade språk karelskan, lydiskan och vepsiskan. Ordets betydelse är 'råk, fåra, spår' i karelskan, 'springa, kölvatten, stråk, råk' i lydiskan och 'klyfta' i vepsiskan. (SSA s.v. *vana*; SPNK 2007: 490). Ursprunget till ordet *vana* har hitintills förblivit helt dunkelt. Ordet liknar såväl fonologiskt som semantiskt det samsamiska ord som på nordsamiska heter *vuotna* 'fjord' från vars tidigare form **vuonne* det finska appellativet *vuono* 'avlång, smal havs- eller sjövik' har lånats (jfr Saarikivi 2006a: 206). Det här ordet förekommer också i Finlands samiska ortnamnsbestånd, exempelvis *Vuonamo* och *Vuonos* (SPNK 2007: 515–517). Även det samiska ordets härkomst är dock helt okänt (Álgu s.v. *vuotna*). Ante Aikio (2004: 11) och Janne Saarikivi (2006a: 45–46) har i brist på en bättre förklaring förmodat att de här orden är lån från ett okänt språk som en gång talades i det nuvarande Finland, men som sedermera har dött ut och som har lämnat efter sig ett starkare substrat i samiskan och ett svagare substrat i östersjöfinskan. Det torde finnas rikligt med dylika substrator i synnerhet i de samiska språken och deras arktiska naturordförråd (se Aikio 2004: 10–25, 2006: 44; Saarikivi 2006a: 25), fast det verkar klarna som biprodukt av denna avhandling att en mindre del av de antagna substratororden i det samiska ordförrådet i själva verket är lånord från antingen nordgermanskan eller urfinskan.

Jag anser att för appellativerna *vana* (och därmed också proprierna *Vanaja* och *Vånå*) och *vuono* samt några andra ortnamn kan emellertid framläggas ett ljudmässigt och semantiskt lämpligt germanskt låneoriginal. Jag föreslår följande urgermanska etymologi för de här orden: Det fanns en omfattande ordfamilj **wenH-*, **wēnH-*, **wonH-*, **wŋH-* 'älska, tycka om, behaga' (> bl.a. lat. *Venus*) i urindoeuropeiskan, varifrån de urgermanska ordrötterna **wen-*, **wēn-*, **wan-* och **wun-* nedärvdes. Av de här ordrötterna avledda lexemen har i urgermanskan och dess efterföljare förekommit åtminstone följande: urgerm. **wēniz* > (got. *wēns* 'förhoppning, utsikt') > nvgerm. **wāniz* > fhty. *urwāni* 'hopplös'; urgerm. **wēnjaz* > nvgerm. **wānijaz* > fsv. *Wænir* år 1284 > sv. *Vänern* 'Sjön som inger goda förhoppningar (om gott fiske eller trygg seglats)'; urgerm. **wēnō* > nvgerm. **wānō* > **wānu* > fisl. *ván*, *ón* 'vån, förhoppning, god utsikt; fångstställe', *Ván* 'Göta älvs forna namn', *Vonsjøen*

och urgerm. **wanō*, **wanōn*, **wanjōn* > de svenska sjönamnen *Van* och *Venjan* samt de tillika svenska älvsnamnen *Vanån* och *Vanen* (Norrøn ordbok 1975: 481; Norsk stadnamnleksikon 1980: 347; SOL 2003: 365; Bjorvand & Lindeman 2007: 1256–1257, 1283–1284, 1328–1329; Hellquist 2008: 1307, 1376, 1389; de Vaan 2008: 661–663; Kartsök och ortnamn; LÄGLOS s.v. *vaania*; Ortnamnsregistret; SDHK nr 1316). Namngivningsgrunden bör ha varit det faktum att *Vånå* är en iögonenfallande smal och slingrande, älv- och fjordliknande sjö, som ändå fortsätter och fortsätter och längs vilken resande kan ta sig längre och längre framåt in i Tavastland. Kumo älvs vattendrag har dessutom varit mycket fiskrikt (Suvanto 1973: 173, 228, 232). Paralleller till både namnet och namngivningsprincipen kan framföras från Skandinavien och Baltikum. Det kurländska regionnamnet *Vannenia* (belagt redan år 1230) går tillbaka till ett urbaltiskt **Van-en-iā* ”Det älskade landet” (Karaliūnas 2004: 144–146). En ypperlig topografisk parallell är *Vanån* i Dalarna. *Vanån* är en förgrening av Västerdalälven som i sin tur utmynnar i Dalälven. Det finns två sjöar vid namn *Van* och en *Lill-Van* samt en *Venjan(ssjön)* i Vanåns vattendrag. *Vanån* är en del av ett stort och enhetligt vattendrag som utgör en lättframkomlig farled från Bottenhavet ända till Skanderna/Kölen. Både *Van* och *Venjanssjön* är iögonenfallande avlånga sjöar (se Kartsök och ortnamn). Namnet *Vanån* bör vara gammalt för namnets referent är en riktig älv även om namnet innehåller slutleden *-å* (< urgerm. **aχwō* ’(rinnande) vatten’). Värde att nämnas är också *Vånen* som är namnet på en sjövik. (SOL 2003: 342–343, 346, 365; Kartsök och ortnamn).

Janne Saarikivi (2006: 45–46) konstaterar att distributionen av ordet med betydelsen ’fjord’ är västlig och nordlig i ursamiskans forna utbredningsområde, vilket förstärker möjligheten av en germansk etymologi. Orden *vana* och *vuotna* skulle ingalunda vara de enda lexem som har lånats från den ifrågavarande indoeuropeiska ordfamiljen. Andra liknande lånord är åtminstone fin. *onni* ~ sa. *vuodna* ’lycka, tur’, fin. *usko* ~ sa. *osku* ’tro’ och *vaania* ’lura på ngt, dial. förvänta sig’ (<– nvgerm. **wānijan* > fno. *vāna*, *vāna* ’förvänta sig’), i vilka den försiggångna betydelseutvecklingen förklaras genom lurpassningsjaktmetod. Urgermanerna väntade på byte i ett gömställe och urfinnarna tolkade verksamheten som bakhåll, vilket det i själva verket faktiskt var.

Vanajavuori som ligger vid sjön Kulovesi i Nokia långt borta från den nuvarande *Vanajavesi*, dock i samma vattendrag men lägre beläget, samt byn *Vanaja* vid sjön *Jokisjärvi* (obs. namnet ”Älvsjö”) stöder mitt antagande att hela Kumo älvs vattendrag är den ursprungliga *Vanaja*, d.v.s. ”Den goda

utsiktens vattenled” och *Sata(kunta)* är namnet på älvens forna mynningsort och avser ”Strandbygd” eller ”Landningsställe”. Landstigarna var urgermaner som hade seglat från Skandinavien med *laiva* ’båt, skepp’ (<– urgerm. **flauja* > fisl. *fley* ’flotte, båt’, no. *fløy* ’båt’) (se Koivulehto 1970: 179; Salo 2008: 91). Det germanska inflytandet på området är gammalt och starkt också sett ur språkvetenskapens synvinkel. De finländska ortnamn som innehåller appellativet *vana* koncentreras kraftigt till området inom Kumo älvs vattendrag (Kartplatsen). Annanstans är de mycket sällsynta. Den iögonenfallande avlånga och smala sjön *Vanaja* som ligger på gränsen mellan kommunerna Hankasalmi och Pieksämäki är det enda undantaget, men dess namn kan lätt förklaras vara ett uppkallelsenamn efter Egentliga Tavastlands Vanaja, för tack vare gamla urkunder vet vi med säkerhet att tavasterna har haft erämarker i Hankasalmi och flerstädes bl.a. i mellersta Finland och även längre norrut (Nissilä 1976: 176–177; Vahtola 1980: 98). Det här sakförhållandet stöder och förstärker min uppfattning om att det tavastländska propriet *Vanaja* (< urfin. **Vana*) är primärt i förhållande till appellativet *vana* som alltså har utvecklats från propriet (jfr *Neva* och *Kymi*) (se Janhunen 2009: 203–205). Socknen Keiteles samiska ortnamn *Vuonamo* är likaså namn på en påfallande lång, smal sjövik.

Varför var då Vanajas moderna referent och Kumo älv(s vattendrag) ”Den goda utsiktens vattendrag” för urgermanerna? Jag har redan nämnt det här vattendragets avlånga, smala och slingrande utseende och visat på paralleller från Skandinavien. För det andra var Kumo älvs vattendrag en mycket viktig farled på tiden före landsvägar. Kumo älvs avrinningsområde är överlägset störst bland sydvästra Finlands åar och älvar (Kokemäenjoen vesistöalue 2011). För det tredje var vattendraget ett fiskefångstställe. I ett kungligt brev från år 1347 omtalas ”eth fiskeri som heter kumobaaa (= Kumoboå = Kumo älv)” (SDHK nr 5478). Hela Kumo älv försågs således med beteckningen fiskeri. Ännu en bidragande orsak till en sådan namngivning torde ha varit de förhistoriska människornas skräckblandade vördnad för stora och viktiga naturobjekt (jfr Pamp 1979: 87). Kumo älvs vattendrag omfattar dessutom flera stora sjöar som kan vara farliga för seglare vid frisk vind för att inte tala om Kumo älvs talrika strida strömmar. Eftersom ett lexem från den germanska ordfamiljen **wan-* också är belagt med betydelsen ’fångstställe’, nämligen fvn. *ván*, och eftersom Finlands *Kokema*-namn är fåtaliga och ligger alla i Kumo älvs vattendrag, uppstår frågan huruvida *Kokema* ”Fiskeställe” är en översättning av ett germanskt **Wānō* ”Fångstställe”. *Vanajas* ursprungliga germanska betydelse skulle då helt trovärdigt ha varit ungefär ”Den goda

utsiktens älv” i alla hänseenden som skulle ha syftat på älvens två viktigaste egenskaper som farled och fiskeställe.

Det finns ännu ett ortnamn som förtjänar uppmärksamhet här. Jag avser bynamnet *Vaani* vid Eura å i Eura kommun. *Vaani* är ursprungligen namnet på en urgammal gård. Det gamla urkundsbelägget *Wanis* från år 1450 och de hithörande namnen *Vaaniin Neittamo* och *Vaaniinkangas* avslöjar att namnet tidigare har varit **Vaanis* : **Vaanihin* > *Vaaniin* > *Vaani* (jfr *Kainus* ~ *Kainuun* ~ *Kainu*) (Kartplatsen; Namnarkivet). Namnet *Vaani* kan härledas från samma urgermanska låneoriginal **wāniz* som det samiska ordet *vuotna* enligt min uppfattning har lånats från. Hit hör också det finska verbet *vaania* ’lurpassa’ (< surgerm./urnord. **wānijan*). Namnet *Vaani* har förmodligen syftat på ett fiskeställe som har legat vid den urgermanska Eura ås strand. Jag anser vidare att bynamnet *Våno* vid havsstranden i Pargas kan härledas från ett fornfiniskt namn **Vaana* som hänger etymologiskt ihop med *vaania/vaanata* och *Vaani*. Den gemensamma nämnaren är betydelsen ’fiskeställe’.

Kumo älvs vattendrag och dess stränder verkar således ha haft hela tre gamla namn: ursa. **Vani* > sa. *vuotna* ’fjord’ (→ fin. *vuono* ’fjord’), urfin. (*)*Vana-ja* (~ *vana* ’kölvatten, stråk, fåra’) och urfin. (*)*Sata* (~ *sata(ma)* ’strand, hamn’). Samtliga är germanska lånord från förromersk järnålder (ca 600–1 f.Kr.). Det förefaller som om det egentliga Kumo älvs vattendrags äldsta spårbara namn har varit *Vana-ja*/**Vani*. Kumo älvs forna namn *Vanaja* och dateringen av *Eura ås* inlåningstid till slutet av bronsåldern och början av förromersk järnålder har implikationer för Finlands etniska bebyggelsehistoria till vilka jag återkommer senare i detta kapitel.

5.4.3 VĀNĀ

Sjön och socknen *Vanajas* svenska namn *Vånå* (fsv. *Wanø* år 1324, *Waano* år 1329, *Wåno* år 1507, *Waana* år 1525; änsv. *Vånå* år 1530) antas basera sig på sjöns och socknens finska namn *Vanaja* (Nissilä 1976: 12; SPNK 2007: 490) trots att namnens ljudröster inte är oproblematiska med tanke på en förmodad inlåning från fornfiniskan till fornsvenskan. Det svenska namnet kan inte direkt härledas av det finska sjönamnet *Vanaja* – även om det naturligtvis vore väntat – för ifall *Vanaja* skulle ha lånats från fornfiniskan till fornsvenskan, skulle den förväntade ljudutvecklingen ha varit följande: ffin. *Vanaja* → fsv. ***Vanā* > sv. ***Vanå* (jfr fin. *Pernaja* ~ *Pernaa* → sv. *Pernå*) (om fornsvenskans ljudhistoria se t.ex. Wessén 1968: 71–74, 92).

De äldsta belagda skriftformerna av *Vånå* tyder ganska bestämt på att det sammansatta ortnamnets slutled är det samnordiska appellativet *ö* (*Waanø* år 1329), men också ett slutjudande *å* förekommer redan tidigt (*Wåno* år 1507). Ifall slutstavelsen *ö* är primär och det svenska namnet är sekundärt i förhållande till det finska namnet, borde slutleden av namnet *Waanø* vara ett översättningslån från ett finskt sammansatt ortnamn som har slutat på antingen *-saari* eller *-salo*, vilka båda betyder 'ö'. Det sammansatta namnets förled borde i så fall ha varit **Vanajan-* och uttryckligen i genitiv där förekomsten av samma ljud i flera efter varandra följande stavelser skulle förklara den kraftiga reduktionen (haplogogi). *Vanajan-* har redan i fornfinskan kunnat förkortas till **Vanaan* (jfr ortnamnet *Vanaantaka* (jfr *Wanan taca* 1539 och *Vanaiantaca* 1545, på nusvenska *Vånå gård*) som i fornsvenskan skulle vidare, dock något oregelbundet, ha förkortats till **Va-* (jfr Nissilä 1976: 13, 116–123). Det fornsvenska namnet *Wanø* (äldst belagt 18.1.1324) skulle alltså i sin helhet ha utvecklats så här: ffin. **Vanajan-salo/saari* 'Vånås ö' > gfin. **Vanaan-salo/saari* → fsv. **Vān-ō* (jfr *Waanø*). Denna lånstrategi med vederbörande ljudutveckling är kanske möjlig, men allt annat än självklar. Det ovan sagda utgör trots det Vånås standardetymologi. Namnarkivets samlingar angående namnet *Vanajansalo* anger att socknen Vånås gamla centrum Vånå kyrka och dess omgivning har hetat *Vanajanssaari* som lär ha utgjort en ö när svenskarna anlände och att denna *Vanajanssaaris* sydvästra del vid namn *Salo* en gång har varit en ö. En semantisk och topografisk gåta är emellertid, var den ö ligger eller har legat som har gett stället (och därmed socknen) dess finskspråkiga namn varifrån det svenska namnet skulle ha kunnat utvecklas. Viljo Nissilä (1976: 13, 116–123) föreslår ett ställe nära staden Tavastehus nuvarande centrum där Vånås medeltida kyrka ligger än i dag. En del av trakten har ännu på 1900-talet kallats för *Salo* (jfr *Salomäentie* på plats) som enligt Nissilä har legat på en ö, men har det någonsin hetat **Vanajansalo* eller **Vanajanssaari* något som den framlagda etymologin uttryckligen förutsätter?

Gamla kartor över området och områdets höjdkurvor som framgår av Lantmäteriverkets Kartplatsen stöder varken Nissiläs eller namninsamlarnas antagande (Nissilä 1976: 24–25, 120–121). Jag är väl medveten om att Vånås vattenyta tidigare har legat klart högre än idag, för Vånås vattennivå sänktes med cirka två meter av människan (s.k. sjösänkning) år 1857. Sjösänkningen genomfördes genom forsrensning i Kuokkalankoski i Lembois (fin Lempäälä). Syftet var att undvika upprepade vårflooder och vinna ny odlingsmark av upplandad gammal sjöbotten. Före sjösänkningen hade vattennivån i Vånåstråten ständigt höjts i tusentals år på grund av

otakten i landhöjningshastigheten i den nordvästliga och sydöstliga ändan av Vånåstråten. (Ympäristö: Vanajavesi 2010; Ympäristö: Vanajaveden säännöstely 2011). Geologiska undersökningar har visat att sjöns högsta strandlinje har legat på höjden 81,5–82,5 m ö.h. (den nuvarande reglerade vattennivån är 78,00–79,80 m ö.h. och den genomsnittliga vattennivån på somrarna är 79,40 m ö.h.), men trots det har trakten kring Vånå kyrka enligt höjdkurvorna, de gamla kartorna och naturhistorisk kunskap aldrig legat på en ö, inte ens strax före sjösänkningen då Vånås vattennivå har varit som högst, utan ganska nära en udde som till formen liknar ett yxblad eller en pilspets och ligger vid Vånåstråten. Denna udde har naturligtvis varit mindre till areal före sjösänkningen. Framför denna udde har det faktiskt funnits en liten ö men kyrkan ligger inte ens nära den platsen (Erkamo 2005: 17; Kartplatsen).

Av höjdkurvorna och några gamla teckningar att döma har själva Tavastehus slott nog byggts på en ö i slutet av 1200-talet, men slottet varken heter eller har hetat ***Vånåborg*, ***Vånå slott* eller motsvarande på svenska, utan dess tidigare namn var *Tavestahus* (26.3.1308)/*Tavestaborg* och sedermera känns det vid namn *Tavastehus slott* (SPNK 2007: 91–92; Tarkiainen 2008: 103; DS nr 2238). Strax väster om slottet ligger den gamla herrgården *Ojoinen* (<- fin. *oja* 'dike') som torde ha fått sitt namn efter diket som går mellan gården och slottet (Nissilä 1976: 19, 128). Eftersom namnet *Ojoinen* är gammalt och har belagts två gånger redan år 1329, infinner sig frågan huruvida ens slottet ursprungligen byggdes på en riktig ö, d.v.s. ett landområde *helt* omringat av vatten, för det kan inte finnas något dike mitt i en sjö. En helt möjlig förklaring till denna skenbara kontrovers är att namnet *Oja* är så gammalt att vattnet ännu inte hade täckt den mycket låglänta strandmarken då namnet myntades, men när Tavastehus slott (egentligen borg; jfr det tidigare namnet *Tavestaborg*) började byggas, hade vattennivån stigit så pass mycket att den ifrågavarande strandmarken och diket hade täckts av grunt vatten och det nya slottet låg på en ö. Hur som helst får det hypotetiska namnet **Vanajansalo* inget stöd av geografin i slottets närhet. Varken Varikonniemis handelsplats från senjárnåldern eller den samtida Haga fornborg (s.k. Gamla Tavastehus) ligger eller har legat på en ö (Kartplatsen). Det finska appellativet *salo* kan som bekant också betyda '(stor) skog' men inte heller den här förklaringen duger som avgörande stöd för den hypotetiska **Vanajansalo*, därför att den ifrågavarande udden [sic] har före Vånås sjösänkning varit betydligt mindre till arealen så att där inte har rymts ett större enhetligt skogsområde.

Den rådande etymologin för namnet *Vånås* ursprung förutsätter alltså att det i Vånåstråten har funnits en större ö som har haft ett finskt namn

**Vanajansalo* eller **Vanajansaari*. Den stora svagheten ligger däri att en sådan större ö varken finns eller har funnits i trakten kring den nuvarande staden Tavastehus. Därför finns det ett gott skäl att leta efter en annan etymologi för *Wanø* och *Vånå*, vilkas ljudröster onekligen tydligt påminner om den finska synonymen *Vanaja*. Obeaktat har förblivit det faktum att de skandinaviska språkens ord för ö 'landområde omringat av vatten' (no. *øy*, (f)isl. *ey*, fgt. *oy*) i fornskandinaviskan också har påträffats i betydelse 'land intill/vid vatten; (låg)lång strandäng; upphöjning i sandmark'. Ordet ö har avletts av det urgermanska ordet **axwō* (-> **agwijō* > **aujō* (> fhty. *ouwa* 'Land am Wasser' > ty. *Aue* '(fuktig) engslette ved vann, øy (i elv)')) med betydelsen 'vatten'. (Keller 1995: 67; SOL 2003: 387; Bjorvand & Lindeman 2007: 1369; Hellquist 2008: 1451–1452). Betydelse 'land vid vatten' och '(låg)lång strandäng' beskriver bra namnet *Wanøs* referent.

Det östersjöfinska appellativet *salo* har senare belagts jämte huvudbetydelse 'större ö' och 'större enhetligt skogsområde' också i de sekundära betydelse 'skogsdunge' och 'lund' (SSA s.v. *salo*; Namnarkivet). Eftersom de medeltida kyrkorna ofta byggdes på heliga, hedniska kultplatser så kan man fråga sig om namnet *Salo* kring Vånå kyrka har betytt 'helig (offer-) lund'. På någon ö har kyrkans omgivning i alla fall aldrig legat. Det finns skäl att påpeka att den här förklaringens trovärdighet förutsätter att den sekundära betydelse 'helig lund' hos ordet *salo* har förekommit i Tavastland redan på järnåldern, för ett hedniskt ortnamn i en gammal kulturbygd bör ju ha uppstått före kristendomens införande. Semantiskt är antagandet om en tidigare hednisk kultplats i närheten av Vånå kyrka helt trovärdigt eftersom hela tre gravfält och två offerstenar har hittats på platsen (Nissilä 1976: 117). Det medeltida svenska namnet *Wanø* förklaras dock bara nödtorftigt av det här emenderade ursprungsantagandet heller, för den rekonstruerade toponymen **Vanajansalo* och den i Namnarkivets samlingar angivna toponymen *Vanajansaari* skulle allt annat än säkert ha delvis översatts till *Wanø*, utan snarare till ***Vanasala*, ***Vanasor*, ***Vanasar* eller dylikt, ifall den uttryckligen inte var en ö, något som den inte bör ha varit, när den svenska statsmakten etablerade sig i Tavastlands hjärta senast i mitten av 1200-talet. Det finns ytterligare skäl att påpeka att ifall *Vånå* ändå härleddes från ett finskt **Vanajansalo* skulle man förmoda att det hade blivit nusvenskt ***Vansala* eller ***Vansalö*, såsom **Ruotsinsalo* har blivit *Rosala* och *(*)Emäsalo* har resulterat i *Emsalö*. Ifall det finska låneoriginalet i stället hade varit *Vanajansaari*, skulle man förvänta sig ett ***Vansor* eller ***Vansarö* i svenskan på precis samma sätt som *(*)Ahvensaari* har utvecklats till *Åvensor* och *Suensaari* till *Svensarö* (Huldén 2001:

104–105; SPNK 2007: 425). *Vånå* har dessutom belagts så tidigt att åtminstone de äldsta medeltida namnformerna borde vara betydligt mindre nerslipade (jfr *Mustasaari* år 1348 > *Mustsår* år 1546, *Kökar* < *Tyckekarl* år 1496 < *Thiycækærl* på 1200-talet och *Tiokkakarl-ensis* ännu år 1472, *Dalkarby* < *Dalakarlaby* år 1330, *Åvensor* < *Affuensari* år 1542, *Jurmo* < *Juremaa* år 1401, *Halslax* < *Halstelax* år 1410, *Halistalax* år 1447 < **Halistenlaksi*, *Höstves* < *Höstevesi* år 1440, *Malax* < *Madelax* 1491 och *Hoplax* < *Hapalax* år 1417 (Pitkänen 1985: 278; Huldén 2001: 53, 83, 88, 289, 375, 379; SPNK 2007: 16, 85–86, 276–277)), ifall det vore fråga om ett namnlån från fornfinnskan från låt oss säga mitten av 1200-talet. Att det inte förhåller sig så antyder att det svenska namnet är betydligt äldre än sitt äldsta belägg från 18.1.1324. Ett fornsvenskt *Wanø* ”Vånås strand” skulle däremot väl ha kunnat översättas till fornfinnskans *Vanajansaari* eller **Vanajansalo* för fornfinnarna kände knappast till det fornsvenska ordet ös sekundära betydelser.

Ljuddräkterna förhindrar inte antagandet att det svenska namnet *Vånå* (< fsv. **Vānā*) istället vore primärt och direkt och oavbrutet gick tillbaka till urnordiskan eller rentav till urgermanskan, varifrån den moderna namnformen skulle ha uppstått så här: turnord. **Wāna-aχwō* ”Vån-å” (= Kumo älvs vattendrag, d.v.s. *Vånås* ursprungliga referent) > surnord. **Wān-aχwu* > fsv. **Wān-ā* > sv. *Vånå*. Ingen utomspråklig orsak förklarar varför *Vånö* skulle utvecklas till *Vånå*. Det är därför inte osannolikt att både *Vånö* och *Vånå* kan gå tillbaka till förhistorisk tid. *Vånås* standardetymologi som utgår ifrån ett fornfinnskt **Vanajansalo* rentav förutsätter ett tidigt lån såsom jag ovan har påvisat. Området där *Vånå* kyrka och Varikonniemis järnåldershandelsplats ligger har enligt denna hypotes av svenskarna kallats för *Wanø* ”Strandäng vid Vånå” (→ fin. *Vanajansaari*). Skandinaverna skulle mycket väl ha kunnat kalla området kring Varikonniemis handelsplats för ”Vånås strandäng”, därför att traktens topografi fyller kraven som ställs av namnets semantik. Allt som allt anser jag att varken *Salo* i *Vånå* socken eller *Wanø* kan avse ’ö’ i ordets sanna bemärkelse, eftersom en lämplig referent varken finns eller har funnits där.

De argument som talar för mitt alternativa etymologiförslag för Vanajas svenska namn *Vånå* kan sammanfattas så här: 1) *Vånå* kyrka (belagd 1324), som kan ha föregåtts av en hednisk kultplats på järnåldern, byggdes inte på en ö, 2) traktens finska namn *Salo* bör således ha haft någon annan referent än ’ö’, sannolikt antingen ’skogsdunge eller (helig) lund’ ifall namnet alls är av finskt ursprung, och 3) namnet *Salo* med betydelsen ’skogsdunge eller (helig) lund’ skulle inte ha översatts till svenska med ordet ö ’landområde omringat av vatten, land intill vatten, strandäng’, men svenskt ö vars

huvudbetydelse är 'landområde omringat av vatten' skulle däremot mycket väl ha kunnat översättas till finskt *salö*, vars huvudbetydelse var '(större) ö' i den medeltida finskan. Någon ***Vanajansalo* behöver alltså nödvändigtvis aldrig ha funnits utan detta namn har möjligtvis (felaktigt) rekonstruerats på basis av det belagda namnet *Wanø* och tagits i bruk i forskningslitteraturen. Ifall namnen *Vanajansaari* och *Vanajansalo* verkligen har existerat – vilket nog är ett helt rimligt antagande – kan de alternativt snarast förklaras som översättningslån från svenskan än tvärtom. **Vanajansalo*-förklaringen har erhållit ett sanningsvärde när den har upprepats tillräckligt många gånger. Förklaringen till folkminnet om en forntida ö vid namn *Vanajansaari* är enkel: människorna har grubblat över varför orten heter *Vanajansaari* även om den inte är en ö. En naturlig utgång av funderingarna har varit antagandet att orten en gång i tiden bör ha varit en ö.

Slutsatsen av resonemanget kring namnet *Vånå* blir att det mycket sannolikt är besläktat med *Vanaja* såsom det har antagits, men *Vånå* har kanske inte lånats från *Vanaja* utan bägge namnen kan ha ett gemensamt germanskt ursprung. Säkert är att *Vanaja* har haft en svenskspråkig motsvarighet en god tid före det äldsta belägget från 18.1.1324 redan av den anledningen att Tavastehus slott ligger vid *Vånå*.

5.4.4 SLUTSATS

Slutsatsen av genomgången av gamla ortnamn i Kumo älvs avrinningsområde blir att samtliga analyserade makrohydronymer – och de relaterade bebyggelsenamnen – i Kumo älvs vattendrag, d.v.s. *Satakunta*, *Kumo*, *Liekovesi*, *Rautavesi*, *Houhajärvi*, *Akaa*, *Vanaja*, *Vånå* och *Sarsa* (om vilket se nedan), förefaller antingen vara indoeuropeiska lånenamn, dock inte jämnåldra, eller åtminstone innehålla en namnled som består av ett indoeuropeiskt låneappellativ vars inlåningstid kan dateras. Dessa hydronymer är alla av forngermanskt ursprung med undantag av *Sarsa*, som sannolikt är av (för)urbaltiskt ursprung, och de har lånats till urfinskan under loppet av järnåldern. Tilläggas kan att även appellativet *järvi* 'sjö' är ett indoeuropeiskt, närmare sagt urbaltiskt lånord och av ljuddräkten att döma ett relativt sent sådant (Nuutinen 1989b: 497–501).

5.5 ANÁR/INARI/ENARE

Enare träsk är en av Finlands största sjöar. Namnets ursprung har förblivit dunkelt (SPNK 2007: 99). I det följande lägger jag fram två etymologiförslag för namnet *Enare*, av vilka jag finner det senare klart bättre när allt kommer omkring.

Från samma germanska ordfamilj varifrån *vana*, *Vanaja* och *vuono* har lånats kan ljudhistoriskt tillfredsställande härledas också namnet på norra Finlands största sjö *Inari(järvi)* (saE. *Aanaar*, saN. *Anár* : *Anára*, saSk. *Aanar*, sv. *Enare träsk*), vars finska och svenska namn har lånats från den senursamiska formen av sjöns namn **Ėnäre*. Ante Aikio (2007: 166–167) anser att det finska namnet *Inari* (och uppenbarligen likaså det svenska namnet *Enare*) är ett rätt ungt lån från samiskan och att dess arkaistiska ljuddräkt bara är en synvilla som förklaras av fenomenet etymologisk nativisering.

Jag håller inte helt med honom för det äldsta belägget *Inareby* för sjöns namn är redan från 1556–1557 (jfr det äldsta belägget på forsen *Imatra* från 1557) och de finska forndikterna (besvärjelserna) känner till namnet *Inari* (Ganander 2003: 40; SKVR 2007; SPNK 2007: 99). I dessa finska besvärjelser är *Inarin wesi* en djup sjö i Nordbotten dit man besvärjer och fördriver onda andeväsen, vilket indikerar att finnarna bör ha känt till (eller åtminstone hört om) Enare träsk innan kristendomen hade slagit rot på den andliga djupnivån.¹⁹² Det är däremot sant att namnet *Inari* inte kan vara urgammalt i finskan för det böjs *Inari* : *Inarin* (jfr *Kemi* : *Kemin* och *Ähtäri* : *Ähtärin* men *Kymi* : *Kymen*, *Loppi* : *Lopen*, *Mervi* : *Merven*). I östersjöfinskan och samiskan finns det talrika (från början) trestaviga appellativer och proprier, i vilka ingår *r*-avledningssuffix (fin. *-ra*, *-ri* och *-er(o)*). Sådana lexem är exempelvis *koira* 'hund', *pyörä* 'hjul', *tanner* 'mark, fält' ~ sa. *duottar* 'fjäll' (> *tunturi* 'fjäll'), *mäkärä* 'knott' ~ sa. *muogir* 'knott', *kinner* 'has', *paatero* 'häll', *hämärä* 'dunkel', *Ihari* (jfr *ihana* 'härlig'), *Ilmarinen* och *Hyvärinen* samt älvsnamnet *Syväri* 'Svir'. Av ortnamnen tillhör också forsnamnet *Imatra* denna grupp. Det finns också ord i vilka slutstavelsen som bildats av detta slutljudande *r*-ljud och en vokal inte kan avskiljas från ordroten eller att den härstammar direkt från låneoriginalet. Som exempel kan nämnas *hiiri* 'mus', (urbalt. **kepurā* →) *kypärä* 'hjälm; hatt' ~ sa. *gahpir* 'hatt, mössa', (prebaltiska **eģeros* → furfin. **ājiri* >) *ääri* 'gräns, kant' och (ursa. **kopārā* →) *kopara* 'renklöv'.

Det äldsta belägget för namnet *Enare* är som sagt från år 1556 eller 1557 i en urkund där det står *Inareby*. Namnets slutled är förstås det samnordiska ordet *by*. (SPNK 2007: 99). I förursamiskan har namnet uttalats antingen **Inari*, **Inäri* eller **Ünäri* av vilka det första och andra ljudhistoriskt kan gå tillbaka till det tredje som i sin tur kan ha utvecklats från en ännu äldre form **Wünäri*. För denna ljudhistoriskt helt möjliga preursamiska urform **Wünäri* kan framläggas ett pregermanskt etymologiförslag. I teorin skulle namnet *Inari* ljudlagsenligt och de relevanta substitutionsreglerna troget kunna härledas från ett pregermanskt appellativ **wṇā* 'hopp, tur' som skulle ha lånats till förursamiskan där propriet skulle ha uppstått så här: pregerm. **wṇā* → preursa. **wünä* 'hopp, tur' > preursa. **Wünä-ri* 'Vånsjön' > fursa. **Ünäri* > ursa. **Ēnāre* (→ fin. *Inari*) > sursa. **Ēnā:re* (→ sv. *Enare*) > saN. *Anár*. Låneoriginalet

192 Som bevis på att folket i södra Finland inte var ovetande om Lapplands geografi på medeltiden kan åberopas två urkunder utfärdade i Kumo kyrka den 16 juli 1374. Hela menigheten, som hade blivit utfrågad av biskop i Åbo Johannes rörande gränsen i Norrbotten mellan Uppsala ärkestift och Åbo stift, kungjorde i urkunden att Kaakama tillhör det förra stiftet medan Kemi tillhör det senare (SDHK nr 10561, 10562). Hur många finländare som bor i södra Finland vet i dag var byn Kaakamo och ån Kaakamajoki ligger?

skulle alltså tillhöra samma ordfamilj med följande urindoeuropeiska rötter **wenH-/*wonH-/*wṇH-* som *Vānerns*, *Vanajas* och *Vaanis* germanska urform, men i motsats till *Vānern*, *Vanaja* och *vuono*, vilka har lånats från det långa *e*-stadiet, skulle *Inari* ha lånats från nollstadiet PIE **wṇHeh₂* > pregerm. **wṇā*. Från olika deklinationer av den (pre)germanska nollstadiga ordroten **wṇ-* har på långivarrhåll dock bevisligen utvecklats exempelvis fornhögtyskans *wunna*, *wunnia* 'glädje, lust, lycka' (< **wunjō* < **wunjā* < **wṇHjā*) och *giwon* 'van' samt fornsaxiskans *giwuno* 'van'. Det östersjöfinsk-samiska ordet *onni* ~ *vuodna* 'tur, lycka' förefaller ha lånats från precis samma feminina *j*-avledning **wṇHjā* men ännu något tidigare (Koivulehto 2003: 306–307; Kallio 2007: 230). Det ovan framkastade etymologiförslaget för namnet *Enare* bör dock betraktas som osannolikt, anser jag.

Lars Huldén (2001: 451) förmodar att *Enare träsk* kunde ha kunnat få sitt namn efter ett finskt dialektord *ina* 'liten not', som har lånats från finlandssvenskans appellativ *ene/ina/ena* 'pulsnot' till finskan eller tvärtom (OFSF 1982: 584; SSA s.v. *ina*). Fast Huldéns etymologiförslag återspeglar den förlegade uppfattningen att alla finländska ortnamn kan härledas från antingen (forn)finskan, (forn)svenskan (eller (forn)samiskan), anser jag Huldén eventuellt vara på rätt spår när han förmodar en koppling mellan appellativet *ina* och hydronymen *Inari/Enare*. Det är nämligen i princip möjligt att den här finska och finlandssvenska nottermen *ina/ena* har lånats från ursamiskan och är av samma ursprung som *Inari/Enare/Anár*. Hit hör också några finska ortnamn såsom *Ina* (sv. *Ena*) i Evijärvi (jfr Ahlqvist 1998: 43).

Det finns emellertid ett namntypologiskt och semantiskt mycket bättre etymologiförslag till hands. Jag föreslår härmed följande: Namnfamiljen *Inari*, *Enare*, *Anár* hänger ihop med det från uraliskan härstammande adjektivet **enā* 'stor' (> fin. *enä* 'stor', *enemmän* 'mera', *eniten* 'mest') vars avledningar är bl.a. det samiska appellativet *eatnu* 'stor älv', den finska etymologiska motsvarigheten *eno* 'morbror' (jfr fin. *isä* 'far' och *iso* 'stor; far (i poetiskt språk)', *eno* 'stor älv, farled, fjärd' och *enovesi* 'vårflod, fjärd, rinnande älv', vilkas vattendragsbetydelse torde vara lånad från samiskan. Hit hör också de samiska lexemen *eatnat* 'mycket', *eanan* 'land, mark' och *eadni* 'mor' (jfr *iso* ovan). Denna etymologi har tidigare framkastats av Arja Ahlqvist (1998: 43) i en fotnot. Vad som är viktigast med tanke på namnet *Enare* är att grundordet *enä* ingår i många finländska ortnamn, av vilka många är hydronymer såsom *Enäjärvi*, *Enojärvi*, *Eno* och *Eanodat* 'Enontekis' med etymologiska motsvarigheter i Rysslands finsk-ugriska substratnamnbestånd (Ahlqvist 1998: 41–43; Kartplatsen). Det finska namnet på den mycket stora

sjön *Ääninen/Äänisjärvi* 'Onegasjön' i det ryska Karelen har mycket sannolikt lånats från sjöns ursamiska namn **Ānēsjävrē* 'Storsjö' (jfr *Äänekoski* och *Änätti*) (Janhunen 2009: 207; Aikio 2012b: 92). Det finska namnet *Inari* och det svenska namnet *Enare* torde vara lån från ursamiskan. Vokalväxlingen *i ~ e ~ a* är ytterst typisk för ortnamn av samiskt ursprung och den förklaras av ursamiskans ljudhistoria (och etymologisk nativisering).

Det samiska namnet *Anár* (< ursa. **Ēnarē*) kan dock ljudlagsenligt inte härledas direkt och oavbrutet från förurfinnskans **Enäri* < **enä* för då skulle *Anár* nu ha formen ***Eanár* och lånenamnet *Inari* skulle därmed inte heller existera i denna ljuddräkt. Det samiska namnet bör ha lånats till ursamiskan från ett utdött västuraliskt språk vars fonologi (de post-ururaliska ljudövergångarna) har liknat mordvinskan där västuraliskt **enä* har utvecklats till *ine*, *inä* (Bartens 1999: 48). I mordvinskan finns det dessutom ett sammansatt appellativ *ineved'* 'hav' som bokstavligen skulle heta 'enävesi' (jfr det belagda *enovesi*) på finska och 'storvatten' på svenska (Itkonen 1966: 29). Sista stavelsen i namnet *Inari* kan innehålla en reducerad form av appellativet *järvi* 'sjö' (jfr *Ähtäri*) (jfr Ahlqvist 1998: 42–43). Det mordvinska ordet för 'sjö' är händelsevis *e'ke* där *j* i uddljud och *v* i inljud har fallit bort och slutstavelsen *-ke* är ett diminutivsuffix (Bartens 1999: 46). Det baltiska lånordet *järvi* verkar ha haft hela fyra formvarianter i urvästuraliskan, nämligen (lit. *jaura* 'kärr' < urbalt. **jaurā* 'kärr' → vural. **javra* > **jaura* > li. *jāra*, *ja:ra*, vural. **jävra* > saN. *jávri*, vural. **jarva* > vot. *jarvi* och vural. **järvä* > fin. *järvi*, est. *Järvamaa*) (SSA s.v. *järvi*; Aikio 2012a: 239). De här relevanta formerna är fin. *järvi* ~ est. *järv* ~ est. landskapsnamn *Järvamaa* ~ saN. *jávri* ~ mord. *e'ke* 'sjö'. Det finländska sjönamnet *Koitere* i Ilomants kan innehålla samma para-västuraliska efterled med betydelsen 'sjö' eftersom sjöns utloppsälv heter *Koitaajoki* (jfr SPNK 2007: 170; Rahkonen 2011, 2013: 9, 29–31). Jag förmodar att det samiska namnets låneoriginal har varit urvästuraliskans **Enä-järvi* 'Storsjö' varifrån har utvecklats para-västuraliskans (mordvinskliknande) **Inä-eri* → fursa. **Ēnäre* > sursa. **Ēnäre* (→ fin. *Inari*) > saN. *Anár* : *Anára*. Enare träsk är Nordkalottens största sjö och det är därför mycket förståeligt att områdets största sjö fick heta 'Storsjö'. Detta antagande stöds av det faktum att de vanligaste bestämningsledningens betydelse i det finländska ortnamnsbeståndet är motsatserna 'stor' och 'liten' (Ahlqvist 1998: 41; Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 75, 93; jfr Pamp 1988: 98). 'Storsjö'-hypotesen är därmed namntypologiskt mycket bra motiverad.

Enare träsk kallas för *Inderiaur* i en norsk urkund från 1593 (SPNK 2007: 99). Denna avvikande form kan dock utan problem förklaras så här:

ursa. **Enare* → turnord. **Inar* > surnord. **Inr* > rno. **Indr* > fno. **Inder* > *Inder-iaur* (sa. *jaur* 'sjö'), vilket påvisar att skandinaverna tidigt lärde känna Enare träsk (om synkope, konsonantinskott och vokalinskott se Wessén 1968: 10–13; Haugen 1976: 212). Ifall den inljudande ljudsekvensen *nd* härstammade från ursamiskan, oberoende av om namnet ursprungligen är samiskt eller ej, skulle *Anár* nu heta ***Addár* (jfr s. 152–153), något som inte är fallet (jfr Rahkonen 2013: 27). Den skandinaviska formen *jaur(e)* av det samiska ordet *jávri* 'sjö' förekommer i många ortnamn på Nordkalotten (se Kartsök och ortnamn). Av de två framlagda etymologiförslagen finner jag det senare vara betydligt bättre motiverat med tanke på helheten och därmed klart mera sannolikt. En ny etymologi med andra ord.

Namnet *Enare* torde således inte ha någonting med fiskeredskapet *ina/ena* att göra, men appellativet *ina/ena* kan mycket väl vara ett ursamiskt låneappellativ och gå tillbaka till den ovan framlagda germanska ordfamiljen (obs. fvn. *ván*). Ordet kan ha lånats från ett mycket gammalt germanskt språkstadium till samiskans förstadium och sedermera från ursamiskan till fornfinnskan och därifrån till finlandssvenskan. Jag vill påpeka att de flesta finska namn på fiskeredskap är av germanskt ursprung, exempelvis *verkko* 'nät', *nuotta* 'not' och *merta* 'mjärde' (SSA s.vv. *merta*, *nuotta*, *verkko*).

5.6 ÄHTÄRI, ETSERI, ESSE, PERÄNNE OCH ALAJÄRVI

Ähtäri är namnet på en finsk stad i södra Österbotten. Stadens svenska namn är *Etseri* vars ljuddräft är viktig i utforskningen av ordets ursprung, såsom det framgår nedan. Bebyggelsen har fått sitt namn efter sjön *Ähtärinjärvi*. Sjöns nuvarande namn *Ähtärinjärvi* är en senuppkommen *genetivus definitivus*-bildning och det äldre sjönamnet var blotta *Ähtäri* (jfr *Vanaja* och *Vanajavesi* samt *Växjö* och *Växjösjön*). Enligt de gamla skriftformerna (t.ex. *ætze wedhell* år 1589) har sjöns ursprungliga namn varit **Äccävesi* och **Äccäjärvi*, varav det senare genom reduceringen av efterleden *-järvi* har utvecklats till **Ätsäri* (jfr sv. *Etseri*, *Ätzäri* år 1740). Det lokala, dialektala uttalet har varit *Ättäri* i enighet med de västfinska dialekternas geminataklusil (jfr *mettä* 'skog'), och den nuvarande ljuddräkten *Ähtäri* förklaras som inflytande från de savolaxiska dialekterna (jfr *mehtä* 'skog'). (SPNK 2007: 528–529). Till samma grupp etymologiskt besläktade ortnamn hör också bebyggelsenamnet *Ähtävä* (sv. *Esse*) (*Esseve* år 1556), bynamnet *Edsevö* och *Ähtävänjoki* (sv. *Esse å*) som mynnar ut i Bottenviken (Suvanto 1973: 138; Huldén 2001: 402, 406;

SPNK 2007: 528–529). Alla dessa ortnamns grundord är uppenbarligen **Äccä* som sannolikt har avsett den etymologiskt samhöriga ortnamnsgruppens primärnamn sjön *Ähtärinjärvi*. Detta lexem kan inte ges någon fonologiskt och semantiskt vettig etymologi utgående från vare sig finska eller svenska språket eller deras förstadier, men ett trovärdigt original finns i samiskans lexikon. Det nordsamiska verbet *ahcit* betyder ’stiga (om vatten), läcka svårt’ och *ahcilit* ’stiga snabbt (om svämmvatten, flod)’ (Älgu s.vv. *ahcit*, *ahcilit*). I senursamiskan har dessa lexems rot haft ljuddräkten **eccē* därifrån **Äccä* har lånats. Pauli Rahkonen (2013: 28) ifrågasätter onödigt låneetymologin på fonologiska grunder för ljuds substitutionerna är inte oväntade.¹⁹³ Etseris

193 Som parallellfall av ljuds substitutionen sursa. **ē* → fin. *ä* framlägger jag följande ortnamn, vilka med undantag av de två första på samma gång får en egen etymologi: *Ätsärijoki*, *Päijänne* (<– sursa. **PejjänDek* ’Översjön’, jfr saN. *badje* ’över, hög’), *Säijä* (<– sursa. **Sejjē*, jfr saN. *sadji* ~ fin. *sija* ’ställe’) (jfr *Sejjainen*), *Älymäki*, *Ällävaara* och *Äläne* (jfr *Elänne*) (se också Heikkilä 2012b: 61).

samiska ursprung förstärks också av de likaså samiska toponymerna *Kiminki* (se *Kemi* i kapitel 5.10) och *Livonkylä* samt *Livonmäki* vid Ähtärinjärvis strand (se Aikio 2007: 180).

Utgående från dagens geografi infinner sig frågan varför *Ähtäri*/*Etseri* skulle ha med svämvatten att göra och varför *Ähtärinjärvi* och *Ähtävänjoki* (sv. *Esse å*) bär samma namnrot, även om Ähtärinjärvi inte tillhör Esse ås vattendrag i norr utan Kumo älvs omfattande vattendrag i söder. Situationen har emellertid inte alltid varit densamma som i dagens läge. Esse ås och Kumo älvs avrinningsområden skiljs från varandra av vattendelaren Suomenselkä som numera går strax norr om sjön Ähtärinjärvi, men i forna tider var Esse å sjön Ähtärinjärvis utloppsälv (Seppä & Tikkanen 2006). Utloppsälven skiftades som följd av otakten i landhöjningshastigheten norr och söder om sjön. Denna uppgift kombinerad med ortnamnen möjliggör datering av namngivningen, ifall skiftet av Ähtärinjärvis utloppsälv kan dateras. Datering av skiftet av utloppsälven förblev länge en gåta även för geologerna, men de geologiska studier som utfördes år 2005 avslöjade tidpunkten. Den forna vattendelaren söder om sjön gav vika ca 1200 f.Kr. när sjön steg över sina bräddar. (Seppä & Tikkanen 2006). Efter översvämningen och uppkomsten av ett nytt utlopp fanns det en längre bifurkationsfas i Ähtärinjärvis historia, vilket innebär att sjön hade två utloppsälvar samtidigt. Bifurkationsfasen upphörde ca 500 e.Kr. när vattenflödet i den norra utloppsfåran sinade i och med att vattendelaren hade förskjutits norr om sjön. Ähtäris översvämning och uppkomsten av en ny utloppsfåra i den södra ändan av sjön var en naturomvälvning som gav upphov till att ge sjön ett (nytt) namn ”Den översvämmade sjön”. Namngivningen skedde av tidiga ursamer ca 1200 före tideräkningens början. I *Suomalainen paikannimikirja* (2007: 528) antas det att *Ähtäri* namngavs när bifurkationsfasen tog slut och vattenflödet norrut upphörde (alltså ca 500 e.Kr.). Detta är enligt min åsikt ett semantiskt otrovärdigt förslag. I så fall skulle man anta att sjön snarare hade döpts till ”Det sinande flödets sjö” än ”Den översvämmade sjön”. Av den stora översvämningen med långtgående konsekvenser ca 1200 f.Kr. får vi en ytterst värdefull *terminus ante quem* för det samiska (och därmed uraliska) språkets kontinuerliga existens inom det nuvarande landet Finlands gränser (jfr J. Häkkinen 2010a: 32, 2010b: 58). Ett ytterligare bevis på en långvarig oavbruten uralisk bosättning i området är hydronymen *Peränne* ”Bakresjön” (*Pöräne siö* år 1552) vars referent ingalunda är den bortersta sjön i Kumo älvs vattendrag i dag. Namnet förklaras av det ovan beskrivna fenomenet. Sjön Peränne var den bortersta sjön i Kumo

älvs vattendrag innan sjön Ähtäris nya, södra utlopp uppstod, och namnet har behållit uppgiften om områdets forna topografi (SPNK 2007: 329).

Ett annat paleolingvistiskt daterbart mycket beviskraftigt ortnamn anser jag vara *Nevafloden* (fin. *Nevajoki*) som får sin början i Ladoga och mynnar ut i Finska vikens östligaste ända (se Heikkilä 2012e: 22–24). Namnet *Nevajoki* är träffande såtillvida att denna ”Myrälv” rinner genom en sumpig, låglänt terräng från Ladoga till Finska viken (Häkkinen 2004: 781–782). *Nevafloden* är emellertid inte urgammal. Den uppstod som en följd av landhöjningen ca 1300 f.Kr. (Helimski 2008: 75, 83; Salo 2008: 52; Kallio under utgivning). *Neva* kan väl vara ett lån från flodens förurgermanska namn **Newā* (> fsv. *Ny(en)*) → urfin. **Nęva*/**nęva* → fursa. **ñiva* (→ fin. *niva*) > saN. *njavvi* (se Heikkilä 2012e: 22–24). Appellativet *njavvi* verkar alltså vara ett östersjöfinskt lånord i samiskan (jfr Älgu s.v. *njavvi*). Det lånade namnet och dess låneoriginals inbördes ljudrelationer visar att det måste vara fråga om ett mycket gammalt lån; sv. *ny* < surgerm. **niuō* < urgerm. **neuō* < furgerm. **newjā* < nvie. (= pregermanska + prebaltoslaviska) **newā* > furgerm. **Newā* → urfin. **Nęva* > fin. *Neva*. De förhistoriska oavledda och osammansatta älvdnamnen är gamla och de är femininer (Strandberg 2002: 672; Schalin under utgivning). Som exempel på andra germanska hydronymer innehållande adjektivet med betydelsen ’ny’ kan nämnas att det finns många sjöar vid namn *Nysjön* i norra Sverige, d.v.s. långt borta från centralbygderna i Svealand och Götaland (Kartsök och ortnamn). På liknande sätt är *Nevafloden* avlägset belägen i förhållande till de här centrala bygderna. Långivarspråket kan inte ha varit urbaltiskan där adjektivet med betydelsen ’ny’ var (**)naujas*. Det bör således ha bott befolkning som talade ett västuraliskt språk i Finska vikens bukt redan under första hälften av bronsåldern. Juha Janhunen (2009a: 203) skriver att ”[t]he etymology of *Neva* is potentially important in that it shows that the historical presence of the Finnic branch of Uralic on both sides of the Gulf of Finland is secondary to an earlier Indo-European expansion to the region”. Eftersom det förurfinska namnet **Nęva* har blivit *Neva* i stället för ***Nava* (se Aikio 2012a; Heikkilä 2012e: 24; Kallio under utgivning), får vi en *terminus ante quem* för den västuraliska ljudövergången **ę > a*. Likaså har vi här en *terminus ante quem* för uppkomsten av vokalkombinationen *ę – a* i urfinskan. De här ljudövergångarnas inbördes kronologi är 1) **ę > a*, 2) *ę – a*.

När lånades då namnet *Etseri* från ursamiskan till tidig finska? Samiskans verb *ahcit* torde vara den etymologiska motsvarigheten till östersjöfinskans verb *itää* och appellativet *itä*. Verbets förurfinska ljuddräkt torde av den östersjöfinska och samiska ljuddräkten att döma ha varit **ičätäk*. Eller har den?

Man känner nämligen också ord där östersjöfinskans uddljudande *t*- och *s*- motsvaras av uddljudande *c*- i samiskan. Sådana ord är de redan förut kända appellativerna fin. *tunkea* ~ sa. *coggat* 'stoppa in, sticka, sätta' (< furfin. **čunķitak*) och fin. *tynkä*, *tynki* 'stödbjälke, stötta', *tynkiä* 'stödja, stötta' ~ sa. *caggi* 'stöd(bjälke), stötta' (< furfin. **čünkä*). De här jämförelserna gjordes först av Pekka Sammallahti (1999: 76), och Petri Kallio (2007: 231) har accepterat dem. Jag påstår å min sida att de ovan nämnda ordparen hör ihop också sinsemellan genom det semantiska fältet 'tvingande'. Att stoppa in är ett slags tvingande och stödbjälken tvingar det stödda föremålet att kvarstå i en ställning där det annars inte skulle förbli. Lexemen *tunkea* och *tynkiä* kan fonologiskt jämföras med orden fin. *ruma* ~ *rymä* 'ful', fin. *pursto* ~ *pyrstö* 'stjärt', fin. *turja* ~ *tyrjä* 'nåjd' (~ saN. *darji* 'same') och fin. *tyhmä* 'dum' och *tuhma* 'stygg, elak' ~ sa. *dosmi* 'vresig, tvär', vars antagna urgermanska etymologi (< **dusmaz* > fda. *dosmer* 'dum') är helt klanderfri enligt min åsikt (jfr samma ståndpunkt i LÄGLOS s.v. *tuhma*). Det faktum att orden också förekommer i komi kullkastar inte den germanska låneetymologin, därför att man känner också andra germanska lånord som har spridit sig till permiska språk (se Saarikivi 2006a: 33, 2007: 331–333). Petri Kallio (2007: 231) skriver i ljuset av den dåtida kunskapen helt rätt att i dessa "närmast deskriptiv-onomatopoetiska ord" har i den språkform som ledde från förurfinskan till östersjöfinskan skett en ljudövergång furfin. **č* > ösfin. *t* som redan förut är en känd och regelbunden ljudövergång i inljud, men tidigare okänd i uddljud, medan den ursamiska ljudövergången **č* > *c* är ljudlagsenlig.

Den trovärdiga etymologi för verbet *tunkea* (< furfin. **tunkitak* < urgerm. **twengana* > sv. *tvinga*) som framlagts av Jorma Koivulehto (2009: 92) vänder emellertid ljudhistorien till det motsatta. Koivulehto påpekar själv att det östersjöfinska uddljudande *t* i ordet *tunkea* i motsats till den tidigare uppfattningen i själva verket är ljudlagsenligt och att samiskans uddljudande affrikata *c* är resultatet av en (sporadisk) ljudövergång orsakad av deskriptivitet. LÄGLOS (s.v. *tunkea*) förkastar Koivulehtos antagande som *ad hoc*-lösning, men det torde vara en förhastad ståndpunkt såsom det framgår nedan. En parallell ljudutveckling som omnämns av Koivulehto har skett i det nordsamiska ordet *ciiku* 'tik' – och i dess enaresamiska motsvarighet *cijkko* 'tik' (Sammallahti & Morottaja 1993: 5) – som i lulesamiskan förekommer i en mer ursprunglig ljuddräkt *dijkko* därför att orden har lånats från urnordiskans **tikō* > sv. *tik* (se också Aikio 2009: 27). Koivulehto märkte emellertid inte alla implikationer av sitt påstående, vilka jag behandlar härnäst. Jag lät redan i början av detta stycke förstå att det finns flera motsvarande fall och att

ett samiskt uddljudande *c* också kan motsvara östersjöfinskan *s*. Det mest beviskraftiga exemplet torde vara ordparet fin. *sammas* 'pelare, stod' (varav har avletts den mytiska artefakten *sampo*) samt *sammakko* 'groda' ~ sa. *cuoppu* 'groda' vars gemensamma förurfiniska utgångsform har varit **sampas*, som i sin tur är ett urarianskt lån från ordet **stambhas* (se Sammallahti 1999: 81, Parpola 2005: 47–48). Ljudsubstitutionen IE *st* → furfin. *s* är regelbunden i uddljud i gamla lånord. Ljutförhållandet ösfin. *t* ~ sa. *c* finns i ordparet fin. *sataa* 'regna; falla' ~ sa. *čuohcit* 'träffa, inträffa; regna', men eftersom verbet *sataa* och dess samojediska motsvarigheter såsom *säre* 'regn' går tillbaka till ururaliskt **śaḍa-* (← PIE **kad-* 'falla') som skulle ha resulterat i ***čuodđit*, måste det samiska verbet vara ett gammalt lån från medelurfiniskans **śatatak* till ursamiskan på ljudhistoriska grunder (SSA s.v. *sataa*; Koivulehto 1991: 50; Häkkinen 2004: 1127). Med stöd av tipsen från det östersjöfinska och samiska verbets ljuddräkt kan lånanandet av ordet ges en *terminus post quem*. Därmed får man veta när denna hittills nästan okända sporadiska ursamiska ljudövergång *t, s > c* hos ord med expressiv karaktär har skett.¹⁹⁴ Verbet *čuohcit* har lånats från urfiniskan i det skedet, när den urfiniska ljudövergången **δ > t* redan hade skett, annars skulle den samiska utgången ha varit en annan. Den urfiniska ljudövergången **δ > t* är därmed äldre än den urfiniska depalataliseringen och den ursamiska ljudövergången **a >> uo* åtminstone framför andra stavelsens öppna vokal.

Jag hävdar att uppdagandet av denna ljudövergång avslöjar att det samuraliska ordet *vesi* 'vatten' (< urural. **weti*) ändå har en hittills okänd etymologisk motsvarighet också i samiskan (se Lehtiranta 1982: 116). Ordet i fråga är *vahca* 'nysnö' (< ura. **veçç* < preursa. **veti* < urural. **weti*) som tidigt har lånats till de nordliga östersjöfinska språken i formen *viti* 'nysnö' (Sammallahti 1998: 53; SSA s.v. *viti*; J. Häkkinen 2007: 16, bilaga 5; Aikio 2009: 178–179). Vid första påseendet kan likställandet möjligen kännas semantiskt betänkligt, men klyftan mellan betydelserna 'vatten' och 'nysnö' kan emellertid bra överbryggas. Betydelseförskjutningen har skett i och med att ursamerna flyttade till nordliga områden där en betydande del av årets nederbörd faller som snö. Vår allmänna delade kunskap om Nordens väderförhållanden är att vatten och snö är två aggregationstillstånd av samma fysikaliska ämne (H₂O) och att den första snön vanligtvis smälter till vatten ganska snabbt. Den första snön på hösten är faktiskt nysnö efter sommaren. Ordets betydelseutveckling har varit följande på samiskt håll: 'vatten' > 'den

194 Mikko Korhonen (1981: 128) var på spåren av den här ljudövergången (se också SSA s.v. *sammakko*).

första snöns) smältvatten' > 'den första snön' > 'nysnö'. Den sporadiska ljudövergången $t > c$ är en naturlig ljudutveckling framför i (jfr det ovan nämnda ordet *ciiku* och murfin. $ti > ci$ (> si) exempelvis i den etymologiska, östersjöfinska motsvarigheten $*veti > *veci > vesi$ 'vatten') (Foley 1977: 90–99). Ordet *vahca* har också kunnat influeras av det samsamiska ordet *čáhci* 'vatten'.

Den inte ovanliga fonologiska variation mellan homorgana klusiler, affrikator och sibilanter som förekommer i vissa ords ljuddräkter i olika samiska språk, och som hittills har ansetts vara oregelbunden, får nu som följd av uppdagandet av denna sporadiska ursamiska ljudövergång en naturlig förklaring (jfr Aikio 2004: 14). Låt oss ta som exempel det finska ordet *pudas* 'en ås eller älvs sidofåra som under en torr årstid kan bilda en egen sjö eller vik' som har lånats från ursamiskan. Den ursamiska urformen av det nordsamiska ordet *bovccis* har varit $*pokcēs < fursa$. $*pukcas$ och det skoltsamiska synonyma ordet *påautes* går tillbaka till en ursamisk ljuddräkt $*poktēs < fursa$. $*puktas$ (Aikio 2004: 14). Det ifrågavarande ordets förursamiska form har varit $*puktas$ (jfr skriftbilden *Puchdasjärvi* i Tammerfors år 1628), varifrån formen $*pukcas$ har uppstått genom den ovan behandlade sporadiska ljudövergången $t > c$. Stamstavelsens vokal u vittnar om att det finska ordet *pudas* < murfin. $*putas$ är ett gammalt lån från ursamiskan därför att förursamiskans $*u$ har i de flesta fall av samiska lånord i finskan hunnit bli tillräckligt o -aktigt före inlåningen för att det ska ha substituerats med (ur)finskt o , men också u -representation är sedan förut känd (jfr toponymen *Kontaa* i Nokia med *Muskmäki* i Pemar, *Runosmäki* i Åbo och *Runonnokka* i Sastamala).

Ante Aikio (2004: 10, 14) räknar det samiska appellativet *bovccis* till samiskans substratordförråd, eftersom dess ursprung är okänt. En urgermansk etymologi kan emellertid framläggas för den ursamiska urformen $*puktas$. Denna torde vara ett lån från urgermanskans appellativ $*buxtiz$ 'vik, bukt, böjning, krök' (→ urfin. $*puktis/š$ → *Hiidenpuhteenlahti*¹⁹⁵), av vilket har utvecklats t.ex. fornengelskans *byht* 'vik', tyskans *Bucht* 'bukt' och isländskans *knésbót* 'knäveck'. Det svenska appellativet *bukt* har lånats från medellågtyskan. Substantivet har avletts av det urgermanska verb som är förstadiet till nusvenskans verb *buga*. Av samma ordfamiljs olika avljudsstadium har avletts det svenska verbet *böja* samt de synonyma isl. *beygja* och fhty. *bougan*. (Hellquist 2008: 110, 124). Ljudutvecklingen har varit urgerm. $*buxtiz$ → *fursa*. $*puktas > saN$. *bovccis*. Ett slutljudande *-is* var

195 Namnets slutet *-lahti* 'vik' är uppenbarligen epexegetisk eftersom den inte används när namnet *Hiidenpuhteenlahti* böjs i olika kasusformer (Namnarkivet).

inte fonotaktiskt möjligt i ursamiskan, medan *-as* hade rotat sig i språket i och med germanska lånord (t.ex. saN. *riekkis* 'ring' < urša. **reŋkas* <– urgerm. **χreŋgaz* 'ring') (jfr Hahmo 1997: 95–97). Betydelsesambandet förklaras av begreppet böjning/krök och fenomenet landhöjning (strandförskjutning). En vik är en krök i en sjö eller vid en havsstrand och *pudas* är en arm i en älv. Som följd av den ständiga landhöjningen (strandförskjutningen) vid den finska kusten är åar med förgreningar det enda som finns kvar av de många forna havsvikarna längs det sönderskurna strandbrynet i den inre skärgården. Den här utvecklingen syns särskilt tydligt i älvarnas deltaland. Exempelvis Torne älvs delta är fullt av älvarmar. Hydronymerna *Putaanvirta* i Nokia, där Pyhäjärvis utloppsälv rinner upp, och *Putaja* i Sastamala vid stället där Mouhijärvis utloppsälv Mouhijoki eller Kiikoisjoki rinner upp tyder på att ordet *pudas* också har haft betydelsen '(huvud)fåra i rinnande vatten'. *Pulesjärvi* (*Puchdasjärvi* år 1628) i Tammerfors tyder i sin tur på att *pudas* också har betytt 'smal, lång vik', något som klart finns i sjön Pulesjärvi. Detta passar väl ihop med min ovan beskrivna etymologi därför att många av åarna vid södra och västra Finlands kust faktiskt är rester från forna havsvikars djupfarleder. Från samma germanska ordfamilj har senare lånats det finska appellativet *puhti* 'vik' som förekommer också bland ortnamnen i sydvästra Finland. Ett äldre, urnordiskt namnlån kan vara *Pohto* i Nystad. (SSA s.v. *puhti*; Hellquist 2008: 110; Kartplatsen). Det ursamiska låneoriginalet av det finska appellativet *pudas* torde ha lånats från urgermanskan till förursamiskan vid den sydvästhinska kusten, där det finns flera ortnamn innehållande namnelementet *pudas* men inte något motsvarande appellativ i den sydvästhinska dialekten. Som appellativ förkommer ordet *pudas* i de nordfinska dialekterna. (SSA s.v. *pudas*).

Upptäckten av den ovan behandlade sporadiska ursamiska ljudövergången kan bereda väg för uppdagande av hittills obeaktade gamla germanska lånord i samiskans ordförråd. Det finns utan tvivel ett betydande substrat från åtminstone ett okänt, utdött språk i samiskans (natur)ordförråd (se Aikio 2002: 52, 2004), men det ser ut som om en mindre del av de lexem som har antagits vara substrator i själva verket är germanska lånord (jfr Aikio 2006: 30).

Det östersjöfinska verbet *itää* har under de senaste decennierna bl.a. antagits vara ett urgammalt indoeuropeiskt lån (<– preurbaltiska **ǵīd-* > lit. *žydėti* 'att blomma'), vilket är tvivelaktigt i ljuset av en nyligen uppdagad motsvarighet i samojed, och bekräftelsen av det östersjöfinska och samiska verbets etymologiska samhörighet förstärker antagandet om ordets inhemskt uraliska ursprung (arvord) (SSA s.v. *itää*; Aikio 2002: 24; Häkkinen 2004: 268; Älgu

s.v. *ahcit*). **Eccē* utgör ett plausibelt ursamiskt låneoriginal till fornfinnskans egennamn **Äccä* (> *Ähtäri*, *Etseri*, *Ättäri*), och är till åldern senursamiskt, vilket innebär att namnet *Ähtäri* har lånats under loppet av första årtusendet efter tideräkningens början och närmare bestämt sannolikt vid mitten av årtusendet, men ändå innan Ähtärinjärvis gamla norra utloppsälv sinade, som alltså skedde ca 500 e.Kr. Vid tiden för inlånet av ordet hade den västfinska ljudövergången (furfin. **ćć* >) surfin. **cc* > fin. dial. *tt*, *pp*, *ts*, *ht*, *ss*, *hh* ännu inte skett. Jag anser att namnet Etseris datering är ett konkret exempel på potentialen av den tvärvetenskapliga forntidsforskningens förmåga att utreda vid första påseendet omöjliga saker om det förflutna. Den framlagda etymologin förstärks av *Ätsärijoki* i Sodankylä (SPNK 2007: 528; Kartplatsen). Yngre lån från samma ordrot *itä* från fornfiniskan till samiskan är *ihitit* 'dyka upp, framkomma; gro' och *idit* 'morgon' <– ffin. **idäntä*. Det senare ordet påvisar att dentalspirantens bortfall eller dess övergång till ett annat ljud ännu inte hade skett när ordet lånades. Ordet *idit* har i sin tur lånats efter den ursamiska ljudövergången **i* > *i*, d.v.s. tidigast ca 250 efter tideräkningens början.

Eftersom Etseris vattenflöde norrut längs Esse å till Bottenviken upphörde ca 500 e.Kr. och eftersom namnen ändå är av gemensamt ursprung, bör såväl *Etseri* som *Esse* samt hydronymen *Alajärvi* "Nedersjön" i Alajärvi kommun ha namngivits före år 500 e.Kr. eftersom *Alajärvi* har varit topografiskt Yläjärvi "Översjön" efter det här årtalet. Namnen har ändå bevarats och traderats ända fram till idag, vilket innebär att det inte kan ha funnits ett enda totalt avbrott i traktens bebyggelsehistoria (historia som nyttjoområde) under tidsperioden från ca 500 e.Kr. till idag, något som har antagits tidigare (se Vahtola 2003: 26). Den logiska slutsatsen blir att det mycket omtalade och omstridda tomrummet efter den österbottniska järnålderskulturen längs Kyro älv (se t.ex. Viklund 2002: 119–135; Lehtinen 2007: 266), d.v.s. avfolkningen, inte kan ha varit fullständig (jfr Viklund 2002: 120), i synnerhet som Esse å rinner klart norr om Kyro älv. Jag instämmer i arkeologen Unto Salos (2003a: 33) åsikt att Sydösterbottens bebyggelse inte försvann helt och hållet på senjärnåldern. Minskningen av befolkningens mängden har dock utan tvivel varit kraftig, "strukturupplösande", så stark är den arkeologiska evidensen. Satakunta och Tavastland tog över Sydösterbottens tidigare hegemoni som Finlands ledande område (Salo 2003a: 33).

5.6.1 DET MYTISKA POHJOLA

I detta sammanhang kastar jag fram följande tankegång som är en syntes som grundar sig på rön från tidigare ämnesrelaterad forskning: Sydösterbottens befolkning och rika järnåldersjordbrukskultur (i Storkyro, Lillkyro, Malax, Vörå och Laihela) var etniskt och språkligt ursydsamisk, såsom Jaakko Häkkinen (2010b: 61) nyligen har föreslagit, ända fram till ca 800 e.Kr. när de fornfinsspråkiga kvenerna (fin. *kainulaiset*) från Kvenland (d.v.s. från Nedre Satakunta, närmast Eura-Kjulo-trakten¹⁹⁶ och från Vacka-Finland, närmast Kaland-Letala-trakten) gjorde slut på Kyro älvs samiska kultur i samband med eller som följd av ett forntida ”Bottenkrig” och spred sig därefter obehindrat till Torne och Kemi älv i Nordbotten (= det historiska *Kainuu* ~ *Kvenland*) under loppet av 800-talet. Många ursydsamer flydde över Kvarken till Norrland där ursydsamer hade bott sedan tidigare (jfr J. Häkkinen 2010b: 59). Kvenerna utsträckte sina utflykter ända till Ishavets kustremsa (jfr ortnamnet *Kvænangen*) som de uppges ha besökt i Ottars beskrivning från slutet av 800-talet (Julku 1985: 87–88, 1986: 51–83; Salo 2008: 197; J. Häkkinen 2009: 61).¹⁹⁷ Orsaken till ”det första stora nordiska kriget” kunde väl vara tvister och konflikterande intressen om nyttjanderätten till erämarkerna, handel och/eller en riktig hegemonikamp om herraväldet över landet öster om Bottniska viken mellan kulturerna i Nedre Satakunta och i Sydösterbotten på merovingertiden (jfr Roms och Karthagos maktkamp i antiken och Karthagos ödeläggelse som resultat av tredje puniska kriget och demoniseringen av den feniciska kulturen och befolkningen).

Jag tror ganska bestämt på att Sydösterbottens ursamiska kultur på järnåldern utgör den historiska kärnan med verklighetsbakgrund i den finska folkdiktningens mytomspunna Pohjola (”Norrby”) trots att en stor del av Pohjola-relaterad substans säkerligen tillhör internationella myter om det yttersta norr och dödsriket (jfr Turunen 1979: 258; Julku 1986: 91; Pentikäinen

196 Ett intressant svenskt ortnamn i det här sambandet är *Jävre* i Piteå (fin. *Piitime*) (*i Jeffre* år 1543), något söder om *Hortlax* (< fin. **Hurttalaksi* ”Hundvik”) (SOL 2003: 158; Kartsök och ortnamn; Ortnamnsregistret s.v. *Jävre*). Byn har fått sitt namn efter *Jävreån*. Hydronymen kan hänga samman med den finska hydronymen *Eura* (Edlund 1988b). *Jävre* skulle kunna vara ett gammalt lån från ett finskt uppkallelsenamn efter *Eura*. Ljudutvecklingen skulle ha varit följande: surfin. **Etra* > ffin. **Eðra* > ffin. **Evra* → urnord. **Ebran* > fsv. **Iavri* > sv. *Jävre*. Namnet *Jävre* går i alla fall tillbaka till fornspråkets **Ebran* och då är tanken om ett etymologiskt samband med *Eura* inte långsökta. Om det är fråga om ett finskt lånenamn, är inlåningstiden efter den urnordiska ljudövergången *eu* > *iu*, vilket förklarar ljudsubstitutionen **ev* → **eb*, men före *a*-brytning, d.v.s. tidigast på 400-talet e.Kr. och senast i början av vikingatiden.

197 Ortnamnsbeståndet i socknarna Kaland, Letala och Lappi vittnar om att namngivarna ”har haft en uppfattning om ett mytiskt nordligt land” (Siikala 1987: 16–17).

1989: 213–216; Siikala 2012: 291). I runosångerna på kalevalameter avundades Väinöläs folk (= östersjöfinnarna/fornfinnarna) Pohjola, fast det är kallt, mörkt och skrämmande där. Sydösterbottens kultur var faktiskt rik. Sydösterbotten var i själva verket Finlands ledande kulturbygd under folkvandringstiden (400–600 e.Kr.), varom berättar de många gravfältsfynden på området (Salo 2003a: 33; Wiik 2004: 291). I en runosång erinrar sig Louhi, Pohjolas härskarinna, ”Pohjan eukko harvahammas, nenä vanka vuojolainen [= same]”, om Pohjolas forna herravälde (E. Itkonen 1966: 108; Pentikäinen 1989: 211–212). Ryktet kan här tala sant. Det ”mörka och kalla” Pohjolas nederlag i maktkampen kunde uttryckligen förorsakas av en klimatförsämring mot slutet av 700-talet efter en varm blomstringsperiod. Denna klimatförsämring nådde sin kulmen ca 800 e.Kr. (Vahtola 2003: 22, 24–25). Sydösterbottens tidigare samiska kultur samt Österbottens och Nordbottens kvener (kainuubor) smälte samman i den karelska episka folkdiktningen på kalevalameter, eftersom kvenerna (västfinnarna) i sin tur var karelarnas värsta konkurrenter om besittandet av Nordbotten vid övergången av järnåldern och medeltiden. *Kainos* folk (= kainuborna) omnämns som fientligt sinnat mot karelerna i vitahavskarelska verser (Vilkuna 1969: 69; Vahtola 1987: 45). För samerna var karelarna, tavasterna och norrmännen allihopa tjuder¹⁹⁸, vedersakarfolk.¹⁹⁹ Tanken på att åtminstone en del av ursamerna idkade jordbruk är inte ny och inte påhittad av mig. I föregående kapitel har jag emellertid bevisat på språkliga grunder att den järnålderssamiska befolkningen i Kumo älvdal idkade jordbruk (svedjebruk) vid sidan av fångst. Det arkeologiska vittnesbördet pekar i samma

198 Se beskrivningarna om strider mellan skandinaver och samer i Saxo Grammaticus’ *Gesta Danorum* (Messenius 1988: 170–173; Saxo 2005: passim).

199 Norrmännens lapplandsfärande började senast på 500-talet e.Kr. i ljuset av de arkeologiska fynden. Järnåldersfynd av skandinaviskt ursprung sträcker sig till älven Ounasjoki i öster (Huurre 1983: 326; Salo 2008: 266). Vid älven Ounasjoki i Rovaniemi har arkeologerna funnit en norsk förgyllad sölja med djurornamentik som dateras till tiden 475–550 e.Kr. (Julku 1986: 141; Salo 2003a: 35, 2008: 266). Utgående från ljuddräktens vittnesbörd har det samsamiska ordet *čudđi* ’vedersakare’ lånats från urnordiskan (<– surnord. **pjuđu* ’folk’) uttryckligen på 500- eller 600-talet e.Kr. (jfr sv. *tjud*, ry. *Chud* ’tjud’ <– ösfin. **cuuti* ’folk, tjud’ <– (rsv. *piup*) fön. **pjūd* ’folk’ < urnord. **peuđu*). Samma ord har oberoende av samiskan också lånats till sydestniskan och därifrån till ryskan. (Koivulehto 1997a: 159–161; Kallio under utgivning). Ganska nära den ovan nämnda söljans fyndplats ligger hydronymen *Norvajärvi* som mynnar ut i Ounasjoki genom *Norvajoki*. I *Suomalainen paikannimikirja* (2007: 292) antas namnet *Norvajärvi* vara av samiskt ursprung och namnet jämförs med det nordsamiska appellativet *noarvi* ’en slå (= träspån, träspjåla)’, men samtidigt medger man att namnets semantiska motivation förblir dunkel. En semantiskt bättre etymologi ger senurnordiskans ord (turnord. **narwaz* >) **nørwaR* ’smal; sund’ (> fno. *nórr* ’smal; sund’ och *Nørvasund* ’Gibraltar’). *Norvajärvi* ligger i nordväst-sydvästlig riktning och är tydligt avlång och smal till formen och mest markant i sin norra och södra ända.

riktning (Salo 1995: 50, 61). Också samiskans ordförråd för husdjur härstammar redan från den urnordiska tiden (ca 100–700 e.Kr.), varför Sydösterbottens järnålderkultur som jag antar ha varit etniskt sydsamisk väl kunde idka också boskapsskötsel. Det här framgår bl.a. av ljuddräktsförhållandena mellan de samiska orden *gussa* 'ko', *spiidni* 'svin', *vuonccis* 'höna', *gálbi* 'kalv' samt *láppis* 'lamm' och deras urnordiska låneoriginal **kūz*, **swīna*, **hōnisaz*, **kalbaz* och **lambaz* 'får, lamm', vilka vittnar om de ljudsubstitutionsregler som rådde under urnordisk tid (jfr Heikkilä 2011a: 68–69).²⁰⁰

I runosångernas skildringar bodde Pohjolas folk i en by där det finns hus, pörten, rior, portar, grindar och boskap (SKVR 2007). Fornsamerna förknippas dock starkt med kåtor och renar. Är det här kontroversiellt med tanke på den samiska hypotesen? Nej, därför att det samiska ordet *stohpu* 'stuga' har lånats redan från urnordiskans **stubōn* (> fsv. *stuva*). Man levde således inte i en primitiv fattigdom i den fornsydsamiska kulturens Pohjola, och denna kultur verkar ha haft kontakter med skandinaver längs Norrlands kust. Arkeologiska fynd vittnar om den sydösterbottniska kulturens täta kontakter över Kvarken till Norrland (Vahtola 1980: 467, 2003: 21; Edgren & Törnblom 1998: 192–193; Wiik 2004: 290–291; Tarkiainen 2008: 34; J. Häkkinen 2010b: 59–61). Samerna har traditionellt varit i genomsnitt märkbart mera kortvuxna än finnarna för att inte tala om skandinaverna (Eriksson 1984: 127; Itkonen 1984: 138–140). Jag kommer därför ofrånkomligen att tänka på kortvuxheten hos de ca 100 människor som begravdes i Levä(n)luhtas storgrav i Storkyro på merovingertiden 600–650 e.Kr. (Vilkuna 1969: 88; Edgren & Törnblom 1998: 209–210; Purhonen 1998: 37; Virrankoski 2001: 42; Museiverket: Järnåldern 2009). De avlidna var sannolikt etniskt fornsamer.

Det finns ett bredare ställe, en utbuktning, halvvägs i sjön och norr om utbuktningen ett sund vars smalhet framhävs av den södra fjärden (Kartplatsen). Eftersom också appellativet *noarvi* är ett lån från samma skandinaviska lexem och till råga på allt från samma tidsperiod (efter *w*-omljud men före bortfall av *a* och *w*), är namnet *Norvajärvi* i alla fall av skandinaviskt ursprung, oberoende av vilkendera etymologin som träffar rätt (Álgu s.v. *noarvi*). Namngivningen har ägt rum på 500-talet e.Kr. Ett äldre namnlån från samma germanska ord torde vara *Narva* i det nordöstliga Estland (Greule 2004: 76). Vid älven Ounasjoki intill sjön Norvajärvi ligger orter vid namn *Varjakka*, *Varjakkavaara*, *Varjakansaari* och *Varjakanlammit* i vilka ingår ordet *varjag* med betydelsen '(svensk) viking' och vilka således vidare vittnar om skandinavernas forntida närvaro i området (SPNK 2007: 492; Kartplatsen).

200 Det sydsamiska ordet *hierkie* 'häst' <– fin. *härkä* 'oxe' (< urfin. **šärkä* <– furbalt. **žrgas*; jfr lit. *žirgas* 'häst' ~ fornproussiska *sirgis* 'hingst') visar att ursydsamer redan tidigt kände till hästen, därför att det här ordet har lånats från fornfinnskan i stället för urnordiskan, d.v.s. under tiden då ursydsamererna ännu bodde inom det nuvarande landet Finlands gränser (jfr saN. *vuoksá* 'oxe' <– urnord. **oksan* 'oxe' < urgerm. **uḡsan*).

Den finska folkliga traditionen vet berätta att birkarlarna lär ha offrat lapparnas barn på Pyhävuoriberget intill sjön Lappajärvi (obs. ortnamnet) (SPNK 2007: 359; Halonen 2010). Jag förmodar att folkdikternas Pohjola bär ett till en myt utvecklat fördunklat minne av Kyröälvdalens (skandinaviskt influerade) sydsamiska kultur, och att det är möjligt att runosångerna om Sammon ryöstö (”rånet av Sampo”), Väinämöinens och Louhis strid om Sampo samt Ahtis och Iku-Tiera Nieranpoikas krigståg till Botten skildrar de där händelserna (jfr Siikala 1985, 2012: 193; Heikkilä 2012c: 109–111, 2013b). Det känns som en naturlig tankegång att utgå ifrån att den icke-mytiska Pohjolas by som i runosångerna anges vara belägen vid havsstranden (”Pohjan meri”) i Botten (”Pohjan pitkässä perässä”) verkligen fanns i Botten (”Pohjan maa”), d.v.s. i Österbotten (jfr Nordbotten, Norrbotten och Västerbotten).²⁰¹ I runosångerna kunde man ta sig från Väinöläs marker till Pohjola längs tre rutter: sjövägen (över Bottens hav), landvägen ridande och insjövägen längs älv- och sjöstråtar, dock så att sjövägen var flitigast använd (Lönnrot 1849; Vahtola 1980: 488; SKVR 2007). Detta är i överensstämmelse med den historiska geografin. I förhistorisk tid var det verkligen möjligt att ta sig från Satakunta till Österbotten förutom längs Kumo älv och havskusten också längs sjöar och åar genom både Näsijärvi stråten och Etseri stråten ända till ca 500 e.Kr. då Ähtärinjärvis norra utloppsfåra torkade ut till följd av landhöjningen (se Wiik 2004: 292).

5.6.2 SYDSAMISKT SUBSTRAT I SYDÖSTERBOTTNISK DIALEKT?

Jag antar att det finns (syd)samiskt substrat i det finska Sydösterbottens säregna dialekt. En påfallande likhet är karaktären av inessiv singular som är *-snie* < ursa. **-snā* (t.ex. *daesnie* ’här’) i sydsamiskan och *-hna* < urfin.

201 De fornskandinaviska sägnerna känner till ett land vid namn *Botten/Trollebotten* (Pentikäinen 1989: 215; Siikala 2012: 291). Det skandinaviska namnet *Botten* (*Österbotten*, *Norrbotten*, *Nordbotten*, *Västerbotten*) torde vara ett översättningslån från fornfinnskans *Pohja* (> *Pohjanmaa* ’Österbotten’, *Pohjola* ’Norden; mytiskt ställe’), för det finska appellativet *pohjoinen* ’norr’ är en avledning av *pohja* ’botten’, medan det skandinaviska ordet *botten* inte betyder ’norr’. Även orden *Pohja* och *Pohjola* torde ha lånats direkt till nordgermanskan. Den fornskandinaviska *Bosa*-sagan berättar bl.a. om en hjälte vid namn *Bosi* och hans fostermor, häxan *Busla* (Pentikäinen 1989: 216). De här två personnamnen kan svårligen etymologiseras utgående från germanskt ordförråd. De torde i stället ha uppstått så här: fvn. *Bosi* < urnord. **Bosan* < urgerm. **Busan* <— urfin. **Pošja* > fin. *Pohja* och fvn. *Busla* < urnord./urgerm. **Busulōn* <— urfin. **Pošjola* > fin. *Pohjola* (jfr fvn. *Bjarmaland* ’Kolahalvön och Vitahavskarelen’ < urnord. **Beramaa* <— urfin. **Perämaa* ’Perifert område’ (Helinski 2008: 86)).

*-*snA* (t.ex. *päähnäni* 'i mitt huvud', *kärehnäni* 'i min hand' (< **kädesnäni*)) i den traditionella sydösterbottniska dialekten (Häkkinen 2002: 80; Lehtinen 2007: 267–268; Israelsson & Nejne 2008: 162). Ljudövergången *s* > (**z* >) *h* är ljudlagsenlig och samöstersjöfinsk i obetonad ställning såsom *lammas* : *lampahat*, *mies* : *miehet* och *lähellä* ~ *läsnä*. Ett annat samiskt substratdrag i den sydösterbottniska dialekten är enligt min uppfattning övergången av senurfinskans och fornfinskans slutljudande -*eh* till -*es* såsom man iakttar i bl.a. orden *venes* 'båt' och *imes* 'underverk'. I senursamiskan hade de etymologiska motsvarigheterna formerna **venes* (< furfin. **veniš*) och **emes* (< furfin. **imiš*). Den sydösterbottniska dialektformen *oris* av appellativet *ori*, *orih* 'hingst' (jfr *Oripää* i sydvästra Finland (år 1421 *Orihpae*)) ingår i ortnamnet *Orismala* (det äldsta belägget från år 1547) i Storkyro (SPNK 2007: 306). Ett tredje samiskt substratdrag kan vara övergången av senurfinskans slutljudande (*)*k* till *t*, exempelvis **kastek* > *kastet* 'dagg' och **sadek* > *saret* 'regn' (Lehtinen 2007: 268).²⁰² Denna ljudövergång kan jämföras med liknande fenomen i samiskans slutljud: *eallit* : *ealliba* 'djur' (< furfin. **eläpä* > fin. *elävä* 'levande'), *Eanodat* : *Eanodaga* 'Enontekis', *ustit* : *ustiba* 'vän' (< ff. **ystäpä* > fin. *ystävä* 'vän'). Nämnas bör att det ska ha talats "lapska" på sina håll i södra Österbotten ännu på 1600-talet (Virrankoski 2001: 35). Nämnas kan ännu att både sydsamiskan och den finska dialekten i Sydösterbotten har genomgått ljudövergången *δ* > *r* i inljud (Korhonen 1981: 174, 176–177; Lehtiranta 1989, passim; Sammallahti 1998: 179–180). Exempelvis adjektivet med betydelsen 'ny' heter *orre* på sydsamiska men *odda* på nordsamiska (jfr fin. *uusi* : *uuden* : *uutena* 'ny'), och substantivet med betydelsen 'sten' heter *giergie* på sydsamiska men *geadgi* på nordsamiska (Lehtiranta 1989: 46–47; Sammallahti 1998: 180). Ett inljudande *δ* har övergått till *r* framför en annan konsonant även i pite- och lulesamiskan (Korhonen 1981: 174, 176–177; Lehtiranta 1989, passim). Det äldsta belägget för ortnamnet *Räyrinki* (sv. *Röringe*) från år 1548 är mig veterligen det äldsta belägget för att ljudövergången *δ* > *r* har verkat i sydösterbottnisk dialekt (SPNK 2007: 391–392).

202 Samma ljudövergång verkar ha skett i den medeltida Kjulodialekten av gamla belägg att döma (Haavio 1948: 75–76). Jag vill påpeka att *Köyliö* torde vara ett samiskt lånenamn (se ovan).

5.7 OM URSPRUNG OCH DATERING AV *KVENLAND* OCH *KVENER* – STRIDSMÖR, HUNDHUVUD ELLER FÅRSKALLAR?

Jag anser mig ovan ha påvisat att *hundare*, *Satakunta*, *Kvenland*, *Huntu-*ortnamn och *hundhuvud*-varelser hänger ihop, men är *Kvenland*²⁰³ och *Kainuu* etymologiskt besläktade namn? Det har skrivits rätt mycket om Kvenland-relaterade ämnen (se Vilkuna 1969; Vahtola 1980; Holm 1982; Julku 1985, 1986; Koivulehto 1995, 1997; Salo 2003a, 2005: 29; kort referat av diskussionen ingår i Häkkinen 1996a: 178). Ordet *Kvenland* har en viss mytisk och laddad klang till stor del med anledning av nutida politiska eftersträvanden främst i Nordkalotten (se t.ex. Julku 1986; Heikkilä 2012c; Hiltunen 2012; Pohjanen 2013). Ljuddräkternas likhet mellan *Kainuu* och *Kvenland* är ganska påfallande men de här namnens inbördes förhållande har inte kunnat ges en ljudhistoriskt tillfredsställande förklaring trots åtskilliga försök (se Pentikäinen 1989: 214). Jag anser att Jorma Koivulehto (1995: 71–104) har framlagt den hittills bästa (dubbla) etymologin för namnparet *Kainuu* ~ *Kvenland* och det finska appellativet *kainus* (se LÄGLOS s.vv. *kaino*, *kainu*, *kainus*). Koivulehtos etymologiförslag går ut på att det fornskandinaviska namnet *Kvenland* är ett återlån från fornfinskan som följer: urgerm. **gainuz* 'öppning, gap, mun (i not)' → surfin. *kainus* 'gap i en släde eller not', *kainus* 'passage (i vattenväg)' > *Kainus* 'Vattenväg såsom Aura å, Kaland's forna "insjöhav"', Eura å och Kumo älv' → urnord. **Kwainland* > fisl. *Kveinland* > skand. *Kvēnland*, *kvēnir*. Men även hans etymologi fallerar att förklara den av gamla belägg att döma sedan gammalt existerande *e*-monoftongen i namnet *Kvenlands* stamstavelse (jfr feng. *Cwēnaland*, *Cwēnland*, *Cwēnsæ*), något som Koivulehto (1997: 164) själv medger (jfr Holm 1982: 139).

Jag ska härnäst bära mitt eget strå till stacken genom att försöka lösa den gamla gåtan. Jag håller med Koivulehto om att fornskandinaviskans *Kvenland* och de finska *Kainu*-ortnamnen hör ihop, men på följande sätt: urgerm. **gainuz* → surfin. *kainus* > surfin. **Kainus* (> fin. *Kainus* : *Kainuhun*: *Kainuhussa*, *Kainuu*, *Kainu*, *Kainussaari*, *Kaihnuunväylä* 'Kalixälven', *Ylikainus*) → surgerm. **K^wainulanda* > fgot. **Kwēnuland* → urnord. **Kwēnuland* > fvn. *Kvēnland*. Urfinnarna kallade vattenvägarna i sydvästra

203 Jag har valt att konsekvent skriva *Kvenland* med <e> i stället för det sedvanliga nusvenska *Kvänland* eftersom detta skrivningssätt med <e> är det vanligaste i primärkällorna om Kvenland.

Finland för *kainus* 'passage'.²⁰⁴ När germanerna kom i kontakt med ordet och lånade det, uppstod det ett behov av några ljudsubstitutioner. Det urfinska *a*-ljudet hade fonetiskt ett tydligt bakre ljudvärde även i diftongen *ai* medan germanernas diftong *ai* hade ett främre *a*-ljud till följd av den efterföljande främre vokalen *i* och avsaknaden av fonemoppositionen /a/ ~ /ä/ (se Koivulehto 1976: 280; Heikkilä 2012e: 18). När ordet *Kainus* lånades, substituerade germanerna den finska diftongen med sitt språks närmaste motsvarighet men använde sitt labiovelara *k*-ljud för att åstadkomma och behålla låneoriginalets bakre klang (jfr Koivulehto 1995: 96). Utgången blev således senurgermanskt **K^wäinulanda*. Substitueringen av den urfinska ljudsekvensen *kai* med den urgermanska ljudkombinationen **k^wäi* var det bästa urgermanerna kunde åstadkomma inom ramarna för sitt eget språks fonemparadigm och sin fonotax.²⁰⁵ Den här ljuddräkten utvecklades ljudlagsenligt till östgermanskt (forngotiskt) **Kwēnūland*, för den urgermanska diftongen *ai* utvecklades regelrätt stegvis till en lång, sedermera förkortad halvöppen *e*-monoftong i gotiskan (Braune & Ebbinghaus 1961: 22–29).

Den arkeologiska evidensen visar tydligt att södra Finland i tideräkningens början hade täta kontakter med Weichselområdet där goterna då bodde (Sammallahti 1977: 120; Tarkiainen 2008: 32; Salo 2012c: 171). Dessa kontakter avbröts på 160-talet e.Kr. på grund av oroligheter i östra Centraleuropa och goternas utvandring mot sydost ca 170 e.Kr. (Salo 2000: 72, 2003b: 55; Künzl 2006: 157, 162; Cunliffe 2008: 389). Det forngotiska namnet på sydvästra Finland, **Kwēnūland*, bör ha lånats till urnordiskan före detta. Att det fornskandinaviska namnet *Kvenland* har traderats från urfinskan till urnordiskan via forngotiskan förklarar stamstavelsens långa monoftong.²⁰⁶ Det gotiska lånet har ersatt den ljudlagsenliga nordgermanska efterföljaren till ett urgermanskt **K^wäinulanda* som dock bör ha förekommit åtminstone ännu vid övergången från nordvästgermanska till urnordiska, där det för skandinaverna intetsägande namnet **K^wäinulanda* i tidig urnordiska associerades genom

204 Ett nästan synonymt men något äldre lånord från ett annat avljudsstadium av samma urgermanska ordfamilj är sannolikt det finska appellativet *keino* 'sätt, medel, råd; väg, stig' och den samsamiska etymologiska motsvarigheten *geaidnu* 'väg; sätt, medel', vilka går tillbaka till ett förurfinskt **kejno* 'väg' <– urgerm. **geinō* 'passage' (jfr fisl. *gína* 'gapa, vara vid öppen', fvn. *geil* 'väg, passage, gränd') (SSA s.v. *keino*; Koivulehto 1995: 78–79; Älgu s.v. *geaidnu*). Min etymologi är en modifierad version av etymologin framlagd av Jorma Koivulehto (1995: 99).

205 Detsamma gjordes av urfinnarna när de lånade de talrika lånorden från urgermanskan till sitt eget språk.

206 Från forngotiskan (d.v.s. gotiskan före Wulfilas tid) har det kommit flera lånord till urbaltiskan (Koivulehto 2002: 591–593).

feltolkning (folketytologi) till urnordiskans (got. *qēns* 'kvinna' < urgerm. **kwēniz* >) **kwānu* 'kvinna', **kwāniz* (> fisl. *kvōn*, *kvæn*, *kván* 'kvinna, hustru') och (got. *qinō* < urgerm. **kwenō* >) **kwenōn* 'kvinna' (> fisl. *kona*)²⁰⁷, varvid uppstod **Kwānulanda* jämte **Kwēnulanda* "Kvinnoland", och genom översättningslån lat. *Terra feminarum* hos Adam av Bremen (ca 1075), vilket i sin tur eggade germanernas fantasi och orsakade ytterligare folketytologier angående namnets semantiska motivering. *Sitonernas* ("Kustborna") kvinnliga härskarinna som omnämns i den romerske historikern Tacitus' verk *Germania* så tidigt som 98 e.Kr. förklaras förmodligen som resultat av samma språkliga missförstånd som Kvenland "Kvinnoland". Det verkar ha bött germaner vid sydvästfinska kusten på den tiden eftersom sitonerna annars var som *svionerna* 'svearna' förutom att sitonerna styrdes av en kvinna (Tacitus 98: 45; Julku 1981: 32–33, 36, 1986: 51–52; Salo 2005: 29; se också Kallio 2012b: 233). Den oavsiktliga eller avsiktliga förväxlingen med ordet för kvinna bör därmed ha skett senast i början av tideräkningen. En våg av germanskt inflytande och förmodligen också invandring riktade sig faktiskt till sydvästra Finland kring Kaland-Letala-trakten just i början av romersk järnålder ungefär 50 e.Kr. i ljuset av arkeologisk evidens (Salo 2003a: 26, 2003b: 22, 26, 85; Heikkilä 2012c: 112). Det är mycket möjligt att germanerna på den tiden lärde känna de senurfinska orden *kainus* och *Kainus*- och då såg återlånet **Kwāinulanda* dagens ljus. Det finska låneoriginalet *kainus* kan nämligen knappast vara mycket äldre utgående från ljuddräktens vittnesbörd eftersom slutljuden -*us* tyder på att ordet har lånats från germanskt håll först till senurfinskan (se Koivulehto 1995: 93). Det samiska ordet *gáidnolaš* 'bonde, icke-same, finne' är ett lån från fornfinnskans *kainulainen* (se Vilks 1969: 116).

Det ligger inom det möjligas gränser att namnet *kainu-kven* är belagt i den förvanskade formen *vinoviloth* (< ? *winolioth* < ? **kwino-pioð* 'kven-folk') i den gotiske historikern Jordanes' verk *Getica* (Goternas historia) från mitten av 500-talet e.Kr. (Jordanes III: 23; Svennung 1964: 91–93). En av runosångernas centrala gestalter *Louhi Pohjolan emäntä/Pohjan akka* ['Pohjolas härskarinna'] torde åtminstone delvis semantiskt gå tillbaka till samma historiska stomme för sägner. Svaret på rubrikens fråga är: stridsmör och hundhuvud ja

207 Bjorvand & Lindeman (2007: 590–592); Hellquist (2008: 491, 536). De samnordiska sporadiska ljudövergångarna **wa*, **we* > *o* bör ha skett relativt sent (jfr *tolf* med Rökstenens *tualf* från ca 825 e.Kr. och gotiskans *tualib* samt *kuinu* 'kona = kvinna' från ca 940 e.Kr.), vilket innebär att den folketytologibidragande formen **kwenō* fortfarande förekom i språket på den tiden när Kvenland "Kvinnoland" såg dagens ljus (Wessén 1966a: 30–31; Samnordisk runtextdatabas s.v. *kuinu*). Om rotvokalen hade varit kort skulle det ifrågasättande namnet ha utvecklats till ljuddräkten ***Konland*.

(jfr s. 192–194), men bara genom en folketymologisk feltolkning. Den framlagda etymologins trovärdighet förstärks av iakttagandet att det tycks finnas ett tydligt ortnamnsskikt av germanskt (men inte finlandssvenskt) ursprung i sydvästra Finland: *Laitila* 'Letala', *Hallusvuori* och *Hallu* (jfr got. *hallus*, fisl. *hallr* 'häll, klippa'), *Pohto*, *Nyynäinen* (sv. *Nynäs*), *Munnuinen*, *Munna* och *Muntuvuori* (jfr sv. *myenne* 'mynning' < urnord. **munþia*, isl. *munni* 'mynning' < urnord. **munþan*, ty. *Mund*, *Münden*, *Travemünde*), *Kaleva*-namnen samt appellativet *tahtoma* 'utmarksäng' (<– urnord. **takipō* > sv. *täkt*) (se Hellquist 2008: 1421; Heikkilä 2012c: 112). Jag vill till slut citera Stellan Waldenström (2005: 24) som konstaterar att "Kaland var starkt influerat av och hade intima förbindelser med Mellansverige".

5.8 APPELLATIVET *KAUSI* ~ *GUOVDA*- OCH ORTNAMNET *KAUTTUA*

Appellativet *kausi* har en ljudlagsenlig motsvarighet bland de östersjöfinska språken i ingerskan, karelskan och estniskan samt i samiskan där *guovda*-betyder 'mitt-' (SSA s.v. *kausi*; Älgu s.v. *guovda*-). Ordet *kausi* 'tidevarv, tidsavsnitt' har i finskan och dess närabesläktade språk sedan gammalt förekommit närmast i sammansättningar och i adpositioner som är stelnade böjningsformer (t.ex. *kuukausi* 'månad'). Ordet *kausi* är ganska ungt som självständigt lexem och betyder då 'säsong' (Häkkinen 2004: 384). *Kausi*-ordets singulära partitivkasus *kautta* har utvecklats till ett självständigt lexem (Häkkinen 2004: 385). De estniska orden *kaud* och *kaude* betyder 'väg, riktning'. De är alltså rumsbeteckningar i stället för tidsbeteckningar och samma gäller för den samiska etymologiska motsvarighetens vidkommande. Ordets ursprung är okänt. Dess ljuddräkt i olika böjningsformer *kausi* : *kauden* och samiskans ljudlagsenliga etymologiska motsvarighet visar att det är fråga om ett gammalt ord. Den traditionella förurfinska rekonstruktionen är **kavti* (Sammallahti 1998: 201), men min rekonstruktion är **kavtj* (se Heikkilä 2012e).

För ordet *kausi* kan framläggas en förurgermansk etymologi (se också Heikkilä 2012e). Det är fråga om verbroten **gaut-*, **geut-*, **gut-* 'gjuta, rinna; strömma' (Scardigli 2002a: 556; Koivulehto 2007a: 69–70). Det förurgermanska nomenet **g^haudā* 'strömfåra' lånades till förurfinskan i formen **kavtj* (> fin. *kausi* och sa. *guovda*-). Lånord med lång stamstavelse blev oftast *e*-stammar i de äldsta lånordsskikten oberoende av låneoriginalets vokalkvalitet i andra stavelsen (jfr *paasi* : *paaden* och *liesi* : *lieden*) (Koivulehto 2002: 587;

Kallio 2012: 163–169). Rumsbeteckningar brukar ha en större benägenhet att abstraheras till tidsbeteckningar än tvärtom. Som finska exempel kan nämnas *kesäloman jälkeen* 'efter sommarlovet' (bokstavligen 'till sommarlovets spår'), *etuaajassa* 'i förtid', *takautua* 'gå tillbaka' ('bli bakre') och *lähitulevaisuus* 'nära framtid' (jfr de svenska uttrycken *tidens lopp* och *under årens lopp*). Ordet *kausi* har ursprungligen varit en rumsbeteckning som avsåg 'en viss sträcka av en farbar vattenväg, farled'. Att tillryggalägga det ifrågavarande avståndet tar naturligtvis mer eller mindre tid. Kort sagt betydde appellativet *kausi* ursprungligen 'sträcka, avståndet mellan två platser' (SSA s.v. *taipale*). Exempelvis *vuorokausi* 'dygn' är solens omlopp på 360 grader, solens rutt – alltså egentligen en rumsbeteckning. På liknande sätt är *kuukausi* 'månad' ett månvarv. I orden *vuorokausi* och *kuukausi* överlappar rums- och tidsbeteckningarna varandra och åskådliggör hur betydelseutvecklingen från en ursprunglig entydig rumsbeteckning till den nuvarande tidsbeteckningen har ägt rum. Den ursprungliga rumsbeteckningen finns bevarad i adpositionerna *kautta* och *guovda-* samt i estniskans substantiv *kaud(e)*. Nomenet *kausi* är egentligen 'tidsflöde av en viss period' och adpositionen *kautta* betyder 'längs flödet'. Betydelseutvecklingen hos det samiska ordet *guovda-* torde ha varit följande: 'avstånd' > 'rutt' > 'passage' > 'mellanrum' > 'mellan X och Y' ~ 'i mitten'. De lappländska och östfinska ortnamnen innehållande namnelementet *Kouta-* har lånats från det ovan nämnda samiska ordet (SPNK 2007: 184; Kartplatsen).

När inlånades det förurfinska appellativet **kavti*? Utgående från ljuddräktens vittnesbörd lånades ordet före den förurgermanska germanska ljudskridningen eller Grimms lag, men efter den pregermanska ljudövergången **o > a*. Låneoriginalet har alltså varit **g^haudV(-)*, inte det däravuppkomna **gautV(-)*, därför att urgermanskans tonlösa klusiler substituerades med de motsvarande tonlösa geminatorna i urfinskan och de tonande urgermanska klusilerna med de motsvarande tonlösa enkelklusilerna (Koivulehto 1981: 199). Denna ljudsubstitutionsregel verkar ha gällt redan hos de ord som lånades innan den germanska ljudskridningen verkade, och därmed kan de olika urfinska substitueringsreglerna för klusilerna i germanska lånord av olika ålder framgångsrikt användas till att urskilja och datera lånordsskikt. Eftersom den germanska ljudskridningen tidigast verkade, vid skiftet mellan brons- och järnåldern, bör det vara fråga om ett bronsålderslån. Lånordet *nauta* 'nöt' (obs. ej ***navti* >> ***nausi*) < urfin. **navta* <– pregerm. **nauda* > urgerm. **nauta* bör vara något yngre. Orden *nauta* och *kausi* ~ *guovda-* samt deras låneoriginal **nauda* respektive **g^haudV(-)* påvisar att den samgermanska

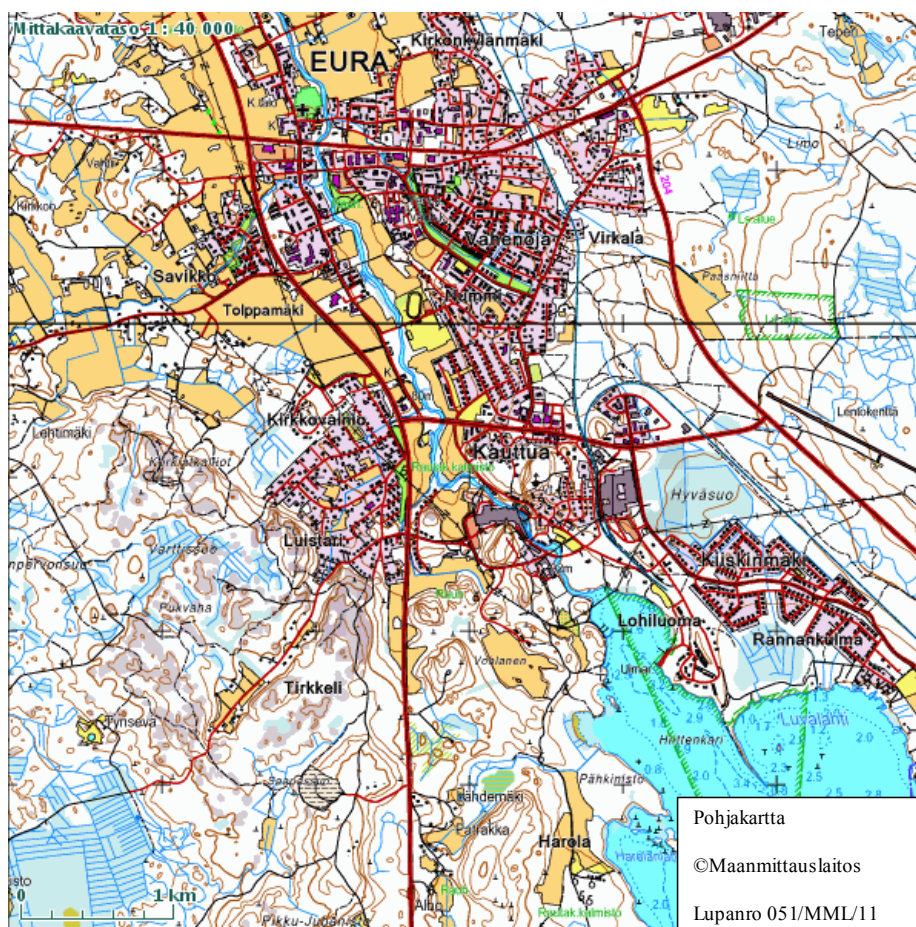
ljudövergången **o > a* skedde före den germanska ljudskridningen så att denna ljudövergång är pregermansk. Finlands äldsta nötbensfynd dateras till 1430–1290 f.Kr. (Bläuer & Lempiäinen-Avci 2013: 428). *Terminus ante quem* för ljudövergången **o > a* är således 1290 f.Kr. Lånandet av orden *kausi* och *guovda-* kan förutom en språkvetenskaplig *terminus ante quem*, d.v.s. Grimms lag, också fastställas en språkvetenskapligt värdefull *terminus post quem*. Det urgermanska nomenet **gautā* har uppstått genom det förurgermanska mellanstadiet **g^haudā* från ett dentalutvidgat avljudets *o*-stadium **g^hou-d-* av den indoeuropeiska verbroten **g^heu-* 'gjuta' (obs. den uddljudande palatalklusilen) (Watkins 2006: 2030; Koivulehto 2007a: 69–70). Ordet har lånats till förurfinskan först efter de pregermanska palatovelarernas depalatalisering som skedde före den germanska ljudskridningen också enligt den språkinterna kronologin (Ringe 2006: 88–90). Ifall *kausi* hade lånats till förurfinskan redan före den pregermanska depalataliseringen (s.k. kentumisation), skulle det nu ha ljuddräkten ***sauti* (< furfin. ***čavti*; jfr *Suomi* << furfin. **čämä* 'människa tillhörande en viss etnicitet i motsats till andra etniciteter tillhörande människor' <– pregerm. **g^hmōn* 'man' (> got. *guma* 'man')²⁰⁸ och *koneh* 'förtrollning' < **konīš* <– furgerm. **g^hnjon* 'underverk' (> fisl. *kyn* 'underverk') < pregerm. **g^hnhjom*), därför att de indoeuropeiska aspirerade palatovelarerna substituerades i förurfinskan med **č* och **ś*, vilka båda utvecklades (sammanföll) till **ś* i medelurfinskan och därav utvecklades vidare till (sur)fin. *s*. I ursamiskan skedde ljudövergångarna *fursa*. **č*, **ś* > *ursa*. **č* > *sa*. *č*. (Koivulehto 1999b: 214, 2003: 293, 305–306). Eftersom låneoriginalet har genomgått ljudövergångarna depalatalisering och **o > a*, är appellativet *kausi* inget uråldrigt lånord, fast det är mycket gammalt.

Hydronymerna *Kauttua* i Eura och *Kauttu* i Ruovesi (obs. geminatan) är mycket yngre. De bör av ljuddräkterna att döma ha lånats först från urnordiskan (< urnord. **gautu* < nvgerm. **gautō*) efter tideräkningens början. Detta östersjöfinsk-samiska *kausi*-ords låneoriginal förekommer bland ortnamn exempelvis i *Gautkilar* i Skandinavien och i det tyska stadsnamnet *Gießen* som har fått sitt namn efter älven intill (Koivulehto 2007a: 69–70). Samma ordfamiljs ord ingår i den svenska hydronymen *Göta älv* (fisl. *Gautelfr*), oavsett om namnet betyder "Vattengjutaren" eller "Götarnas älv". Det kända isländska ortnamnet

208 Det här är den klart bästa av de etymologier som har framlagts för namnet *Suomi* (jfr Virrankoski 2001: 29; Anttila 2002: 100; Ainiala, Saarela & Sjöblom 2008: 119–120; Salo 2000: 21, 23, 2012: 172). Jag är emellertid av annan åsikt om den föreslagna inlåningstiden, stridsyxekulturen (ca 3100–2300 f.Kr.). Jag förmodar att ordet lånades till förurfinskan från pregermanerna vid övergången av stenåldern till bronsåldern, d.v.s. ca 1700 f.Kr.

Geysir tillhör samma ordfamilj (Hellquist 2008: 1468). Forsnamnen *Valajainen* och *Valajaskoski* i Kemi älv i Rovaniemi samt *Valajankoski*, *Iso-Valaja* och *Väärä-Valaja* i älven Simojoki utgör semantiska paralleller i Finland (Räisänen 2010: 521; Kartplatsen). Hit hör också namnet på ”Samelandets huvudstad” no. *Kautokeino*, fi. *Kautokeino/Koutokeino* (< saN. *Guovdageaidnu*).

I detta kapitel hoppas jag ha kunnat påvisa att Finlands gamla germanska ortnamn också hjälper vid dateringen av de forngermanska ljudövergångarna mera än Skandinaviens ortnamn, eftersom de förra kan relateras till urfinskans och ursamiskans kronologi, och man kan därmed datera båda, medan de senare inte kan relateras till något annat urspråks kronologi därför att det veterligen inte existerar substratnamn i södra Skandinavien (Andersson 2002: 53). Därav följer de finländska ortnamnens stora relevans för den diakroniska germanistiken och nordistiken, vilket de flesta germanister och nordister helt förståeligt inte ens har kommit att tänka sig, då de oftast inte kan finska.

5.9 SARSA – ”ILKIÄ IHARIN KOSKI SAATTI SARSAN WAIWASEXI.”²⁰⁹

Kari Liukkonen (1999: 11) föreslår att det skulle kunna finnas baltiska lånenamn i södra Finland även om sådana hittills inte har kunnat uppdagas (jfr Kiviniemi 1980: 321–322; Aikio 2000: 60; J. Häkkinen 2010a: 31). Hans kortfattat presenterade exempel *Köyliö* (sv. *Kjulo*) och *Kalanti* (sv. *Kaland*) är inte särskilt övertygande, och för dessa ortnamn kan dessutom framläggas en samisk respektive finsk-germansk etymologi (se *Kjulo* i denna avhandling och *Kaland* i Heikkilä 2012c: 111–113). Jag föreslår däremot ett annat namn som potentiellt är ett mycket gammalt (pre)baltiskt lånenamn, nämligen *Sarsa* (*Sarsfors* år 1480, *Sarsakåski* år 1708) som är namnet på

²⁰⁹ ”Den elaka forsen Ihari gjorde forsen Sarsa ynkelig” (Ganander 2003: 39).

en forntida fors i Kangasala i Birkaland. Kangasala socken tillhörde Övre Satakunta på medeltiden. Forsen föll från sjön Vesijärvi till sjön Roine men den torkade ut vid en abrupt naturomvälvning 10.6.1604 e.Kr. då det som följde av en svår översvämning uppstod en ny utloppsfåra, Kostianvirta, för sjöarna Längelmävesi och Pälkänevesi, som följde av vilket vattenståndet sjönk i sjöarna Vesijärvi, Pälkänevesi och Längelmävesi och vattenflödets riktning förändrades till det motsatta i sundet vid Ihari (Miettinen 1993: 25–32; Salo 2000: 31; Mäntylä 2004; SPNK 2007: 95, 182–183). Det som kvarstår av än där forsen fanns är en slingrig avlång vattensamling (se kartorna).

Ljudkombinationen *rs* i namnet *Sarsa* tyder starkt på låneursprung för ljudkombinationen *rs* förekommer inte i det inhemska uraliska ordförrådet (jfr lånorden *kyrsä* 'brödsalk', *tursas* 'sjöodjur', *pyrstö* 'stjört', *kersa* 'unge', *varsa* 'föl' och *verso* '(björk)skott'). Namnet *Sarsa* är således knappast urgammalt i finskan, fast själva ortnamnet kan vara mycket gammalt. *Sarsa* är nämligen bebyggelsehistoriskt en mycket betydelsefull och fyndrik boplatz därför att Sarsas stränder har varit kontinuerligt bebodda ända från förkeramisk stenålder. Representerade i fornfynden är bl.a. kamkeramik, snörkeramik och textileramik. I själva verket är *Sarsa* arkeologiskt en av de viktigaste förhistoriska boplatserna i Finland. (Sammallahti 1988: 492–494; Miettinen 1993: 40; Salo 1995: 48–52; Sammallahti 1998: 198–202; Koivulehto 1999b: 212, 227; Parpola 1999: 201; Salo 2000: 31–32; Koivulehto 2002: 584; Aikio 2012a: 238–239). Ortnamnet *Sarsa* kan således tillhöra Finlands äldsta ortnamnsskikt.

Pekka Sammallahti, Terho Itkonen och Unto Salo antar att *Sarsa* är ett samiskt lånenamn i finskan (Salo 1995: 67; Sammallahti 1998: 190; Salo 2000: 31–32, 191, Salo 2012a: 60–67, 491). Pekka Sammallahti anknyter hydronymen *Sarsa* etymologiskt till hydronymen *Čársejohka* i Utsjoki kommun. Ån *Čársejohka* som utmynnar i sjön Kevojärvi (saN. Geavojávri) är mycket rik på forsar (se Kartplatsen). Terho Itkonen och Unto Salo härleder *Sarsa* från det lulesamiska appellativet *sar'sē* 'hornspets, gren' (se Grundström 1950: 937). Den semantiska motiveringen är att *Sarsas* forna fåra (se kartorna nedan) stort liknade älgjurens hornkrona till formen (jfr Salo 1995: 67, 2000: 31). Jag vill tillägga att udden mellan forsen *Sarsa* och sjön Längelmävesi ännu mera liknade ett stort horn (se rekonstruktionskartan nedan).

Med beaktande av att det indoeuropeiska språket sannolikt spred sig till Fennoskandien och Baltikum i och med den snörkeramiska kulturen (= stridsyxekulturen, fin. nuorakeraaminen kulttuuri/vasarakirveskulttuuri), som nådde Finland från söder ca 3000 f.Kr. och Skandinavien ca 2800 f.Kr. (Carpelan 1999: 262; Carpelan & Parpola 2001: 128–130; Sammallahti 2002:

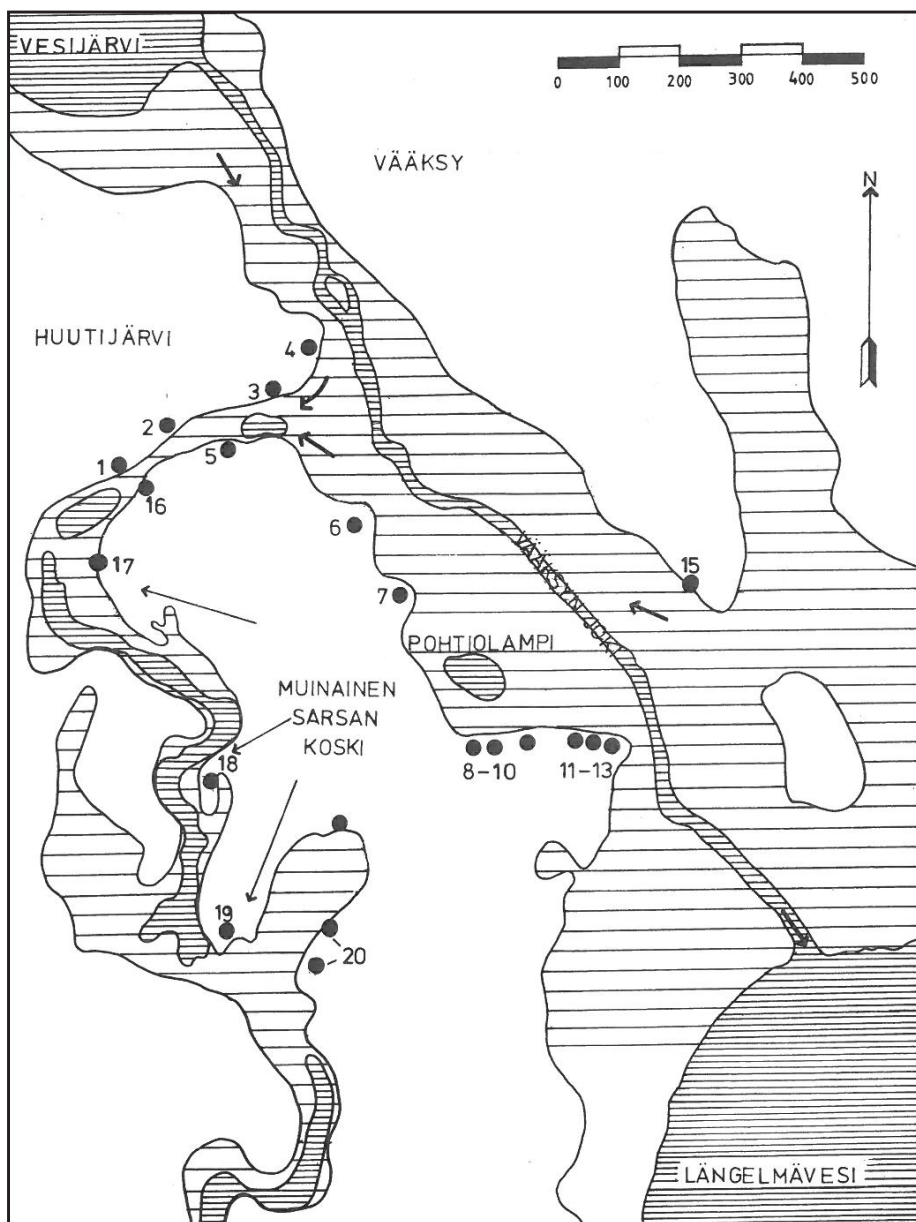
169; Salo 2004a: 327, 2008: 59–60, 64, 2012b: 95, 2012c: 169; Cunliffe 2008: 168; Parpola 2012: 129, 146; Siikala 2012: 425–426), och att snörkeramik har påträffats på Sarsas boplat, föreslår jag en prebaltisk-ursamisk etymologi för hydronymen *Sarsa*. Jag antar följande: fin. *Sarsa* <– ursa. **Čārsā* (~ saN. *Čarsejohka* som bildar en förgrening tillsammans med ån Kevojoki (saN. Geavvu)) < preursa. **Čārsä* <– prebaltiska **Ķrsā* ”Hornfors” (~ **ķrsos*, **ķrsā* ”horning” >> urbalt. **širšas*, **širša* ’horn; behornad varelse’ > lit. *širšas*, *širša* ’(bål)geting’ (men bokstavligen ”en behornad varelse” (jfr eng. *hornet* ’bålgeting’ och ty. *Hornisse* ’id.’ <– *horn*–))) < PIE **ḱr̥h₂s-* <– PIE **ker-* ’huvud, horn’ -> PIE **kerh₂s-* >> gre. *kéras* ’the horn of an animal; arm or branch of a river’. Hit hör etymologiskt också bl.a. sansk. *śiras-* : *śirṣṇās* ’huvud, topp’ och tokh. *karse* ’hjordjur’. (Heikkilä 2011b, 2012e: 23–24; om den stora indoeuropeiska ordfamiljens ljudhistoria och inbördes förhållanden se *Greek-English Lexicon* 1968: 941; Seebold 1981: 158–166; Nussbaum 1986; Adams 1999: 145; Kroonen 2013: 221, 223, 259). Ljudsubstitutionen (pre)balt. **r* -> (f)urfin. **är* är belagd i andra mycket gamla baltiska lånord. Dylika lånord är åtminstone (ös)fin. *kä(ä)rme* ’orm’, (ös)fin. *härkä* ’oxe’ och saS. *saertie* ’hjärta (som mat)’ (Sammallahti 1984: 139; SSA s.v. *käärme*; Häkkinen 2004: 239). Ordet *härkäs* etymologi och ljudhistoria (fin. *härkä* ’oxe’ (< urfin. **šärkä* <– förurbalt. **žrgas* > urbalt. *žirgas* ’häst’)) visar att den baltoslaviska satemiseringsutvecklingen föregick i sin helhet upplösningen av de syllabiska resonanterna (**R* > *iR*), vilket bekräftar riktigheten av Sarsas prebaltiska låneoriginals rekonstruktion.

Yngre, urbaltiska lånord från samma baltiska låneoriginal är det ovan nämnda lulesamiska appellativet *sar’sē* ’hornspets, gren’ < ursa. **širša* (<– urbalt. **širša*/**širšas* ’horn; behornad varelse’) och fin. *herhiläinen* ’bålgeting’ < urfin. **šeršilä-* <– urbalt. **širšilas* > lit. *širšilas* ’bålgeting’. Andra lånord från den indoeuropeiska ordfamiljen **ker-* ’horn’ i (östersjö)finskan och samiskan är fin. *sarvi* ’horn’ ~ saN. *čoarvi* ’horn’ och fin. *hirvi* ’älg’ ~ saN. *sarvva* ’älg’ (SSA s.vv. *hirvi*, *sarvi*).

Intill *Sarsa* ligger förresten *Lapinsaari* som är belagt redan år 1510 (Kartplatsen; DF nr 5462). Av samiskt ursprung är sannolikt också namnet på byn *Sarsala* som ligger i Tövsala (fin. Taivassalo) kommun. Det finska ortnamnet *Sarsala*, vars gamla svenska namn är *Sarslax* (< ffin. **Sarsalaksi*), innehåller samma ursamiska lexem med betydelsen ’horn’ som forsnamnet *Sarsa*, eftersom formen av den forna ön **Sarsa* kraftigt liknade hornet/hornen på en älg (se Meinander 1987: 20; Kartplatsen). I hydronymen *Sarsa* har vi härmed sannolikt ett urgammalt ortnamn av (pre)baltiskt ursprung i Finlands

ortnamnsbestånd. Närmare sagt är namnet *Sarsa* av prebaltiskt ursprung men en annan sak är om det är ett direkt prebaltiskt namnlån eller ett prebaltiskt låneappellativ i ursamiskan vilket ursamerna har använt vid namngivningen av platsen. Ingenting förhindrar ortnamnet *Sarsa* från att härstamma från den forindoeuropeiska stridsyxekulturens tid.

Den forna forsen Sarsa och de intilliggande förhistoriska boplatserna
Kartan ritad av Unni Marja-aho 1993

© Pirkanmaan maakuntamuseo

Uudelleenjulkaisuluvan myöntäjä Tuija-Liisa Soininen 2014

5.10 KEMI, KEMI, KEMÄ, KIMINKI, KYMI, KEMIÖ OCH KIMITO

Den vanligast framlagda och godkända etymologin för Finlands längsta älv *Kemijoki* (sv. *Kemi älv*) grundar sig på det dialektala finska appellativet *kemi*, *kemä*, *keminki* 'torrt (öppet) fält med fast botten; dåligt växande äng' som är belagt i dialekter och ortnamnsbestånd i landskapen Tavastland och Satakunta. Denna ståndpunkt presenteras i en artikel i *Suomalainen paikannimikirja* om namnet *Kemi* skriven av Alpo Räisänen. (Vahtola 1980: 227–230; SMS 1999: 756; SSA s.v. *kemi*; SPNK 2007: 152–153; Kepsu 2012: 270). Detta särdrag skulle enligt den här förklaringen ha karakteriserat Kemi älvs stränder så påfallande kraftigt att det skulle ha gett anledning till namngivningen, och namngivarna skulle ha varit tavastländska lapplandsfarare.

Jag känner Kemi älvs stränder och älvdal personligen från mynningsorten i Keminmaa kommun ända till uppströms från Rovaniemi och jag påstår

att den antagna betydelsen ”de dåligt växande strandängarnas älv” inte särskilt väl kännetecknar området. Genom att titta på kartan och att känna grundlinjerna i Finlands bebyggelsehistoria klarnar det att Kemijoki med största sannolikhet har fått sitt (finska) namn efter sitt nedre lopp säddrag. Markerna kring Kemi älvs nedre lopp är ganska frodiga, ett gynnsamt klimats område med tanke på breddgraden. Kemi älvs stränder är naturligtvis inte lika bördiga och lummiga som exempelvis Auraådalens och Kumoälvdalens, men ifall Kemi älvs nedre lopp hade varit ett geografiskt och klimatområde motbjudande och frånstötande område, skulle finnarna och karelarna inte ha bebott det bestående redan under förhistorisk tid (Vahtola 2003: 33).²¹⁰ I runosångerna på kalevalameter gifte sig en mö från Ladoga-Karelen hellre med en friare från Kemijokis stränder än med en friare från Estland, trots att Kemijokis älvdal ligger längre borta och är en kallare trakt än Estland (Vahtola 1980: 9, 2003: 54). Terrängen blir kargare först en rejäl sträcka uppströms från Rovaniemi. Klimatet i de nordliga älvdalarna är betydligt gynnsammare än i de omgivande ödemarkerna (fin. *kaira*). Detta kommer till synes i bl.a. att bebyggelsen än i dag starkt koncentreras till älvdalarna (längs vattenvägarna), medan ödemarkerna är nästan obebodda. Både goda och dåliga ängar och fält har dessutom uppstått som följd av mänskligt förfarande – skogsröjning, jordbruk och boskapsskötsel. De är icke-naturliga biotoper (jfr Miettinen 1993: 28). När den jordbruksidkande befolkningen bosatte sig i Kemi älvdal, var den täckt av enhetliga skogar och myrmarker (omringade av

210 Kontinuerlig sädesodling började i Kemijokis älvdal ca 700 e.Kr. (Julku 1985: 70). Också svenskarna har varit aktiva på området sedan gammalt, varom vittnar ortnamnen *Sihtuuna* i Keminmaa och Tervola kommuner, som med största sannolikhet har fått sitt namn efter Sveriges viktiga vikingatida handelsplats och fornstad *Sigtuna* (Anthoni 1968: 157, 169; Vilku 1969: 49–51; SPNK 2007: 234; Salo 2008: 248; Harrison 2009: 134; Kartplatsen). *Sigtuna*-namn finns i olika delar av Skandinavien, varav åtminstone en del är uppkallelsenamn efter Mälardalens berömda *Sigtuna*. (SOL 2003: 271–272). Vi vet från flera olika källor att Novgorod på sommaren 1187 företog ett härnadståg över Östersjön till *Sigtuna* som då var ett av Sveriges viktigaste centrum. Då blev *Sigtuna* lågornas rov. (Kumlien 1979: 98; Vahtola 2003: 40; Harrison 2009: 220, 351; Lovén 2012: 78, 84). Bakom anfaller låg antagligen en maktkamp mellan Sverige och Novgorod om herraväldet (~ utnyttjanderätt) över Kvenland (jfr Vilku 1969: 53). *Sigtuna* grundades ca 980 e.Kr. efter att det tidigare handelscentret Birka av en eller annan orsak hade avfolkats eller ödelagts. *Sigtunas* blomstringstid inföll på 1000-talet (Kaitanen 2003: 154; Harrison 2009: 134, 184). *Sihtuuna* i Tervola bör ha namngivits före ödeläggelsen av sin språkliga förebild år 1187, för det ödelagda *Sigtunas* plats som Sveriges (kyrkliga) centrum övertogs av Uppsala (med ärkebiskopssäte fr.o.m. år 1164) och Stockholm (först belagt i urkunder i juli 1252) som grundades vid Norrström för att utgöra Mälarens ”lås” (Vahtola 2003: 31; Tarkiainen 2008: 100; Harrison 2009: 351–353). Härav får vi en *terminus ante quem* för början av det svenska inflytandet i Nordbotten. Det är vidare möjligt att önamnet *Vispinsaari* i Ala-Vojakkala i Torneå är ett uppkallelsenamn efter *Visby* (se Vahtola 1985: 223, 226; Kartplatsen).

skogklädda höjder som kallas *vaara* på finska) och älven har säkert namngivits mycket snart efter tillblivelsen av den bestående bosättningen, eller kanske mest sannolikt redan under den föregående eräperioden. Därför anser jag namnet Kemi älvs standardetymologi vara otrovärdig.

Man bör enligt min åsikt beakta att Kemi älv är Finlands längsta älv och på sina håll också påfallande bred. Den är en mycket viktig farled jämförd med de bebyggelse- och kulturhistoriskt mycket viktiga Eura å, Aura å och Kumo älv som på sina håll likväl är blotta bäckar jämfört med Kemi älvs bredd och vattenföring. Det skulle därför vara besynnerligt om en så betydande älv (och farled) hade fått sitt namn efter sina strandängars antagna egenskaper. Som jämförelse kan nämnas att Finlands andra bebyggelsehistoriskt viktiga åar och älvar *Eurajoki*, *Aurajoki*, *Kymmene* och *Tana* verkar alla betyda ungefär 'farled'. I Finland finns det bara några hydronymer med namnet *Niittyjoki* "Ängå" samt en *Ketojoki* "Ängå" och en *Kenttäjoki* "Fältå", men de är genomgående namn på små rinnande vatten och de kan på inget sätt jämföras med den långa och breda farleden Kemijoki (Kartplatsen). Bestämningsleden *Kemin-* i åsnamnet *Keminkorkia* (213 m ö.h.) beläget en sträcka norr om staden Rovaniemis centralort hänvisar alldeles tydligt till Kemi älv i stället för Kemi socken (Kartplatsen). Hydronymen är således primärnamnet.

Kemi älvs gamla belagda skriftformer *Kimi* (år 1490), *Kim* (år 1490), *Kim aa* (år 1490), *Chim* (1579, 1595), *Kemi* (1554), *Kem* (1374, 1375, 1445) och *Kym* (1443) samt *Kijm* (1386) får *Suomalainen paikannimikirjas* chefredaktör Sirkka Paikkala – som har skrivit namnartiklarna om *Kemijärvi* och *Kymijoki* 'Kymmene älv' – att helt befogat diskutera huruvida *Kemi* ändå är av samma ursprung som *Kymi* (REA nr 231; FMU nr 947, 4286; SPNK 2007: 152, 204; DF nr 2544; SDHK nr 10562; se också Ehrensverd 2006: 128–129; Teeriaho 2008: 14). Petri Kallio (2012b: 235) förmodar i en fotnot till sin artikel att *Kemi* skulle kunna vara ett samiskt lånenamn i finskan och att det samiska låneoriginalet skulle kunna vara av samma ursprung som det finska propriet och appellativet *Kymi/kymi*. Jag anser att Kallio har rätt. Jag motiverar härnäst det här antagandet.

Hydronymen *Kemi* torde alltså inte ha bildats av appellativet *kemi* 'torrt fält', något som också påstås av Pauli Rahkonen (2013: 10), men i motsats till Rahkonen anser jag att homonymin inte heller är någon slump. Jag påstår att hydronymen och appellativet har ett gemensamt ursprung. Vad är då det som sammankopplar älvsnamnen *Kemi* och *Kymi* samt appellativet *kemi* 'fält'? Den gemensamma nämnaren är 'lättframkomlig terräng' (jfr *Kymi* <– furgerm. **kwēmjaz* eller snarast **kwumjā* 'lättframkomlig' och fin. *kangas* <– urgerm.

**gangaz* > sv. *gång* (2/3)). Det är mycket lättare att färdas längs vattenvägar och genom momarker och åsar än exempelvis genom myrmarker, täta skogar och höga berg (se Salo 1988: 55; Lavento 2001: 179). Det finns en stor *Kemijoki* och ett bebyggelsenamn *Kemi* (*Kým* år 1598/1599, *Kim* 1611) också i Vitahavskarelen ungefär på samma breddgrad som Uleåborg varom Petri Kallio (2012b: 235) påminner som ett viktigt ytterligare bevis på *Kymis* och *Kemis* etymologiska samband. Detta har faktiskt föreslagits redan tidigare av Jalmari Jaakkola. (Vahtola 1980: 228, 230, Ehrensvärd 2006: 122–123; Teeriaho 2008: 10–11). *Kemijoki* såväl i Finland som i Ryssland har varit en viktig farled under tiden före landsvägar. Jag tillägger som hithörande namnkomplex också Finlands *Kiminki*-ortnamn samt den sydvästfinska ön *Kimitos* namn (fin. *Kemiö*) (jfr SPNK 2007: 153, 162).²¹¹ Som exempel kan tas ortnamnet *Kiminki* (jfr *keminki*, *Kemingi* år 1562) som hänvisar till ett ställe som är beläget på östra stranden av sjön Ähtärinjärvi och ligger längs en mycket lång vattenväg som ingår i Kumo älvs vattendrag (SPNK 2007: 162; Kartplatsen). Många ortnamn som innehåller avledningssuffixet *-nki* är av samiskt ursprung (Kiviniemi 1980: 336). Namnet *Kiminkis* ursamiska urform torde ha varit **Ḳem̄n̄žę* ”Liten farled”. Ett hithörande ortnamn finns även i Västerbotten i Sverige. Jag avser *Kinnbäck* som i gamla urkunder skrevs *Kymmingebeeck* (år 1543), *Kimmingebeck/Kimingebeck* (år 1546), *Kemingsmark* (år 1619) (Edlund 1988: 42; Ortnamnsregistret s.v. *Kinnbäck*). Även Nordbottens *Kemi* skrevs i gamla urkunder oftast *Kimi* (SPNK 2007: 152). Vokalvariationen i orden *Kemi*, *kemä*, *Kiminki* tyder på samiskt låneursprung. Fonologiskt ypperliga paralleller utgörs av de finländska ortnamn som innehåller ursamiskans ord **elē-* ’över’, vilka är exempelvis *Ellivuori*, *Elimysjärvi*, *Elämänmäki*, *Elänne* och *Ilaja* (samt *Älänne*, *Tammerkoski* osv.) (SPNK 2007: 46). När man begrundar *Kemi*-namnens ålder och ursprung, bör man iaktta ordets böjningsparadigm *Kemi* : *Kemīn* (jfr *Kymi* : *Kymen*). Slutstavelsens indifferentia *i* visar att *Kemi*-namnen är yngre i finska språket än hydronymen *Kymi*. Den här uppgiften är i harmoni med våra kunskaper om Finlands finska bebyggelsehistoria. Jag anser att styrkan i min egen etymologi ligger däri att den inte bara etymologiskt sammankopplar *Kemi* och *kemi* samt *Kymi* och *Kymmene* utan också förklarar allas härkomst. Ett viktigt ytterligare indicium för uppfattningen om att *Kemi*, *Kymi* och *Kymmene* hör ihop etymologiskt finns på ett antal 1500-talskartor, av vilka Jacob Zieglers kartor över Norden från åren 1529/1530 och 1532 är äldst. *Kemi* heter *Chimene* på Zieglers kartor (jfr *Kymmene*). På Sebastian

211 Historikern Kari Tarkiainen (2008: 114) skriver att det svenskspråkiga ortnamnet *Kimito* [tšimito] går tillbaka till antingen *kemi* eller *kymi*.

Münsters karta från år 1540 heter *Kemi Chymene*. På Egidius Tschudis karta över Norden, vars datering är 1551–1572, kallas *Kemi* för *Chymene* och på Girolamo Ruscellis karta från år 1574 står det *Chimen* (Julku 1986: 103–110; Ehrensverd 2006: 48–50, 66–68).

Finskans *Kemi-/Kimi*-namn har nu visat sig vara av samiskt ursprung. *Kemijoki* och *Kiminki* är enligt min uppfattning direkta namnlån från ursamiskan och appellativet *kemi/kemä* är ett parallellt appellativiskt lån. Ursamerna har gett dylika namn åt ställen som karakteriseras av lättillgänglig terräng antingen till sjöss eller till lands. Ön *Kimitos* svenska namn torde ha lånats från fornvästfinskans **Kimittä* < surfin. **Kimiccä* (jfr in *Kymittæ* och *de Kimitthum* år 1325 samt *aff Kimitto* år 1420) som i sin tur går tillbaka till ett ursamiskt **Kęmęžžę* ’Liten farled’ (jfr *Kupittaa*, *Kevitsa*, *Jauratsilampi* och *Ilomantsi*). Geminataklusilen *tt* är den huvudsakliga efterföljaren till senurfinskans affrikata **cc* via mellanstadiet *þþ* i de västfinska dialekterna (Lehtinen 2007: 171–172).

De moderna samiska namnen på Kemi älv och Kemi socken, d.v.s. *Giemajohka* och *Giepmá* (jfr *Kiem kyle by* (år 1563), *Kiemi kyle* (år 1673) och *Kiemi* (1596, 1688 och 1796) samt *Kijmme träsk* (senast år 1595) (Schefferus 1979 [1673]: 37; Julku 1987: 162, 190, 192; Ehrensverd 2006: 240–241; Teeriaho 2008: 22, 50–51, 53; Kepsu 2012: 270)) är följaktligen återlån från finskan. Lån och återlån samt översättningslån är inte ovanliga på språkgränser (jfr fin. *purha* ’vattenfall’ < furfin. **purša* > saN. *borsi* ’skummande fors’ -> saN. *Borsejohka* -> no. *Børselv* -> kvänska *Pyssyjoki* och saN. *Bis* ’sojohka’, sa. *Čoavvá* -> gfin. *Sovankylä* > fin. *Sodankylä* -> saN. *Soadegilli* (se Aikio 2006: 48; Sammallahti 2006: 571, 579; SPNK 2007: 418–419)). Ifall namnet härstammade direkt från ursamiskan, skulle det nu heta ***Gapma*. Ursamiskans ljudlagsenliga **Kęmme* (< furfin. **kümi*) har blivit ersatt av den nästan identiska namnformen **Kēmme*, som har lånats från det fornfinnska namnet (*)*Kemi*. När *Kemi* nu verkar visa sig vara besläktat med *Kymi*, anser jag att Jorma Koivulehtos etymologi för hydronymen *Kymi* samtidigt får en avgörande förstärkning. Ett nytt rön är också att det förurfinska ordet **kümi* (också) lär ha varit ett appellativ som har nedärvt från det östersjöfinskt-samiska urspråket i både urfinskan och ursamiskan. Också Koivulehtos (1987: 33–36) etymologi för namnen *Eura* och *Aura* får indirekt flankstöd eftersom sådana namngivningsprinciper som ’farled’ och ’lättframkomlig’ bevisligen har använts vid namngivningen av åar och älvar.

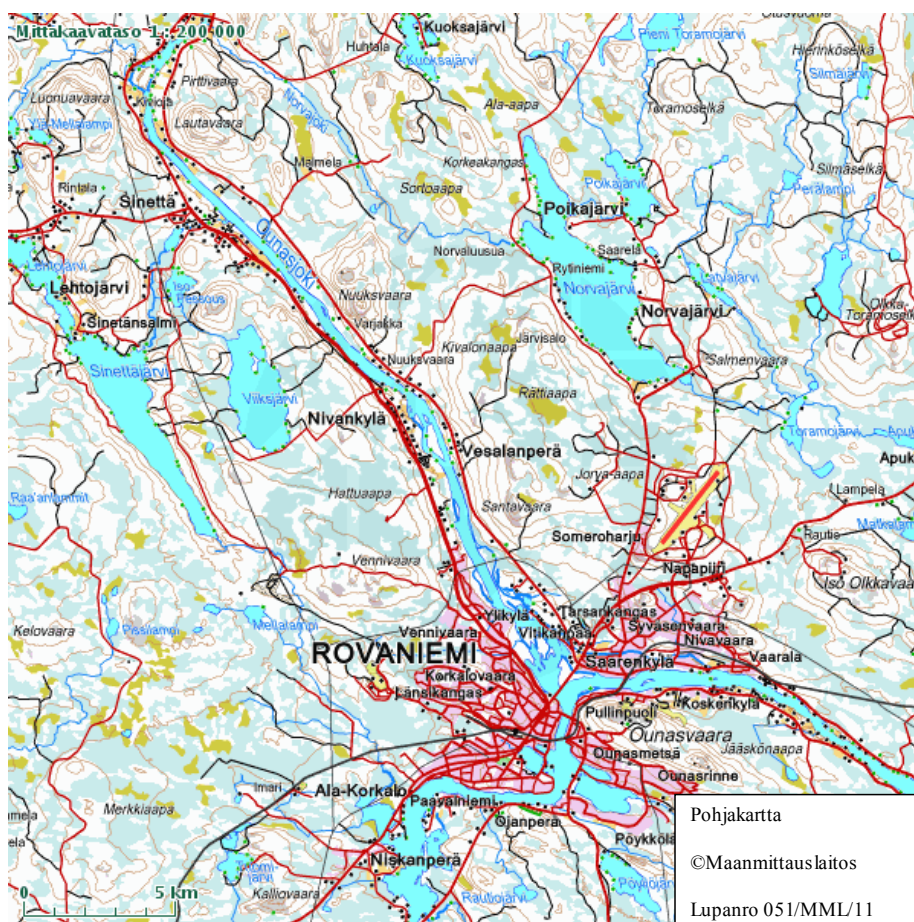
5.11 OUNASJOKI

I Kemi älvs stora vattendrag verkar det finnas ännu en språk- och bebyggelse-historiskt intressant och beviskraftig hydronym. Jag avser *Ounasjoki* som är Kemi älvs största biflod. Namnet är av okänt ursprung. Namnets äldsta belägg är från år 1595 då det skrevs *Ounasioki*. (Ehrensverd 2006: 128–129; SPNK 2007: 311). Två andra gamla belägg är *Aunisjoki* från åren 1611 och 1662 (Teeriaho 2008: 10–11, 20–21). Följande urnordiska lånenamnsetymologi kan framläggas för *Ounasjoki*: urnord. **Auðniz* > urnord. **Quðniz* ”Ouppodlad mark/Ödemark” (jfr fvn. *auðn*, *auðna* ’ouppodlad mark, ödemark’, fsv. *öðhn* ’ödemark, obygd’, sv. *öken*, fin. *autio* ’öde’, got. *sokns* ’undersökning’ (Riad 1992: 152–154; Norrøn ordbok 1993: 39; Hellquist 2008: 1455, 1457–1458)) → sursa. **Oavnneš-johke* → gfin. *Ounisjoki* (→ saN. *Ovnneshokka*²¹²), fin. *Ounasjoki*. Det finns rätt rikligt med ortnamn i Skandinavien vilka innehåller någon av de namnleder som på svenska heter *öde*, *öd* eller *öken*, exempelvis *Ödmorden/Aumorð* (Kartsök och ortnamn; Ortnamnsregistret; Hellquist 2008: 1421, 1455; Elmevik 2011b). De finländska ortnamn som innehåller den etymologiskt besläktade namnleden *autio* ’öde’ är ännu vanligare (Kartplatsen). Av ljuddräkten att döma har namnet lånats från urnordiskan till senursamiskan i det skede när den urnordiska diftongen *au* höll på att utvecklas till **qu* eftersom namnet också har belagts i formen *Aunis*. Jag har i kapitel 3 daterat denna ljudövergång till andra hälften av 400-talet e.Kr.

Det finns emellertid samklingande ortnamn på *Ouni*- och *Auni*- sporadiskt också annanstans i södra och norra Finland. Dylika namn är bl.a. *Ounianvuori* i Pälkäne, *Ouninpohja* i Jämsä, *Ounionjärvi* i Luumäki och *Aunionkangas* i Teisko i Tammerfors (SPNK 2007: 311; Kartplatsen). De tycks ha en gemensam nämnare: De är namn på avlägset belägna platser ur de centrala kulturbygdernas synvinkel, vilket går väl ihop med *Ounas(joki)*s antagna betydelse ’ouppodlad mark, ödemark’. Eftersom det dessutom finns ett samklingande samiskt appellativ *oavnjeld* ’nära bakom’ (Salo 2000: 27; Älgu s.v. *oavnnjil*), är min slutsats därmed att *Ounasjoki* ”De ouppodlade markernas älv” kanske inte är ett direkt lånenamn från urnordiskan utan ett urnordiskt låneappellativ i ursamiskan. Namnet *Ounasjoki* är i alla fall semantiskt rätt träffande. Eftersom hithörande ortnamn också förekommer i södra Finland, varifrån samerna spred sig norrut, torde lånet av appellativet också ha ägt rum i södra Finland. Den ovan fastställda dateringen för lånet behöver dock

212 Den uteblivna klusilansatsen hos geminatanasalen indikerar namnformens unga ålder.

inte ändras utan den kan t.o.m. förstärkas med ett liknande fall. Ungefär jämgammalt som *oavnje-* i samiskan är appellativet *mielli* 'sandbrink' (< sursa. **miellē* < mursa. **mellä* < urnord. **melhaz* > fvn. *melr* 'sandbrink'), varifrån t.ex. ortnamnet *Mellisniemi* i Pielavesi härstammar (jfr Aikio 2007a: 177, 183–184; Kroonen 2013: 363). Här har vi följaktligen ytterligare bevis på att ursamiska talades på ett vidsträckt område i det nuvarande Finland i mitten av första årtusendet e.Kr. Ett ungefär jämgammalt urnordiskt lån som appellativet i namnet *Ounasjoki* är det nordsamiska lexemet *ávdin* : *ávdim-* 'öde (tidigare bebodd), obebodd' (Sammallahti 1998: 228; Svonni 2013: 25). Från samma urnordiska ordrot – men bara tidigare – har lånats samiskans substantiv *vuovdi* 'skog' och finskans adjektiv *autio* 'öde' (jfr sv. *öde*, fisl. *auðr*, *eyði*).

5.12 VANTAA/VANDA

Den rådande uppfattningen som presenterats av Saulo Kepsu anknyter namnet *Vantaa/Vanda* till *Vanaja* (SPNK 2007: 490–491; Kepsu 2012: 271). Den förmodade ljudutvecklingen skulle ha varit följande: urfin. **Vanajantakanjoki* > urfin. **Vanajantayanjoki* > ffin. **Vanaantayanjoki* > fin. *Vantaanjoki* > fin. *Vantaa*. Förklaringen förutsätter en i finskan exceptionellt kraftig reduktion. Ortnamnet *Vanaantaka* har använts som stöd för denna härledning, men jag påstår att ortnamnet *Vanaantaka* i själva verket är det starkaste argumentet mot härledningen av namnet *Vantaa* från *Vanaja*, därför att det heter just *Vanaantaka*, inte *Vantaa*. Man kan jämföra de samtida beläggen *Wanan taca* från år 1539 och *Vanaiantaca* från år 1545 med *Wandas* från år 1539 där någon märkbar reduktion inte har ägt rum i de förra beläggen men *Vandas* urform är däremot redan då mycket lik den nuvarande ljuddräkten (jfr sv. *Karis* < ffin.

**Karjas* > fin. *Karjaa*). Namnets förkortning har alltså inte varit tillnärmelsevis så kraftig som *Vandas* härledning från **Vanajantaanjoki* skulle förutsätta.

Hydronymen *Vanda* kan vara av ursamiskt ursprung i stället. Jag föreslår följande ursamiska lånenamns-etymologi: urša. **Vāncāsjoķe* ”Edälv” → urfin. **Vantasjoki* (jfr *Vanntauskoski*, *Vanntausjärvi* och *Vanntausjoki* i Rovaniemi (SPNK 2007: 491)) > ffin. **Vantas* : **Vantahalla* > fin. *Vantaalla* > fin. *Vantaa* (→ sv. *Vanda*) > fin. *Vantaanjoki*. Namnet förefaller innehålla en ursamisk deverbalt avledning av den ursamiska urgrundformen **vāncātāk* ’gå; ta sig fram gående; gå över en å/älv’ till det samiska verbet *vázziit* (om vilket se Aikio 2002: 36–38). Namngivningens semantiska motivering är uppenbarligen det faktum att Vanda å, som rinner genom Stängselåsen (fin. *Salpausselkä*) och utmynnar i Finska viken, är rik på forsar som varken kan åkas nerför eller ros uppströms (se Kartplatsen). Beträffande semantiken kan betydelsen ”Edälv” jämföras med de många finska hydronymerna *Taipaleenjoki*, vilka betyder ungefär samma sak (Kartplatsen).

5.13 KYMMENE

Kymmene älv är det svenska namnet på den älv som rinner från sjön Päijänne till Finska viken och som på finska heter *Kymijoki*. Det torde vara uppenbart att det svenska och finska namnet hör ihop etymologiskt men det har visat sig svårt att i detalj utreda på vilket sätt. Namnet *Kymmene* har traditionellt ansetts ha uppstått från det finska älvnamnets genitivform *Kymen* (jfr *Kymenlaakso* = *Kymmenedalen*) (SPNK 2007: 204). Johan Schalin (2012) har nyligen kritiserat denna tolkning och föreslagit en delvis ny etymologi för den svenska namnformen *Kymmene*. Schalin ifrågasätter helt berättigat det gängse antagandet att det svenska namnet *Kymmene* skulle ha lånats från den finska genitivformen *Kymen* som strider mot dåtida inlåningsvanor såvilltida att *Kymmene* heter på finska *Kymi(joki)* och den finska formen ger därmed ingen anledning till just *Kymmene*. Även om *Kymmene* trots allt skulle ha lånats från fornfinskan, förblir den inljudande geminatanasalen och tredje stavelsens vokal oförklarade. Schalin (2012: 394–396) härleder namnet *Kymmene* från ett tidigare, obelagt sammansättningsnamn **Kymi-mynne* > **Kymiminne* vars förled enligt honom är lånad från det (forn)finska älvnamnet och efterleden är svensk med betydelsen ’mynning’. Jag anser Schalins etymologi vara bättre än den traditionella etymologin men inte heller Schalins etymologi är klanderfri. Gamla belägg för *Kymmene* är *Kymmenæ*

(år 1380), *Kymena* (år 1388), *Kymmena* (år 1388), *Kymmenna* (år 1442, 1443), *Kymene* (år 1443, 1449), *Kymmene* (år 1443, 1446), *Kymine* (år 1447), *Kymin* (år 1458) och *Kymmenne* (år 1544). Vokalväxlingen <a> ~ <e> ~ <æ> i de medeltida skriftformernas sista stavelse kan inte förklaras utgående ifrån appellativet *myenne* för dess andra stavelses vokal är indifferent i nusvenskan och var indifferent i fornsvenskan och ännu tidigare så att de belagda *a*- och *æ*-formerna inte borde förekomma. Vi ser vidare att enkla nasaler och geminatanasaler varierar i de gamla skriftformerna. Belägget *Effraboaminne* 'Euraåminne' från år 1344 kan inte utan vidare användas som parallellfall och därmed som stöd för tolkningen att *Kymmene* härstammar från en äldre form **Kymiminne* därför att det är fråga om olika namnledsstrukturer. Ett proprium har i motsats till appellativer inte kombinerats direkt med efterleden *-minne/* *-myenne* 'myning av rinnande vatten' (Namnledslexikon s.vv. *minne*, *myenne*; Kartplatsen). Även Schalins etymologi bör därför betraktas som rätt osäker.

Vokalväxlingen förklaras däremot av att slutleden *-en(n)a/-en(n)e* är en bestämd slutartikel. Schalin har rätt när han konstaterar att ett germanskt **Kwēmija(z) > *Kwāmija(z)* skulle ha blivit ***Kvämme* i stället för *Kymmene* i högsvenskan, men han har inte märkt att inte heller det finska *Kymi* kan härledas från den ifrågavarande rekonstruktionen. Samma fel i låneoriginalets rekonstruktion förekommer redan hos Koivulehto (1987: 36). Smärre fel kan kasta långa skuggor. Vem bestämde på förhand att det finska namnet *Kymi* måste härledas just från det långa *e*-stadiet **kwēm-* av verbrotten **kwem-* 'komma' när också andra synonyma stadier av samma verbrot, såsom *kwem-* och *kwum-*, bevisligen existerade på långivarhåll? De germanska älvnamnen är dessutom oftast feminina (Strandberg 2002: 672), något som den antagna rekonstruktionen **Kwēmija(z)* inte är. Det germanska verbets böjningsparadigm (avljudsstadier) var **k^wemana*, **k^wam*, **k^wumanaz*. Hydronymen *Kymis* mest sannolika låneoriginal har varit femininformen **K^wumjā*. Också Koivulehto (1987: 37) nämner avljudets *u*-stadium som alternativt låneoriginal. Schalin förbiser det med *Kymmene* nästan identiska vattendragsnamnet *Kymmen* i Sverige som också består av en rot och en bestämd artikel och inte heller går tillbaka till vare sig **Kwēmijaz* eller **Kwēmijā*. Att andra stavelsen i hydronymen *Kymmen* faktiskt är en bestämd artikel bekräftas av de gamla skriftformerna *Kymmen Lacus* från år 1657, *Kymens lång* från år 1712 och *Kyms siön* från år 1742 (Ortnamnsregistret s.v. *Kymmen*). Jag härleder namnen *Kymi* och *Kymmene* på följande ljudlagsenliga sätt: (ur)fin. *Kymi* <– furgerm. **K^wumjā* 'Ankomstställe' (jfr got. *qums* 'ankomst', *ga-qumps* 'sammankomst' (Braune & Ebbinghaus 1961: 180, 185)) > urgerm. **Kumjō* > fsv. *Kym-in*²¹³ (nom. sg. bestämd form) (jfr *Kymine* från år 1447, *Kymin* 1458 och *Kymmen* i Sverige) > fsv. **Kyminnar* (gen. sg. starkt fem.) (älv/gård) > fsv. *Kymena/Kymmenna* (älv/gård) > sv. *Kymmene* (älv/gård) (jfr *Uppsala* och *Arboga*). Att **K^wumjā* blev just *Kymi* i stället före ***Kymeä*, ***Kymmä*, ***Kymiä* eller ***Kymiö* vittnar om namnlånets höga ålder. Ljudsekvensen *-mjA* förekom inte på låntagarhåll (se Sammallahhti 1998: 198–202). Inlåningstidens definitiva *terminus ante quem* är uppkomsten av efterstavelsernas nya *i*-ljud. Jag antar att *Kymi* namngavs av stridsyxe-kulturens människor som talade nordvästindoeuropeiska (om vars taxonomi i den indoeuropeiska språkfamiljen se t.ex. Kallio 2012b: 226). Stridsyxe-kulturen sträckte sig i Fennoskandien åtminstone till linjen *Kymmene* älv–Viborg–Narva i öster (Pärpola 1999: 187; Salo 2008: 60–61, 64; Lavento 2012b: 4).

213 Halvvokalen [j] verkade alltid *i*-omljud (Wessén 1968 : 18).

Bestämda artiklar är ingalunda sällsynta bland hydronymer utan de är snarare mycket vanliga såsom det framgår av namnen *Östersjön*, *Mälaren*, *Vättern*, *Vänern*, *Hjälmaren*, *Bolmen*, *Nissan*, *Lagan*, *Kvarken*, *Bottenviken*, *Bottenhavet*, *Nyen*, *Saimen*, *Vuoksen* och *Kymmen*. Många ortnamn som numera förekommer i bestämd form har också tidigt belagts i bestämd form, exempelvis *Styran* 1638, *Tanen* 'Tana' från år 1584/1585, *Toknen* 'Tåkern' från år 1556, *Selen* 'Siljan' 1529/1530, 1532, 1540, *j Østersjøen* 1499, *i Salta siøin* 'Saltsjön' 1490, *j Salta syon* 1432, *Eristen* 'Erstan' 1488, *Rætan* 1479, *Ænxjøen* 'Ängsön' 1475, *Ligholmen* 'Liikistö' 1453, *i Åsen* 1410, *de Thodene* 1339, *undir Stuwuna* ca 1303, *Jælmaren* 1502, *Karlööen* 1544 och *Jalmans* 'Hjälmaren' från andra hälften av 1100-talet (jfr *Chimene* 'Kemi älv' 1529/1530, 1532 och *Nyn* 'Neva' år 1303 (jfr mlty. *die Nühe* år 1312)) (Holm 1987: 127; SOL 2003: 128, 264, 332, 393; Ehrensverd 2006: 48–49, 50, 66–67, 112–113; Strandberg 2006: 207; SPNK 2007: 17, 139, 236; Hellquist 2008: 426; Kartsök och ortnamn; Ortnamnsregistret; SDHK nr 2042, 2510). Schalin har rätt när han skriver att geminatanasalen *mm* är främmande för östnyländskan och att detta indikerar ett främmande ursprung. Detta är sant, men namnet behöver inte vara ett lån från fornfiniskan. De medeltida skriftformerna visar att namnets uttal har varit vacklande, antingen med enkelnasal eller med geminatanasal (jfr Jomalas *Jumalaby* (år 1333) med *Jwmmalaby* (år 1494) och *Jummalby* (år 1546) och Saltviks *Ströma* (1537) med *Strömma* (1546) (Huldén 2001: 54, 68)). Uttalet med enkelnasal är inhemskt nyländskt men detta uttal har undanträngts av sverigesvenskt uttal eftersom det fanns en kronogård (Kymmenegård), som innehades av bl.a. drotsen Bo Jonsson Grip (jfr ”thæn **samma** Bo Jonsson” 9.10.1377 (SDHK nr 11105)), i Kymmene älvs mynning i Pyttis. Förlängning av en ursprunglig enkelnasal har skett tidigt i centrala områden av Sverige. Förlängning av en kort nasal efter en kort vokal hänger ihop med förändringar i stavelsekvantitet (t.ex. *sam(m)a*, *som(m)ar*, *kom(m)a*, *gam(m)al* (jfr sv. *hammare* och fisl. *hamarr*)). Hydronymen *Kymmene* kan således härstamma oavbrutet från urgermanskan (jfr Janhunen 2009: 209–210). Noteras bör att namnet *Abborrfors*, som avser en fors belägen i Kymmene älvs mynning, också verkar gå tillbaka till förhistorisk tid. Det lokala medeltida uttalet *[tšymene] har under senmedeltiden – såsom skriftformerna påvisar – så småningom konkurrerats ut av det prestigefyllda rikssvenska ”herrgårdsuttalet” [tšymmene] som senare ersattes av [kymmene] som är influerat av finskans *Kymi* [kymi].

5.14 DE NYA RÖNEN OCH DERAS IMPLIKATIONER FÖR FINLANDS SPRÅKLIGA FÖRHISTORIA

Vid det här laget torde det ha blivit klarlagt att det för det första finns riktigt gamla ortnamn i Finland och att en betydande del av dem är av indoeuropeiskt ursprung. Resultaten visar att Finlands äldsta ortnamn genomgående är makrohydronymer, vilket är förväntat (se Kepsu 2012: 263). Men än sen då? Vad är deras informationsvärde? Appellativer lånas lätt från språk A till språk B även vid de minsta kontakterna, men att ortnamn lånas (= namnlån) förutsätter tätare och mera bestående kontakter (adstrat). Det faktum att det finns förurgermanska, urgermanska och urnordiska ortnamn i Finland indikerar att det germanska inslaget i områdets (för)historia bör ha varit betydande. Det finska ortnamnsbeståndet innehåller betydligt fler mycket gamla ortnamn av indoeuropeiskt ursprung än det tidigare har antagits. När Svante Strandberg (2002: 671–672) ännu i början av 2000-talet skrev att det är omstritt huruvida det finns urgermanska eller urnordiska ortnamn i Finland, så torde det senast nu ha blivit påvisat att det finns både urgermanska och ännu äldre ortnamn av germanskt ursprung i Finland, såsom *Akaa*, *Eura* och *Roine* (jfr fin. *rainis* 'klar'). Det finns rätt starka indicier på att det finns ett indoeuropeiskt substrat i det äldsta finska ortnamnsskicket (jfr Kallio under utgivning). På klarspråk innebär detta att det har bott indoeuropéer i det geografiska område som idag utgör Finland, när ett västuraliskt språk – det östersjöfinska och samiska språkets urstadium – spred sig till området från det nuvarande västra Ryssland (jfr Janhunen 2009: 210; J. Häkkinen 2009: 51, 2012a: 99). Dessa tidiga indoeuropéer kallade sig uppenbarligen för **ǵʰmōn* (→ *Suomi*, först belagt redan år 811 e.Kr.) norr om Finska viken och **wiros* (→ fin. *Viro*, est. *Virumaa*) söder om Finska viken.²¹⁴ Bägge endonymerna avser 'man'. *Fin(n)land* och *finne* torde i sin tur härstamma från urgerm. **feznaz* 'karl' (jfr hett. *pesnas* 'man', en *n*-avledning av PIE **pesos* 'penis' > gr. *péos* 'penis', sansk. *pásah* 'id.' (Koivulehto 2003: 293)) som jag antar var urgermanernas namn på de västuraliska krigare-handlarekarlarna som spred det västuraliska språket till Östersjöområdet (jfr Parpola 2012: 153–156). *Finn* kunde länge syfta på både urfinnar och ursamer (obs. *Finland* och *Finmark*) eftersom skandinavernas nordöstliga "grannland" länge beboddes av bägge folkgrupperna så att ursamerna bebodde största delen av dagens Finland. Även det samöstersjöfinska ordet *mies* 'man' förefaller vara ett indoeuropeiskt,

214 Den äldre etymologin för namnet *Suomi*, som tentativt framlades av Jorma Koivulehto (1993), bevisas vara felaktig av min förteckning över ljudövergångarnas kronologi i kapitel 2.

närmare sagt (för)urgermanskt lånord som följer: fin. *mies* < *mees* < murfin. **meiys*²¹⁵ <– furgerm. **mēgas* (>> got. *mēgs* ’svåger’, fisl. *mágr* ’svåger’) ~ furgerm. **mēgan* (>> feng. *māga* ’son, ung man’) ~ furgerm. **magus* (>> fisl. *mōgr* ’son, pojke, (ung) man’, got. *magus* ’barn, pojke’, feng. *mago* ’son, ung man, krigare’) (jfr LÄGLOS s.v. *mies*; beträffande den ifrågavarande germanska ordfamiljen se Bjorvand & Lindeman 2007: 771–772).

När och hur spred sig då detta västuraliska språk till det nordöstliga Östersjöområdet? Såsom jag redan föreslog i mitt seminarieföredrag *The chronology of the Proto-Finnic and Proto-Sami sound changes, Finland's oldest place-names and their implications for Finland's linguistic pre-history* på Själo i den åboländska skärgården i september 2011, anser jag fortfarande att introduktionen av ett västuraliskt språk i östra Fennoskandien skedde i samband och samtidigt med spridningen av den textilkeramiska kulturen och det s.k. Sejma-Turbino transkulturella bronsåldersfenomenet (ca 1900–1500 f.Kr.) från övre Volga till nordöstra Östersjöområdet. Textilkeramik var i bruk från Baltikum till området av dagens Finland exklusive Lappland (Lavento 2001: 15). Den här teorin postulerades av Petri Kallio (2006) och jag stöder den (jfr J. Häkkinen 2009: 30, 2012a: 98–99, 2012b: 38; Rahkonen 2013: 34–36). Jag förmodar att det uraliska språket spred sig till Östersjöområdet inklusive dagens Finlands territorium med början på 1800-talet f.Kr. (jfr Kallio 2006: 16–17; Heikkilä 2011b; Siikala 2012: 425–426; Kallio under utgivning). Hur kunde de uraliska nykomlingarna då bosätta och etablera sig i det geografiska område som idag utgör södra Finland och hela Estland? Hela regionen var nämligen inte jungfruligt tom när uralierna anlände till landet mot slutet av Kiukaishörens tidevarv (ca 2300–1600 f.Kr.), som innebar den första kända skandinaviska inflyttelse- och invandringsvågen till Finland (Vahtola 2003: 16; Salo 2008: 87). En uppenbar bidragande orsak var det faktum att landet var mycket glest befolkat, men denna förklaring kan inte vara hela sanningen, för den textilkeramiska kulturen ersatte de äldre keramikulturerna på Sarsas boplatz (Lavento 2001: 181–183). Lösningen till gåtan är enligt min uppfattning det faktum att bronsåldern började nästan 200 år tidigare i Volga-Oka-regionen (den östliga bronsålderskulturen) än i södra Skandinavien (den nordiska bronsålderskulturen) där bronsåldern började ca 1730 f.Kr. (Cunliffe 2008: 213). Man har hittills inte fäst tillräckligt med uppmärksamhet vid detta faktum och dess möjliga implikationer.

215 Den s.k. uraliska laryngalen **γ* (< **x*) förekom enbart framför efterstavelens slutna vokal (se t.ex. Aikio 2012a: 248), vilket förklarar ljudsubstitutionen.

Den logiska följderna är att de invandrande uralierna redan levde på bronsåldern, d.v.s. på en högre teknisk nivå än indoeuropéerna i det nordöstra Östersjöområdet som fortfarande levde på stenåldern. Indoeuropéerna hade sannolikt spridit sig till Fennoskandien i och med den snörkeramiska kulturen (= stridsyxekulturen) som nådde Finland från söder ca 3000 f.Kr. och Skandinavien ca 2800 f.Kr. (Carpelan 1999: 262; Carpelan & Parpola 2001: 128–130; Sammallahti 2002: 169; Salo 2004a: 327, 2008: 59–60, 64, 2012b: 95, 2012c: 169; Cunliffe 2008: 168; Parpola 2012: 129, 146; Siikala 2012: 425–426). Detta antyder att ett indoeuropeiskt språk något tidigare talades i Finland än i Sverige.²¹⁶ Påpekas bör att det ovarsagda inte utesluter möjligheten att det kan ha talats andra, sedermera utdöda, möjligen icke-indoeuropeiska och icke-uraliska språk i Fennoskandien senare än så. Den motsatta hypotesen enligt vilken germanskt (indoeuropeiskt) språk skulle ha talats i Skandinavien först från och med början av järnåldern är inte heller trolig i ljuset av den uraliska lånordsevidensen som är omfattande (se Elert 1993: 69–74; Koivulehto 1997b: 27–28).

Att förurfinnarna i en tid var på en högre teknisk nivå än sina nya indoeuropeiska grannar i Finland och även i södra Skandinavien gör denna tidsperiod en rätt unik epok i finnarnas, samernas och skandinavernas långa historia som varandras grannar. Epoken tog slut i och med att en förurgermansk invandringsvåg till södra och västra Finlands dåvarande kusttrakter fick sin början ca 1500 f.Kr. (Salo 2012c: 170). Västuralierna hade följaktligen en gynnsam tidsrymd på några hundra år att bosätta det blivande Suomi-Finland. De tidigaste *suomerna* var dock indoeuropéer. Under loppet av den här perioden blev de tidiga ”finländska” indoeuropéerna assimilerade till de uraliska nykomlingarna och bytte sitt nordvästindoeuropeiska språk till en dialektal ururaliska som bör ha varit ett tämligen enhetligt språk som talades på ett begränsat område ännu 2000 f.Kr. (se J. Häkkinen 2009: 30). Från och med ca 1400 f.Kr. har Skandinaviens germaner i tusentals år varit före finnarna och samerna i den tekniska utvecklingen, och har till stor del just därför varit i en dominerande ställning i kontakterna dessa folkgrupper emellan.

216 Som kuriositet kan nämnas att ett indoeuropeiskt språk sannolikt spred sig till exempelvis Grekland senare än till Fennoskandien (Parpola 2002: 145–146; Salo 2012c: 169).

5.15 SLUTSATSER

I detta kapitel har jag etymologiserat och daterat en större mängd ortnamn som är av vikt med tanke på Finlands språkliga förhistoria och bebyggelsehistoria. Dessutom anser jag mig ha kunnat ifrågasätta ett antal tidigare framlagda ortnamnsetymologier. Beträffande de bebyggelsehistoriska implikationerna torde *Satakunta*, *Vanaja*, *Sarsa* och *Ähtäri* vara de enskilt viktigaste behandlade ortnamnen. Jag anser att det senast nu ha blivit bevisat att ursamiska en gång i tiden talades i hela det nuvarande landet Finland och att de flesta av Finlands äldsta daterbara ortnamn är av indoeuropeiskt ursprung, antingen (för)urgermanska eller (för)urbaltiska. Ett arkaistiskt indoeuropeiskt språk bör följaktligen ha talats i det nuvarande Finlands område, när talare av ett arkaistiskt uraliskt språk, d.v.s. östersjöfinnarnas och samernas språkliga förfäder, spred sig till Östersjöns östra kuster. Östersjöfinska och samiska är emellertid de språk som längst oavbrutet har talats i den östliga delen av Fennoskandien, och sinsemellan lika länge eftersom västuraliskan ännu inte hade splittrats till urfinska respektive ursamiska när östersjöfinnarnas och samernas språkliga förfäder anlände till det nordliga Östersjöområdet. De germanska influenserna har däremot kommit till Finland i tidsmässigt successiva vågor.

I detta kapitel har jag därtill etymologiserat ett antal appellativer, varvid uppdagandet av en samsamisk etymologisk motsvarighet till uraliskans ord för 'vatten' **węti* är mest betydelsefull, såvitt jag ser. Jag anser mig också ha uppdagat och bevisat en hittills okänd sporadisk ursamisk ljudövergång *t*, *s* > *c* i expressiva ord.

6 SAMMANFATTNING OCH SLUTDISKUSSION

I föreliggande tvärvetenskapliga avhandling har jag försökt överbrygga flera av tradition etablerade discipliner inom den historiska språkvetenskapen och angränsande vetenskaper, vilka inte diskuterar tillräckligt med varandra i dagsläget. Jag har nu fullbordat relateringen av de urgermanska, urnordiska, urfinska och ursamiska ljudövergångarnas inbördes ordning samt den etymo-onomastiska genomgången. Dessa ljudövergångar har nu för första gången systematiskt relaterats till varandra. Jag anser mig ha fått till stånd en relativ kronologi för de urgermanska, urnordiska, urfinska och ursamiska ljudövergångarna. Även kronologin av några urkeltiska och urbaltiska ljudövergångar har tangerats. Jag har därtill framlagt ett försök till en absolut kronologi för dessa ljudövergångar, med andra ord datering (se kapitel 3.4). Dateringarna tyder mycket starkt på att urgermanska och medelurfinska talades på förromersk järnålder (ca 700–1 f.Kr.) och ursamiska talades på förromersk järnålder och romersk järnålder (ca 700 f.Kr.–400 e.Kr.). Den åstadkomna relativa och absoluta kronologin för de urgermanska, urnordiska, urfinska och ursamiska ljudövergångarna torde vara avhandlingens viktigaste forskningsrön, eftersom många vidare hypoteser om Östersjöområdets förhistoria – såväl språkliga som icke-språkliga – antingen bekräftas eller kullkastas av språkutvecklingens kronologi. Som exempel kan tas uppkomsten av den östersjöfinska och samiska stadieväxlingen som inte verkar ha något samband med Verners lag som verkade i tidig urgermanska trots att det har funnits långvariga och starka kontakter urgermaner, urfinnar och ursamer emellan i förhistorisk tid.

Jag har dessutom strävat efter att etymologisera en mängd finländska ortnamn samt finska och samiska appellativer. Det synes att en del av det geografiska område som idag utgör landet Finland beboddes av nordvästindoeuropeisktalande indoeuropeer när finnarnas och samernas språkliga förfäder och med dem ett västuraliskt språk anlände dit. En betydande del av Finlands viktigaste makrotoponymer och makrohydronymer förefaller nämligen vara av indoeuropeiskt ursprung, exempelvis *Ahvenanmaa*, *Akaa*, *Aura*, *Eura*, *Kymi*, *Roine*, *Sarsa*, *Suomi* och *Vanaja*. Dyliga ortnamn i Finlands närområden torde vara *Neva* och *Viro*. Minst ett sedermera utdött icke-indoeuropeiskt fornspråk har också talats i Finland. I den etymologiska behandlingen av ortnamnen i kapitel 4 och 5 beaktades bl.a. forskningsrönen om de försiggångna ljudövergångarnas

kronologi som uppdagades i föregående två kapitel, vilket borde öka de framlagda ortnamnsetymologiernas sannolikhet att träffa rätt.

Att etymologisera gamla ortnamn är krävande (se Koivulehto 2007a: 66). En viss osäkerhetsfaktor ingår alltid i etymologiseringen av mycket gamla ortnamn ty inte ens en i alla avseenden klanderfri ortnamnsetymologi träffar nödvändigtvis rätt – och detta beror inte på brister i de tillämpade metoderna eller i forskarens kompetens utan bl.a. på det att vi inte vet med säkerhet vad som har varit den avgörande anledningen i namngivningen av en enskild ort för dåtida människor (jfr Saarikivi 2006a: 291). Jag vill emellertid betona att mitt onomastiska huvudargument att det finländska ortnamnsbeståndet innehåller indoeuropeiska ortnamn som härstammar från förhistorisk tid inte vederläggs om någon eller några av mina indoeuropeiska ortnamnsetymologier (i framtiden) kan bevisas vara felaktig(a).

6.1 VETENSKAPSPOLITISKA OCH SAMHÄLLELIGA KONTAKTPUNKTER

Vid sidan om utforskningen av huvudsyftet har det förhoppningsvis klarnat att den nuförtiden vanliga uppfattningen att (de germanska lånorden i) östersjöfinska och samiska är av ringa betydelse vid utforskningen av den urgermanska och urnordiska ljudhistorien bygger på okunskap, ointresse och undervärdering av det uraliska bevismaterialet. Föreliggande avhandling har förhoppningsvis förmått påvisa att historisk nordistik och germanistik faktiskt har stor nytta av östersjöfinskans och samiskans lexikon och det finländska ortnamnsbeståndet. Jag anser följaktligen att grunderna i östersjöfinskans och samiskans språkhistoria kunde ingå i den språkhistoriska delen av den nordistiska och germanistiska universitetsutbildningen, av vilka den förstnämnda tyvärr har så gott som utrotats vid de finska universitetens läroplaner i ämnet nordisk filologi/nordiska språk/svenska språket. På motsvarande sätt skulle den fennougriktiska universitetsutbildningen kunna ha (mera) inslag av (åtminstone) nordistik och germanistik (samt baltologi). Nyttan skulle vara ömsesidig. *Quod erat demonstrandum.*

Varför jag har skrivit min avhandling på svenska. Den främsta orsaken är att föreliggande avhandling ursprungligen skulle bli ett lärdomsprov i ämnet nordiska språk så att valet av språket inte bör ses som något språkpolitiskt ställningstagande i debatten om svenskans ställning i dagens Finland. Så här efteråt tänkt kan valet av språket däremot ses som ett slags ställningstagande

för Finlands båda nationalspråk. I stället för engelska har jag skrivit största delen av min hittillsvarande vetenskapliga produktion på Finlands nationalspråk finska och svenska, vilket kan uppfattas som en manifestation för att finskan och svenskan är gångbara språk i vetenskapliga sammanhang vid sidan om vetenskapens nuvarande *lingua franca* engelska.

En undersökning som har beröringspunkter med historien av läsarens etnicitet är potentiellt eldfängd. Situationen accentueras potentiellt om undersökningen berör historien av flera etniciteter i samma region, såsom i detta fall. Forskaren löper risk att bli utsatt för obefogad kritik. Somliga läsare kan tycka att jag är fennoman eftersom jag påstår att de västliga finsk-ugriska språken är viktiga i forskningen av de germanska språkens (för)historia, andra läsare kan av samma text dra slutsatsen att jag är svekoman eftersom jag påstår att det finns mycket gamla germanska ortnamn i Finland, tredje läsare kan tänka att jag är en purfinsk sameaktivist eftersom jag påstår att samiska en gång talades i hela Finland, och några sameaktivister kan känna obehag när jag påstår att det ingalunda har talats samiska i Lappland sedan urminnes tider. Ack! Min ädla förhoppning är emellertid ihärdigt att jag har kunnat åstadkomma ett gott underlag för många disciplinens forskare att bygga och argumentera vidare med.

6.2 FRAMTIDA FORSKNINGSBEHOV

Världen blir aldrig färdig. I framtiden återstår det bl.a. att relatera den i föreliggande avhandling förhoppningsvis åstadkomna germano-västuraliska kronologin till den baltoslaviska och indoariska språkgrenens motsvarande kronologi. Jag ämnar ta tag i de pregermanska och baltoslaviska ljudövergångarnas kronologi och datering i en framtida studie. Jag anser nämligen att såväl laryngalbortfallet som upplösningen av de syllabiska resonanterna i både pregermanskan och baltoslaviskan jämte många andra ljudövergångar såsom kentumisation och satemisation kan sättas i tidsordning, placeras i min kronologiförteckning och dateras med samma metod som används i föreliggande avhandling. Jag behandlade temat inledningsvis i mitt seminarieföredrag *The prehistoric loanword strata in the Finnic and Sami languages – what, from where and when?* i Forssa i november 2013 och har tangerat det i avhandlingen (se också Heikkilä 2012e). Också övergången från järnålder (förhistorisk tid) till medeltid (historisk tid) i både (det blivande) Sverige och (det blivande) Finland förtjänar att bli behandlad tvärvetenskapligt (se Heikkilä 2012d, 2013a). Nya fakta om exempelvis Sankt Henrik torde kunna uppdagas. Herr Henriks saga är inte all än...

KÄLLOR

- Adams, Douglas Q. 1999: *A Dictionary of Tocharian B*. Amsterdam–Atlanta: Rodopi.
- Ahlqvist, Arja 1998: Merjalaiset – suurten järvien kansaa. I: *Virittäjä* 102 s. 24–55.
- Aikio, Ante & Aikio, Aslak 2001: Heimovaelluksista jatkuvuuteen – suomalaisen väestöhistorian tutkimuksen pirstoutuminen. I: *Muinaistutkija* 4/2001 s. 2–21.
- Aikio, Ante 2002: New and Old Samoyed Etymologies. I: *Finnisch-Ugrische Forschungen* 57 s. 9–57. Helsingfors.
- Aikio, Ante 2003: Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä. I: *Virittäjä* 107 s. 99–106.
- Aikio, Ante 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. I: Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (red.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, s. 5–34. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsingfors.
- Aikio, Ante 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. I: *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91, s. 9–55. Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Aikio, Ante 2007a: The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. I: Ritva Liisa Pitkänen & Janne Saarikivi (red.), *Borrowing of Place Names in the Uralian Languages. Onomastica Uralica* 4, s. 159–197. Helsingfors.
- Aikio, Ante 2007b: Etymological nativization of loanwords: a case study of Saami and Finnish. I: Ida Toivonen & Diane Nelson (red.), *Saami Linguistics*, s. 17–52. John Benjamins.
- Aikio, Ante 2007c: Saamelaisajan paikannimistö Satakunnassa. I: Aimo Hakanen & Reino Kero (red.), *Sata sanan juurta. Satakunnan vanhaa paikannimistöä*, s. 14–25. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXV. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Aikio, Ante 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Doktorsavhandling i sameforskning vid Uleåborgs universitet.
- Aikio, Ante 2012a: On Finnic long vowels, Samoyed vowel sequences, and Proto-Uralic *x. I: Tiina Hyytiäinen, Lotta Jalava, Janne Saarikivi och

- Erika Sandman (red.), *Per Urales ad Orientem: Iter polyphonicum multilingue: Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*, s. 227–250. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. Helsingfors.
- Aikio, Ante 2012b: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. I: Riho Grünthal & Petri Kallio (red.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266, s. 63–117. Helsingfors.
- Aikio, Ante 2013: *Uralilaisen kantakielen vokaalistosta*. Utdelat föreläsningskompendium i samband med *Etymologia ja kielihistoria: Erkki Itkosen ja Aulis J. Joen 100-vuotisjuhlaseminaari*. Finsk-Ugriska Sällskapet. Vetenskapernas hus, Helsingfors 19.4.2013.
- Aikio, Aslak 2000: Arkeologian tila ulkopuolisin silmin. I: *Muinaistutkija* 4/2000 s. 58–62.
- Aikio, Aslak 2001: Tieteiden välisestä viestinnästä ja sokeista pisteistä. I: *Muinaistutkija* 2/2001 s. 55–56.
- Aikio, Samuli 1999: Nimistä ja asiakirjoista saamelaisten entisillä asuinalueilla. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 117–120. Helsingfors
- Ainiala, Terhi & Pitkänen, Ritva Liisa 2002: Paikannimistöntutkimuksen valinnat: etymologioista sosio-onomastiikkaan. I: *Virittäjä* 106 s. 231–240.
- Ainiala, Terhi, Saarelma, Minna & Sjöblom, Paula 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Älgu*-databas. 2002–*Sámegielaide etymologas diehtovuoddu* = *Saamelaiskielten etymologinen tietokanta* [online-databas]. Helsingfors: Institutet för de inhenska språken. Uppdateras ständigt. (Ingår i samlingen Etymologia.) <http://kaino.kotus.fi/algu> (27.2.2013).
- Alhonen, Pentti 1988: Tampereen luonnonympäristön kehitysvaiheet. I: Lauri Santamäki (huvudred.), *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*, s. 3–50. Tampereen kaupunki.
- Alifrosti, Kari 1999: Kalannin historia n. 1200–1992. I: Terhi Nallinmaa-Luoto & Kari Alifrosti, *Kalannin historia*. Uudenkaupungin kaupunki.
- Andersson, Thorsten 2002: Förgermanska ortnamn i Norden. I: *Eivindarmál. Heiðursrit til Eivind Weyhe á seksti degi hansara 25. apríl 2002*. Annales Societatis Scientiarum Færoensis Supplementum XXXII s. 53–57. Tórshavn.

- Andersson, Thorsten 2004: Svethiudh, det svenska rikets kärna. I: *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 92 s. 5–18. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.
- Andersson, Thorsten 2005: Svethiudh arkeologiskt förankrat. I: *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 93 s. 13–15. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.
- Andersson, Thorsten 2011: Etymologins ställning inom namnforskningen – en överblick. I: *Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNA's 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010* s. 9–29. Redigert av Ole-Jørgen Johannessen og Tom Schmidt. Uppsala: Norna-förlaget.
- Anneberg, Martti 2010: *Alta vita. Porokulttuurin ja Lapin luonnon tietosankirja*. Mäntykustannus.
- Anthoni, Erik 1968: Korstågstiden och dess innebörd. I: Kaj Mikander (red.), *Kring korstågen till Finland. Ett urval uppsatser tillägnat Jarl Gallén på hans sextioårsdag den 23 maj 1968*, s. 155–172.
- Antonsen, Elmer H. 1975: *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Antonsen, Elmer H. 2002: *Runes and Germanic Linguistics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 140. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Anttila, Raimo 1989: *Historical and Comparative Linguistics*. Current Issues in Linguistic Theory 6. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Anttila, Raimo 2002: Crossing the Fin(n)ish Line. I: *Journal of Finnish Studies*. Volume 6 s. 93–108.
- Anttonen, Veikko 1999: Menneisyytemme maamerkit. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 105–108. Helsingfors.
- Anttonen, Veikko 2003: Mitä pyhä-alkuiset paikannimet kertovat Kalannin menneisyydestä? I: Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (red.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, s. 225–235. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bakken, Kristin 1997: Form and meaning. The basis for name-specific phonological development. I: Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat (red.), *You name it. Perspectives on onomastic research*. Studia Fennica Linguistica 7 s. 21–30. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bartens, Raija 1999: *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 232. Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällskapet.

- Bentlin, Mikko 2008: *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 256. Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Bilder fra Senja*. <http://www.senjafoto.no> (15.1.2011).
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto 2007: *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Revidert og utvidet utgave. Instituttet for sammenlignende forskning. Oslo: Novus Forlag.
- Bjorvand, Harald 2011a: Rot og røtter – etymologi og stedsnavn. I: *Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNA's 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010* s. 31–47. Redigert av Ole-Jørgen Johannessen og Tom Schmidt. Uppsala: Norna-förlaget.
- Bjorvand, Harald 2011b: Skåne – et øyrike? I: *Namn och bygd* 99 s. 21–31.
- Bläuer, Auli & Lempiäinen-Avcı, Mia 2013: Luita ja jyviä. Maatalouden historia arkeologisen eläinlue- ja kasvijäännetutkimuksen valossa. I: *Historiallinen Aikakauskirja* 111 s. 422–432.
- Braune, Wilhelm & Ernst A. Ebbinghaus 1961: *Gotische Grammatik mit Lesestücken und Wörterverzeichnis*. Sextonde upplagan. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Bremen, Adam av 1985 (ca 1075): *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar (Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum)*. Översatt av Emanuel Svenberg; Kommenterad av Carl Fredrik Hallencreutz, Kurt Johannesson, Tore Nyberg & Anders Plitz. Andra upplagan. Stockholm: Proprius förlag.
- Bremensis, Adamus ca 1075: *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. <http://hbar.phys.msu.ru/gorm/chrons/bremen.htm> (20.5.2012).
- Brink, Stefan 2002: Sociolinguistic perspectives and languages contact in Proto-Nordic. I: Oskar Bandle (huvudred.), *The Nordic Languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages I*, s. 685–690. Berlin: Walter de Gruyter.
- Brinton, Laurel J. & Arnovick, Leslie K. 2006: *The English Language. A Linguistic History*. Oxford: Oxford University Press.
- Caesar, Gaius Julius (51 f.Kr.): *Commentarii de Bello Gallico*. <http://www.thelatinlibrary.com/caes.html> (8.9.2012).
- Campbell, Lyle 2004: *Historical Linguistics. An Introduction*. Andra upplagan. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Carpelan, Christian 1998: *Suomi, häme, sabme sekä finne arkeologian näkökulmasta*. I: Riho Grünthal & Johanna Laakso (red.), *Oekeeta*

- asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 228 s. 76–88. Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Carpelan, Christian 1999: Käännepöytä Suomen esihistoriassa aikavälillä 5100... 1000 eKr. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 249–280. Helsingfors.
- Carpelan, Christian 2001: Radiohiiliajoituksesta. I: *Muinaistutkija* 2/2001 s. 52–54.
- Carpelan, Christian 2002: Esihistorian vuosiluvut, ajoitukset ja kronologia. I: Riho Grünthal (red.), *Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan*. Tietolipas 180 s. 18–27. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Carpelan, Christian 2007: Katsaus pohjoisen Fennoskandian varhaismetallikauteen. I: Eeva-Kristiina Harlin & Veli-Pekka Lehtola (red.), *Peurakuopista kirkkokenttiin – saamelaisalueen 10000 vuotta arkeologin näkökulmasta*, s. 92–113. Oulu: Publications of the Giellagas Institute 9.
- Carpelan, Christian 2008: Arkeologia ja kielten historia. I: Petri Halinen, Visa Immonen, Mika Lavento, Terhi Mikkola, Ari Siiriäinen & Pirjo Uino (red.), *Johdatus arkeologiaan*, s. 313–324. Helsinki: Gaudeamus.
- Carpelan, Christian & Parpola, Asko 2007: Emergence, contacts and dispersal of Proto-Indo-European, Proto-Uralic and Proto-Aryan in archaeological perspective. I: Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (red.), *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations*. Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999. Andra upplagan. Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Chronik der Stadt Köln. Eine kurze Geschichte der Stadt Köln von Oliver Meißner*. 1996. <http://www.cologneweb.com/koeln-1.htm> (16.1.2011).
- CODEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Red. T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press 1996.
- Collinder, Björn 1932: *Die urgermanischen Lehnwörter im finnischen*. Skrifter utgivna av Kungliga Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Uppsala.
- Croft, William 2000: *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Longman Linguistics Library.
- Cunliffe, Barry 2008: *Europe between the Oceans. Themes and Variations: 9000 BC–AD 1000*. New Haven and London: Yale University Press.

- Dahl, Östen 2001: The origin of the Scandinavian languages. I: Östen Dahl & Maria Koptjevskaja-Tamm (red.), *Circum-Baltic Languages. Volume I Past and Present*, s. 215–235. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- DF = *Diplomatarium Fennicum*. Innehåller Finlands medeltidsurkunder (FMU) och Åbo domkyrkas svartbok (REA). Archivum Finlandiae Publicum. <http://extranet.narc.fi/DF/index.htm> (1.8.2012).
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html (15.1.2014).
- DS = *Diplomatarium Suecanum. Svenskt diplomatarium*. Collegit et editit Joh. Gust. Liljegren. Holmiæ 1829–1837.
- Edgren, Torsten & Törnblom, Lena 1998: *Finlands historia I*. Fjärde upplagan. Esbo: Schildts.
- Edgren, Helena 2007: Sankt Henrik, helgonet och hans bild. I: Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (red.), *Sankt Henrik och Finlands kristnande*, s. 87–100. Finskt Museum 2006. Helsingfors.
- Edlund, Lars-Erik 1988a: Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland. Rec. av Lars-Erik Edlund. I: *Studia Anthroponymica Scandinavica. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning* 6 s. 163–170.
- Edlund, Lars-Erik 1988b: Det norrbottniska namnet Jävre – en nordisk namnbildning eller en finsk? I: Christer Platzack & Ulf Teleman (red.), *Sagt och skrivet. Festskrift till David Kornhall den 5 november 1988* s. 35–60. Lund.
- Ehrensverd, Ulla 2006: *The History of the Nordic Map. From Myths to Reality*. Helsingfors: John Nurminen Foundation.
- Elert, Claes-Christian 1993: Hur länge har de nordiska språken talats i Skandinavien? I: *Studier i svensk språkhistoria 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia. Uppsala 15–17 oktober 1992. Utgivna av Lars Wollin*. S. 69–75. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Elmevik, Lennart 1993: Det nordiska *i*-omljudet. Ett bidrag till en lång debatt. I: *Studier i svensk språkhistoria 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia. Uppsala 15–17 oktober 1992. Utgivna av Lars Wollin*. S. 77–84. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Elmevik, Lennart 1997: Dialekterna och språkhistorien. Till frågan om den gamla *au*-difftongens utveckling i nordiska språk. I: *Nordiska dialektstudier. Föredrag vid Femte nordiska dialektkonferensen Sigtuna*

- 17–21 augusti 1994. Utgivna av Maj Reinhammar. Skrifter utgivna av Språk och folkminnesinstitutet genom dialektenheten i Uppsala. Stockholm.
- Elmevik, Lennart 2002: Ords-katten i den svenska ortnamnsskatten. I: *Folkmålsstudier* 41 s. 79–88.
- Elmevik, Lennart 2011a: Att våga eller inte våga – ett dilemma vid försök att tolka gamla ortnamn av dunkelt ursprung. I: *Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNA's 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010* s. 61–76. Redigert av Ole-Jørgen Johannessen og Tom Schmidt. Uppsala: Norna-förlaget.
- Elmevik, Lennart 2011b: *Urspårade ord dialektgeografiskt belysta. Några exempel*. Föredrag på seminariet Svensk dialektgeografi den 24 november 2011 i Helsingfors.
- Encyclopaedia Britannica. Germanic Languages*. Anthony F. Buccini & William G. Moulton. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/231026/Germanic-languages> (9.1.2011).
- Eriksson, Aldur W. 1984: Saamelaisten perinnölliset erikoispiirteet. I: Sven-Erik Åström (red.), *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17–19.1.1980*, s. 109–136. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- EES = *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Huvudred. Iris Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2012.
- Euler, Wolfram & Badenheuer, Konrad 2009: *Sprache und Herkunft der Germanen. Abriss des Protogermanischen vor der Ersten Lautverschiebung*. Hamburg/London: Verlag Inspiration Un Limited.
- Etälukio*. Ubildningsstyrelsen. <http://www02.oph.fi/etalukio/biologia> (23.5.2012).
- Fjellström, Phebe 1988: Den nordsvenska kulturbarriären – en symbol för det mångkulturella Norrland. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14 s. 42–56.
- FMU = *Finlands medeltidsurkunder*. Samlade och i tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom Reinhold Hausen.
- Foley, James 1977: *Foundations of theoretical phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fornsvensk lexikalisk databas*. <http://spraakbanken.gu.se/fsvldb> (19.1.2012).
- Fromm, Hans 1977: Vanhimpien germaanisten lainojen ikäämisestä suomen kielessä. I: *Virittäjä* 81 s. 137–156.
- Gallén, Jarl & Lundén, Tryggve 1960: *Sankt Erik konung*. Svenska Katolska Akademiens Handlingar nr 2. Stockholm.

- Gallén, Jarl 1978a: Studier i Åbo domkyrkas svartbok. I: *Historisk Tidskrift för Finland* 63 s. 286–311.
- Gallén, Jarl 1978b: När blev Åbo biskopssäte? I: *Historisk Tidskrift för Finland* 63 s. 312–324.
- Gallén, Jarl 1984: Länsieurooppalaiset ja skandinaaviset Suomen esihistoriaa koskevat lähteet. I: Sven-Erik Åström (red.), *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17–19.1.1980*, s. 249–263. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- Ganander, Kristfrid 2003 [1789]: *Mythologia Fennica*. Juha Pentikäinen (red.), Brita Löflund (översättning). Jyväskylä: Gummerus.
- Geologia. Maankohoaminen ja vesistöjen muutokset*. Anu Hakala. www.geologia.fi (25.5.2012).
- Geologiske fenomener på Senja*. www.berg.kommune.no/geologi-paa-senja.27237.no.html (19.1.2011).
- Greek–English Lexicon*. Compiled by Henry George Liddell and Robert Scott. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones. Oxford University Press 1968.
- Greule, Albrecht 2004: Entlehnte ”Wasserwörter” in den ostseefinnischen Sprachen und die frühgermanische Hydronymie. I: Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (red.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, s. 73–82. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsingfors.
- Grundström, Harald 1950: *Lulelappsk ordbok*. Fasc. 6 *pälai–sinne*. Lund.
- Grünthal, Riho 2012: Introduction: an interdisciplinary perspective on prehistoric Northern Europe. I: Riho Grünthal & Petri Kallio (red.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266. Helsingfors.
- GT Tiekartasto 2008 Suomi–Finland*. Helsinki: Karttakeskus.
- Haavio, Martti 1948: *Piispa Henrik ja Lalli. Piispa Henrikin surmavirren historia*. Porvoo: WSOY.
- Haavio, Martti 1967: *Suomalainen mytologia*. Porvoo: WSOY.
- Haggrén, Georg 2011: The Colonization of Western Uusimaa in the Middle Ages. I: Matjo Poutanen (red.), *Colonists on the Shores of the Gulf of Finland*, s. 7–26. Vantaan kaupunginmuseo.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1997: Finnische nominale Ableitungssuffixe fremder Herkunft. I: Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, László Honti, Paul van

- Linde & Osmo Nikkilä (red.), *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996*, s. 95–102. Maastricht: Shaker.
- Hakanen, Aimo 2007: Omaa ja vierasta: havaintoja eräistä Keski-Satakunnan vanhoista paikannimistä. I: Aimo Hakanen & Reino Kero (red.), *Sata sanan juurta. Satakunnan vanhaa paikannimistöä*, s. 100–135. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXV. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Hakulinen, Kerkko 2006: *Paikannimet*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Halinen, Petri 2011: Arkeologia ja saamentutkimus. I: Irja Seurujärvi-Kari, Petri Halinen & Risto Pulkkinen (red.), *Saamentutkimus tänään*. Tietolipas 234 s. 130–176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Halonen, Mirkku 2010: Pyhävuoren kalliosta löytyi punamultamaalauksia. I: *Järviseudun Sanomat* 27.10.2010.
- Halonen, Petri 1999: Saamelaiset – arkeologinen näkökulma. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 121–130. Helsingfors.
- Harrison, Dick 2009: *Sveriges historia 600–1350*. Stockholm: Norstedts.
- Haugen, Einar 1976: *The Scandinavian Languages. An Introduction to their History*. London: Faber and Faber Limited.
- Heikkilä, Mikko 2011a: Huomioita kantasaamen ajoittamisesta ja paikantamisesta sekä germaanisista etymologioista saamelais-suomalaisille sanoille. I: *Virittäjä* 115 s. 68–84.
- Heikkilä, Mikko 2011b: *The chronology of the Proto-Finnic and Proto-Sami sound changes, Finland's oldest place-names and their implications for Finland's linguistic pre-history*. Inbjudet föredrag vid seminariet BEDLAN 2011 i Nagu den 22 september 2011 http://kielievoluutio.uta.fi/doku.php?id=presentations_2011.
- Heikkilä, Mikko 2012a: *Tampere – saamelaisen Tammerkosken kaupunki*. I: *Virittäjä* 116 s. 117–124.
- Heikkilä, Mikko 2012b: Etymologinen tapaus *Tammerkoski*. I: *Sananjalka* 54 s. 50–75.
- Heikkilä, Mikko 2012c: *Kaleva and his Sons from Kalanti – On the Etymology of Certain Names in Finnish Mythology*. I: *SKY Journal of Linguistics* 25 s. 93–123.

- Heikkilä, Mikko 2012d: Om Finlands världsliga och kyrkliga införlivande med Sverige. I: *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2012 s. 437–468.
- Heikkilä, Mikko 2012e: Varhaisen kantasuomen vokaaliston ja fonotaksin uudennoksista sekä niiden ajoituksesta. I: *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 14 s. 1–30.
- Heikkilä, Mikko 2013a: Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis – ett maka engelskt par? I: *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2013 s. 333–373.
- Heikkilä, Mikko 2013b: From Surging Waves to the Spirit of Waves – On the Germanic and Sami origin of the proper Names *Ahti* and *Vellamo* in Finnic Mythology. I: *SKY Journal of Linguistics* 26 s. 71–86.
- Heikkilä, Mikko 2013c: Itämerensuomen ehdollisesta äänteenmuutoksesta /ai/ > /ei/ I: *Virittäjä* 117 s. 583–592.
- Heikkilä, Mikko 2013d: *The prehistoric loanword strata in the Finnic and Sami languages – what, from where and when?* Inbjudet föredrag vid seminariet BEDLAN 2013 i Forssa den 11 november 2013 http://kielievoluutio.uta.fi/doku.php?id=presentations_2013.
- Heikkilä, Tuomas 2009: *Sankt Henrikslegenden*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, Stockholm: Bokförlaget Atlantis.
- Heininen, Simo & Heikkilä, Markku 2010: *Suomen kirkkohistoria*. Sjätte upplagan. Helsingfors.
- Helimski, Eugene 2008: Ladoga and Perm revisited. I: *Studia Etymologica Cracoviensia* 13 s. 75–88. Kraków.
- Hellberg, Lars 1987: Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland. I: *Studier i Nordisk Filologi utgivna genom Lars Huldén*. Sextioåttonde bandet. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Hellquist, Elof 2008 [1939]: *Svensk etymologisk ordbok*. Gleerups.
- Hervantajärven osayleiskaava*. 2006. Lähtökohtaraaportti 25.9.2006. Tampereen kaupunki.
- Hevonen Suomessa* 2010. <http://www.hevosmaailma.net/General/suomi.shtml> (7.5.2011).
- Hiekkanen, Markus 1994: Stenkyrkorna i Åbo stift under medeltiden. I: *Historisk Tidskrift för Finland* 79 3/1994 s. 429–458.
- Hiltunen, Mauno 2012: Alkuperäiskansasta uuslappalaiseen ja kveeneihin – kamppailu Lapin historian tulkinnoista. I: *Faravid* 36. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- Hinneri, Sakari 2003: Kulttuurimaiseman synty ja paikannimitykset vanhassa Kalannissa. I: Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (red.),

- Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, s. 95–122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hirviluoto, Anna-Liisa 1987: Päättävän rautakauden ja varhaiskeskiajan hautalöydöistä. I: Martti Linna (red.), *Muinaisrunot ja todellisuus*, s. 119–128. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Historian aitta XX.
- Hofstra, Tette 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Groningen: Rijksuniversiteit te Groningen.
- Holm, Gösta 1982: Kväner, Kvänland och kainulaiset. I: *Språkhistoria och språkkontakt i Finland och Nord-Skandinavien. Studier tillägnade Tryggve Sköld den 2 november 1982*. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar nr 26.
- Holm, Gösta 1987: Bynamn och bebyggelsehistoria. I: *Klassiska problem inom finlandssvensk ortnamnsforskning*. Studier i nordisk filologi. Utgivna genom Lars Huldén. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 539 s. 113–142. Helsingfors.
- Holm, Gösta 1993: Etymologiska metoder. I: *Studier i svensk språkhistoria 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia. Uppsala 15–17 oktober 1992. Utgivna av Lars Wollin*. S. 109–120. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Honka-Hallila, Helena 1996: Vesilahden esihistoria. I: Helena Honka-Hallila (red.), *Vesilahti 1346–1996*, s. 8–27. Vesilahden kunta ja seurakunta.
- Huldén, Lars 1990: Tampere – Tammerfors. I: *Virittäjä* 94 s. 33–48.
- Huldén, Lars 1997: Younger names of old rivers. I: Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat (red.), *You name it. Perspectives on onomastic research*. *Studia Fennica Linguistica* 7, s. 178–186. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Huldén, Lars 2001: *Finlandssvenska bebyggelsenamn. Namn på landskap, kommuner, byar i Finland av svenskt ursprung eller med särskild svensk form*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 635. Helsingfors.
- Huldén, Lars 2002: Vad berättar ortnamnen om den svenska bosättnings uppkomst i Finland? I: Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (red.), *När kom svenskarna till Finland?* Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 646 s. 63–80. Helsingfors.
- Huldén, Lars 2012: Namn och bygd och Finland. I: *Namn och bygd* 100 s. 229–249. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.

- Huldén, Lena 2002: När kommo svenskarna till Finland? Trender i en tvärvetenskaplig debatt från slutet av 1800-talet till 1950-talet. I: Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (red.), *När kom svenskarna till Finland?* Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 646 s. 13–38. Helsingfors.
- Huurre, Matti 1983: *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria*. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta.
- Huurre, Matti 2001: Niistä lappalaisista. I: *Muinaistutkija* 4/2001 s. 46–47.
- Häkkinen, Jaakko 2007: *Kantauralin murteutuminen vokaalivastaavuuksien valossa*. Avhandling pro gradu. Helsingfors universitet.
- Häkkinen, Jaakko 2008: *Keitä olivat lappalaiset?* www.mv.helsinki.fi/home/jphakkin/Lappalaiset.html (15.9.2011).
- Häkkinen, Jaakko 2009: Kantauralin ajoitus ja paikannus: perustelut puntarissa. I: *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 92 s. 9–56. Helsinki.
- Häkkinen, Jaakko 2010a: Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen – osa 1. I: *Muinaistutkija* 1/2010, s. 19–36.
- Häkkinen, Jaakko 2010b: Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen – osa 2. I: *Muinaistutkija* 2/2010 s. 51–64.
- Häkkinen, Jaakko 2012a: Early contacts between Uralic and Yukaghir. I: Tiina Hyttiäinen, Lotta Jalava, Janne Saarikivi och Erika Sandman (red.), *Per Urales ad Orientem: Iter polyphonicum multilingue: Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*, s. 91–101. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. Helsingfors.
- Häkkinen, Jaakko 2012b: Kalliomaalajien kielestä – vastine Antti Lahelman artikkeliin Muinaistutkijassa 1/2012. I: *Muinaistutkija* 3/2012 s. 36–42.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Borgå: WSOY.
- Häkkinen, Kaisa 1996a: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Tietolipas 147. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet.
- Häkkinen, Kaisa 1996b: Etymologioita: Maalaisia, nuijamiehiä vai hämyveikkoja? I: *Hiidenkivi* 2/1996.
- Häkkinen, Kaisa & Lempiäinen, Terttu 1996: Die ältesten Getreidepflanzen der Finnen und ihre Namen. I: *Finnisch-Ugrische Forschungen* 53, s. 115–182.
- Häkkinen, Kaisa 2002: *Suomen kielen historia 1. Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 69. Turku.

- Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Porvoo: WSOY.
- Häkkinen, Kaisa 2007: Mursun ja norsun jäljillä. I: *Virittäjä* 111 s. 482–500.
- Häkkinen, Kaisa 2012: Germaanisiet lainat kirjoissa ja kansissa. I: *Sananjalka* 54 s. 210–215.
- Ikola, Osmo 1995: Satakuntalaisten kirjoittajien panos kirjasuomen kehittämisessä. I: Päivi Rintala (huvudred.), *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51, s. 242–266. Vammala.
- Israelsson, Per-Martin & Nejne, Sakka 2008: *Svensk–sydsamisk/Sydsamisk–svensk ordbok och ortnamn*. Sametinget.
- Itkonen, Erkki 1948: Vokaalikombinaatiot ja vartalotyypit. I: *Virittäjä* 52 s. 124–144.
- Itkonen, Erkki 1966: *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta*. Tietolipas 20. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Itkonen, Erkki 1969: Zur Wertung der finnisch-ugrischen Lautforschung. I: *Ural-Altaische Jahrbücher*. Band 41 s. 76–111. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Itkonen, Erkki 1988: Vokaaliston kysymyksiä. I: *Virittäjä* 92 s. 325–330.
- Itkonen, Esa 1998: Sukupuu ja kontakti. I: *Virittäjä* 102 s. 96–103.
- Itkonen, Terho 1970: Ovatko äänteenmuutokset vähittäisiä vai harppauksellisia? I: *Virittäjä* 74 s. 411–438.
- Itkonen, Terho 1982: Suvannosta tyveneen. I: *Språkhistoria och språkkontakt i Finland och Nord-Skandinavien. Studier tillägnade Tryggve Sköld den 2 november 1982*. Utgivna av Karl-Hampus Dahlstedt, Åke Hansson och Siiri Sahlman-Karlsson, s. 157–165. Kungl. skytteanska samfundets handlingar 26.
- Itkonen, Terho 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. I: *Virittäjä* 87 s. 190–229, 349–386.
- Itkonen, Terho 1993a: Mistä Korpilahden *Vaaru* sai nimensä? I: *Keskisuomalainen* 18.4.1993.
- Itkonen, Terho 1993b: Lapin perua Sisä-Suomen sanastossa ja paikannimissä. I: Ulla-Maija Kulonen (red.), *Festschrift für Raija Bartens zum 25.10.1993*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia, s. 159–168. Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Itkonen, Toivo Immanuel 1984: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. Första delen. Andra upplagan. Borgå: WSOY.

- Janhunen, Juha 2007: The primary laryngeal in Uralic and beyond. I: Jussi Ylikoski & Ante Aikio (red.), *Sámit, sánit, sátnehámit: Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253 s. 203–227. Helsinki.
- Janhunen, Juha 2009a: Some additional notes on the macrohydronyms of the Ladoga region. I: *Studia Etymologica Cracoviensia* 14. Kraków.
- Janhunen, Juha 2009b: Proto-Uralic – what, where, and when? I: Jussi Ylikoski (red.), *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 258, s. 57–78. Helsingfors.
- Jennings, Andrew 2011: The name *Shetland*. An examination of possibilities. I: *Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNAS 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010* s. 133–141. Redigert av Ole-Jørgen Johannessen og Tom Schmidt. Uppsala: Norna-förlaget.
- Jokipii, Mauno 2000: Hämeen ristiretki. I: Jukka Peltovirta (red.), *Hämeen käräjät I*, s. 232–279. Tavastehus & Harjavalta: Hämeen Heimoliitto ry & Emil Cedercreutzin Säätiö.
- Jokipii, Mauno 2002: Ledung-laitos – ristiretkien tekoväline. I: *Suomen museo* 2002, 109. årgång s. 47–96. Helsingfors.
- Jokipii, Mauno 2003: Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimmäinen. I: Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (red.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, s. 300–342. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jokipii, Mauno 2005: Pyhä Henrik, pro et contra. I: Ritva Kava & Reino Kero (red.), *Pyhän Henrikin muisto. Satakunta. Kotiseututukimuksia XXII*, s. 435–449. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Joona, Tanja 2013: Vielä sananen ILOsta – alkuperäiskansasopimus ja Suomen haasteet. I: Erika Sarivaara, Kaarina Määttä & Satu Uusiauhti (red.), *Kuka on saamelainen ja mitä on saamelaisuus – identiteetin jäljillä*, s. 145–163. Rovaniemi: Lapland University Press.
- Jordanes ca 551: *De Origine Actibusque Getarum/Getica*. <http://www.thelatinlibrary.com/iordanes1.html> (26.6.2012).
- Julku, Kyösti 1981: Tacituksen sithonit. I: Olavi K. Fält (red.), *Faravid* 4. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen Vuosikirja s. 31–40. Rovaniemi.
- Julku, Kyösti 1985: *Faravidin maa. Pohjois-Suomen historia*. Red. Kyösti Julku. *Studia Historica Septentrionalia* 9. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.

- Julku, Kyösti 1986: *Kvenland – Kainuunmaa*. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.
- Julku, Kyösti 1987: *Suomen itärajan synty*. Studia Historica Septentrionalia 10. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- Juntune, Thomas W. 1973: The Informational Value of Germanic Loanwords into Finnish. I: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 4 s. 1–48.
- Juusten, Paul 1988: *Suomen piispainkronikka*. Suomennos ja selitykset Simo Heininen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jutikkala, Eino 2000: Häme ristiretken jälkeen. I: Jukka Peltovirta (red.), *Hämeen käräjät I* s. 280–287. Hämeenlinna/Harjavalta: Hämeen Heimoliitto ry & Emil Cedercreutzin Säätiö.
- Jørgensen, Bent 2011: Etymologi i dansk stednavneforskning. Nødigt men gerne. I: *Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNAS 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010* s. 49–60. Redigert av Ole-Jørgen Johannessen og Tom Schmidt. Uppsala: Norna-förlaget.
- Kaitanen, Veijo 2003: Korpipoluilta maanteille, luonnonsatamista markkina-paikkoihin. I: Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (red.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, s. 123–170. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, Petri, Koivulehto, Jorma & Parpola, Asko 1997: ”Kantagermaanin suomalais-ugrilainen hypoteesi”: perusteeton hypoteesi. I: *Tieteessä tapahtuu* 8/1997 s. 47–51.
- Kallio, Petri 1998a: Suomi(ttavia etymologioita). I: *Virittäjä* 102 s. 613–620.
- Kallio, Petri 1998b: Vanhojen balttilaisten lainasanojen ajoittamisesta. I: Riho Grünthal & Johanna Laakso (red.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fennou-Grigrae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. Suomalais-Ugri-laisen Seuran Toimituksia 228 s. 209–217. Helsinki: Suomalais-Ugri-lainen Seura.
- Kallio, Petri 2000a: Posti’s superstrate theory at the threshold of a new millenium. I: Johanna Laakso (red.), *Facing Finnic. Some challenges to historical and contact linguistics*. Castrenianumin toimitteita 59 s. 80–99. Helsinki.
- Kallio, Petri 2000b: Germanic ’Maggot’ and ’Moth’. I: Dirk Boutkan & Arend Quak (red.), *Language Contact. Substratum, Superstratum, Adstratum in Germanic Languages. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 54 s. 117–122. Amsterdam.

- Kallio, Petri 2003: Languages in the Prehistoric Baltic Sea Region. I: Alfred Bammesberger & Theo Vennemann (red.), *Languages in Prehistoric Europe*, s. 227–244. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Kallio, Petri 2006a: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. I: *Virittäjä* 110 s. 2–25.
- Kallio, Petri 2006b: On the Earliest Slavic Loanwords in Finnic. I: *Slavica Helsingiensia* 27 s. 154–166.
- Kallio, Petri 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. I: Jussi Ylikoski & Ante Aikio (red.), *Sámit, sánit, sátnehámit: Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253 s. 229–249. Helsinki.
- Kallio, Petri 2008a: The Etymology of Finnish *sauna* 'Sauna'. I: Kees Dekker, Alasdair MacDonald & Hermann Niebaum (red.), *Northern Voices. Essays on Old Germanic and Related Topics, Offered to Professor Tette Hofstra*, s. 313–319. Leuven: Peeters.
- Kallio, Petri 2008b: On the "Early Baltic" Loanwords in Common Finnic. I: A. Lubotsky, J. Schaeken & J. Wiedehof (red.), *Evidence and Counter-Evidence: Essays in Honour of Frederik Kortlandt I. Balto-Slavic and Indo-European Linguistics*, s. 265–277. Studies in Slavic and General Linguistics 32. Amsterdam: Rodopi.
- Kallio, Petri 2009: Stratigraphy of Indo-European Loanwords in Saami. I: Tiina Äikäs (red.), *Máttut – máddagat: The Roots of Saami Ethnicities, Societies and Spaces/Places*. Giellagas-instituutin julkaisuja 12. Oulu.
- Kallio, Petri 2010: *Itämerensuomen germaaniset lainasanakerrostumat*. Föredrag vid Finsk-Ugriska Sällskapet i Helsingfors 15.1.2010.
- Kallio, Petri 2012a: The Non-initial-syllable Vowel Reductions from Proto-Uralic to Proto-Finnic. I: Tiina Hyytiäinen, Lotta Jalava, Janne Saarikivi och Erika Sandman (red.), *Per Urales ad Orientem: Iter polyphonicum multilingue: Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*, s. 163–175. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. Helsingfors.
- Kallio, Petri 2012b: The Prehistoric Germanic Loanword Strata in Finnic. I: Riho Grünthal & Petri Kallio (red.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266, s. 225–238. Helsingfors.
- Kallio, Petri 2012c: Jälkitavujen diftongit kantasuomessa. I: *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 14 s. 31–40.

- Kallio, Petri under utgivning: The Diversification of Proto-Finnic. I: Frog & Joonas Ahola (red.), *Fibula, Fabula, Fact: Defining and Contextualizing the Viking Age in Finland*. *Studia Historica Fennica*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, Petri under utgivning: The Language Contact Situation in Prehistoric Northeastern Europe. I: Robert Mailhammer, Theo Vennemann & Birgit Anette Olsen (red.), *The Linguistic Roots of Europe: Origin and Development of European Languages*. *Copenhagen Studies in Indo-European* 6. Köpenhamn: Museum Tusculanum Press.
- Kansallisbiografia*. Biografiakeskus. Turun hiippakunnan hallinto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://www.kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/?p=13> (17.9.2011).
- Karaliūnas, Simas 2004: Zum kursichen Namengut. I: Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (red.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, s. 139–148. *Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki* LXIII. Helsingfors.
- Karker, Allan, Lindgren, Birgitta og Løland, Ståle (red.) 1997: *Nordens språk utgitt av Nordisk språksekretariat*. Oslo: Novus forlag.
- Karlsson, Fred 2003: *Yleinen kielitiede*. Helsinki University Press.
- Karsten, Torsten Evert 1934: Språkforskning och arkeologi. I: *Fornvännen* 29 s. 153–175.
- Kartplatsen*. Lantmäteriverket. kansalaisen.karttapaikka.fi (12.5.2014).
- Kartsök och ortnamn*. Lantmateriet. <http://kso.lantmateriet.se/kartsok/kos/index.html> (25.9.2011).
- Keller, Rudolf E. 1995: *Die deutsche Sprache und ihre historische Entwicklung*. Hamburg: Helmut Busje Verlag.
- Kepsu, Saulo 1987: Främmande element i finska namn. I: Lars Huldén (red.), *Studier i Nordisk Filologi* 67. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 539, s. 23–26. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Kepsu, Saulo 2012: Joennimet. I: *Virittäjä* 116 s. 263–275.
- Khan, Razib 2007: Skin color & Vitamin D & folate. I: *Discover. Science, Technology and the Future*. <http://blogs.discovermagazine.com/gnxp/2007/07/skin-color-vitamin-d-folate> (20.3.2011).
- Kiviniemi, Eero 1975: *Paikannimien rakennetyypeistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Kiviniemi, Eero 1980: Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona. I: *Virittäjä* 84 s. 319–338.
- Kiviniemi, Eero 1990: *Perustietoa paikannimistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kluge, Friedrich 2002: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin: De Gruyter.
- Koivulehto, Jorma 1970: Suomen *laiva*-sanasta. I: *Virittäjä* 74 s. 178–183.
- Koivulehto, Jorma 1972: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen. II. *Neuphilologische Mitteilungen* 73 s. 575–628.
- Koivulehto, Jorma 1976: Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä I. I: *Virittäjä* 80 s. 33–47.
- Koivulehto, Jorma 1976: Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä II. I: *Virittäjä* 80 s. 247–290.
- Koivulehto, Jorma 1979: Lainoja ja lainakerrostumia. I: *Virittäjä* 83 s. 267–301.
- Koivulehto, Jorma 1981: Paikan ja joukon tulo kieleen. I: *Virittäjä* s. 85 195–213.
- Koivulehto, Jorma 1984a: Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset. I: Sven-Erik Åström (red.), *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17–19.1.1980*, s. 191–205. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- Koivulehto, Jorma 1984b: Germaaninen filologia ja kansalliset tieteet. I: *Virittäjä* 88 s. 9–16.
- Koivulehto, Jorma 1987: Namn som kan tolkas urgermanskt. I: *Klassiska problem inom finlandssvensk ortnamnsforskning*. Studier i nordisk filologi. Utgivna genom Lars Huldén. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 539 s. 27–42. Helsingfors.
- Koivulehto, Jorma 1991: *Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie*. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung Nr. 24. Herausgegeben von Wolfgang U. Dressler. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien.
- Koivulehto, Jorma 1993: Suomi. I: *Virittäjä* 97 s. 400–408.
- Koivulehto, Jorma 1994: Finnland: I. Sprachliches. I: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 9 s. 77–89. Walter de Gruyter: Berlin.
- Koivulehto, Jorma 1995: Ala-Satakunnan *Kainu* ja pohjoisen *Kainuu*. I: Päivi Rintala (huvudred.), *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51, s. 71–104. Åbo.

- Koivulehto, Jorma & Vennemann, Theo 1996: Der finnische Stufenwechsel und das Vernersche Gesetz. I: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 118 s. 163–182.
- Koivulehto, Jorma 1997a: Were the Baltic Finns ”clubmen”? On the etymology of some ancient ethnonyms. I: Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat (red.), *You name it. Perspectives on onomastic research*. Studia Fennica Linguistica 7 s. 151–169. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koivulehto, Jorma 1997b: Die Datierung der germanisch-finnischen Kontakte, revidiert. I: Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, László Honti, Paul van Linde & Osmo Nikkilä (red.), *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996*, s. 11–33. Maastricht: Shaker.
- Koivulehto, Jorma 1999a: *Verba mutuata. Quae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europeis contactus in linguis Fennicis reliquerint*. Klaas Ph. Ruppel (red.). Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 237. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Koivulehto, Jorma 1999b: Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 207–236. Helsingfors.
- Koivulehto, Jorma 2002: Contact with non-Germanic languages II: Relations to the East. I: Oskar Bandle (huvudred.), *The Nordic Languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages I* s. 583–594. Berlin: Walter de Gruyter.
- Koivulehto, Jorma 2003: Frühe Kontakte zwischen Uralisch und Indogermanisch im nordwestindogermanischen Raum. I: Alfred Bammesberger & Theo Vennemann (red.), *Languages in Prehistoric Europe*, s. 279–317. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Koivulehto, Jorma 2006: Wie alt sind die Kontakte zwischen Finnisch-Ugrisch und Balto-Slavisch? I: *Slavica Helsingiensia* 27 s. 179–196. Helsingfors.
- Koivulehto, Jorma 2007a: Kriittisiä havaintoja paikannimitutkimuksesta. I: Aimo Hakanen & Reino Kero (red.), *Sata sanan juurta. Satakunnan vanhaa paikannimistöä*, s. 67–81. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXV. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Koivulehto, Jorma 2007b: The Earliest Contacts between IE and Uralic Speakers. I: Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (red.), *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic*

- and Archaeological Considerations*, s. 235–263. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242. Helsingfors.
- Koivulehto, Jorma 2009: Etymologisesti hämäriä *-(is)tA*-johdosverbejä, lainoja ja omapohjaisia. I: *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 92 s. 79–102.
- Kokemäenjoen vesistöalue. Valtion ympäristöhallinto 2011. www.ymparisto.fi (3.10.2012).
- Kokemäki. http://www.kokemaki.fi/matkailija/historia/pieni_lukemisto (21.8.2011).
- Kolehmainen, Leena & Nordlund, Taru 2011: Kielellinen muutos tutkimuksen kohteena. Kieltenvälinen vertailu, kieliopillistuminen ja kielikontaktien tutkimus. I: *Virittäjä* 115 s. 5–35.
- Korhonen, Kalle 2009: *Kreikan kielen historia indoeuroopasta Bysanttiin*. Föreläsningsserie. Helsingfors universitet.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Mikko 1988a: The History of the Lapp Language. I: Denis Sinor (red.), *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*, s. 264–287. Leiden: E. J. Brill.
- Korhonen, Mikko 1988b: Uralilaisten kielten jälkitavujen vokaaliston historiaa. I: *Virittäjä* 92 s. 8–25.
- Koski, Mauno 1967: *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus* I. Turku: Turun yliopiston julkaisuja.
- Koski, Mauno 1970: *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus* II. Turku: Turun yliopiston julkaisuja.
- Krahe, Hans & Meid, Wolfgang 1967: *Germanische Sprachwissenschaft III. Wortbildungslehre*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Krahe, Hans & Meid, Wolfgang 1969a: *Germanische Sprachwissenschaft I. Einleitung und Lautlehre*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Krahe, Hans & Meid, Wolfgang 1969b: *Germanische Sprachwissenschaft II. Formenlehre*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Kroonen, Guus 2013: *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series. Leiden: Brill.
- Krötzel, Christian 2005: Miekän vai saarnan voimalla? Kristinuskon tulosta Suomeen ja Itämeren alueelle. I: *Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift* 95 s. 23–53. Helsingfors: Societas Historiae Ecclesiasticae Fennica.

- Kumlien, Kjell 1979: *Historieskrivning och kungadöme i svensk medeltid*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien, tjugonde delen. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Kuokkala, Juha 2012: *Jälkitavun labiaalivokaalit saamessa ja itämeren-suomessa*. Avhandling pro gradu. Helsingfors universitet. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/34015> (27.7.2012).
- Kuronen, Mikko & Leinonen, Kari 2010: *Svenskt uttal för finskspråkiga*. Tammerfors: Juvenes Print.
- Kusmenko, Jurij 2005: Scandinavian umlaut, Sámi metaphony and Swedish-Norwegian levelling (jamning): A floating Scandinavian-Sámi isogloss. I: Gulbrand Alhaug, Endre Mørck og Aud-Kirsti pedersen (red.), *Mot rikare mål å trå. Festskrift til Tove Bull*, s. 118–126. Oslo: Novus forlag.
- Kuzmin, Denis 2013: Saamelainen asutus Karjalassa I: *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 94 s. 69–123. Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Künzl, Ernst 2006: *Die Germanen*. Theis WissenKompakt.
- Kylli, Jukka 2001: Maa kohoa, mutta miten? I: *Muinaistutkija* 4/2001 s. 22–32.
- König, Werner 2011: *Deutsche Sprache*. Sjuttonde, durchgesehene und korrigierte Auflage. Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Laakso, Johanna 1998: Miten kieli muuttuu? I: *Virittäjä* 102 s. 164–166.
- Laakso, Johanna 2000: Sound history vs. historical grammar: some Finnic examples. I: Johanna Laakso (red.), *Facing Finnic. Some challenges to historical and contact linguistics*. Castrenianumin toimitteita 59 s. 113–136. Helsinki.
- Labov, William 1994: *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*. Oxford: Blackwell.
- Ladefoged, Peter & Maddieson, Ian 1996: *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Laestadius, Lars Levi 2011 [1845]: *Lappalaisten mytologian katkelmia*. Red. Juha Pentikäinen och Risto Pulkkinen. Tietolipas 231. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laitinen, Erkki 1995: *Hamppu kulttuurikasvina*. Esitelmä Hankasalmen hamppuseminaarissa. <http://www.kukin.to/tietosivut/hamppu/pohhamppuhistoria.html> (22.1.2011).
- Larsson, Patrik 2002: *Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter*. Runrön 17. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.

- Lavento, Mika 2001: *Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus. Nine Variations and Fugue on a Theme of C. F. Meinander*. Red. Torsten Edgren. Finska fornminnesföreningens tidskrift 109. Helsingfors.
- Lavento, Mika 2012a: Puheen evoluutio – arkeologin näkökulma. I: Olli Aaltonen, Mona Lehtinen & Reijo Aulanko (red.), *Näkökohtia puheen alkuperästä*, s. 52–65. Mediapinta.
- Lavento, Mika 2012b: Cultivation among hunter-gatherers in Finland – evidence of activated connections? I: Riho Grünthal & Petri Kallio (red.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266, s. 1–40. Helsingfors.
- Lehmann, Winfred P. 2007: *A Grammar of Proto-Germanic*. Jonathan Slocum (red.). <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pgmc00.html> (9.1.2011).
- Lehtinen, Tapani 2000: *Suomen kielen tausta II. Suomi uralilaisena kielenä*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen opetusmoniste.
- Lehtinen, Tapani 2007: *Kielen vuosituhanneet. Suomen kielen kehitys kantaurlaista varhaissuomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtiranta, Juhani 1982: Eine beobachtung über die Gründe der raschen Veränderung des Grundwortschatzes im Lappischen. I: *Finnisch-Ugrische Forschungen XLIV. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde* s. 114–118. Helsinki.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Lempiäinen, Terttu 1999: Hiiltyneet viljanjyvät ja maanviljely alkua Suomessa. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 152–154. Helsingfors.
- Lempiäinen, Terttu 2006: Kasvimakrofossiilitutkimuksen viimeiset vuosikymmenet. I: *Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland* 1/2006 s. 32–44.
- Leskinen, Heikki 1999: Suomen murteiden synty. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 358–371. Helsingfors.
- Lindkvist, Thomas 2002: Sverige och Finland under tidig medeltid. I: *När kom svenskarna till Finland?* Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (red.) s. 39–50. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 646. Helsingfors.

- Line, Philip 2007: *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*. Leiden: Brill.
- Linna, Martti 1996: Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot. I: Helena Honka-Hallila (red.), *Vesilahti 1346–1996*, s. 148–207. Vesilahden kunta ja seurakunta.
- Liukkonen, Kari 1999: *Baltisches im Finnischen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 235. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Loikala, Paula 1977: The oldest Germanic loanwords in Finnish and their contribution to Germanic philology. I: *Studi italiani di linguistica teorica ed applicata* 6 s. 223–250.
- Lovén, Christian 2012: *Histoireskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden. Handskriften UUB C92 och dess källor*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 96. Uppsala.
- LuontoPortti. <http://www.luontoportti.com> (3.10.2011).
- LÄGLOS = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Bd. I–III. A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra & Osmo Nikkilä. Amsterdam: Rodopi 1991–2012.
- Lönnrot, Elias 1849: *Kalevala*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://www.finlit.fi/kalevala> (15.7.2011).
- Maliniemi, Aarno & Mikkola, J. J. 1930: Kaksi pyhää Henrikkiä koskevaa muistiinpanoa. I: *Festskrift tillägnad Jaakko Gummerus och Martti Ruuth vid uppnådda 60 år*. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar XXVIII s. 3–9.
- Mallat, Kaija 1997: Interpreting place names. I: Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat (red.), *You name it. Perspectives on onomastic research*. Studia Fennica Linguistica 7 s. 97–105. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- McCone, Kim 1996: *Towards a relative chronology of ancient and medieval Celtic sound change*. Maynooth studies in Celtic linguistics I. Maynooth: St. Patrick's College.
- MHP = *Maaailmanhistorian pikkujättiläinen* (1998). Seppo Zetterberg (red.). Porvoo: WSOY.
- Meinander, Carl Fredrik 1987: De arkeologiska förutsättningarna. I: *Klassiska problem inom finlandssvensk ortnamnsforskning*. Studier i nordisk filologi. Utgivna genom Lars Huldén. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 539 s. 17–22. Helsingfors.

- Messenius, Johannes 1988: *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaihteita sekä tuntemattoman tekijän Suomen kronikka*. Latinan kielestä suomentaneet Martti Linna, Jorma Lagerstedt & Erkki Palmén. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 467. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Miettinen, Mirja 1993: Kangasalan Sarsa, esimerkki Pirkanmaan kehityksestä kivikaudesta pronssikauteen. I: Tuija-Liisa Soininen (red.), *Näkökulmia Pirkanmaan esihistoriaan*, s. 25–41. Masunni 1. Kirjoituksia Tampereelta ja Pirkanmaalta. Tampereen museot.
- Mikkonen, Pirjo & Paikkala, Sirkka 2000: *Sukunimet*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Miller, Brett 2012: *Feature Patterns. Their Sources and Status in Grammar and Reconstruction*. Doktorsavhandling vid Cambridges universitet.
- Millward, Celia M. 1996: *A Biography of the English Language*. Andra upplagan. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Montonen, Martti 1974: *Suomen peura*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Museiverket. Järnåldern. Merovingertid. 2009. <http://www.nba.fi/sv/nationalmuseum/undervisning/undervisningspaket/forhistoria/information/utskrift3> (7.5.2012).
- Myhre, Bjørn 2003: The Iron Age. I: Knut Helle (red.), *The Cambridge History of Scandinavia. Volume I. Prehistory to 1520*, s. 60–94. Cambridge University Press.
- Männistö, Sami 2003: Härkäparista hevosvaljakkoon ja rekipeleistä vankkureihin. I: Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (red.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, s. 199–206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mäntylä, Jorma 2004: Sarsan maisema mullistui yhdessä yössä. I: *Tiede* 4/2004 s. 50–52.
- Namnarkivet. Institutet för de inhemska språken. Helsingfors (24.8.2011).
- Namnledslexikon. *Finlands svenska ortnamn*. Red. Kurt Zilliacus. Forskningscentralen för de inhemska språken. 1999.
- Nationell ArkivDatabas. Stockholm: Riksarkivet. <http://www.nad.riksarkivet.se> (2.11.2012).
- NE = *Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av statens kulturråd*. Sjätte bandet. Red. Kari Marklund Bokförlaget Bra Böcker 1991.

- Nelson, Steve 2009: Physics of still water. I: *AllExperts*. <http://en.allexperts.com/q/Physics-1358/2009/4/physics-still-water-white.htm> (17.1.2011).
- Nielsen, Hans Frede 2000: *The Early Runic Language of Scandinavia. Studies in Germanic Dialect Geography*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.
- Nielsen, Hans Frede 2002: Nordic–West Germanic Relations. I: Oskar Bandle (huvudred.), *The Nordic Languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages I* s. 558–568. Berlin: Walter de Gruyter.
- Nielsen, Hans Frede 2006: The Early Runic Inscriptions and Germanic Historical Linguistics. I: *Runes and their Secrets. Studies in runology*. Edited by Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen, Bente Holmberg and Gillian Fellows-Jensen, s. 247–269. Köpenhamn: Museum Tusculanum Press.
- Nikkilä, Osmo 1988: Sadettiinko satamaan vai saavuttiinko ”stadiin”? I: Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, A. D. Kylstra & Osmo Nikkilä (red.), *Omaa vai lainattua. Itämerensuomen germaanisiin lainasanoihin liittyviä kirjoitelmia 1*, s. 153–158. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nikkilä, Osmo 1991: Auf den Spuren des Pferdes. Ist ostseefinnisch *hepo* doch ein germanisches Lehnwort? I: Hans-Hermann Bartens et al. (red.), *Ural-Altäische Jahrbücher*. Neue Folge Band 10. Wiesbaden.
- Nikkilä, Osmo 1998: Suomen *hk* germaanista *g*:tä vastaamassa. I: Riho Grünthal & Johanna Laakso (red.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 228 s. 350–359. Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Nikkilä, Osmo 1999: Sporadischer Konsonantenwechsel im Ostseefinnischen. I: *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*. Band 21/22. Helmut Buske Verlag.
- Nissilä, Viljo 1976: Suurvanajan nimistöä. I: *Vanajan historia I*. Wanaja-seuran julkaisuja XX. Red. Y. S. Koskimies och Pekka Lampinen. Hämeenlinna.
- Nisäkkäät. Koko perheen eläinopas*. Red. Eleanor Lawrence. Suomentanut Esko Vertanen. Jyväskylä: Gummerus. 1991.
- Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. 2002–2005. Oskar Bandle (huvudred.), volym I–II. Berlin: Walter de Gruyter.
- Noreen, Adolf 1920: Nordens äldsta folk- och ortnamn. I: *Fornvännen* 15 s. 23–50.

- Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela 2010: *Introduktion till sociolingvistik*. Norstedts.
- Norrøn ordbok. 3. utgåva av *Gamalnorsk ordbok*. Red. Leiv Heggstad, Finn Hødnebo & Erik Simensen. Oslo: Det Norske Samlaget 1975.
- Norrøn ordbok. 4. utgåva av *Gamalnorsk ordbok*. Red. Leiv Heggstad, Finn Hødnebo & Erik Simensen. Oslo: Det Norske Samlaget 1993.
- Norsk stadnamnleksikon. Red. Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Andra, förnyade upplagan. Oslo: Det Norske Samlaget 1980.
- Norsk stadnamnleksikon. Red. Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Fjärde upplagan. Oslo: Det Norske Samlaget 2007 [1997].
- Nussbaum, Alan J. 1986: *Head and Horn in Indo-European*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Nuutinen, Olli 1989a: Satakunnan synty ja Kainuun kato. Tutkimus Suomen *sata-*, *sato-* ja *satama*-paikannimistä. I: *Virittäjä* 93 s. 11–49.
- Nuutinen, Olli 1989b: *Järvi* – balttilainen laina. I: *Virittäjä* 93 s. 497–503.
- Nuutinen, Olli 1992: Old European hydronyms in Finland? I: László [sic] Honti, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Jolanta Jastrzębska & Osmo Nikkilä (red.), *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 13.–15. November 1991*, s. 125–138. Amsterdam & Atlanta: Rodopi.
- OFSF = *Ordbok över Finlands svenska folkmål* av Olav Ahlbäck. Häfte 3, 1982. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Ohlmarks, Åke 1983: *Fornnordiskt lexikon*. Stockholm: Tidens förlag.
- Ojala, Carl-Gösta 2009: *Sámi Prehistories. The Politics of Archaeology and Identity in Northernmost Europe*. Institutionen för arkeologi och antik historia. Occasional papers in archaeology 47. Uppsala universitet.
- Ojansuu, Heikki 1928: Kallialan seurakunnan keskiaikaiset kirkontilit. I: *Satakunta. Kotiseutututkimuksia III* s. 1–46. Satakuntalainen osakunta.
- Orrman, Eljas 1990: Den svenska bebyggelsens historia. I: Kurt Zilliacus (red.), *Finska skären. Studier i Åboländsk kulturhistoria*, s. 197–282. Helsingfors: Konstsamfundet.
- Orrman, Eljas 1999: Suomen väestön ja asutuksen kehitys keskiajalla. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 375–384. Helsingfors.

- Orrman, Eljas 2002: Kontinuitet eller diskontinuitet – konkurrerande teorier om den svenska bosättnings ålder i Finland. I: Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (red.), *När kom svenskarna till Finland?* s. 51–62. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 646. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ortnamnsregistret*. Institutet för språk och folkminnen. <http://www.sofi.se/ortnamnsregistret> (4.12.2012).
- Palm, Rune 2010: *Vikingarnas språk 750–1100*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts.
- Palviainen, Santeri 2004: Die germanischen *n*-Stämme und ihre Reflexe in den ostseefinnischen Lehnwörtern. I: Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (red.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, s. 223–233. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsingfors.
- Pamp, Bengt 1978: *Svenska dialekter*. Stockholm: Natur och kultur.
- Pamp, Bengt 1979: *Ortnamnen i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Pamp, Bengt 1988: *Ortnamnen i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Parpola, Asko 1999: Varhaisten indoeurooppalaiskontaktien ajoitus ja paikannus kielellisen ja arkeologisen aineiston perusteella. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 180–206. Helsingfors.
- Parpola, Asko 2002: Indoeurooppalaisten kielten esihistoria ja suomi. I: Riho Grünthal (red.), *Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan*. Tietolipas 180 s. 138–158. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Parpola, Asko 2004: Old Norse *seið(r)*, Finnish *seita* and Saami shamanism. I: Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (red.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, s. 235–273. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsingfors.
- Parpola, Asko 2005: The Nāsatyas, the Chariot and the Proto-Aryan Religion. I: *Journal of Indological Studies*. Nos. 16 & 17, s. 1–63.
- Parpola, Asko 2012: Formation of the Indo-European and Uralic (Finno-Ugric) language families in the light of archaeology: Revised and integrated 'total' correlations. I: Riho Grünthal & Petri Kallio (red.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266, s. 119–184. Helsingfors.
- Paulaharju, Samuli 1932: *Seitoja ja seidan palvontaa*. Vähäisiä kirjelmää LXXXIV. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Pekkanen, Tuomo 1984: Suomi ja sen asukkaat latinan- ja kreikankielisessä kirjallisuudessa 1000-luvulle asti. I: Sven-Erik Åström (red.), *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17–19.1.1980*, s. 227–247. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- Pentikäinen, Juha 1995: Saamelaiset – pohjoisen kansan mytologia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Perridon, Harry 2002: Dialects and written language in Old Nordic II: Old Danish and Old Swedish. I: Oskar Bandle (huvudred.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, volym I s. 1018–1027. Berlin: Walter de Gruyter.
- Peterson, Lena 1983: Om s.k. palatalt r i fornsvenskan. I: *Arkiv för nordisk filologi* 98 s. 202–220.
- Peterson, Lena 2002: *Nordiskt runnamnslexikon*. www.sofi.se/servlet/GetDoc?meta_id=1017 (11.7.2012).
- Peterson, Lena 2004: *Lexikon över urnordiska personnamn*. <http://www.sofi.se/images/NA/pdf/urnord.pdf> (30.1.2012).
- Pettersson, Gertrud 2005: *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande*. Lund: Studentlitteratur.
- Pirinen, Kauko 1985: Piispa ja lähetyspiispa Suomen lähetyskaudella. I: Jaan Aarts, Thea Aulo, Metropolita Johannes & Martti Parvio (red.), *Pastor et episcopus animarum. Studia in honorem episcopi Pauli Verschuren*. Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja 47 s. 70–86. Vammala.
- Pirinen, Kauko 1991: *Suomen kirkon historia 1. Keskiäika ja uskonpuhdistuksen aika*. Borgå.
- Pitkänen, Ritva Liisa 1985: *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pitkänen, Ritva Liisa 1990: Ortnamn av finskt ursprung. I: Kurt Zilliacus (red.), *Finska skären. Studier i åboländsk kulturhistoria utgivna av Konstsamfundet*, s. 135–196. Helsingfors.
- Pitkänen, Ritva Liisa 2002: Suomi, Häme ja Satakunta. I: *Virittäjä* 106 s. 309–312.
- Pitkänen, Ritva Liisa 2007: Satakunnan rannikon ruotsalais-suomalainen paikannimistö. I: Aimo Hakanen & Reino Kero (red.), *Sata sanan juurta. Satakunnan vanhaa paikannimistöä*, s. 42–65. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXV. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Pohjanen, Bengt 2013: *Faravidin maa*. Överkalix: Barents Publisher.

- Posti, Lauri 1953: From Pre-Finnic to late Proto-Finnic. I: *Finnisch-Ugrische Forschungen* 31 s. 1–91.
- Punkari, Yrjö 2005: *Kristinuskon ja kirkon tulo Vesilahteen. Kirmukarmu*.
<http://www.narva.sci.fi/kktie/kirkarmu.html> (10.3.2012).
- Purhonen, Paula 1998: *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskonto-
 arkeologinen tutkimus*. Finska fornminnesföreningens tidskrift 106.
 Helsingfors.
- Purhonen, Paula 2003: Esihistoriallinen hautausriitti – valmistautumista
 tuonpuoleiseen. I: Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (red.),
*Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta
 keskialalle*, s. 286–299. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pyysalo, Jouna 2013: *System PIE. The Primary Phoneme Inventory and Sound
 Law System for Proto-Indo-European*. Publications of the Institute for
 Asian and African Studies 15. Helsinki: Unigrafia.
- Rahkonen, Pauli 2011: *Suomen alueen x-kielinen nimistö*. Föredrag vid
 Helsingfors universitet 13.12.2011.
- Rahkonen, Pauli 2013: Suomen etymologisesti läpinäkyvätöntä vesistö-
 nimistöä. I: *Virittäjä* 117 s. 5–43.
- Ralph, Bo 1980: Urnordisk slutljudsskärpning. I: *Arkiv för nordisk filologi*
 95 s. 1–24.
- Ralph, Bo 2002: Phonological and graphematic developments from Ancient
 Nordic to Old Nordic. I: Oskar Bandle (huvudred.), *The Nordic
 Languages. An International Handbook of the History of the North
 Germanic Languages*. Volym I s. 703–719. Berlin: Walter de Gruyter.
- Ramat, Paolo 1981: *Einführung in das Germanische*. Linguistische Arbeiten
 95. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Ramsfjell, Berit Sagen & Vinje, Finn-Erik 1983: *Språkkunnskap. Språkhistorie,
 Norrønt, Nyisländsk, Dialekter*. Andra upplagan. Aschehoug.
- Rantatupa, Heikki 2013: *Historialliset kartat*. www.vanhakartta.fi (2.8.2013).
- Rapola, Martti 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Suomalaisen
 Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 283. Helsinki: Suomalaisen
 Kirjallisuuden Seura.
- Rasila, Viljo 1988: Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. I: *Tampereen historia
 I. Vaiheet ennen 1840-lukua*. Lauri Santamäki (huvudred.), s. 315–735.
 Tampereen kaupunki.
- Ravila, Paavo 1966: *Johdatus kielihistoriaan*. Tietolipas 3. Helsinki:
 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- REA = *Registrum Ecclesiae Aboensis* = *Åbo domkyrkas Svartbok*. Utgifven genom Reinhold Hausen. Helsingfors 1890.
- Riad, Tomas 1992: *Structures in Germanic Prosody. A diachronic study with special reference to the Nordic languages*. Department of Scandinavian languages. Stockholm university.
- Ringe, Don 2006: *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic. A Linguistic History of English. Volume I*. Oxford: Oxford University Press.
- Ritter, Ralf-Peter 1979: Zur urostseefinnischen sog. langen Affrikata. *E. Schiefer*, s. 295–300.
- Räisänen, Alpo 2005: Saamelaisjäljet Kuusamon ja Posion paikannimistöissä. I: *Virittäjä* 109 s. 336–356.
- Räisänen, Alpo 2010: Kostamo, Onkamo ja muita paikannimiä. I: *Virittäjä* 114 s. 502–530.
- Saami. A Cultural Encyclopaedia*. Ulla-Maija Kulonen, Irja Seurujärvi-Kari & Risto Pulkkinen (red.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 925. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005.
- Saarikivi, Janne 2006a: *Substrata Uralica. Studies on Finno-Ugrian substrate in Northern Russian dialects*. Tartu University Press.
- Saarikivi, Janne 2006b: Kielten elämä, kuolema ja vaihtuminen. I: *Virittäjä* 110: 10–22.
- Saarikivi, Janne 2007: Uusia vanhoja sanoja. I: Jussi Ylikoski & Ante Aikio (red.), *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 253 s. 325–347. Helsingfors.
- Saarikivi, Janne 2009: Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta. I: *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society*. Red. Jussi Ylikoski. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 258 s. 109–160. Helsingfors.
- Saarikivi, Janne 2010: Ystävystä, uskosta ja vokaaleista. I: *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010*. Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen och Tanja Vaittinen (red.), s. 249–264. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Saarikivi, Janne 2011: Saamelaiskielet – nykypäivää ja historiaa. I: Irja Seurujärvi-Kari, Petri Halinen & Risto Pulkkinen (red.), *Saamentutkimus tänään*. Tietolipas 234 s. 77–119. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Saarinen, Heli 2013: Näkymättömät metsäsaamelaiset. I: Erika Sarivaara, Kaarina Määttä & Satu Uusiautti (red.), *Kuka on saamelainen ja mitä on saamelaisuus – identiteetin jäljillä*, s. 55–68. Rovaniemi: Lapland University Press.
- Saipio, Jarkko 2011: Lapinrauniotradition kehitys ajoitusten valossa. I: *Muinaistutkija* 4/2011 s. 19–35.
- Salminen, Tapio 2007: *Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudesta 1860-luvulle*. Kokemäen ja Harjavallan kaupungit ja seurakunnat.
- Salminen, Tapio 2011: Tammerkosken keskiaika. I: Mari Lind, Kimmo Anttila & Antti Liuttunen (red.), *Tammerkoski ja kosken kaupunki*, s. 18–33. Tampereen museoiden julkaisuja 115. Tampere: Tampereen museot.
- Salo, Unto 1988: Tampereen esihistoria. I: Lauri Santamäki (huvudred.), *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*, s. 51–160. Tampereen kaupunki.
- Salo, Unto 1995: Satakunnan synty. Maakunnan asutushistorian tarkastelua. I: Päivi Rintala (huvudred.), *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51 s. 33–70. Vammala.
- Salo, Unto 2000: Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. I: Jukka Peltovirta (red.), *Hämeen käräjät I*, s. 18–231. Hämeenlinna/Harjavalta: Hämeen Heimoliitto ry & Emil Cedercreutzin Säätiö. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salo, Unto & Söyrinki-Harmo, Leena 2001: Arkeologinen tutkimus Satakunnassa 1951–2000. I: Ritva Kava (red.), *Satakunta. Kotiseutututkimuksia XIX* s. 40–115. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Salo, Unto 2001: Hämeestä ja Hämeen vierestä. I: *Muinaistutkija* 3/2001 s. 56–61.
- Salo, Unto 2003a: Faravidin retket ja Satakunnan organisoituminen rautakaudella. I: *Faravid*. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja XXVII s. 5–62. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys r.y.
- Salo, Unto 2003b: Oliko Kalanti muinaismaakunta. I: Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (red.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, s. 13–91. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Salo, Unto 2004a: Gedanken über Gedanken – Finnen in der Schule der frühen Indoeuropäer. I: Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (red.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, s. 323–350. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsingfors.
- Salo, Unto 2004b: *Sastamalan historia 1. Esihistoria*. Sastamalan historia-toimikunta.
- Salo, Unto 2005: Kristilliset kuvat, symbolit ja ornamentit Suomen rautakauden löydöissä. I: Ritva Kava & Reino Kero (red.), *Pyhän Henrikin muisto. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXII*, s. 10–361. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Salo, Unto 2007a: Lyhyt katsaus Länsi-Suomen rautakautiseen asutushistoriaan. I: Aimo Hakanen & Reino Kero (red.), *Sata sanan juurta. Satakunnan vanhaa paikannimistöä*, s. 8–13. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXV. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Salo, Unto 2007b: Sastamalan kalmistonimistä ja niiden taustoista. I: Aimo Hakanen & Reino Kero (red.), *Sata sanan juurta. Satakunnan vanhaa paikannimistöä*, s. 136–179. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXV. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Salo, Unto 2008: *Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salo, Unto 2012a: *Kalevalaiset myytit ja uskomukset I. Olevaisuus ja sen valtius. Muinaissuomalaisten maailmanymmärrys*. Somero: Amanita.
- Salo, Unto 2012b: *Kalevalaiset myytit ja uskomukset III. Tuoni, Pohjola, taivas*. Somero: Amanita.
- Salo, Unto 2012c: *Suomi ja finne*. I: *Sananjalka* 54 s. 169–176. *Saamelaiset Suomessa*. Saamelaiskäräjien julkaisuja 2009.
- Sammallahti, Pekka 1977: Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. I: *Virittäjä* 81 s. 119–136.
- Sammallahti, Pekka 1984: Saamelaisten esihistoriallinen tausta kielitieteen valossa. I: Sven-Erik Åström (red.), *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17–19.1.1980*, s. 137–156. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- Sammallahti, Pekka 1985: Saamelaiset ja saamen kieli. I: Martti Linkola (red.), *Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa*, s. 151–166. Arvi A. Karisto Oy.

- Sammallahti, Pekka 1988: Historical Phonology of the Uralic Languages. I: Denis Sinor (red.), *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*, s. 478–554. Leiden: E. J. Brill.
- Sammallahti, Pekka & Morottaja, Matti 1993: *Säämi–suomâ sänikirje. Inarinsaamelais-suomalainen sanakirja*. Ohcejohka: Girjegiisá.
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Sammallahti, Pekka 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 70–90. Helsingfors.
- Sammallahti, Pekka 2002: Saamelaisten juuret. I: Riho Grünthal (red.), *Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan*. Tietolipas 180 s. 159–173. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sammallahti, Pekka 2006 [1993]: *Sámi-suoma-sámi sátnegirji*. Fjärde oförändrad upplaga. Ohcejohka: Girjegiisá Oy.
- Sammallahti, Pekka 2007: The Indo-European Loanwords in Saami. I: Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (red.), *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations*, s. 397–415. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242. Helsingfors.
- Sammallahti, Pekka 2012: On Subglottal Pulses. I: Tiina Hyytiäinen, Lotta Jalava, Janne Saarikivi och Erika Sandman (red.), *Per Urales ad Orientem: Iter polyphonicum multilingue: Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*, s. 359–374. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. Helsingfors.
- Samnordisk runtextdatabas & Rundata* 2008. Elektronisk databas, kan laddas ner på adressen <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>.
- SAOB = *Svenska Akademiens Ordbok*. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob> (25.9.2013).
- Saxo Grammaticus 2005 (ca 1210): *Gesta Danorum – Danmarkshistorien*. Latinsk text udgivet af Karsten Friss-Jensen. Dansk oversættelse ved Peter Zeeberg. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gads Forlag.
- Scardigli, Piergiuseppe 2002a: Nordic-Gothic linguistic relations. I: Oskar Bandle (red.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages I*, s. 553–558. Berlin: Walter de Gruyter.

- Scardigli, Piergiuseppe 2002b: Contact with non-Germanic languages
I. Relations to the West. I: Oskar Bandle (red.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages I*, s. 572–582. Berlin: Walter de Gruyter.
- Schalin, Johan 2004: Itämerensuomalaisen **leütä*-vartalon lainaperäisyys.
I: *Virittäjä* 108 s. 24–33.
- Schalin, Johan 2008a: Härdalar, namnet *Karis* och den första nedtecknade händelsen i Finlands historia. I: *Finsk Tidskrift* 8/2008. Åbo: Föreningen Granskaren r.f.
- Schalin, Johan 2008b: Ahuen maa ja Alandh. I: *Sananjalka* 50 s. 24–37.
- Schalin, Johan 2012: Namnet Kymmene. I: Tiina Hyytiäinen, Lotta Jalava, Janne Saarikivi och Erika Sandman (red.), *Per Urales ad Orientem: Iter polyphonicum multilingue: Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*, s. 389–398. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. Helsingfors.
- Schalin, Johan under utgivning: Language Contact in the Late Iron Age and Early Middle Ages in the Light of Borrowed Names. I: Robert Mailhammer, Theo Vennemann & Birgit Anette Olsen (red.), *Fibula, Fabula, Fact: Defining and Contextualizing the Viking Age in Finland. Studia Fennica Historica*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Schefferus, Johannes 1799 [1673]: *Lapponia*. Latinan kielestä suomentanut Tuomo Itkonen. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Osakeyhtiö.
- Schmidt, Wilhelm (huvudred.) 1976: *Geschichte der deutschen Sprache. Mit Texten und Übersetzungshilfen*. Volk und Wissen. Volkseigener Verlag.
- Schrijver, Peter 2003: Early Developments of the Vowel Systems of North-West Germanic and Saami. I: Alfred Bammesberger & Theo Vennemann (red.), *Languages in Prehistoric Europe*, s. 195–226. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Schuhmann, Roland 2009: *Germanische Sprachgeschichte. Ein Überblick*. <http://www.indogermanistik.uni-jena.de/dokumente/PDF/EinfGERM.pdf> (2.4.2011).
- Schulte, Michael 1998: *Grundfragen der Umlautphonemisierung. Eine strukturelle Analyse des nordgermanischen i/j-Umlauts unter Berücksichtigung der älteren Runeninschriften*. Berlin: Walter de Gruyter.
- SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev*. Nationell Arkiv-Databas. <http://www.nad.riksarkivet.se/sdhk> (18.11.2013).

- Seebold, Elmar 1981: *Etymologie. Eine Einführung am Beispiel der deutschen Sprache*. München: Verlag C.H.Beck.
- Seppä, Heikki & Tikkanen, Matti 2006: Ähtärinjärven vanha lasku-uoma. I: *Geologi* 58 s. 89–94.
- Seurujärvi-Kari, Irja 2011: Alkuperäiskansatutkimus, alkuperäiskansaliike ja saamelaiset. I: Irja Seurujärvi-Kari, Petri Halinen & Risto Pulkkinen (red.), *Saamentutkimus tänään*. Tietolipas 234 s. 77–119. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SHP = *Suomen historian pikkujättiläinen*. Seppo Zetterberg (huvudred.). Porvoo: WSOY. 1995.
- Sigurd, Bengt 1991: *Språk och språkforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Siikala, Anna-Leena 1987: Myytti ja historia eeppisessä kansanrunoudessa. I: Martti Linna (red.), *Muinaisrunot ja todellisuus*, s. 11–19. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Historian aitta XX.
- Siikala, Anna-Leena 2012: *Itämerensuomalaisten mytologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKVR = *Suomen Kansan Vanhat Runot*. 2007. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://dbgw.finlit.fi/skvr/skvr.phtml> (5.2.2012).
- Sköld, Tryggve 1954: Om uttalet av runan *R* och några nordiska låneord i lapskan. I: Dag Strömbäck (red.), *Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954* s. 33–48. Scandinavica et Fenno-Ugrica. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Sköld, Tryggve 1961: *Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 8. Uppsala: Uppsala universitet.
- Sköld, Tryggve 2004: Finn. *vika* 'Fehler, mangel, Krankheit'. I: Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (red.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, s. 379–383. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsingfors.
- SMP = *Sveriges medeltida personnamn*. Institutet för språk och folkminnen. <http://www.sofi.se/3650> (25.5.2012).
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 1992, del 3. Huvudred. Tuomo Tuomi. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 1994, del 4. Huvudred. Tuomo Tuomi och Matti Vilppula. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1997, del 5. Huvudred. Matti Vilppula. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Edita.

- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 1999, del 6. Huvudred. Matti Vilppula. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsingfors: Edita.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 2003, del 7. Huvudred. Matti Vilppula. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SOL = *Svenskt ortnamnslexikon*. Utarbetad inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Red. Mats Wahlberg. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet. 2003.
- Spiik, Nils Eric 1994: *Lulesamisk ordbok*. Jokkmokk: Sameskolstyrelsen.
- SPNK = *Suomalainen paikannimikirja*. Sirkka Paikkala (huvudred.). Karttakeskus & Forskningscentralen för de inhemska språken. Helsingfors 2007.
- Spurkland, Terje 2006: From Tune to Eggja – the ontology of language change. I: *Runes and their Secrets. Studies in runology*. Redigerad av Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen, Bente Holmberg och Gillian Fellows-Jensen, s. 333–345. Köpenhamn: Museum Tusculanum Press.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja*. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen (red.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556/Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001 [1992–2000].
- Stifter, David 2009: The Proto-Germanic shift *ā > *ō and early Germanic linguistic contacts. I: *Historische Sprachforschung* 122 s. 268–283. Göttingen.
- Stiles, Patrick V. 2004: Place-adverbs and the development of Proto-Germanic long ē₁ in early West Germanic. I: Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (red.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, s. 385–396. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsingfors.
- Store norske leksikon*. 2009. <http://www.snl.no/Senja/Seiland> (16.1.2011).
- Strandberg, Svante 2002: The development of Proto-Nordic place-names. I: Oskar Bandle (huvudred.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages I*, s. 671–685. Berlin: Walter de Gruyter.
- Strandberg, Svante 2006: Feminina sjönamn. I: Lena Peterson, Svante Strandberg och Henrik Williams (red.), *Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006*, s. 199–214. Namn och samhälle 17. Uppsala: Uppsala universitet.

- Suistoranta, Kari & Asplund, Henrik 1997: *Kemiön suurpitäjän historia I*. Sagalundin museon kuntayhtymä.
- Suuri perheatlas*. Porvoo: WSOY 1992.
- Suvanto, Seppo 1973: *Satakunnan historia III. Keskiäika*. Satakunnan Maakuntaliitto r.y.
- Suvanto, Seppo 1987: Ensimmäinen ristiretki – tarua vai totta? I: Martti Linna (red.), *Muinaisrunot ja todellisuus*, s. 149–160. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Historian aitta XX.
- Suvanto, Seppo 1988: Talonpoikainen Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. I: Lauri Santamäki (huvudred.), *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*, s. 161–313. Tampereen kaupunki.
- Svennung, Josef 1964: De nordiska folknamnens hos Jordanes. I: *Fornvännen* 59 s. 65–102.
- Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. Utarbetad vid Redaktionen för Svenska Akademiens samtidsordböcker. Huvudred. Sture Allén. Stockholm: Svenska Akademien 2009.
- SVL = *Suomen varhaiskeskiajan lähteitä* (1989). Red. Martti Linna. Historian aitta. Historian ystävien liitto XXI. Jyväskylä.
- Svonni, Mikael 2013: *Ordbok Nordsamisk–svensk. Svensk–nordsamisk*. ČálliidLágádus.
- Sweet, Frank W. 2002: *The Paleo-Etiology of Human Skin Tone. Essays on the Color Line and the One-Drop Rule*. <http://backintyme.com/essays/item/4> (20.3.2011).
- Söderwall, K. F. 1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Lund: Svenska Fornskrift-Sällskapet.
- Tacitus, Cornelius Publicus 98: *Germania*. www.thelatinlibrary.com (12.8.2012).
- Tacitus, Cornelius Publicus ca 100: *Historiae, Liber IV*. www.thelatinlibrary.com (29.8.2012).
- Tammerkoski ja kosken kaupunki*. Mari Lind, Kimmo Anttila & Antti Liuttunen (red.), s. 160–161. Tampereen museoiden julkaisuja 115. Tampere: Tampereen museot. 2011.
- Tarkiainen, Kari 2008: *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa. Finlands svenska historia I*. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Teeriaho, Yrjö 2008: *Vanhon karttojen Lappi*. AtlasArt.

- Tomtlund, Jan-Erik 1999: Åland under vikingatiden. Den första glimten av vikingarnas värld. I: Ann-Mari Häggman (huvudred.), *Vi och vikingarna*. Svenska folkskolans vänner. Årgång 113 s. 18–31. Ekenäs.
- Turunen, Aimo 1979: *Kalevalan sanat ja niiden taustat*. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämissektori.
- Udolph, Jürgen 2002: Nordic, Germanic, Indo-European and the structure of the Germanic language family. I: Oskar Bandle (huvudred.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Volume I s. 544–553. Berlin: Walter de Gruyter.
- Uotila, Eeva 1992: New loans from Germanic and Baltic: Finnish *kersa*, *nuutua*, *synkkä*. I: László [sic] Honti, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Jolanta Jastrzębska & Osmo Nikkilä (red.), *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 13.–15. November 1991*, s. 167–173. Amsterdam & Atlanta: Rodopi.
- USN = *Uusi suomalainen nimikirja*. 1988. Red. Kustaa Vilkkunen, Pirjo Makkonen & Sirkka Paakkala. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Vaan, Michiel de 2008: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden: Brill.
- Vahtola, Jouko 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistö-tieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia Historica Septentrionalia 3. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Vahtola, Jouko 1985: Suomalaisen asutuksen synty ja kehitys Lapissa. I: Martti Linkola (red.), *Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa*, s. 209–234. Arvi A. Karisto Oy.
- Vahtola, Jouko 1987: Kansanrunojen nimistön ja todellisen nimistön välisistä yhteyksistä. I: Martti Linna (red.), *Muinaisrunot ja todellisuus*, s. 37–50. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Historian aitta XX.
- Vahtola, Jouko 1991: Lapin valtaus historiallisessa katsannossa. I: *Faravid* 15 s. 335–355. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Vahtola, Jouko 1996: Vesilahden asutusnimet. I: Helena Honka-Hallila (red.), *Vesilahti 1346–1996* s. 28–57. Vesilahden kunta ja seurakunta.
- Vahtola, Jouko 1999: Saamelaisten esiintyminen Suomessa varhaishistoriallisten lähteiden ja paikannimien valossa. I: Paul Fogelberg (red.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153 s. 109–116. Helsingfors.

- Vahtola, Jouko 2001: Nimistö Satakunnan historian kuvaajana. I: Ritva Kava (red.), *Satakunta. Kotiseutututkimuksia XIX*, s. 116–124. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Vahtola, Jouko 2003: *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Valonen, Niilo 1984: Vanhoja lappalais-suomalaisia kosketuksia. I: Sven-Erik Åström (red.), *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17–19.1.1980*, s. 73–108. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- Vennemann, Theo 1984: Hochgermanisch und Niedergermanisch. Die Verzweigungstheorie der germanisch-deutschen Lautverschiebungen. I: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache*. Band 106, s. 1–45. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Vennemann, Theo 2004: Phol, Balder, and the birth of Germanic. I: Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (red.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag* s. 439–457. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki. Helsingfors.
- Verijuotikas*. <http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=119851&lan=fi> (17.11.2011).
- Viklund, Karin 2002: Vad säger ett tomrum om nationalitet? Österbottens järnåldersbygd och kontinuitetsfrågorna. I: Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (red.), *När kom svenskarna till Finland?* s. 119–136. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Vilkuna, Kustaa 1969: *Kainuu – Kvänland. Ett finsk-norsk-svenskt problem*. Acta Academiae Regie Gustavi Adolphi XLVI. Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri aktiebolag.
- Vilkuna, Kustaa 2007: *Etunimet*. Red. Pirjo Mikkonen. Femte upplagan. Helsingfors: Otava.
- Virrankoski, Pentti 2001: *Suomen historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 846. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Visit Senja*. www.visitsenja.no (18.1.2011).
- Vries, Jan de 1962: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden.
- Waldenström, Stellan 2005: *Kjulo* i Finland och *Kjula* i Sverige. I: *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 93 s. 17–36. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.

- Watkins, Calvert 2006: Indo-European Roots. I: *The American Heritage Dictionary of the English Language*. Fjärde upplagan, s. 2020–2055. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Weibull, Jörgen 1993: *Sveriges historia*. Förlags AB Wiken och Svenska Institutet.
- Welinder, Stig 2009: *Sveriges historia 13000 f.Kr.–600 e.Kr.* Stockholm: Norstedts.
- Wessén, Elias 1965a: *Svensk språkhistoria II. Ordbildningslära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wessén, Elias 1965b: *De nordiska språken*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wessén, Elias 1966a: *Isländsk grammatik*. Andra upplagan. Stockholm: Svenska bokförlaget.
- Wessén, Elias 1966b: *Våra folkmål*. Sjunde upplagan. Lund: Fritzes.
- Wessén, Elias 1968: *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Widmark, Gun 2001: *Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Widmark, Gun 2006: *U-omljudet, åsrunan och Oslo*. I: Lena Peterson, Svante Strandberg och Henrik Williams (red.), *Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006*, s. 231–250. Namn och samhälle 17. Uppsala: Uppsala universitet.
- Wiik, Kalevi 1981: *Fonetiikan perusteet*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Wiik, Kalevi 1998: Olisiko kantagermaanissa sittenkin suomalais-ugrilaista ääntämistä? I: *Tieteessä tapahtuu* 1/1998 s. 40–44.
- Wiik, Kalevi 2002: *Eurooppalaisten juuret*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Wiik, Kalevi 2004: *Suomalaisten juuret*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Ylikoski, Jussi 2010: Saamelaisia etymologisia lisiä. I: Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (red.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010*, s. 383–396. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Zetterberg, Seppo 2007: *Viron historia*. Andra upplagan. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet.
- Zilliacus, Kurt 2002: *Forska i namn*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 640. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

ORDINDEX

A

aamu; 201
Aanaar; 225
Aatsinki; 155
Abborrfors; 49, 203, 266
Abraham; 140
ādara; 102
Adrelax; 211
Aerla; 211
AfatR; 123
Affuensari; 223
agana; 54
ahana; 54
áhci; 94, 101, 106
ahcilit; 230
ahcit; 230, 232, 237
ahjo; 73, 98
ahku; 73
ahma; 146
ahmatti; 146
ahmia; 146
áhpi; 134, 165
Ahti; 115
ahto; 43
ahven; 144, 146, 147
Ahvenanmaa; 97, 145, 146, 147, 148, 149,
166, 188, 204, 271
Ahvensaari; 150, 222
Ahvio; 147
aihki; 108
aihts; 115

áilegas; 134
aira; 210
áira; 113
aivo; 100
aiz; 113
ájras; 44
Akaa; 97, 147, 149, 186, 224, 267, 271
Akas; 147, 149, 186
akrs; 44
Alajärvi; 229, 237
Áland; 150
Álandshaf; 181
alu; 127
ambactus; 56, 102
ambahti; 56, 117
ammatti; 56, 97
ana; 127
Anár; 225, 226, 227, 228, 229
Ankkapurha; 90, 203
apaja; 216
apila; 82
ardis; 46
arina; 113, 122, 126
aRina; 113, 122
arra; 210
árran; 113, 122, 126
arvi; 108
asia; 84, 98
Áslakr; 113, 126
ĀslakR; 113
asmi; 77
asp; 61, 75, 148
astat; 83, 86, 98
ašvā; 148
ašvienis; 148
ativo; 86, 88
atra; 210
Atti; 115

Attundaland; 188, 197
auðn; 260
auðna; 260
auður; 261
Aue; 222
Aunionkangas; 260
aura; 99, 210
Aura; 102, 140, 243, 257, 259, 271
auso; 54
austrvegr; 137
autio; 260, 261
ávdin; 261
Aviones; 146
ávža; 107

B

badje; 230
Bálagarðssíða; 209
ballat; 70
Ballso; 49
balva; 70
bandingi; 118
bargat; 119
bázzí; 100
bearaš; 107
beassi; 67
bedja; 81
Bergøy(a); 163
beygja; 235
bievla; 179
biksa; 110, 111, 112, 113, 115, 118, 121, 126, 141, 150
biskop Henrik; 173, 175, 177, 178, 179
bison; 123
Bis'sojohka; 259
Bjarmaland; 49, 241
bjaur; 110

bjórr; 110, 121
bjur; 110
blad; 198
bolfi; 119, 123
Bolmen; 266
Bonn/Bonna; 93
Borsejohka; 259
borsi; 90, 259
boršu; 89
boršut; 89, 98
Bosi; 241
Botten; 194, 241
Bottenhavet; 167, 217, 266
Bottenviken; 181, 187, 229, 237, 266
bougan; 235
bovccis; 235
Bucht; 235
buga; 235
bukt; 232, 235
bulfi; 119, 123
buolža; 68, 79, 94, 100
buošši; 100, 107
buskebarn; 121
Busla; 241
byht; 235
böja; 179, 235
Børselv; 259

C

Caadis; 153
Caalimaa; 175
caggi; 233
cannabis; 55
Carpatae; 102
cāseus; 108
catillus; 58

Celtae; 56
 cend; 188
 centum; 198
 Chimen; 259
 Chimene; 258, 266
 Chochma; 210, 213
 Chymene; 259
 Chȳmene; 259
 ciiku; 233, 235
 cijkko; 233
 Cimbri; 57
 codannovia; 146
 coggat; 82, 233
 Colonia; 93
 Coma; 213
 communis; 44, 137
 Cuminpe; 209
 cuoppu; 234
 Cwēnaland/Cwēnland 243
 Cwēnsæ; 243
 cykel; 178
 cyning; 25

Č

čââ'đ; 70
 čáhci; 235
 čalbmi; 67, 109
 Čársejohka; 251, 252
 čoalli; 68, 69
 čoarvi; 68, 69, 252
 Čoavvá; 259
 čohkun; 82
 čohkut; 86
 čuđđi; 111, 239
 čuohcit; 234

D

daesnie; 241
 dagaR; 127
 Dalakarlaby; 223
 Dalkarby; 223
 Danube; 60, 102
 Dānuvius/Dānubius; 60, 102
 dapmi; 70
 dappal; 140
 dárbu; 46
 Darji; 139
 deahkki; 79
 Deatnu; 160
 deavis; 95, 97
 dievdu; 111
 dievva; 95, 97
 dijkko; 233
 divri; 110, 111, 121, 126
 divrrie; 110
 divvut; 93, 94
 doarru; 68
 doarvi; 46
 dohtriz; 126
 dolgi; 67
 Donau; 60, 102
 Dōnawi; 60, 102
 dosmer; 233
 dosmi; 233
 dovdat; 70
 duoddut; 88, 100
 duottar; 134, 152, 226
 dušši; 91, 107
 dygas; 87

E

eadni; 227
eaibmi; 122
eallit; 242
eanan; 227
Eanodat; 227, 242
eatnat; 227
eatnu; 227
Eberhart; 140
Edsevö; 229
Effraboaminne; 264
Efraim; 140
ego; 45
ehkä; 83
ēht; 115
Ehtamo; 179, 180, 199
ehhtiä; 83, 86, 98
ehwu; 126, 148
eik; 108
eilen; 178
eir; 113
eisarn; 102
eka; 45, 81
eklen; 178
Ektama; 179
elaho; 54
Elbe; 102
elfr; 102
elgr; 54
Elijärvi; 180
Elimysjärvi; 258
Elimä; 161, 211
Ellivuori; 258
Elämänmäki; 258
Elänne; 230, 258
elävä; 242
embætti; 56

Emsalö; 222
Ena; 227
Enare; 136, 166, 184, 225, 226, 227, 228, 229
enemmän; 227
Englanti; 59
eniten; 227
eno; 227
Eno; 227
Enojärvi; 185, 227
enovesi; 227, 228
ensi; 119, 155, 179
enä; 227, 228
Enäjärvi; 227
Erik Jedvardsson; 172
Eristen; 266
erke; 228
Esse; 229, 231, 237
Esse å; 229, 231, 237
Esseve; 229
Etseri; 141, 203, 215, 229, 231, 232, 237
etsiä; 77, 80, 82, 83, 98
Eura; 97, 102, 140, 141, 166, 177, 178, 179, 180,
190, 198, 199, 208, 211, 215, 219, 238, 243,
248, 257, 259, 267, 271
Eurajoki; 140, 177, 257
Euraâminne; 160, 177, 264
ey; 177, 178, 222
eyði; 261
Eysýsla; 57

F

fahide; 115
fahido; 115
faihido; 115, 126
fê; 25
Fenni; 24, 101, 106, 124, 131, 137

fennistik; 22, 128, 164
 Fergunna; 102
 Fervir; 123, 126
 fihčču; 163
 finn; 137
 finne; 145, 148, 200, 245, 267
 Finne; 102, 145, 188
 Finni; 124
 Finnland; 181
 Finnmørk; 181
 Finnö; 145
 fit; 163
 Fjelløy(a); 163
 Fjordøy(a); 163
 Fladen; 46
 flatr; 46
 fleý; 218
 fløy; 218
 fôdr; 60
 fõnn; 124
 forkr; 60
 Frawaradaz; 117
 fuolki; 60, 90
 fuolla; 107
 fuotni; 107
 fylke; 164, 182
 fyrsa; 90

G

gáddie; 153
 gáđaš; 107
 gahčat; 81
 gahpir; 67, 226
 gáidnolaš; 245
 gáisi; 121, 133, 134
 gálbi; 240

gáldu; 134
 Gallia; 56
 gamains; 44
 Gandvik; 49
 gaqum̐s; 265
 gardin̐s; 82
 gássi; 109
 Gautelfr; 248
 Gautkílar; 248
 gavja; 79, 107
 gazza; 70
 geađgi; 242
 geahččat; 80, 81, 98
 geahči; 80
 geaidnu; 67, 86, 244
 geassi; 67
 geavli; 178
 geil; 244
 geirr; 113, 121
 gemáne; 44
 Germania; 55, 245
 germanistik; 22, 25, 36, 103, 128, 164, 272
 Germund/Girmund; 176
 Gestade; 182
 Geysir; 249
 gieddi; 76, 79, 100
 gieggi; 34, 76, 100
 giehta; 68, 69, 201
 Giemajohka; 259
 Giepmá; 259
 gierdat; 75, 80, 82, 88, 98
 giergie; 242
 Gießen; 248
 gimeini; 44
 gína; 244
 Givaho; 49
 giwon; 227
 glas; 54

gler; 54
 goahti; 67
 gohččut; 68
 golli; 119, 126
 gordni; 157
 gotones; 93
 gror; 54
 Gudhmund(er); 210
 Guðmarr; 210
 Guhkesjávri; 155
 guhkki; 160
 gullat; 87
 guma; 248
 Gundicarius; 117
 Gunnarr; 117
 gunnr; 117
 guobas; 60
 guokte; 200
 guossi; 107
 guovda-; 61, 246, 247
 Guovdageaidnu; 249
 gussa; 240
 Gutlandia; 212
 gutones; 93
 göl; 63
 gölja; 63
 Göta älv; 248

H

ha(a)hla; 93
 haamu; 62, 200
 haapa; 61, 75, 148
 Haaparanta; 49, 171
 haapio; 49
 haasia; 62, 94, 98
 haave; 200

hachundia; 197
 haddi; 106, 107
 haddr; 124
 Hadulaikaz; 126
 háð; 74
 Haeruwulafiz; 127, 132
 háfr; 122
 Hagunda; 197
 hahmo; 200
 hahmottaa; 200
 hahta; 101, 106, 124
 háika; 108
 haikara; 91, 100
 haims; 57
 hain; 134
 haista; 91
 háittis; 106, 107
 hakea; 30, 36, 59, 62, 82, 200
 haksa; 108
 Hálđi/Halti; 133
 hallr; 246
 hallus; 25, 246
 Hallusvuori; 25, 246
 hAlmAz; 126, 131
 Halslax/Halstelax/Halistalax; 223
 haltia; 82
 haltija; 100, 106, 134
 hamara; 107
 hampa; 55
 hamppu; 97
 handus; 199
 Hanf; 55
 Hangö; 49, 142, 209
 Hanhavalđi; 54, 105
 hanhi; 82, 86
 Hankmo; 49
 hansa; 35
 Hapalax; 223

- Haparanda; 49, 152, 171
hápmi; 201
Harald; 25
Haraldr; 117
harca-; 79, 106, 125, 150
harca(muorra); 106
harcet; 101, 106, 107
hare; 54, 67
Harfaðafjöll; 102
harigasti teiva; 56, 86
Hariwulfs; 127
Harjavalta; 25, 117, 175, 183, 199, 207, 208, 210, 211
Harjawaldaz; 25, 117
harjaz; 57, 84
HarkilaR Ahti; 115
Harthesysæl; 56
hartio; 63
Harudes; 56
harvē; 108
haso; 54
hatikka; 124
hatt; 124, 226
Hāpuwolafz; 127
Hāpuwulafz; 127
hauhs; 54
haur; 54
hauta; 59
havas; 61, 98
hávdi; 106
hearta; 108
hehvo; 146
heinä; 91, 100, 134, 202
hella; 113
helppo; 59, 75
Helsinga; 203
Helsinge; 171
Helsingiabotn; 181
Helsinki; 171
hemo/homo; 200
hemp; 55
hengist; 54
hentian; 199
hento; 74, 98
hepo; 97, 148, 149, 165
herðr; 63
herhiläinen; 252
herr; 117, 169, 175
herra; 63, 173
herra Heinärikki; 169
Herrakunta; 185
herro; 63
herti; 63
hestr; 54
hevonen; 148
hidas; 87
hieman; 97
hierkie; 86, 240
hieta; 97
Hietasaari; 163
hihna; 107, 110
Hiidenpuhteenlahti; 235
hiili; 89, 90
hiipakunta; 182
hiiri; 62, 226
hiisi; 75, 99, 158, 159, 202
Hiittenharju; 199, 202
Hiittenmäki; 200
hiiva; 87
hilla; 89, 90, 91, 106, 107
Himbersyssel; 57
himin; 77
Himmerland; 57
hind; 74
hingst; 54, 101, 131, 240, 242
hinno; 77

hintelä; 75
 hinþan; 199
 hipiä; 79
 Hippokrates; 105
 hirs; 79
 hirvas; 86
 hirvi; 82, 86, 100, 252
 hitto; 75
 hi(v)us; 79
 Hjälmaren; 266
 hleunō; 111
 Hlewagastiz; 117
 hljóta; 61
 hodd; 124
 holga; 108
 holt; 101, 106
 Hoplax; 49, 223
 hord; 124
 horho; 92
 horna; 127
 hornet; 252
 Hornisse; 252
 Hortlax; 238
 Houhajärvi; 116, 122, 126, 158, 183, 224
 hǫrðar; 56
 hrauR; 54, 122, 151
 hreyrr; 54
 hreysi; 54, 151
 Hróðmarr; 117
 Hrœprekr; 117
 hūhrus; 54
 Huittinen; 175, 205
 hult; 101, 106
 hund/hundare; 182, 187, 190, 191, 193, 196, 197, 202, 226
 hunda; 188, 193, 199
 Hundabærgh; 188
 hunda-faþs; 188
 Hundakulle; 188
 Hundbacka; 187
 hunderod; 193
 hundred; 193
 hundr; 194
 hundra; 39, 155, 182, 184, 188, 189, 190, 193, 195, 196, 197, 198, 269
 Hundraberget; 187
 hundraþ; 193
 hundred; 193
 hungr; 54
 hunnakko ~ hunnanko; 187
 hunnik; 188
 hunnikko ~ hunnikkola; 187, 188
 Hunningas; 187
 Hunningonhoilo; 187
 Hunninkala; 187
 hunninko ~ hunninkola; 187, 188
 Hunninko; 187
 hunno; 188
 hunnu ~ hunna ~ hunu; 187
 Hunnun Herra; 176
 Hunnunmaa; 188
 Hunnunmaanjäkkä; 188
 Hunnunmäki; 187
 hunt; 188, 194
 hunta; 188, 199
 huntari; 191, 194
 huntian; 199
 huntti ~ hunti ~ huntta ~ hunttu; 187
 Hunttuinvuori; 187
 huntu; 187, 194, 197
 Huntuvuori; 187
 huoli; 107
 huomen; 144
 huono; 107
 huora; 36
 huotra; 60

hurskas; 25, 91, 100, 106
 huzd; 124
 hydda; 124
 Hyvärinen; 226
 hyysätä; 33, 34, 35
 hâp; 49
 Hälsing(e)land; 171
 Häme; 97, 138, 139, 143, 144, 166, 174, 175, 184, 186, 200
 Hämeenjärvi; 174
 hämy; 97, 144, 200
 hämähäkki; 144
 Hämälä; 144
 hämäläinen; 88, 97, 139, 144, 174, 200
 hämärä; 62, 97, 144, 200, 202, 226
 häpeä; 74
 häpie; 74
 häpy; 74
 häräd; 111, 182, 189
 härda; 62, 82
 härkä; 86, 100, 240, 252
 hätä; 61, 97
 häämy; 201
 häämöttää; 200
 högher; 54
 höns; 154
 Höstevesi/Höstves; 223

I

íarn; 102
 idja; 119
 idit; 237
 ihana; 226
 Ihari; 226, 250, 251
 ihkku; 66

ihtit; 237
 ikä; 86
 Ilaja; 161, 258
 Ilavainen; 161
 illâ; 89
 Ilmarinen; 226
 Ilmiinjärvi; 180
 ilminen; 118
 Ilmiönsuo; 180
 Ilomants; 161, 228
 Ilomantsi; 259
 im; 77
 imaš; 107
 Imatra; 203, 226
 imeh; 107
 imes; 242
 ina/ene/ena; 227, 229
 Ina; 227
 Inareby; 226
 Inari; 225, 226, 227, 228
 Inarin wesi; 226
 Inderiaur; 228
 inē; 228
 ineved'; 228
 Ingaevones; 77, 99, 101
 Inguiomerus; 77, 101
 Inguiomerus; 77
 Ingviones; 77, 131
 inna; 77, 83
 into; 21, 99
 ĩsarn; 102
 iso; 227
 Iso Mustinjärvi; 143
 Iso-Valaja; 249
 isä; 227
 itä; 232, 237
 itää; 232, 236

J

jah; 25
jahki; 67
Jalmans; 266
jān; 61
jana; 61, 98
jāra; 228
jarvi; 228
jatuni; 127
jaur; 229
jáura; 228
Jauratsilampi; 259
jávri; 228, 229
jietna; 68, 69
jievja; 79, 98, 107
jīrnám; 44
johka; 70, 156
Jokikunta; 185
Jokilampi; 205
Jokisjärvi; 217
jokka; 156
Jomala; 145
Jomaludden; 145
Jomalön; 145
jotuni; 127
joukko; 97
joutsen; 144
juk; 44
jumala; 145
Jumala; 145
Jumalaby; 145, 266
Juoksenki; 155
juosta; 43
Juremaa; 223
Jūrmala; 156
Jurmo; 223
Juuka/Juuanjoki; 156

juutalainen; 59
jänkä; 74
järv; 146, 228
Järvamaa; 228
järvi; 177, 179, 224, 225, 228, 229
Järvikunta; 185
Jävre; 238
jää; 62
Jælmaren; 266

K

Kaakama; 226
Kaalimaa; 175
kaappi; 33, 34
kaari; 62
Kaasanmäki; 207, 208
Kadiis; 153
kahja; 101, 106, 108, 109, 125
kahvi; 146
kaihi; 74
Kaihnuunväylä; 152, 243
Kainu; 219, 243
kainulainen; 245
kainus; 243, 245
Kainus; 219, 243, 245
Kainussaari; 243
Kainuu; 181, 184, 192, 238, 243
Kainuunkylä; 153, 181
kaira; 113, 122, 256
Kaitsor; 49
kaksi; 200
kala; 176, 204
Kaland, Kalandia; 154, 155, 175, 190, 205,
207, 238, 245, 246, 250
Kalannin Kala; 176
Kalanti; 175, 207, 250

- Kaleva; 246
 kaljama; 61, 98
 Kallax; 49
 kangar; 122
 kangas; 122, 257
 kánnabis; 55
 kansa; 33, 35, 143
 kanta; 153
 Kantalaksi; 49
 kante; 198
 kantom; 198
 Karelen; 19, 136, 181, 184, 188, 195, 228, 256
 kari; 63, 163
 Karis; 262
 Karjaa; 263
 Karjala; 188
 Karjalanmaa; 188
 Karlöön; 266
 karse; 252
 karsina; 82, 86, 98
 kasa; 80
 Kasberg(et); 209
 kase; 207
 kastet; 242
 katsoa; 61, 80, 81, 84, 98
 kattila; 58
 katu; 33, 34
 kaud; 246, 247
 kauka; 117
 Kaukajärvi; 31
 kaula; 213
 kausi; 44, 61, 97, 246, 247, 248
 kauta; 89
 Kautokeino/Koutokeino; 249
 kautta; 211, 246, 247
 Kauttu; 248
 Kauttua; 246, 248
 kaveh; 60
 kavio; 61, 149, 200
 kavto, kafta; 200
 keihäs; 113
 keino; 86, 244
 Keitsor; 49
 kelpo; 59, 60
 kelvata; 44, 60, 97, 180
 kemi; 255, 257, 258, 259
 Kemi; 166, 187, 208, 215, 226, 231, 238, 249,
 255, 257, 259, 260, 266
 Kemijoki; 255, 257, 258, 259
 Kemijärvi; 257
 Kemin Lappi; 187
 keminki; 255, 258
 Keminkorkia; 257
 Kemiö; 255, 258
 kemä; 255, 258, 259
 kenkä; 34, 49, 59, 79, 171
 kenno; 36, 77, 98
 kenttä; 74, 79, 100, 154, 158
 Kenttäjoki; 257
 kepla; 180
 kėras; 252
 keritā; 83, 98
 kersa; 121, 251
 kesi; 70, 76
 kėt; 200
 ketill; 58
 keto; 76
 Ketojoki; 257
 ketterä; 202
 keula; 178, 180
 Keuru; 179
 Kevitsa; 259
 keyhä; 60, 180
 Keylö; 177
 Kiemi; 259
 kietaista; 202

kietoa; 202
 Kiettarankallio; 202
 Kiettare; 201
 Kiettareenhaara; 201
 kihlakunta; 189
 Kiminki; 49, 155, 231, 255, 258, 259
 Kimito; 208, 255, 258
 Kimmingebeck/Kimingebeck/
 Kymmingebeeck; 258
 kinkku; 34, 58, 59, 79
 kinn; 77
 Kinnbäck; 258
 kinner; 226
 Kirjalaland; 181
 Kirmu; 176
 Kirmukarmunmäki; 176
 Kirmunti; 176
 Kiuhlo; 177
 Kiukainen; 179
 Kiukais; 179
 Kiukkainen; 179
 Kiulo; 177, 179
 Kiuloierf; 179
 Kiulukoski; 179
 kiura; 179
 Kiurujerfwi; 179
 kjarr; 121
 Kjulo; 174, 177, 178, 179, 190, 238, 250
 Kjulo å; 178, 179
 klapi; 58
 Klin; 138
 knésbót; 235
 kniv; 112, 113, 202
 Kockemätärj-nääs; 211, 213
 Koghma; 213
 Kogma eng; 213
 Kogma; 210
 koira; 202
 Koitajoki; 228
 Koitere; 228
 kokea; 205, 210, 211, 214
 kokema; 210, 211, 214
 Kokema; 210, 211, 212, 213, 214, 218
 Kokemalaynen; 211, 213
 Kokeman joki; 211
 Kokemesaar; 211, 213
 Kokemsaari; 211, 213
 kokemus; 211
 Kokemäenjoki; 167, 205, 210, 214
 Kokemäki; 169, 205, 207, 210, 211, 212, 213,
 214
 Kokimä; 211
 Kokma; 210, 212
 kolle; 101, 106
 koma; 207
 komma; 63, 71, 72, 77, 83, 88, 91, 101, 152,
 175, 207, 265
 Komoxenpae; 209
 kona; 245
 koneh; 248
 Kontaa; 158, 235
 Kontaankarit; 158
 Kontaanlahti; 158
 Kontaanmäki; 158
 Kontinkenttä; 158
 Kooma; 210, 212, 213, 214
 Koomankangas; 213
 Koomanniitty; 213
 Koomanoja; 212, 213
 kopara; 226
 korn; 44, 46, 157
 Koum; 212
 Kouma; 210, 212, 213, 214
 Kouta-; 247
 kuhja; 124
 kuhma; 201, 207

- kuhmu; 207
 kuinu; 245
 kuja; 208
 Kukainen; 160
 kukka; 160
 Kukkaistenmaa; 160
 Kukkamo; 180
 Kukkasjärvi; 155
 kulju; 63
 kulkea; 208
 kulle; 101, 106
 Kulmuntila; 210, 213
 kulta; 119
 Kumboö; 211
 Kumionmäki; 209
 Kumionpää; 209
 Kumnäs; 185, 186, 205, 209, 214
 kumo; 208, 210
 Kumo; 108, 156, 158, 166, 167, 169, 171, 174,
 175, 182, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 196,
 197, 199, 201, 203, 204, 205, 207, 208,
 209, 210, 212, 213, 214, 217, 218, 219, 223,
 224, 226, 231, 239, 241, 243, 257, 258
 Kumoboo aa; 203
 Kumola; 207, 208
 Kumolanhaka; 208
 Kumomäki; 208, 209
 kumottaa; 201, 208
 kuning; 25
 kuningas; 25, 77
 kunta; 171, 181, 185, 189, 190, 191, 196, 198, 218
 Kuolimo; 180
 Kupittaa; 259
 kutsua; 82
 kuuhma; 201
 Kuukankulma; 158
 kuukausi; 246, 247
 Kuukka; 155, 158
 kuuma; 201, 207, 208
 Kuuminainen; 208, 209, 214
 kuumo; 209, 214
 Kuumo; 205, 207, 209, 210, 211, 213
 kuumoittaa; 201
 Kuumola; 205, 207, 209, 210, 214
 Kuumoonmäki; 207, 208
 kuumottaa; 201
 kuura; 87
 kuuro; 87
 Kuuvantaka; 155
 kván; 245
 Kvarken; 238, 240, 266
 Kveinland; 243
 kvener; 239, 243
 Kvenland; 181, 184, 187, 190, 191, 193, 194,
 197, 203, 238, 243, 244, 245, 256
 kvōn; 245
 kvæn; 245
 Kvænangen; 238
 kōrzo; 121
 kyhmy; 207
 kýklos; 178
 kylä; 173, 194
 Kyläkunta; 185
 Kymenlaakso = Kymmenedalen; 263
 Kymenranta; 186
 Kymensaari; 186
 Kymi; 90, 95, 140, 166, 208, 218, 226, 255,
 257, 259, 263, 265, 266, 271
 Kymijoki; 257, 263
 Kymmen; 265, 266
 Kymmene; 90, 95, 166, 208, 257, 258, 263,
 265, 266
 kyn; 248
 kypärä; 226
 kyrsä; 251
 Kyröierffui; 179

Kyröskoski; 205
 kysyä; 81
 Kåddis; 153
 Kåkemäki; 211
 Kåkimäensari; 211
 Kåuma; 210
 Kälvene; 117
 känga; 49, 171
 kärsik; 121
 kärsiä; 62, 75, 80, 82, 88, 98
 käräjä(t); 173
 Käse; 108
 käsi; 201
 kätevä; 202
 käylä; 178
 kä(ä)rme; 252
 kæsir; 108
 Kökar; 223
 Köln; 93, 95, 101, 106, 124, 125
 köyhä; 60, 74, 97, 180
 köytkiä; 179
 Köylinjoki; 178
 Köyliö; 177, 178, 179, 180, 199, 242, 250
 Köyliönjärvi; 179
 Kölypolvi; 178, 179
 Köyry; 179
 köyryselkä; 179

L

laa(k)manni; 204
 laḁas; 59
 Lagan; 266
 laghmaḁer; 212
 lagman; 181, 204, 212
 Lahdesjärvi; 205
 laho; 107

lahttu; 59, 74
 laihvo; 107, 108
 láiri; 113, 122, 126
 laita; 97
 Laitila; 154, 188, 246
 Laitilanvaara; 188
 laiva; 100, 218
 Laivajärvi; 153
 lakana; 33, 34
 lakki; 82
 laksi; 68, 83
 lamb; 119
 Lammainen; 203, 204
 Lammaistenkoski; 203, 204
 Lammaistenlahti; 203
 Lammaistensuo; 203
 Lammare; 204
 Lammas; 203, 204
 lammi; 204
 Lamminkoski; 205
 Lammis; 205
 lampare; 204
 lampi; 68, 70, 134, 204
 Lampis; 205
 landamäre; 126
 La[n]dawarijaz; 117
 lape; 138
 Lapinniemi; 143
 Lapinsaari; 252
 lapp; 22, 136, 137, 138, 161, 165
 Lappajärvi; 138, 139, 241
 lappalainen; 136, 137, 138, 143
 Lappawesi; 139
 lappea; 138
 lapper; 137, 139
 Lappfjärd; 158, 170
 Lappi/Lappland; 137
 láppis; 119, 240

- Lapplax; 142, 143
 Lappnäs; 145
 Lappohja; 143
 lappologi; 22, 128, 164
 Lapposenniemi; 138
 Lappostenkangas; 138
 lappu; 137
 Lappvik; 142
 Lapväärtti; 158
 lattia; 82
 latva; 213
 laulaa; 44
 lausR; 123
 lávkkis; 107
 lehti/lehto; 198
 leiga; 108
 leikki; 33, 34, 35
 leima; 41, 87
 leir; 113, 122
 leka; 58, 60
 lembida; 204
 lemmed; 204
 lemmes; 204
 lempalainen; 204
 lempare; 204
 lempi; 204
 lempo; 204
 Lempoinen; 49
 lenseä; 77, 98
 Letala; 134, 154, 155, 176, 188, 190, 208, 209,
 210, 238, 245, 246
 leubaz; 111
 leugaz; 111
 levätä; 97
 leygr; 117
 liaig; 56
 lieddi; 76, 95, 100
 lieka; 97, 107
 lieko; 61, 98, 107
 Liekovesi; 156, 158, 183, 224
 liesi; 246
 lievä; 87, 97
 Ligholmen; 266
 liika; 87, 202
 Liikistö; 213, 266
 liima; 87
 Lijkis; 213
 lika; 87
 Lill-Van; 217
 lima; 87, 94, 99
 lindi; 77
 linko; 33, 35, 78, 99
 linna; 99
 liubu; 111
 Liuksiala; 111
 liuta; 61
 livde; 59, 112, 126
 Livonkylä; 231
 Livonmäki; 231
 Livonsaari; 141
 ljód; 112
 ljus; 82, 111, 245
 loddí; 70
 Lodmaioki; 210, 213
 lohi; 95
 Loimaa; 210, 213
 Lojo; 155, 177
 lompolo; 134
 Loppi; 226
 lotma; 210
 louhi; 117, 126
 lounia; 122, 126
 lousa; 122, 126
 Lummenne; 134
 luoikat; 107
 luokta; 68, 70, 83

luomi; 200
luoppal; 68, 70, 134
luuta; 87
Långhundra; 197
Längelmäki/Längelmä; 211
läpp; 138
läsnä; 28, 242
lækir; 56
löytää; 44, 61

M

maa; 62, 147, 185, 241
maakunta; 173, 182, 189, 196
Maas; 93
Madelax; 223
māga; 268
mago; 268
mágr; 268
magus; 268
maha; 107
Máhkarávju; 146
mako; 107
mala; 156
Malax; 223, 238
malja; 61, 98
maltsa; 82
mannat; 70
márfi; 107
marhaminta; 149
maridai; 116
marti; 82
Masa; 93
masto; 33, 34
matara; 36
mato; 100, 106
meahcci; 100, 150

mēgs; 268
mehiläinen; 99
melr; 261
menninkäinen; 77, 83, 98
mennä; 44
merimies; 194
merta; 229
metsä/mettä/mehtä; 82, 100, 229
mielli; 261
mies; 242, 267
minningr; 77
misurki; 120
Moitus; 158
Moitusmaa; 158
molina; 92
monēta; 92
monni; 67
morša; 165
morsian; 82, 98
morss; 165
Mosa; 93
mott; 100, 106
mōgr; 268
Mueffie; 107
mulina; 92
multa; 97
Mund; 246
Munna; 246
Munnuinen; 246
muogir; 226
murha; 91, 100, 106
murkina; 92
muro; 87, 99
mursu; 165
Muskmäki; 141, 235
musta; 143, 188
Mustakansa; 143
Mustalahti; 143, 159

Mustanlahdenkärki; 159
 Mustasaari; 223
 Mustfinn; 143
 mustikka; 188
 Mustinjoki; 143
 Mustinkangas; 143
 Mustinlahti; 143
 Mustinniemi; 143
 Mustinvaara; 143
 Mustsår; 223
 mõõt; 98
 mylly; 33, 34, 35, 92
 mylna; 33, 34, 35, 92
 Münden; 246
 mynne; 246, 263
 myntti; 59, 92
 Mäkikylä; 211
 mäkärä; 226
 Mälaren; 266
 mätäs; 99, 130
 mæle; 61
 mælr; 61
 mærr; 117

N

naaras; 202
 nábar; 113
 nafarr; 113
 nainen; 202
 namma; 70
 nana; 75, 134
 napakaira; 110, 113, 115, 116, 122, 126
 Narva; 240, 265
 naujas; 232
 nauta; 44, 59, 61, 97, 247
 nauttia; 59

navare; 113, 122
 neiti; 202
 neito; 202
 nenä; 134, 239
 neva; 232
 Neva(joki); 203, 218, 232, 266, 271
 nieida; 202
 niekla; 87, 97
 Niemikunta; 185
 niibi; 112, 126
 Niittyjoki; 257
 Nissan; 266
 niva; 144, 232
 Nivelax; 144
 njavvi; 232
 njoammil; 67
 njunni; 75, 134
 njuonnee; 75, 134
 noarvi; 239
 nohu; 108
 nordistik; 22, 25, 36, 128, 164, 272
 nórr; 239
 Norvajoki; 239
 Norvajärvi; 239, 240
 Nousia; 205
 Nousiainen; 205
 Nousis; 173, 176, 205
 Nõrvasund; 239
 nuotta; 229
 Ny(en); 232
 die Nühe; 266
 Nykyrko; 175, 205
 Nyland; 169, 185, 208
 Nyn; 266
 Nynäs; 246
 Nysjön; 232
 Nyynäinen; 246
 näjbie; 112

O

oaivi; 75
oarbbis; 46
oavnjeld; 260
octo; 43
Oder; 102
odđa; 242
ohja; 84
ohra; 46
oinas; 82
oiva; 75
oja; 221
Ojoinen; 221
olgu; 67
olmmoš; 118
ón; 114, 216
onni; 95, 217, 227
Oppunda; 197
ora; 114
ōra; 54
Oripää; 242
oris; 242
Orismala; 242
orpoi; 46
orre; 242
orsi; 46
osku; 217
otsa; 46, 82
oulu; 213
Oulu; 213
Oulujoki; 213
Oulujärvi; 213
Ounasjoki; 239, 260
Ounianvuori; 260
Ouninpohja; 260
Ounionjärvi; 260
Outamo; 155, 179

ouwa; 222
ovda-; 118, 155
Ovnnesjohka; 260
owlpupewaz; 119
oy; 222

Q

qsp; 148

P

paasi; 61, 62, 80, 81, 98, 200, 246
Paaskunta; 185
paasta; 185
paatero; 226
paha; 107
Pahdinki/Pahrinki; 155
pahna; 124
paikka; 33, 35, 36, 60, 62, 97
palje; 73, 98, 147
palsi; 80, 94
pásah; 267
Pastakuntha; 185
pata; 49
Patakallio; 186
patja; 82
patronus; 169
patsas; 82, 100
Pedersöre; 49, 187, 211
penn; 188
Penna; 102, 188
péos; 267
pereh; 107
Pernaa; 219
Pernaja; 219

- Pernå; 219
 Persekallio; 186
 Peräkunta; 185
 Peränne; 229, 231
 Perävainoonmäki; 207
 pesnas; 267
 pestä; 43
 peti; 58
 Petrasaari; 211
 Petsamo; 180
 petäjä; 180
 peura ~ petra; 74, 213, 297
 Phinnoi; 101, 106, 124, 131, 135, 137
 Pieksämä; 211
 Pieksämäki; 211, 218
 Pieni-Musti; 143
 Pietarsaari; 211
 piiksi; 110, 112, 142
 Piiksvuori; 111, 112, 141
 Piitime; 49, 238
 Piksmäki; 111, 112, 141
 pino; 87, 99
 Pirkkala; 49
 pirtti; 49
 Pisamo; 180
 Piteå; 49, 238
 pitäjä; 173
 platús; 46
 platùs; 46
 pohja; 241
 Pohja/Pohjola; 194
 Pohjanmaa; 185, 188, 241
 pohjoinen; 241
 Pohto; 236, 246
 poika; 49
 pojke; 49, 268
 Pojo; 177
 pondō; 92
 porkka; 60
 poro; 74
 Porsanger; 90
 porstua; 60
 porvari; 108
 Porvoo; 92, 108
 Puchdasjärvi; 235, 236
 pudas; 154, 155, 201, 235, 236
 Pudhasby; 155
 puhti; 236
 puhua; 109
 Pulesjärvi; 236
 Pulju; 79
 punta; 92
 purha; 90, 91, 121, 259
 purra; 44
 pursto ~ pyrstö; 233
 pursua; 91
 Putaanniemi; 201
 Putaanvirta; 236
 Putaja; 201, 236
 Putajanhaara; 201
 Putta; 154
 Puttanjoki; 154
 pyejdi; 59
 pyrkiä; 119
 Pyssyjoki; 259
 pyy; 62
 pyörä; 226
 pääutes; 235
 Päijänne; 230, 263
 pälvi; 179
 pää; 62
 Pöyliö; 178
 Pöytis; 152, 178
 Pöytyä; 178
 pöytä; 180

Q

qēns; 245
qinō; 245
qums; 265

R

raeffie; 152
Raasankallio; 199
Raasankulma; 199
Raasanoja; 199
Raasansuo; 199
Raasinkorpi; 180
raato; 98
raddi; 78, 99
ráfi; 152
Raghnastala; 213
raha; 30, 60, 74, 97
rahu; 152
raig; 133
Ráigegáisi; 133
ráigi; 91, 100, 133
rainis; 267
rais; 134
Raisduottarhaldde; 133
Raisio; 177, 178
raisjan; 54
rájka; 133
Rannansaari; 186
Ranta; 186
Rantakunta; 185, 196
Rantamaa; 186
rapu; 58
rarta; 124
rasia; 84, 98
rássi; 199

ratio; 193
ratsas(taa); 82
ratsu; 149
rapjō; 193
rauði; 59
rauha; 151
rauha(nen); 151
Raumo; 160, 177, 206
Raunastala; 213
raunijaz; 84
raura; 122, 151
rauta; 59, 61, 73
Rautavesi; 158, 186, 224
rautu; 27
razda; 124
redia; 193
reiki; 56
reiks; 56
reikā; 91, 100, 133, 202
reipas; 86
reisa; 54
reisi; 134
rekā; 200
rengas; 79
rento; 75
Reso; 151, 177, 178
rex; 56, 102
Rhein; 102
Rhin; 102
riekkis; 76, 79, 100, 236
riggi; 76
Rijn; 102
rikas; 25, 56, 87, 97
ríki; 25, 56
rinta; 78, 99
rista; 150
risti; 150
ritari; 58

river; 180, 196
 riviera; 196
 rivièrè; 196
 ro; 54, 151, 156
 Roden; 189
 rogaš; 156
 rohito; 97
 Roine; 140, 166, 251, 267, 271
 Roismala; 156
 Roismalanaukea; 156
 rōkjan; 61
 ronkka; 54
 Rosala; 222
 Roslagen; 189
 Rossija; 189
 roukko; 126
 rouva; 152
 rouwe/rawe/rāwe; 152
 Rōps-land; 189
 rōdd; 124
 rugr; 156
 ruis; 147, 156
 ruma ~ rymä; 233
 runo; 87, 99
 Runonnokka; 235
 Runosmäki; 235
 ruohha; 61
 ruoida; 134
 ruoka; 33, 35, 59, 61, 62, 87
 ruokkia; 59, 61
 ruokko; 33, 35, 59, 61, 62
 ruoko; 97
 ruoksi; 151
 Ruoksmäki; 151
 Ruoksvuori; 151
 Ruošša; 189
 Ruotsi; 189
 Ruotti; 189

Ruotta; 150, 189
 ruovdi; 59, 100
 Rus; 189
 Rusi; 189
 Russia; 189
 Russland; 189
 ruuhi; 81
 rydz/rytz; 189
 Rydz-land/Rytzland; 189
 ryevdi; 59, 61
 ryss; 189
 Ryssland; 135, 189, 192, 193, 258, 267
 rākä; 200
 Räyrinki; 242
 ræran; 54
 Rætan; 266
 rör; 122
 rōse; 54, 151
 Rōringe; 242
 Rösund; 145
 rækja; 61
 rør; 151
 røys; 151

S

saada; 44, 62
 saam; 200
 Saamanaukea; 199
 Saamanmäki; 199, 200
 Saamanoja; 199
 saamelainen; 24, 136
 Saarenmaa; 185, 188
 Saarikunta; 185
 saatto; 100, 106
 Sadanleukaluunsaari; 184
 Sadanleukaluut; 184, 185

sade; 50
sadji; 230
saemie; 136
saertie; 252
saha; 63, 107
saihvo; 63, 100, 106, 108, 116, 146
Saimen; 266
sairas; 100, 116
sairawidaz; 116, 126
sáiti; 159
saitta; 159
sáiva; 134
saivo; 27
sakko; 33, 35, 63, 88, 100, 106
Salmikunta; 185
salo; 220, 221, 222, 224
Salokunta; 185
salvaa; 80, 100
samistik; 22, 128, 164
sammakko; 234
sammas; 234
sampo; 234
sámr; 144, 200
Sámr; 200
sandr; 162
Sannainen; 163
sannr; 162
santa; 163
Santio; 163
Santonen; 163
sápmi; 88, 97, 139, 143, 144, 199, 200
Sápmi; 134, 136
sāre; 234
saret; 242
sárr; 116
Sarsa; 157, 166, 224, 250, 251, 252, 270, 271
Sarsakåski; 250
Sarsala; 252
sar'sē; 251, 252
Sarslax; 252
sarvi; 252
sarvva; 86, 100, 252
sarvvis; 86
Sastamala; 116, 156, 158, 175, 185, 191, 205, 235, 236
sát; 61
sata; 181, 183, 185, 196, 197, 198, 219
sataa; 50, 234
Satagundia; 49, 169
Satagunnom; 191
Satakieli; 185, 186
Satakunnanpelto; 185, 186
Satakunnansarka; 186, 188
Satakunnanselkä; 185, 186
Satakunnantahdon; 186
satakunta; 189, 190, 191, 194, 195, 197
Satakunta; 49, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 176, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 205, 207, 210, 214, 215, 224, 237, 238, 241, 243, 251, 255, 270
Satalahti; 196
satama; 182, 183, 196, 198
Satamaa; 185, 186
Sataparta; 186
Sataperä; 196
Satava; 196
Satavaluoto; 196
sathagundhae; 169
Sathagunnom; 191
Sattajärvi; 152, 188
Sattakangas; 152
Sattaoja; 152
Sattavaara; 152
Sattavuoma; 188
sattu; 188

satula; 149
 sauðr; 119
 sauna; 80, 99, 130, 210
 sauna/sakna; 80
 savu/savvon; 126
 sávza; 119
 Sážžá; 161, 162, 163
 Scatinavia; 100, 146
 sceoh; 60, 180
 schiech; 180
 Segimēros; 77
 Seida; 160
 seiðr; 159
 Seijainen; 230
 Seijtelaxby; 159
 Seiland; 164
 seimi; 82
 seinä; 202
 seisoa; 100, 202
 seita; 126, 131, 158
 Seitlahti; 159
 Seitlax; 159
 Seitlaxfjärden; 159
 Seitmäki; 159
 Seitniemi; 159
 seitsemän; 202
 Seittenpää; 159
 Seittenpäänkalliot; 159
 Selen; 266
 sendinn; 163
 Senionne; 161
 Senja; 161, 162, 164, 165
 Sennsjøen; 164
 sepra; 178
 Servo; 186
 Servonsaari; 186
 seura; 178
 seurakunta; 182

Sibbo; 58
 sida; 138, 142, 152, 156, 202, 233
 síða; 202
 siehppa; 74
 Sieiddá; 160
 sieidi; 122, 126, 131, 158, 159
 sietää; 88
 Sievju; 159, 164
 SigimArAz; 126, 131
 Sigimēros; 77
 Sigmund; 212
 Sigtuna; 150, 256
 Sihtuuna; 256
 siida; 155, 159, 202
 siika; 87
 siikanen; 87, 94, 99
 Siilinkari; 143
 siima; 87
 Siirinki; 155
 siisna; 110
 Siitama; 180
 Siitinvaaha; 159
 Siitoimäki; 159, 207
 Siitoonmäki; 159, 207
 siivota; 93, 94
 sija; 230
 sijdâ; 202
 sijdda; 202
 sijddo; 202
 sijðo; 202
 sileä; 109
 silmä; 109
 silta; 109, 126
 silva Hercynia; 102
 šimir/šipmár; 107
 Simpele; 83, 139
 singota; 78, 99
 sinni; 77

siṅkata; 78
 sirgis; 240
 Sitones; 203
 sjījle; 89, 90
 skáidi; 134
 Skandinavien; 58, 74, 95, 101, 111, 116, 123,
 133, 135, 146, 148, 160, 165, 173, 181, 203,
 217, 218, 248, 249, 251, 256, 260, 268, 269
 skauð; 89
 skidni; 119
 skieddu; 89, 99
 skinka; 34, 58, 59, 79
 skinne; 119
 skrá; 60
 skuou'tō; 89, 100
 skär; 63, 83, 160, 163
 skuvdu; 89
 Soadegilli; 259
 Sodankylä; 237, 259
 sokns; 260
 sōlu; 127
 sommar; 67, 207
 sopia; 152
 sopu; 152
 sotamies; 194
 Sovankylä; 259
 spaik; 60
 spiidni; 112, 126, 240
 stad; 43, 93, 156, 182, 229
 stade; 182
 Stainawarijaz; 117
 standa; 88
 stándet; 88
 status; 43, 135
 statz; 182
 staps; 182
 stinga; 78
 stohpu; 88, 165, 240
 Stockholm; 212
 Ströma; 266
 Strömma; 266
 stuva; 240
 Stuwuna; 266
 Styran; 266
 stø; 182
 støð; 182
 Suensaari; 222
 suhpi; 75, 148
 suka; 82, 86
 sumar; 207
 sunja; 164
 sunu; 25, 127
 sunus; 25
 suoidni; 134
 suojnne; 134
 suolvedh; 80, 100
 suomalainen; 148, 200
 suomi; 155
 Suomi; 166, 200, 248, 267, 269, 271
 suovdi; 59
 suovdnji; 80, 99, 130
 surku/surko; 91, 92
 Surmavirsi; 174
 suru; 92
 susi; 198
 suuri; 81
 suvanto/syvántö; 126
 Sváfarr; 117
 Svensarö; 222
 svín; 112, 240
 svionerna; 203, 245
 Swabaharjaz; 117
 syevdi; 59
 sylkeä; 82
 syntyä; 109
 syrjä; 139

syvä; 126
 Syväri; 226
 Säjä; 230
 sänky; 33, 34
 säämi; 136
 sæti; 62
 sökia; 59

Š

šaddat; 109
 šalbmi; 109
 šaldi; 118, 126
 šallat; 109
 šapki; 148
 šearrat; 82
 šenže; 86
 šihti; 99
 šilla; 90, 91
 šiñtas; 198
 šinkata; 78
 širša; 252
 širšas; 252
 širšilas; 252
 šišne; 107

Ś

śapháh; 61
 śaśáh; 54
 śatám; 198

T

Tafeistaland; 181
 tahtoma; 246
 taipale; 247
 Taipaleenjoki; 263
 Taivalkunta; 185
 taivas; 204
 talgidai; 116
 talli; 149
 talo; 173
 Talviainen; 205
 Tamare; 201
 tamma; 149
 Tammerfors; 140, 143, 156, 198, 203, 210, 235, 236, 260
 Tammerkoski; 143, 258
 Tampere; 140, 143, 201
 Tana; 160, 257, 266
 Tanen; 266
 tanhua; 93, 101, 106
 tanko; 88, 100, 106
 tanner; 134, 152, 226
 taro; 211
 tarpà; 46
 tarve; 46
 tassu; 33, 34
 Tavast; 186
 Tavastehus; 170, 176, 220, 221, 222, 224
 Tavastland; 138, 139, 144, 161, 166, 169, 170, 173, 174, 176, 181, 184, 185, 187, 189, 197, 200, 205, 207, 214, 217, 222, 237, 255
 Tavestahus; 221
 Taypale; 49
 Teikko; 154
 teivas; 86
 Telja; 108
 tempus; 122

Teno; 160
 Teo; 154
 Teodor; 154
 Terfinnaland; 181
 Terra feminarum; 192, 193, 194, 245
 Teussa; 154
 Teussu; 154
 Teutari; 154
 Teutoni; 57, 77
 Teutonique; 57
 Teutoor; 154
 Teutor; 154
 Teutori; 154
 Teutur; 154
 Teuvo; 154
 Theodorus; 154
 Theustes; 111
 thick; 79
 Thiycækærl; 223
 Thodene; 266
 tik; 233
 tiltas; 109, 126
 timbr; 57
 timmer; 57, 77
 tinka; 78
 Tiokkakarhlensis; 223
 Tiuhla; 177
 Tiundaland; 188, 197
 tiura; 110
 tjud; 111, 239
 Tohtuanjärvi; 180
 Toknen; 266
 Tontereenmäki; 152
 torkko; 92
 Toutonos; 57
 Travemünde; 246
 tšama; 201
 tualf; 245
 tuhma; 233
 tumphilo; 140
 tundra; 152
 tunkea; 82, 208, 233
 Tunturavuori; 152
 tunturi; 152, 154, 226
 Tunturinvuori; 152
 tuohi; 82
 Tuonouwa; 60, 102
 Tuottarinnenä; 154
 Tuotturinkallio; 152
 Tuotturinmäki; 151, 152, 154, 161
 tupa; 165
 turjalainen/tyrjäläinen; 137
 turja ~ tyrjä; 233
 turkanen; 208
 turku; 148
 Turku; 148
 tursas; 251
 turta; 91, 100, 106
 Turunen; 238
 tuuli; 87
 tuura; 87
 tvennr; 101, 106, 125
 tvinga; 233
 twalib; 245
 Tyckekarl; 223
 tyhjä; 91, 107
 tyhmä; 233
 tynkä, tynki; 233
 Týr; 86
 tytär; 99, 130
 täkt; 246

U

Ule träsk; 213
 Uleåborg; 213, 258
 Ule älv; 213
 ullu; 119, 123, 127, 132
 Ulvsby; 175, 205, 213
 Uotsola; 134
 Urdiala; 211
 urt; 122
 urtas; 122
 urtse; 122, 127, 132
 urwāni; 216
 usko; 217
 ustit; 242
 uuhi; 62
 uusi; 242
 Uusimaa; 169, 185
 uþin; 120

V

vaaja; 135, 137
 Vaajalahti; 139
 vaaka; 76
 Vaani; 219
 vaania; 217, 219
 Vaaniinkangas; 219
 Vaaniin Neittamo; 219
 vaara; 257
 vad'ja; 137
 vaha; 99
 vahca; 234
 vakja; 137
 Valajainen; 249
 Valajankoski; 249
 Valajaskoski; 249

valtakunta; 182, 189
 Vammaskoski; 205
 Van; 217
 ván; 216, 218, 229
 Ván; 216
 vana; 135, 184, 214, 216, 217, 218, 219, 225
 vána; 217
 Vanaantaka; 220, 262
 Vanaiantaca; 220, 262
 Vanaj; 215
 Vanaja; 166, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 222, 224, 225, 227, 229, 262, 270, 271
 Vanajavesi; 214, 217, 221, 229
 Vanajavuori; 216, 217
 Vanan; 217
 Vanån; 217
 vanki; 60
 vannas; 99
 vanne; 58, 198
 Vannenia; 217
 vanna; 99, 212
 Vantaanjoki; 262, 263
 Vantaa/Vanda; 262
 vante; 58, 198
 Vanttausjoki; 263
 Vanttausjärvi; 263
 Vanttauskoski; 154, 263
 vantti; 60
 vantus; 58, 198
 varjag; 137, 240
 Varjakanlammit; 240
 Varjakansaari; 240
 Varjakka; 240
 Varjakkavaara; 240
 varra; 70
 varsa; 251
 vasara; 80
 vássit; 74, 75, 88, 97, 149

vataja; 216
 vatja; 138
 vaunu; 99, 149
 Vávžavuotna; 134, 163
 vázzit; 263
 veahčir; 80
 véda; 44
 Veggefjord; 134, 163
 Vehmaa; 150, 186, 206
 veitsi; 202
 veli; 98
 Vemo; 150, 154, 186, 205
 Venekumottu; 210
 venes; 242
 Venjan; 217
 Venus; 216
 verkilö; 83
 verkko; 229
 verso; 251
 vesi; 199, 215, 234
 veski; 145
 Veskijlax; 145
 Vestlax; 144
 vež-/veška; 75, 88
 Viasvedenlahti; 200
 Viasvuori; 199
 viehku; 61, 76, 100, 107
 viessat; 97
 viəzvan; 146
 viina; 87
 Viipuri; 108
 viisas; 25, 87
 vika; 86, 231
 vinoviloht; 245
 vinr; 77
 vinster; 77
 virgill; 83
 Viro; 267, 271

Virumaa; 267
 Visby; 256
 Vispinsaari; 256
 viti; 125, 234
 vitja; 82
 vitsa; 82
 Vittis; 175, 205
 vivva; 75
 Volcae; 56
 Vonsjøen; 216
 vrang; 54
 vrouwe; 152
 vuodas; 154
 vuodja; 68
 vuodna; 217, 227
 vuohčču; 62, 84, 95, 100, 134
 Vuojalahti; 135, 139
 vuojolainen; 137, 143, 239
 vuoksa; 61, 100, 122
 vuoksá; 122, 240
 Vuoksen; 266
 Vuonamo; 135, 180, 216, 218
 vuonccis; 154, 240
 vuonna; 99
 vuono; 135, 214, 216, 219, 225, 227
 Vuonos; 216
 Vuonteenmäki; 154
 vuopmi; 188
 Vuoresvuori; 205
 vuorokausi; 247
 vuoskku; 146
 vuosmmis; 146
 Vuossio; 134
 vuos'su; 98, 100
 vuostá; 127, 131
 vuotna; 214, 216, 217, 219
 Vuotso; 62
 vuotta; 198

vuovda; 71, 119
 vuovji; 137
 vuowje; 137
 vuowjoš; 137, 139
 Vānen; 217
 Vānā; 166, 177, 202, 214, 216, 219, 221, 222, 223, 224
 vāhā; 74, 88, 97, 149
 vākā; 61, 76, 200
 vāli; 82, 98
 vāljā; 98
 Vānern; 216, 227, 266
 vāsyā; 97
 Vāttern; 266
 vāvy; 75
 Vāxjö; 111, 229
 Väärä-Valaja; 249
 væna; 217

W

Waana; 219
 Waanø; 215, 219, 223
 wagē; 116
 wait; 44
 walhakurne; 56, 117, 126
 Wallonie; 56
 Wandas; 262
 wandus; 58, 198
 Wanis; 219
 Wanø; 177, 215, 219, 222, 223, 224
 waurts; 122
 wēns; 216
 winja; 77
 wisunt; 123
 woduridē; 116
 worahto; 126

wulAfA; 126
 wunna; 227
 wunnia; 227
 Wuotan; 120
 Wāno; 219
 Wænir; 216

Y

Ylikainus; 243
 Ylistaro; 209, 211
 ynnā; 99
 yrrunan; 121
 yrt; 122
 ystävā; 242
 yugām; 44

Ž

žirgas; 86, 240, 252
 žydėti; 236

Å

Åland; 74, 142, 145, 149, 165, 166, 169, 185, 188, 195
 Åsen; 199, 266
 åttinge; 191
 Åvensor; 150, 222

Ä

Ähtäri; 226, 228, 229, 231, 237, 270
 Ähtärinjärvi; 229, 230, 231, 258

Ähtävä; 229
 Ähtävänjoki; 229, 231
 Ällävaara; 230
 Älymäki; 230
 ämbete; 56, 117
 Änätti; 228
 Ättäri; 229, 237
 Ätsärijoki; 230, 237
 Ätzäri; 229
 ärt; 108
 ätt; 115
 Äänekoski; 228
 Ääninen/Äänisjärvi; 228
 ääri; 62, 226

Æ

ædre; 180
 æðr; 180
 æht; 115
 æmbiti; 117
 Ænxiøn; 266
 ærin; 113, 122

Ö

öde; 260, 261
 ödhn; 260
 Ödmorden/Aumorð; 260
 öken; 260
 Östersjön; 165, 181, 256, 266

Ø

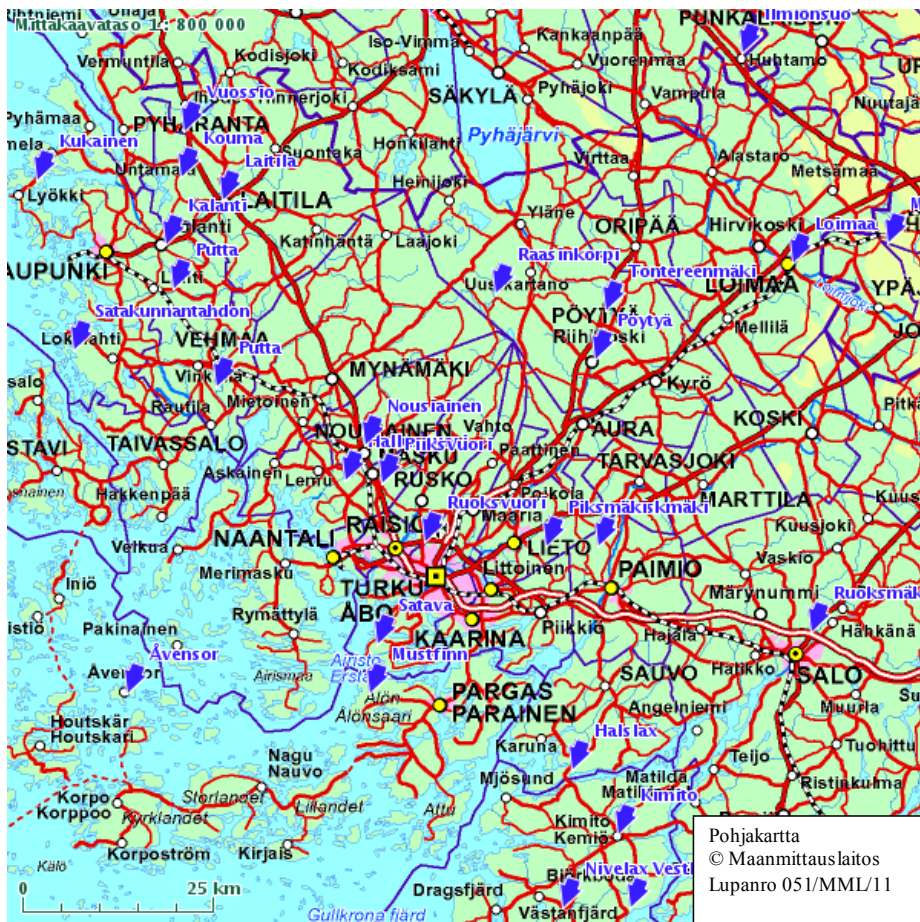
Østersiøn; 266
 øy; 146, 222

*

*g^haudā; 246, 248
 *g^hmōn; 200, 248, 267
 *hurskaz; 25, 91
 *kuningaz; 25
 *kunta/konta; 199
 *rīkaz; 25
 *staþa; 182, 183, 186, 196, 197, 198
 *Vana(ja); 214
 *wīsz; 25

BILAGOR

Behandlade ortnamn i Egentliga Finland

Behandlade ortnamn i Nedre Satakunta

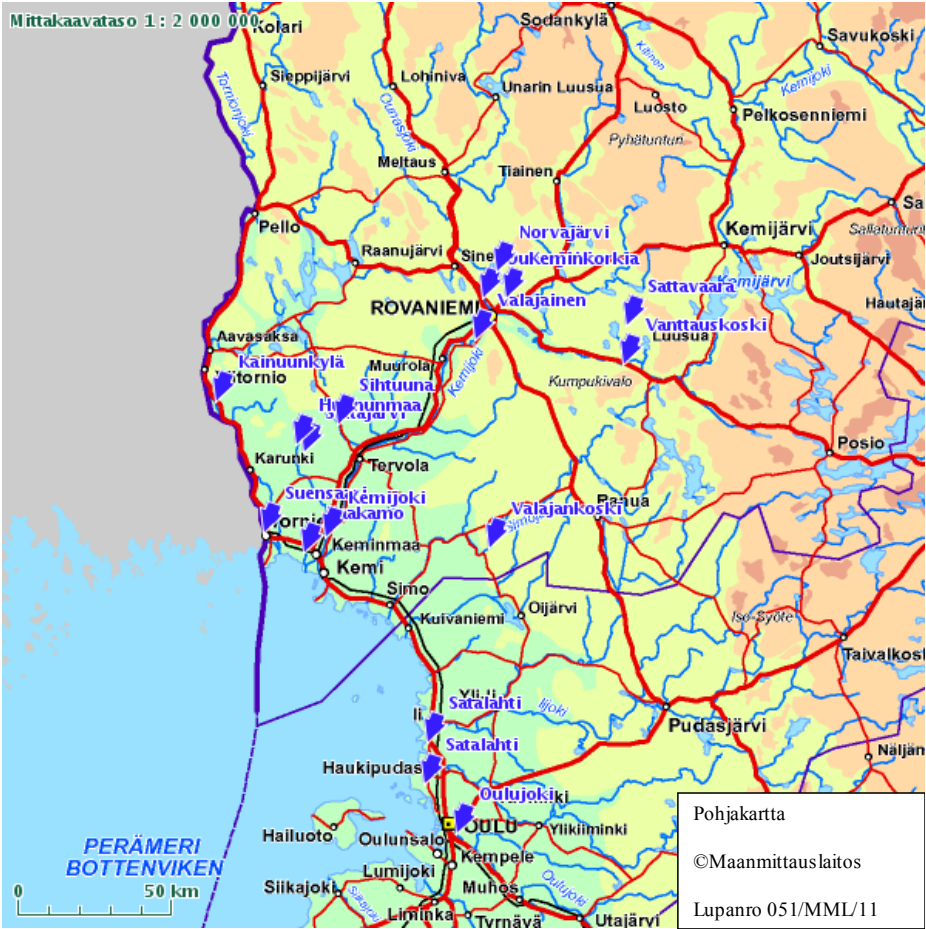
Behandlade ortnamn i Övre Satakunta

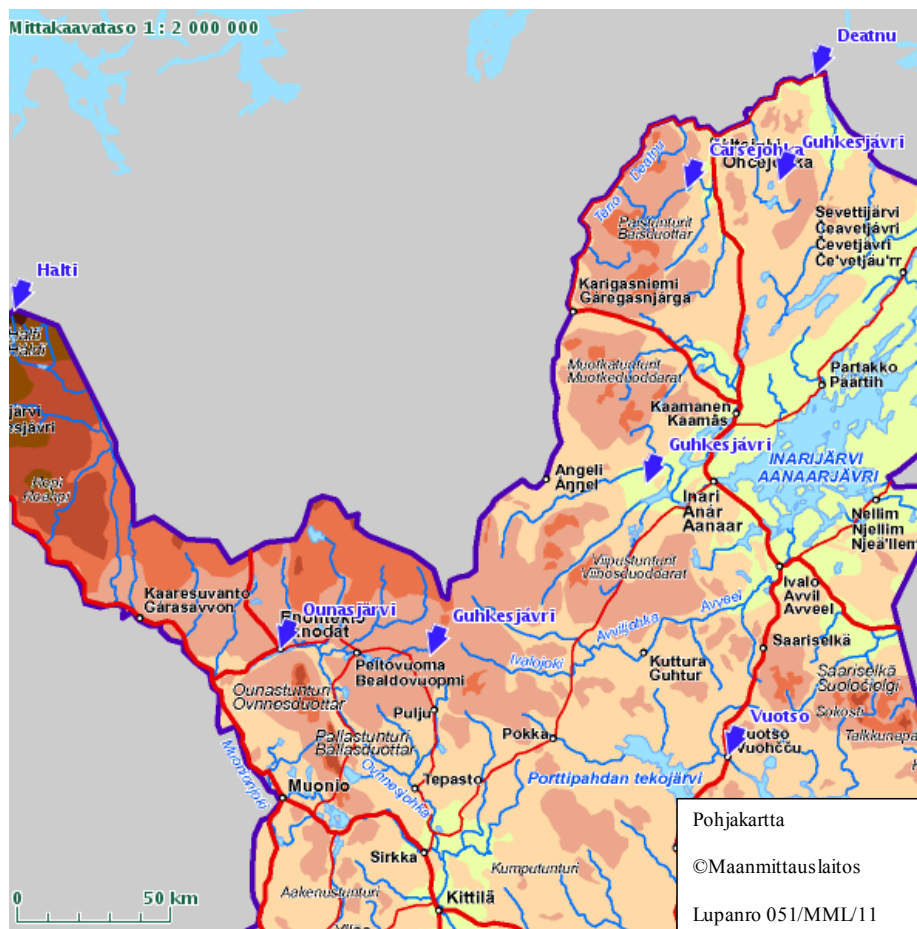
Behandlade ortnamn i Tavastland

Behandlade ortnamn i Nordbotten

Behandlade ortnamn i Norra Lappland

ISBN 978-951-51-0065-8 (HFT.)

ISBN 978-951-51-0066-5 (PDF)

UNIGRAFIA

HELSINGFORS 2014